

A területi fejlődés dilemmái

Szegedi Tudományegyetem
Gazdaságtudományi Kar
2014

**SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
GAZDASÁGTUDOMÁNYI KAR**

A területi fejlődés dilemmái

Szerkesztette:
Lukovics Miklós – Zuti Bence

Szegedi Tudományegyetem
Gazdaságtudományi Kar
Szeged, 2014

© SZTE Gazdaságtudományi Kar, Szeged

Szerkesztette:

Lukovics Miklós
Zuti Bence

Lektorok:

Baranyi Béla
Boros Lajos
Faragó László
Farkas Gergely
G. Fekete Éva
Imreh Szabolcs
Káposzta József
Kozma Gábor
Lengyel Imre
Lukovics Miklós

Makra Zsolt
Málovics György
Panyor Ágota
Papp Zsófia
Prónay Szabolcs
Rácz Szilárd
Rechnitzer János
Szakálné Kanó Izabella
Tóth Balázs István
Vilmányi Márton

Tördelte: Dombovári Dolores

ISBN: 978-963-306-344-6

Tartalom

Szerzők.....	7
Előszó.....	11

A régiók, térségek fejlődésének fő elméleti kérdései

Katona Tamás: <i>A területi felzárkózás dilemmái.....</i>	15
Dusek Tamás: <i>Településméret és méretgazdaságosság.....</i>	27
Józsa Tamás: <i>Piaci orientáció a közüzemeknél.....</i>	43
Jóna György: <i>A területitőke-konceptió normatív megközelítése: hely-alapú fejlesztés- politika Ausztráliában és az Egyesült Királyságban.....</i>	55
Poreisz Veronika: <i>A városi versenyképesség dimenziói kisvárosok esetén.....</i>	65
Karácsony Péter – Oriskó Aranka: <i>Szlovákiai régiók összehasonlítása versenyképességi tényezők alapján.....</i>	81
Lőrinczné Bencze Edit: <i>A horvát területi politika jogszabályi hátterének változásai.....</i>	93
András Krisztina – Kozma Miklós: <i>A nagy nemzetközi sportesemények gazdasági hatásai.....</i>	105

Társadalmi folyamatok térbelisége

G. Fekete Éva – Lipták Katalin: <i>Közfoglalkoztatásból szociális szövetkezet?.....</i>	123
Oláh Judit – Terjék László: <i>A startmunka mintaprojekt elemzése Hajdúböszörmény városában.....</i>	143
Tóth Ákos: <i>Intézmények és boldogság az Európai Unió tagállamaiban.....</i>	155
Keresztúri Judit Lilla – Lublós Ágnes – Benedek Gábor: <i>Társadalmi hálózatok vizsgálata újonnan bevezetett gyógyszerek esetében.....</i>	169
Gulyásné Kerekes Rita: <i>Civilek szerepe a vidék fejlődésében.....</i>	181

Páthy Ádám – Berkes Judit: „Én tudom, te csinálod, ők meg majd nézik” – Stabilitás és átalakulási tendenciák a magyar városhálózatban.....	195
Balcsók István – Becsei Lilla – Szarvák Tibor: Magyar ifjúság az Alföldön.....	211

A vidék fenntarthatósága, új funkciói

Szabó Pál – Turcsán Zsolt: Az internet használatának lehetőségei a magyarországi hátrányos helyzetű térségek marketingjében Pogányvölgye példáján.....	229
Baják Imre – Töröcsvári Zsolt: A fenntartható kistérségi folyamatok modellezése.....	241
Fodor Renáta Kitti: Ökoszisztéma szolgáltatások egy újfajta keretrendszerben.....	255
Póla Péter: Helyi erőforrások, vidékfejlesztési stratégiák.....	267
Erdeiné Késmárki-Gally Szilvia – Fenyvesi László: Egy új elektronikus agrár beszerzési piactér, mint a kereskedelem elő- segítője és a termelők szakmai támogatója minden régióban.....	277
Földi Kata: Kereskedelmi márkás élelmiszerek vizsgálata Kelet-Magyarországon.....	289

Intelligens szakosodás

Gyurkovics János: Egyetemek és tudományos parkok szerepe a helyi gazdaságfejlesztésben: Szeged lehetőségei.....	309
Juhász Sándor: Tudáshálózat elemzés és klaszterfejlesztés Kecskeméten.....	327
Gajzágó Éva – Döry Tibor: Vállalkozások és innovációs közreműködő szervezetek együttműködései a Közép-Dunántúlon.....	343
Magos Anna – Németh Gergely: Vállalkozói kultúra fejlesztés nagyban.....	359
Horváth Adrienn – Oláh Judit: Impact HUB létrehozásának vizsgálata Debrecenben.....	369

Szerzők

András Krisztina, PhD, adjunktus, Budapesti Corvinus Egyetem Vállalatgazdaságtan Intézet Sportgazdaságtani Kutatóközpont (Budapest).

Baják Imre, PhD, adjunktus, Károly Róbert Főiskola Közgazdasági Módszertani és Informatikai Intézet (Gyöngyös).

Balcsók István, PhD, társadalomkutató, geográfus-történész.

Becsei Lilla, regionális irodavezető, szociálpedagógus-humán erőforrás menedzser, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet (Budapest).

Benedek Gábor, PhD, üzletfejlesztési igazgató, Thesys SEA Ltd., adjunktus, Budapesti Corvinus Egyetem Közgazdaságtudományi Kar Matematikai Közgazdaságtan és Gazdaságelemzés Tanszék (Budapest).

Berkes Judit, PhD-hallgató, Széchenyi István Egyetem Regionális és Gazdaságtudományi Doktori Iskola (Győr).

Dőry Tibor, PhD, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar Regionális-Tudományi és Közpolitikai Tanszék (Győr).

Dusek Tamás, PhD, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar Gazdasági Elemzések Tanszék (Győr).

Erdeiné Késmárki-Gally Szilvia, PhD, kutató, főiskolai docens, Nemzeti Agrárkutatási és Innovációs Központ Mezőgazdasági Gépesítési Intézet (Gödöllő).

Fenyvesi László, PhD, mb. igazgató, egyetemi tanár, Nemzeti Agrárkutatási és Innovációs Központ Mezőgazdasági Gépesítési Intézet (Gödöllő).

Fodor Renáta Kitti, PhD-hallgató, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Doktori Iskola (Szeged).

Földi Kata, PhD, egyetemi docens, Szolnoki Főiskola Kereskedelem és Marketing Tanszék (Szolnok).

Gajzágó Éva, tanársegéd, Edutus Főiskola Gazdasági és Menedzsment Tanszék (Budapest).

G. Fekete Éva, CSc, egyetemi tanár, Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet (Miskolc).

Gulyásné Kerekes Rita, PhD, egyetemi docens, Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Marketing Intézet (Miskolc).

- Gyurkovics János*, PhD-hallgató, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Doktori Iskola (Szeged).
- Horváth Adrienn*, PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola (Debrecen).
- Jóna György*, PhD, adjunktus, Debreceni Egyetem Egészségügyi Kar Alkalmazott Társadalomtudományi Tanszék (Nyíregyháza).
- Józsa Tamás*, PhD-hallgató, Pannon Egyetem Gazdaságtudományi Kar Alkalmazott Gazdaságtan Intézeti Tanszék (Veszprém).
- Juhász Sándor*, PhD-hallgató, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Doktori Iskola (Szeged).
- Karácsony Péter*, PhD, egyetemi docens, Selye János Egyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Tanszék (Révkomárom, Szlovákia).
- Katona Tamás*, CSc, egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem Statisztikai és Demográfiai Tanszék (Szeged).
- Keresztúri Judit Lilla*, tudományos segédmunkatárs, Budapesti Corvinus Egyetem Gazdálkodástudományi Kar Befektetések és Vállalati Pénzügy Tanszék (Budapest).
- Kozma Miklós*, PhD, adjunktus, Budapesti Corvinus Egyetem Vállalatgazdaságtan Intézet Sportgazdaságtani Kutatóközpont (Budapest).
- Lipták Katalin*, PhD, adjunktus, Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet (Miskolc).
- Lőrinczné Bencze Edit*, PhD, főiskolai tanár, igazgató, Kodolányi János Főiskola Társadalom- és Bölcsészettudományi Intézet (Székesfehérvár).
- Lublóy Ágnes*, PhD, egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem Gazdálkodástudományi Kar Befektetések és Vállalati Pénzügy Tanszék (Budapest).
- Magos Anna*, szervezetpszichológus, Corporate Values Kft. (Budapest).
- Németh Gergely*, munka- és szervezetpszichológiai szakpszichológus, Corporate Values Kft. (Budapest), PhD jelölt, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar (Gödöllő).
- Oláh Judit*, PhD, habil, egyetemi docens, Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar Alkalmazott Informatika és Logisztika Intézet Logisztika Menedzsment Tanszék (Debrecen).
- Oriskó Aranka*, MSc-hallgató, Selye János Egyetem Gazdaságtudományi Kar (Révkomárom, Szlovákia).

- Páthy Ádám*, tanársegéd, Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar Regionális - Tudományi és Közpolitikai Tanszék (Győr).
- Poreisz Veronika*, PhD-hallgató, Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola (Győr).
- Póla Péter*, PhD, tudományos munkatárs, Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete (Pécs), egyetemi docens, Eötvös József Főiskola (Baja).
- Szabó Pál*, PhD, habil. adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kar Földrajz- és Földtudományi Intézet Regionális Tudományi Tanszék (Budapest).
- Szarvák Tibor*, PhD, regionális irodavezető, szociológus-szociálpolitikus-szociális munkás, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet (Budapest).
- Terjék László*, PhD, adjunktus, Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar Alkalmazott Informatika és Logisztika Intézet Logisztika Menedzsment Tanszék (Debrecen).
- Tóth Ákos*, PhD, főiskolai docens, Kecskeméti Főiskola Gépipari és Automatizálási Műszaki Főiskolai Kar Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Tanszék (Kecskemét).
- Törcsvári Zsolt*, CSc, főiskolai tanár, Budapesti Gazdasági Főiskola Kereskedelmi Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar (Budapest).
- Turcsán Zsolt*, BSc-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kar (Budapest).

Előszó

A Magyar Regionális Tudományi Társaság Dél-alföldi Tagozata 2013-ban új kezdeményezést indított, „Regionális tudományi tapasztalatsere a Dél-Alföldön” címmel egy olyan platformot hozott létre a fiatal kutatók számára, amelynek segítségével évenként más-más helyszínen, a régió más-más településén találkozhatnak egymással, és a regionális tudomány ismert és elismert tudósaival, gyakorlati szakembereivel. A fórum lehetőséget biztosít a regionális tudományhoz kötődő fiatal kutatók számára, hogy megismerhessék egymás eredményeit, illetve bemutathassák munkájukat a „szakma tapasztalt művelőinek”. A kezdeményezés eredményeként első alkalommal 2013. júniusában, Békéscsabán került megrendezésre ez a fórum az „I. Regionális tudományi tapasztalatsere a Dél-Alföldön. Új hangsúlyok a területi fejlődésben” címmel. A színvonalas előadások lektorált változata egy tanulmánykötetben megjelent és online elérhető: <http://www.eco.u-szeged.hu/kutatas-tudomany/workshop/workshop>.

2014-ben Kecskeméten folytatódott a sorozat, a Magyar Regionális Tudományi Társaság Dél-alföldi Tagozata, a MTA Szegedi Területi Bizottsága Gazdaságtudományi Szakbizottsága, valamint a Kecskeméti Főiskola Kertészeti Kar „II. Regionális tudományi tapasztalatsere a Dél-Alföldön. A területi fejlődés dilemmái, 2014-2020” címmel szervezte meg a konferenciát, mely színvonalas előadásokat, konstruktív vitákat hozott, és kiváló alkalmat teremtett új kapcsolatok kiépítésére, és a meglévő kapcsolatok ápolására.

A Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Doktori Iskola célja jelen kötet kiadásával, hogy a széles szakmai kör számára elérhetővé tegye a tudományos fórumon elhangzott, a szekcióvezetők által színvonalasnak értékelt, válogatott előadások lektorált változatát.

Az első rész tanulmányai a régiók, térségek fejlődése fő elméleti kérdéseinek szerteágazó világába kalauzolja el az olvasót. A második rész a társadalmi folyamatok térbeliségének kérdéseivel foglalkozik. A harmadik rész a vidék fenntarthatóságának témakörébe tartozó tanulmányokat vonultatja fel.

A szerkesztők ezúton mondanak köszönetet a fórum szervezőinek, a tanulmányok lektorálását végző szakembereknek, a kötet végső formába öntését végző kollégáknak, és természetesen az egyes tanulmányok szerzőinek.

Szeged, 2014. november

A szerkesztők

**A régiók, térségek fejlődésének
fő elméleti kérdései**

A területi felzárkózás dilemmái

Katona Tamás¹

Az európai statisztikai gyakorlat folyamatosan vizsgálja az egyes országok fejlettségi mutatóit. Az Európai Unió statisztikai szervezete, az Eurostat koordinálásával 1995-től állnak rendelkezésre összehasonlítható adatok a jelenlegi 28 tagország helyzetének alakulásáról. Az alapvetően azonos módszertan alapján számított gazdaság- és társadalomstatisztikai indikátorok segítségével vizsgálható a tagországok fejlődésének dinamikája, az eltérő ütemből adódó szintkülönbség változása. Az indikátorok egységes módszertana egyre inkább lehetővé teszi a regionális különbségek összehasonlítását is.

Az Európai Unióhoz 2003 után csatlakozott 13 tagország többségében érdemleges felzárkózást tükröznek az adatok, jelentős különbségekkel, sőt átrendeződéssel. Amíg a vizsgált periódus kezdetén az érintett 11 kelet-közép-európai ország a fejlettség szempontjából két csoportra, egy Visegrád és egy Balti-Balkán csoportra volt osztható, mára a 3 balti tagország egyértelműen felzárkózott a visegrádi országok fejlettségéhez, így Visegrádi-Balti és Balkán csoportról kell beszélni. A magyar felzárkózás az elemzett időszak első felében sikeres volt, míg az utóbbi tíz évben megtorpant, és lemaradóban vagyunk a Visegrád csoporttól. Ez a folyamat együtt jár Magyarországon a regionális különbségek növekedésével.

Kulcsszavak: társadalom- és gazdaságstatisztikai indikátorok, regionális különbségek, nemzetközi statisztikai összehasonlítás

1. Bevezetés

A rendszerváltás egyik nagy ígérete és egyben reménysége volt az európai piacgazdaság, az európai demokrácia, és nem utolsósorban az európai életszínvonal megteremtése, illetve elérése. Ezért célozta meg a politika 1990-ben – a társadalom döntő többségének egyetértésével – a csatlakozást az Európai Unióhoz. Abban bízott a lakosság többsége, azt remélte a közgazdász társadalom, hogy a gazdasági növekedés olyan ütemét lehet elérni és tartóssá tenni, ami közelít az Európai Unió átlagához. A felzárkózás azonban fájdalmasan várat magára. Sőt, az irány is téves: negyedszáza-

---

¹ Katona Tamás, kandidátus, egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem Statisztikai és Demográfiai Tanszék (Szeged).

dos távlatban a lemaradás folyamatát mutatják az adatok. Ennek a folyamatnak jól meghatározható területi dimenziói is vannak.

2. A gazdaság változásai

A gazdaság utóbbi negyedszázada több körülhatárolható szakaszra osztható. Az 1989 és 1994 közötti periódus a gazdaság drasztikus zsugorodásának, az állóalapok és a humántőke leértékelődésének időszaka volt. Egész iparágak szűntek meg, a mezőgazdaság a politikai indítékú beavatkozás hatására leépült. Két év alatt félmillió munkanélküliség alakult ki, amely a teljes foglalkoztatáshoz szokott országban társadalmi sokkot okozott. Ez az a periódus, amelyben megindult a területi különbségek növekedésének folyamata: 1990-ig a humántőkében meglévő különbséget kiegyenlítette a nehézipar, a mezőgazdaság. A még mindig fennmaradt munkaerő felesleget az ingázás vezette le, amelyet útiköltség térítéssel és munkásszállással segített az állam, illetve az állami vállalatok. A 90-es évek elejének munkanélkülisége az évtized közepén a privatizációt követő működőtőke beáramlással néhány év alatt – jelentős területi különbségekkel – a felére csökkent. Az új modern üzemek főként a főváros környékén és a Dunántúlon létesültek, a beruházók sokáig nem lépték át a Duna vonalát. Ehhez társult az a strukturális probléma, hogy a munkaerőigény nem felelt meg a kelet-magyarországi megyékben élő népesség képzettség szerinti összetételének.

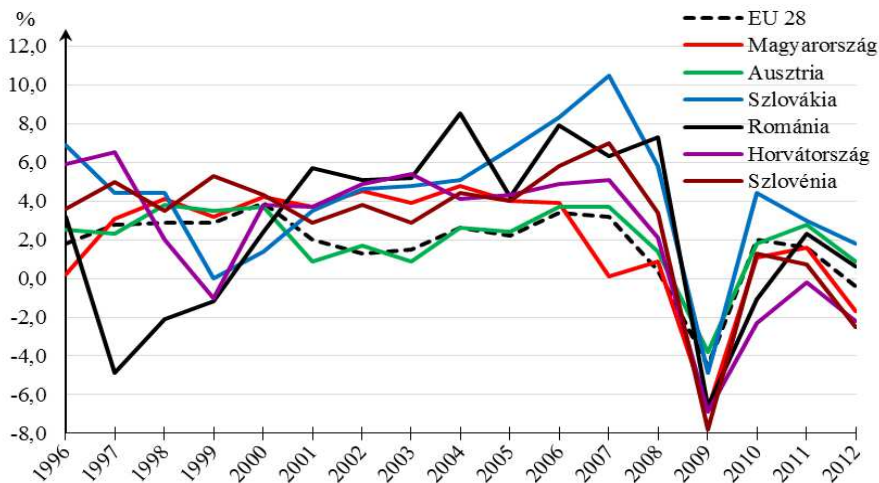
A 90-es évek elejének gazdaságpolitikája egyben az államháztartásban is kezelhetetlen helyzetet okozott, amely szükségessé tette az 1995. évi jelentős kiigazítást, ezzel megalapozta a fenntartható költségvetést, és lehetővé tette a dinamikus gazdasági növekedést. Ettől az időszaktól kezdve a bruttó hazai termék bővülése tíz éven keresztül meghaladta az Európai Unió növekedésének átlagát.

Ugyanakkor a magyar gazdaság ebben az időszakban is érzékelhetően lassabban fejlődött, mint a környező országok (1. ábra).

A szükséges államháztartási átalakítások a viszonylag gyors növekedés időszakában is elmaradtak. Ezért 2006-ban jelentős kiigazításra volt szükség, amely gyakorlatilag minimálisra csökkentette a gazdaság bővülésének dinamikáját. Ebben a helyzetben érte a magyar gazdaságot 2008-ban a globális válság, amely a következő évben az államháztartás pozíciója miatt nem tette elkerülhetővé a gazdaság jelentős zsugorodását, és szigorú konszolidációs lépéseket igényelt. Ezeket a kormány komoly áldozatok árán megtette, megalapozva a bruttó hazai termék bővülését.

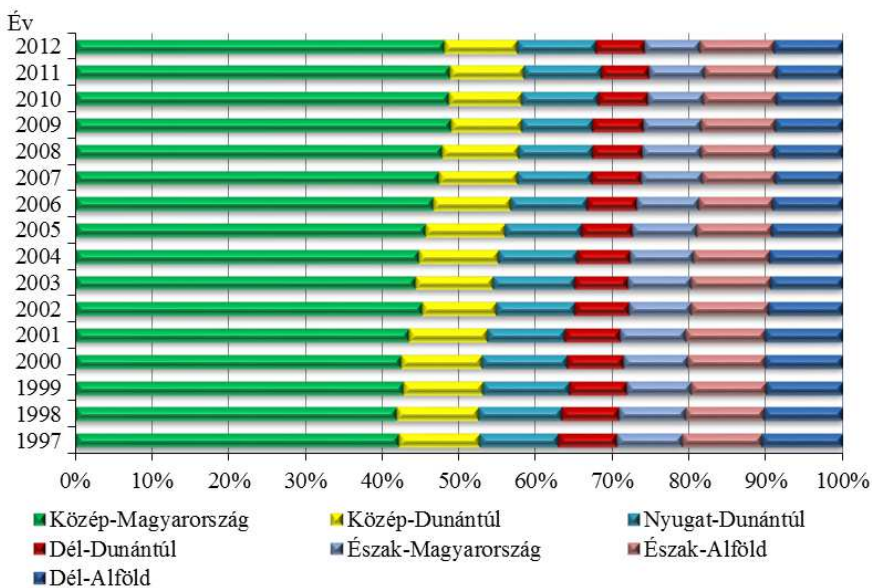

1. ábra A GDP volumenindex alakulása az Európai Unióban, Magyarországon és az EU környező tagállamaiban

Forrás: Saját szerkesztés Eurostat alapján

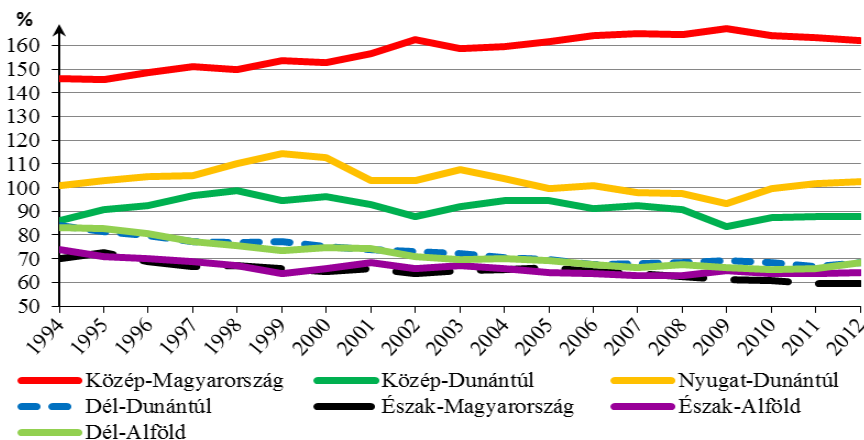
2. ábra A GDP területi megoszlása a magyar régiók között

Forrás: Saját szerkesztés KSH STADAT alapján

A magyarországi területi különbségek két szempontból is vizsgálандók. Az egyik megközelítés a differenciák időbeli alakulását kíséri figyelemmel, míg a másik a nemzetközi relációt tekinti az elemzés alapjának. A magyar megyék fejlettségi szintje mindig is jelentős eltéréseket mutatott. Fontos meghatározni, hogy ezek a differenciák csökkenő vagy növekvő tendenciát tükröznek. Természetesen a változás jellegének megállapítása sem egyszerű, hiszen elképzelhető, hogy egyes indikátorok közeledést, míg mások távolodást jeleznek. Ennek előrebocsátásával sem kerülhető el annak kijelentése, hogy az utóbbi negyedszázadban a területi különbségek növekedtek, az ország hátrányos helyzetű térségeinek relatív pozíciója romlott (2. és 3. ábra), és nemzetközi összehasonlításban is kimutatható a lemaradás térségünk többi országának régióitól.

3. ábra Az egy főre jutó GDP alakulása a magyar régiókban az országos átlag %-ában

Forrás: Saját szerkesztés KSH STADAT alapján

3. Gazdasági fejlettség – életminőség indikátorok

A gazdasági fejlettségben meglévő különbségek az *életminőségben* is megmutatkoznak, ezek valójában a *képzettségben* és az *egészségi állapotban* rejlő mély szakadékból következnek, és gyakorlatilag rövidtávon megváltoztathatatlaná teszik az esélyegyenlőtlenséget. A lemaradásunk folyamatát egy szomorú tendencia tükrözi: A gazdasági fejlettségi mutatókban megjelenő hátrányt bizonyos időközönként a társadalomstatistikai indikátorok is követik.

Amikor Szlovákia egy főre jutó bruttó hazai termékének értéke elérte a hasonló magyar gazdaságstatisztikai jelzőszámot, akkor a humán mutatókban, így az egészségügyi ellátás, a kultúra vagy a képzettség adataiban ez az utolérés még nem következett be. Ugyanígy ebben az időszakban a dél-dunántúli régió fejlettsége meghaladta a kelet-szlovákiai régióét. A rendelkezésre álló 2011-2012. évi adatok szerint viszont a szlovák társadalomstatisztikai mutatók már kedvezőbbek a megfelelő magyar indikátoroknál. Pozsony (az egy főre jutó GDP az uniós átlag 186%-a) az Európai Unió regionális fejlettségi rangsorában az első tíz között van, míg a magyar főváros (az uniós átlag 142%-a), amennyiben önálló régiót alkotna, csupán a 20-25. helyek egyikét foglalná el. Az összes szlovák régió megelőzi a dél-dunántúli és minden Dunán inneni régiót. Hasonló folyamat játszódik le a lengyel relációban is. 1995-ben az egy főre jutó magyar GDP 51%-a volt az Európai Unió átlagának, míg a lengyel mutató 43%-a. Az egy főre jutó bruttó hazai terméket tekintve Lengyelország 2012-ben érte utol Magyarországot, de abban az évben az egy főre eső fogyasztás Lengyelországban már – az uniós átlagot alapul véve – 10 százalékponttal megelőzte a magyart, és abban az évben érte el a hasonló szlovák mutató értékét. 2011-ben a 16 lengyel régióból 11 fejlettsége meghaladta a dél-dunántúli és a 3 Dunán inneni régió egy főre jutó GDP-ben mérhető szintjét.

A 18-24 éves népességben a *szegénységi küszöb* alatt élők aránya Szlovákiában 2012-ben 14,4% volt, és a megelőző évekhez képest csökkenő tendenciát mutat, Lengyelországban 21,8% és enyhén emelkedett, míg Magyarországon 19,8%, és erőteljesen nő (2009-ben 17,7% volt). A *jövedelmi szegénység és társadalmi kirekesztődés* közepette élő népesség aránya Lengyelországban 2012-ben 26,7% volt, Szlovákiában 20,5%, míg nálunk 32,4%. Ez a társadalomstatisztikai indikátor Szlovákiában már 2005 óta, míg Lengyelországban 2009 óta kedvezőbb, mint nálunk. Ugyanezt támasztják alá a regionális adatok: a lengyel mutatók 11,8% és 17,3% között, a szlovák adatok 8,3% és 12,1%, míg a magyar regionális indikátorok 21,9% és 30,2% közötti tartományban szóródnak. Azaz az utolérés folyamata itt is tetten érhető. Ehhez társul az is, hogy a jövedelmi szegénységgel és társadalmi kirekesztődéssel sújtott népesség aránya nálunk 2008 óta nő: akkor 28,2%-ot, a múlt évben 33,5%-ot mutatott az Európai Unió egységes módszertana szerint végzett adatfelvétel. A térség többi országában ez a társadalomstatisztikai indikátor stagnál vagy csökken. A 2012. évben a szegénység és társadalmi kirekesztettség körülményei között élők aránya Bulgáriában 49,3%, Romániában 41,7%, Lettországon 36,2%, míg Görögországban 34,6% volt. Az Európai Unió többi tagországában a mienknél kisebb a szegénységben élők aránya.

Magyarországon kiemelkedően nagyok a területi különbségek. Ennek egyik egzakt mutatója az *egy főre eső GDP* régiók közötti *szórása*. Ez a szórás a kelet-közép-európai országokban lényegesen magasabb, mint az Európai Unió tradicionális

lis tagállamaiban: Északról délre haladva nő, de általában 20 alatt van; Hollandiában csupán 11, Ausztriában 14,7, és a legmagasabb Nagy-Britanniában, 27,2. A 2003 után csatlakozott tagállamok között néhány országban alacsony a területi GDP szórása: Szlovéniában 17,4, míg Lengyelországban 22. Egyes országokban magasabb értékeket tapasztalunk: Csehországban 26,2, Szlovákiában 32,8, Romániában 34,2. Magyarországon e tekintetben is kirívóan magas értéket, 38,3-at mérhetünk, azaz csupán Bulgáriában tapasztalható a mienknél nagyobb szórás a területi GDP-ben, 39,2.

A területi különbségek másik kitüntetett mérőszáma az *egy főre eső GDP*; ha azt vizsgáljuk, hogy az egyes hazai régiók, illetve megyék e mutatója az országos átlaghoz viszonyítva miként alakult, akkor ez esetben az országon belül is a területi különbségek növekedését tapasztaljuk (3. ábra). Az 1994 és 2012 közötti adatok azt mutatják, hogy a csaknem két évtizedben nem mentek ugyan végbe gyökeres változások, de a tendencia egyértelmű. A hátrányos helyzetű térségek pozíciója szinte kivétel nélkül fokozatosan romlott, míg a főváros centrikusság – egy-egy évben előforduló megingással – folyamatosan erősödött. Budapesten az egy főre jutó bruttó hazai termék 1994-ben az országos átlag 180%-a, 2012-ben pedig 217%-a volt. Igaz, ezen időszakban volt olyan év, amikor 225% volt ez a mutató, de a trend egyértelműen felfelé mutat. A megyék közötti különbség növekedését jól tükrözi, hogy 1994-ben a legkevésbé fejlett két közigazgatási egység, Nógrád és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye egy főre jutó bruttó hazai terméke még megközelítette az országos átlag kétharmadát, annak 62%-a volt. A rendelkezésre álló legújabb adat szerint Nógrád megyében az egy főre jutó GDP nem éri el az országos átlag felét, annak csupán 44%-a. A főváros dominanciája következtében mindössze Győr-Moson-Sopron megye és Komárom-Esztergom megye egy főre vetített GDP értéke éri el az országos átlagot, és még két megye annak 90%-át, míg hét megyében az egy főre jutó GDP nem éri el az országos átlag kétharmadát sem.

A megyék rangsorában e két évtized alatt alig ment végbe jelentős változás. A központi régió fejlődésének részeként Pest megye a 15. helyről a 6. helyre került, míg Komárom-Esztergom megye a 10. helyről a 3. helyre. Ugyanebben az időszakban Békés megye a 10. helyről a 18. helyre, míg Baranya megye a 8. helyről a 13. helyre. A régiók ugyane mutató alapján készített sorrendje gyakorlatilag nem változott e két évtized alatt. Ami figyelemre méltó, hogy egyes régiókon belül is jelentős fejlettségbeli differenciákat tükröz a statisztika. Nyugat-Dunántúl kizárólag Győr-Moson-Sopron megyének köszönheti a második helyét. Amíg e megyében az egy főre jutó GDP az országos átlag 122%-a, addig Vas megyében csupán 92%-a, Zala megyében pedig 82%-a. Közép-Dunántúlon Veszprém megye fejlettsége jelentősen elmarad a másik két megyéjétől. Észak-Magyarországon Nógrád megye még a térségben is különösen elmaradottnak számít.

I. táblázat Az Európai Unió régióinak rangsora az egy főre jutó GDP alapján
2011-ben – az utolsó 20 régió

Sorszám	Régió	Egy főre jutó GDP az EU 28 %-ában	A régió népessége az ország népességének %-ában
253	Świętokrzyskie (PL)	49	3,3
254	Warmińsko-Mazurskie (PL)	47	3,8
255	Podlaskie (PL)	47	3,1
256	Centru (RO)	45	11,8
257	Dél-Dunántúl (HU)	45	9,4
258	Podkarpackie (PL)	44	5,5
259	Lubelskie (PL)	44	5,6
260	Dél-Alföld (HU)	44	13,1
261	Észak-Alföld (HU)	43	14,8
262	Nord-Vest (RO)	42	12,7
263	Sud-Muntenia (RO)	40	15,2
264	Észak-Magyarország (HU)	40	11,9
265	Sud-Est (RO)	39	13,1
266	Yugoiztochen (BG)	38	14,6
267	Severoiztochen (BG)	38	13,1
268	Sud-Vest Oltenia (RO)	37	10,4
269	Yuzhen tsentralen (BG)	32	20,1
270	Severen tsentralen (BG)	31	11,7
271	Nord-Est (RO)	29	17,3
272	Severozapaden (BG)	29	11,5

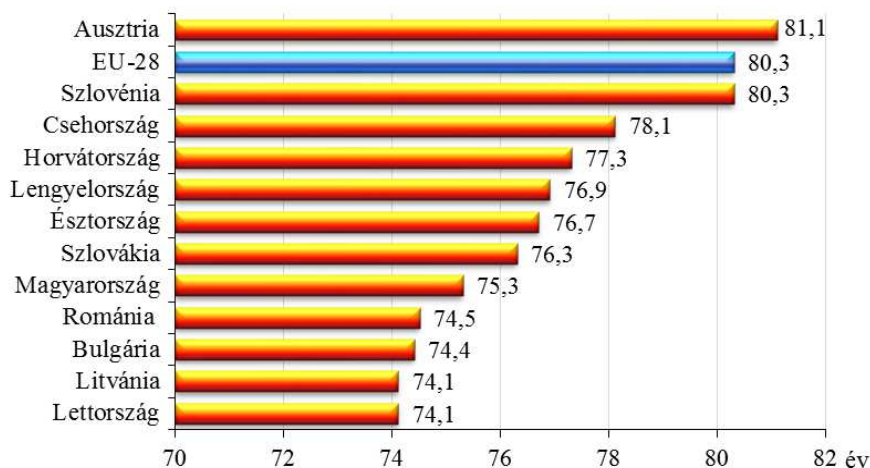
Forrás: Eurostat

A területi különbségek e tekintetben is elhelyezhetők az Európai Unió regionális fejlettségi rangsora mentén. Az Európai Unió 272 régiójából a rangsor utolsó 20 helyén olyan közigazgatási egységek találhatók, amelyekben az egy főre eső bruttó hazai termék nem éri el az uniós átlag felét. Ilyen térségben lakik a román lakosság négyötöde, 80,5%-a, a bolgár népesség nem egészen háromnegyede, 71%-a, a magyar lakosság csaknem fele, 49,2%-a, valamint a lengyel népesség egyötöde, 21,5%-a. Ha a fejlettségi rangsor utolsó tíz régióját vizsgáljuk, ezek olyan területek, ahol az egy főre jutó GDP nem haladja meg az uniós átlag 40%-át. Ide tartozik 5

bolgár, 4 román és egy magyar régió. Ezekben él a bolgár lakosság 71%-a, a román népesség 56%-a, valamint a magyar lakosság 11,9%-a. A régiók számát tekintve a 6 bolgár régióból 5 tartozik az utolsó 10 közé, a 8 román régióból 6 található az utolsó 20 között, ezek közül 4 az utolsó 10 közé tartozik, míg a 7 magyar régió közül 4 tartozik az utolsó 20, ezen belül az egyik az utolsó 10 közé. A 16 lengyel régióból 5 tartozik az utolsó 20 közé, és egy sincs az utolsó 10 között.

A fejlettségbeli különbségek egyik tükré az életkilátások eltérése az egyes országokban. Ez a kérdés régóta fájó problémája a magyar demográfiának. A *születéskor várható élettartam* – sok okból – hosszú ideje lényegesen alacsonyabb nemcsak a nálunk fejlettebb, hanem a hozzánk fejlettségben közelálló országokénál is.

4. ábra A születéskor várható élettartam az Európai Unió közép- és kelet-európai tagországaiban 2012-ben

Forrás: Saját szerkesztés Eurostat alapján

A magyar halandóság jelenkori problémái végigkísérték a múlt század harmadik harmadát, az alacsonyabb képzettségű középkorú férfiak kirívóan magas halandósága strukturális epidemiológiai válság tüneteit mutatta. Az 1993. évi mélypontot követően csökkenni kezdett a halandóság, amely ugyanakkor eddig nem volt elegendő a felzárkózáshoz, mert nem haladta meg az általános európai javulás mértékét. Az ezredfordulón a teljes népességre számított várható élettartam értéke alapján a 28 tagú Európai Unióban 23. volt Magyarország, míg 2012-ben a 24. A várható élettartam ez idő alatt az uniós átlagot tekintve a 2002-től számított tíz esztendőben 77,7 évről 80,3 évre, az eurózónáé pedig 79 évről 81,5 évre emelkedett, míg Magya-

rországon 72,6 évről 75,3 évre, azaz a különbség nem csökkent. A nők életkilátásait tekintve valamivel kisebb az elmaradásunk: a nők születéskor várható élettartama az Európai Unió 28 tagországának átlagában 2012-ben 83,1 év volt, az eurózónában 84,1 év, míg Magyarországon 78,7 év. A férfiak életkilátásaiban lényegesen nagyobb az elmaradásunk: a férfiak születéskor várható élettartama az Európai Unióban 77,5 év, az eurózónában 78,7 év, Magyarországon pedig mindössze 71,6 év. A férfiak életkilátásai a balti országokban, Romániában és Bulgáriában kedvezőtlenebbek, mint nálunk, a nők pedig csak a két kelet-balkáni országban mutatnak alacsonyabb értéket a miénknél. A térségbeli országok e fontos demográfiai mutatója nagyobb mértékű javulást ért el az utóbbi évtizedben, mint a miénk, így a hátrányunk nem csökkent. Ezt jól mutatja, hogy a középkorú férfiak halálózási rátája nálunk a legkedvezőtlenebb.

A 40 éves férfiak várható élettartama 2012-ben Magyarországon 32,6 év volt, míg Bulgáriában 33 év, Romániában 33,5 év. A nőknél csak valamivel jobb a helyzet: a 40 éves nők várható élettartama Bulgáriában 39,3 év volt, Magyarországon és Romániában 39,7 év.

Az életkilátásokban Magyarországon belül is jelentősek a területi különbségek. 2013-ban a férfiak születéskor várható élettartama 72 év volt. Budapesten volt a legmagasabb a várható élettartam, 73,9 év, míg Borsod-Abaúj-Zemplén megyében csupán 69,2 év, ami igen nagy különbséget takar. A nőknél kisebbek a területi különbségek: a múlt évben 78,7 év volt a várható élettartam országos szinten; a legkedvezőbb helyzetű Zala megyében 80,3 év, a legkedvezőtlenebb pozíciójú Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 77,3 év volt a várható élettartam.

A regionális különbségek egyik következménye az *elvándorlás* a kevésbé fejlett területekről; igaz, amennyiben ez a tendencia elér egy bizonyos intenzitást, akkor egyben a területi különbségeket erősíti is. Magyarországon hosszú adatsorok bizonyítják, hogy az előző két évszázadban is jellemző volt a perifériákról a centrumba irányuló lakóhely változtatás. Az elmúlt félévszázadban ez a folyamat valamelyest lelassult, míg az utóbbi évtizedben ismét gyorsult. A 2001. évi népszámlálás és a múlt év között a közép-magyarországi régió vándorlási többlete 182 ezer fő volt, a nyugat-dunántúli régióé pedig 23 ezer fő. A Közép-Dunántúlon nem volt érdemi vándorlási különbözet, a Dél-Dunántúlon és a Dél-Alföldön kisebb mértékű, 28 ezer, illetve 29 ezer fő volt, míg Észak-Alföldön és Észak-Magyarországon jelentős, egyaránt 76 ezer fő volt a vándorlási veszteség. A 2001. évi népszámlálás és 2013 között Békés megye népessége 11,6%-kal, Nógrád megyéé 10,5%-kal, Borsod-Abaúj-Zemplén megyéé 10,4%-kal, Tolna megyéé 9,4%-kal csökkent, melyben a természetes fogyás mellett az elvándorlásnak is fontos szerepe volt. A vándorlási veszteség ebben az időszakban Borsod-Abaúj-Zemplén megyében elérte a népesség

7,5%-kal, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 7%-át, míg Pest megye vándorlási nyeresége elérte a lakónépesség 15,7%-át.

2. táblázat A megyék sorrendje a születéskor várható átlagos élettartam 2013. évi adata szerint

Megye	Férfiak			Megye	Nők		
	1990	2001	2013		1990	2001	2013
Budapest	66,3	69,3	73,9	Zala	74,6	76,8	80,3
Veszprém	65,6	69,0	72,7	Csongrád	73,6	76,6	79,5
Csongrád	65,6	68,7	72,6	Veszprém	75,0	76,1	79,5
Győr-Moson-Sopron	66,8	69,5	72,4	Győr-Moson-Sopron	75,0	78,0	79,4
Zala	65,8	68,2	72,4	Budapest	73,8	76,5	79,4
Hajdú-Bihar	65,7	68,0	72,3	Hajdú-Bihar	73,6	76,6	79,4
Pest	63,8	68,7	72,3	Vas	73,9	77,1	79,0
Baranya	65,5	68,2	72,2	Tolna	74,2	76,6	78,9
Heves	65,2	66,8	72,0	Pest	73,3	76,5	78,7
Tolna	64,9	68,0	71,8	Heves	75,2	76,8	78,7
Bács-Kiskun	63,8	67,4	71,7	Baranya	72,9	75,6	78,3
Vas	66,0	68,8	71,6	Szabolcs-Szatmár-Bereg	73,3	75,7	78,3
Fejér	65,4	68,5	71,5	Békés	74,4	76,6	78,3
Békés	65,8	68,8	71,3	Nógrád	73,9	76,0	78,3
Szabolcs-Szatmár-Bereg	63,3	65,8	71,2	Fejér	73,8	76,4	78,3
Jász-Nagykun-Szolnok	65,6	67,4	70,9	Bács-Kiskun	73,6	76,7	78,2
Komárom-Esztergom	64,2	68,0	70,9	Jász-Nagykun-Szolnok	73,2	76,3	78,1
Nógrád	64,8	67,1	70,8	Komárom-Esztergom	72,5	76,3	78,0
Somogy	65,1	67,3	70,8	Somogy	73,3	75,4	77,7
Borsod- Abaúj-Zemplén	63,4	66,6	69,3	Borsod- Abaúj-Zemplén	72,7	76,1	77,3

Forrás: Saját szerkesztés KSH STADAT alapján

Az elvándorlás tovább növeli a megyék képzettségi szerkezetében meglévő jelentős különbséget. A 2011. évi népszámlálás adatai szerint a 18 éves és idősebb népességből a középiskolai végzettséggel rendelkezők aránya országos átlagban 49% volt. A legmagasabb az érettségizettek aránya Budapesten, 69,9%, Pest megyében 51,5%, míg Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 38,3%, Nógrád megyében 38,8%, Bács-Kiskun megyében és Tolna megyében 38,9%. A 25 éves és idősebb

népességből a felsőfokú végzettségűek aránya országos átlagban 19% volt. Budapesten 34,1%, Nógrád megyében 11,4%, Békés megyében 12,9%, Jász-Nagykun-Szolnok megyében, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében és Tolna megyében 13,3%. Az előző két népszámláláshoz képest a területi különbségek e téren is nőttek.

4. Változások az Európai Unió tagállamainak fejlettség szerinti csoportjai között

Ha a legfontosabb gazdaság- és társadalomstatisztikai indikátorok alapján vizsgáljuk az Európai Unió egyes tagországainak helyzetét, akkor az utóbbi két évtizedben tendenciaszerű, de nem az alapvető struktúrát érintő változásokat tapasztalhatunk. Az 1995-ben 15 tagúra bővült unió országait a fejlettség alapján két csoportra, Észak és Dél csoportra lehet osztani. Az Észak csoportba tartoznak az észak-európai országok, a Benelux államok, Ausztria, Németország, Nagy-Britannia, Írország és Franciaország, a Dél csoportba a dél-európai tagországok. Az utóbbi tíz esztendőben csatlakozott országok abban az időszakban két csoportot képeztek: az egyik a Visegrádi csoport, a másik a Balti-Balkáni csoport. Az előbbibe tartozott Szlovénia és a 4 visegrádi ország, míg az utóbbiba a 3 balti ország, a 2 kelet-balkáni ország és Horvátország. A két szigetország, Ciprus és Málta a Dél csoporthoz álltak közel. Természetesen a tipizálás a statisztikai indikátorok alapján történt, a határok nem merevek, azaz a csoportok nem zártak, és néhány ország bizonyos ismérvek alapján szomszédos csoportokba is besorolható lenne. Az utóbbi évtizedben végbement legjelentősebb változás a balti országok felzárkózása, így ma már egyértelműen Visegrádi-Balti és Balkáni csoportokról kell beszélni. Szlovénia és Csehország, illetve a Dél csoport néhány országa között jelentős a fejlettségbeli átfedés, azaz e két ország elhagyott több dél-európai országot. A magyar gazdaság- és társadalomstatisztikai indikátorok azt tükrözik, hogy Magyarország lemaradóban van a Visegrádi-Balti csoporttól, de még egyértelműen ide tartozik. A Balkáni csoportba tartozó Horvátország utolérheti az előbbi csoportot, de a mutatói alapján még nem tartozik közéjük. A két kelet-balkáni ország felzárkózása jól érzékelhető, de a különbség a két csoport között még számottevő.

5. Összegzés

A viszonylag hosszú idősorok áttekintése azt mutatja, hogy Magyarország felzárkózásának folyamata az utóbbi évtizedben megtorpant. Ha lassan is, de a közeledünk az Európai Unió átlagos fejlettségéhez, miközben nem tartunk lépést a térségbeli or-

szágok fejlődésének dinamikájával. Ahhoz, hogy ez megváltozzon, mérlegelni kell a területileg kiegyenlítettebb gazdaságpolitika és foglalkoztatáspolitikai, a fejlesztési források hatékonyabb elosztásának lehetőségét.

Településméret és méretgazdaságosság¹

Dusek Tamás²

Az optimális településméret kérdésköre a regionális tudományban évtizedek óta sokféle kutatásnak képezi a tárgyát. A tanulmány elsősorban az optimális településmérettel kapcsolatos koncepcionális kérdésekre fókuszál. Először a kérdéskörrel kapcsolatos különböző spekulációkat mutatok be, amelyek elterjedtek, de elméletileg alaptalanok. Az ilyen spekulációk, valamint a kérdéskör rendkívüli komplexitása, a számos benne érdekelt tényező és maguk a tényezők közötti kapcsolatok összetettsége indokolják a településméret és a méretgazdaságosság sajátos kérdései áttekintését. Ezt követően a szakirodalmat tipizálom és értékelem, amelynek során a magyarországi közüzemi szolgáltatásokra vonatkozó empirikus kutatási tapasztalatainkat is ismertetem. Optimális településméretéről a mérettel kapcsolatban álló tényezők rendkívül nagy száma és összetettsége miatt általában nem beszélhetünk, csak egyes szolgáltatások és tevékenységek vonatkozásában lehet a lakosság nagyságára olyan méretküszöböket megállapítani, amelyek alatt vagy felett azok nyújtása vagy végzése nem gazdaságos.

Kulcsszavak: optimális településméret, méretgazdaságosság, önkormányzatok, helyi közszolgáltatások

1. Bevezetés

Az optimális településméret kérdésköre a regionális tudományban évtizedek óta sokféle kutatásnak képezi a tárgyát. A vizsgálatnak legalább a következő szempontjait lehet megkülönböztetni: az erőforrások optimális eloszlásának általános elméleti kérdései, térbeli összehasonlító ország, régió, településhálózat és településvizsgálatok, a települések nagysága időbeli változása, a településhálózat fejlesztésének stratégiai kérdései, különösen a gyér, de gyorsan növekvő népességű térségekben (vanak országok, ahol az elmúlt ötven évben ötszörösére növekedett a népesség száma), valamint az infrastruktúra (főleg az utak és közművek) költséghatékony létrehozása

---

¹ A tanulmányt a TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0010 számú program „A győri járműipari körzet, mint a térségi fejlesztés új iránya és eszköze” támogatta.

² Dusek Tamás, PhD, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar Gazdasági Elemzések Tanszék (Győr).

és működtetése. Mindezen kérdések elméleti részéhez járulnak az általános gazdaság- és regionális politikai szempontok, amelyek a hatékonyság, méltányosság és más kritériumok alapján határozzák meg a politikai döntéshozók számára javasolható, a területi folyamatokat tudatosan alakító intézkedéseket, amelyek elsősorban az infrastrukturális fejlesztéseken keresztül tudják befolyásolni a népesség települések közötti eloszlását. A befolyásolás háttérében az az ideológia áll, miszerint a tervezett, szabályozott, „optimális” helyzetű infrastruktúraépítés segítségével lehetőség van a települések növekedésével járó nem kívánt externáliák elkerülésére vagy csökkentésére, amelyeket a társadalmi költségekkel nem kalkuláló magánjellegű fejlesztések során nem vesznek figyelembe.

A tanulmány ezen bő kérdéscsoportnak az optimális településmérettel kapcsolatos koncepcionális részére kíván fókuszálni. Először a kérdéskörrel kapcsolatos különböző spekulációkat mutatok be, amelyek elterjedtek, de elméletileg alaptalanok. Az ilyen spekulációk, valamint a kérdéskör rendkívüli komplexitása, a számos benne érdekelt tényező és maguk a tényezők közötti kapcsolatok összetettsége is mindenképpen indokolják a településméret és a méretgazdaságosság sajátos kérdéseit áttekintését. Ezt követően néhány korábbi elméleti és empirikus tanulmányt értékelek, majd végül saját empirikus kutatási tapasztalatot ismertetek.

2. A spekulatív kijelentések népszerűsége és az általánosíthatóság korlátai

Spekulatív kijelentések alatt olyan megállapításokat értek, amelyek nem alapulnak se tapasztalati alapokból kiinduló elméleti levezetéseken, se tapasztalati megfigyeléseken. Ezek a kijelentések elhangozhatnak szakpolitikusok, médiaközgazdászok, szaktanácsadók részéről, de valamilyen tudományos fórumon is megjelenhetnek (írásban vagy szóban), és így utóbbi esetben a laikusok számára a tudományosság látszatát keltik, a korábban említett csoport számára pedig muníciót szolgáltatnak kijelentéseik alátámasztására. A nem tapasztalati alapokból kiinduló elméleti levezetéseket már spekulatívnak tekintem, például amikor egyes modellek az erőforrások tökéletes oszthatóságából, költségmentes térbeli áthelyezéséből, homogén és/vagy egydimenziós térből, a városi földterületet azonos arányban birtokló munkásokból, zéró lakosság számú és végtelen magas hasznosságú településből, egyetlen termékből, minden vállalkozás számára azonos költségfüggvényből, tökéletes informáltságból, a haszonmaximalizáláshoz mérhetetlen változókat tartalmazó differenciálegyenleteket megoldó reprezentatív fogyasztókból és hasonló képtelenségekből indulnak ki. De a legtöbb spekulatív kijelentés egyszerűen inkább intuitív megérzésekre vagy szelektíven válogatott és korántsem általános érvényű egyedi megfigyelések általánosításaira hagyatkozik.

Néhány általános példával érzékeltetni lehet az ilyen kijelentések jellegét: „a kis méretű önkormányzatok nem költséghatékonyak és nem szakszerűek”; „szükségszerű a kis önkormányzatok közötti együttműködés”; „az önkormányzati társulások nem hatékonyak, felesleges feladatmegkettőződéshez vezetnek”; „a megyei szint régiós szintre cserélése növeli a hatékonyságot, csökkenti az adminisztrációs költségeket”. Ezek közül a második és a harmadik egymással is ellentmondásban áll. Valójában adott kontextusban, bizonyos feladatok ellátásában mindkettő igaz lehet, de korántsem lehet általános érvényű.

Swianiewicz összefoglaló értékelése a területi konszolidáció (nagyobb méretű önkormányzatok létrehozása) mellett így szól: „A mérethatékonyság lehetővé teszi a szolgáltatások sokkal olcsóbb (vagy sokkal hatékonyabb) nyújtását a nagyobb helyi önkormányzati egységekben. Ennek a szabálynak a legnyilvánvalóbb bizonyítéka a települési adminisztrációs kiadások kontextusában lett bemutatva” (Swianiewicz 2010, 185. o.). A helyi kormányzás modernizációjáról szóló, a Bizottság a Gazdasági Fejlődésért kiadott amerikai dokumentum a helyi önkormányzatok méretének növelését a következőképpen indokolta: „A nagyvárosi térségekben a helyi önkormányzás legnagyobb problémája elég egyszerűen megfogalmazható. A kicsi, duplán létező, egymással átfedésben lévő helyi hatáskörök elképesztő sokasága nem képes megbirkózni a modern városok ügyeivel kapcsolatos nagyfokú nehézségekkel. (...) Ha a helyi önkormányzatok hatékonyan szeretnének működni a nagyvárosi térségekben, akkor megfelelően nagyméretűeknek és hatáskörűeknek kell lenniük ahhoz, hogy a térségi szintű problémák számára pénzügyileg is elfogadható megoldásokat tudjanak nyújtani” (idézi Hutcheson–Prather 1979, 166. o.). Az angol önkormányzati reformot előkészítő Fehér Könyv így ír: „Számos önkormányzat túl kicsi feladatainak hatékony ellátásához” (idézi King–Ma 2000, 256. o.) Ezen, szintén általános igazságként megfogalmazott állítások mögött a mérethatékonyság feltevése húzódik meg, miszerint a nagyobb közigazgatási egységek kisebb lakosságáras egységköltséggel képesek működni. Ez azonban szintiszta spekuláció. Swianiewicz összefoglalása látszólag nem spekulatív, mert tapasztalati megfigyelésekre hivatkozik. A megfigyeléseket azonban rosszul értelmezi, mert nem különbözteti meg a településméretet az adminisztratív egység méretétől: ha igaz is az, hogy nagyobb településméret kisebb adminisztratív egységköltséggel jár, ebből nem következik az, hogy a korábban elkülönült települések nagyobb önkormányzatokba szervezése kisebb adminisztratív egységköltséggel járna. Ezt a figyelmen kívül hagyott problémát a következő alfejezetben még világosabbá teszem.

Drew és szerzőtársai (2013) tanulmánya a Deloitte Access Economics tanácsadó cég helyi önkormányzatok egyesítését javasoló jelentésének háttérében álló módszertani és elméleti problémákat mutatja be. A szerzők az ausztrál helyi önkormányzatok kényszeregyesülését előíró politikai döntések kapcsán a következő ciklusokat

írják le: először egy állami szintű politikus jelenik meg a színen, aki deklarálja, hogy a helyi önkormányzatok hátráltatják az állami szintű gazdasági fejlődést. Ezt követően egy kormánybizottságot állítanak fel a rendszer megjavításának a vizsgálatára. Ez vitairatokat, jelentéseket ad ki, amelyben ajánlásokat fogalmaznak meg, többek között az önkormányzatok számának csökkentésére, a kényszerű egyesítésre vonatkozóan. A folyamat az egyesítést javasló végső jelentésbe torkollik, amit a kényszerű egyesítés villámháborúszerű lebonyolítása követ, mielőtt az egyesítést ellenző erők megszerveződhetnének. A folyamatot legitimizáló bizottság nagymértékben támaszkodhat profitorientált tanácsadócégekre és azok „szakértői jelentéseire”. Ez utóbbi momentum, a profitorientált tanácsadócégek technikai jelentéseinek szerepe a gazdaságpolitikai, regionális politikai döntéshozókészítésben más országokban és más témákban is jelentős és növekvő tendenciájú (Drew et al. 2013, 56. o.).

A példákat sokáig lehetne sorolni a világ összes nagyobb országából. A településméret és a méretgazdaságosság közötti kapcsolat általánosíthatóságának korlátját a településhálózat és az önkormányzati feladatok körének és ellátási módjának rendkívüli térbeli és szervezeti sokszínűsége jelenti. Emiatt nem lehet az egyes esettanulmányokat egyszerűen besorolni általános esetek nagyobb osztályaiba. Ez a besorolhatóság lenne a feltétele a településméret és a méretgazdaságosság közötti általános kapcsolat megállapításának. Ennek hiányában nincs más lehetőség, mint mindig konkrét vizsgálatokat végezni, ami adott helyre (régióra, országra), időszakra és minden egyéb speciális körülményre vonatkoztatva tekinthető csak érvényesnek.

3. A településméret és a méretgazdaságosság sajátos kérdései

Egy tevékenységet akkor tekintenek méretgazdaságosnak vagy mérthatékonynak, ha a kibocsátás növekedésével együtt csökken a kibocsátott outputra jutó egységköltség. A méretgazdaságosságnak a különböző tevékenységtípusoktól függően számos forrása lehet. Ezek nagy része technikai vagy szervezeti okokra vezethető vissza: gépesítés, automatizáció, specializáció, munkamegosztás, hatékonyabb időgazdálkodás, a tevékenységek vertikális és horizontális integrációja. Maga a méretgazdaságosság fogalmi szinten egyszerű koncepció, gyakorlati mérése során azonban számos problémát kell leküzdeni. Ennek az output és a költség nagyságának a meghatározási nehézsége az oka. Ideális esetben, ha egyetlen gazdálkodási egység egyetlen minőségileg homogén terméket állít elő, a méretgazdaságosság a különböző méretű és termelési nagyságú egységek költségszerkezetének összehasonlításával viszonylag egyszerűen történhetne meg. A gazdálkodási egységeknek többnyire azonban nem egyetlen minőségileg homogén outputjuk van. Az output meghatározása további nehézségekkel jár bizonyos adminisztratív és szolgáltató tevékenysé-

geknél, mint az iskoláknál, kórházaknál vagy az állami adminisztráció egységeinél, a minőségi szempontok bevonása pedig tovább bonyolítaná a helyzetet. A termelési költség meghatározását a nem pénzügyi jellegű költségek számbavétele nehezítheti, és további problémák lépnek fel a fogyasztók oldalán jelentkező költségek (szállítási költség, várakozási idő, kiszolgálási színvonal) figyelembe vétele vagy az azoktól való eltekintés során. Egy empirikus elemzés ugyanakkor nem térhet ki a problémák elől, valamilyen mérési eljárást kell választania.

A költségek és outputok meghatározásának eddig felsorolt nehézségei tovább hatványozódnak a települések vizsgálatakor. A települések és a településhálózat mindenkori aktuális állapota nem az erőforrások időbeliség nélküli, mérhetőkéony-sági vagy egyéb optimalizációs, racionális kritériumok alapján, egy központi terv szerint jöttek létre, hanem hosszú, sok spontaneitást és véletlen eseményt tartalmazó történelmi folyamat eredményeként. Egy településnek természetesen nincs olyan értelemben költsége és terméke, mint ahogyan egy vállalkozásnak van. Outputjai sajátosak: a helyi politika, a helyi vélemények színtere, szolgáltatások nyújtása és intézmények fenntartása, a központi vagy középszintű irányítás adminisztratív helyi egysége, helyi szabályozási, adózási, gazdasági funkciók mind jellemzők rá. Ezek közül a méretgazdaságosság a helyi politikai szintért leszámítva elvileg bármelyik funkcionál vizsgálható. De mielőtt ide eljuthatnánk, már maga a vizsgálati egység, a „település” definiálása és gyakorlati elemzések számára történő operacionalizálása is többféleképpen történhet.

A települések definiálása sajátos lehatárolási problémát jelent. Ki lehet indulni a területi szemléletből és a jogi szemléletből. A területi szemlélet alapján a települések az emberi lakóhelyek sűrűsödési pontjai, csomópontjai, folyamatosan beépített területei. Az egyes településeket egymástól nem lakott térségek választják el. Ez a meghatározás a gyakorlatban számos nehézséggel jár: mi tekinthető a legkisebb településnek, folyamatosságnak, mi tekinthető az egyes települések elválasztásához szükséges legkisebb távolságnak, hogyan kezeljük az ideiglenesen lakott településeket és az egymástól elszigetelten álló tanyákat, farmokat. A nagyvárosokból kivezető utak mentén csápszerűen, eltérő sűrűséggel beépített lakóövezetek, ipari területek, kereskedelmi és szórakoztató egységek találhatóak, amelyek gyakran megszakítás nélkül torkollnak bele a következő városmagba. Ezek a zónák egyszerre kötődhetnek ugyanolyan mértékben két városmaghoz. A települések ezért sem diszkrét, egyértelmű határvonalakkal rendelkező egységek.

A települések jogi szemléletű definíciója alapján a helyi önkormányzatok határvonalai jelölik ki a településeket. Ez fogalmi szempontból egyértelmű definícióhoz vezet, tartalmilag viszont ugyanolyan problémákat vet fel, mint amiket a területi szemléletnél láthattunk. Igaz, a jogi szemléletű településdefinícióból kiinduló elemzések számára ezek a problémák gyakran látensek maradnak.

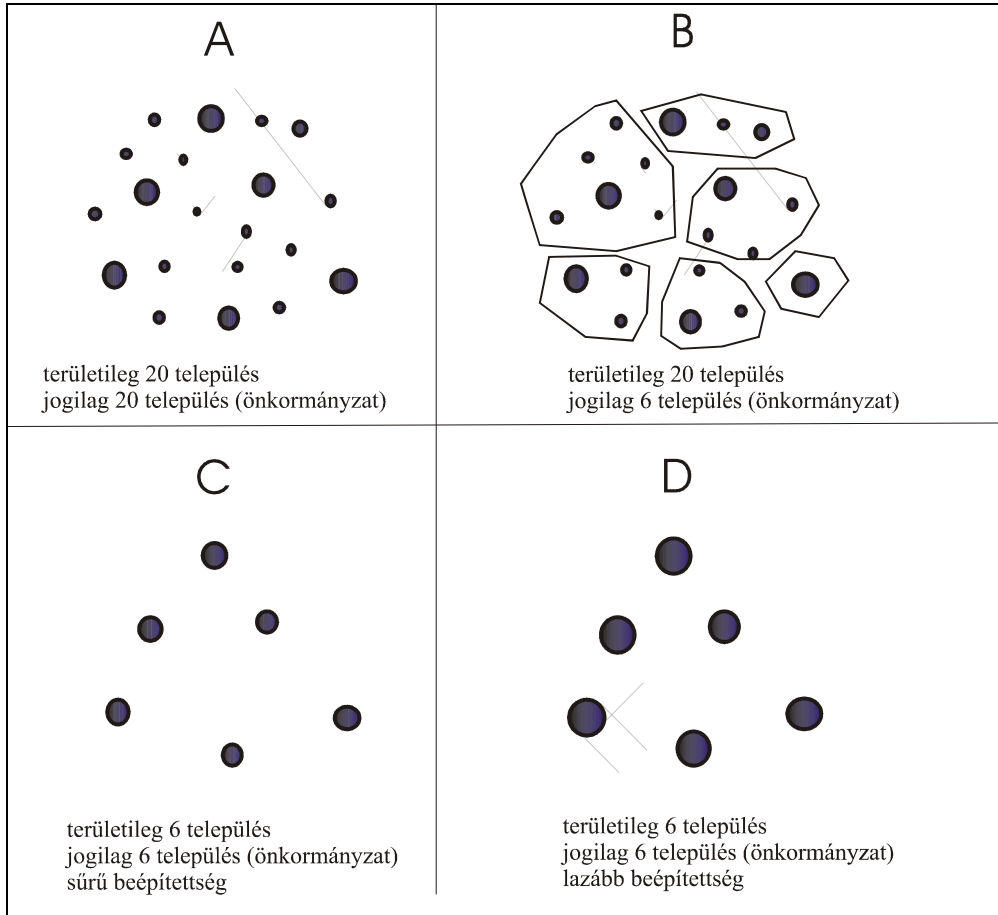
Az eltérő értelmezésekkel kapcsolatos bizonyos kérdésekre világít rá az 1. ábra. A hipotetikus négy példa összlakosság száma megegyezik, a településegységek relatív helyzetétől (környezetétől) és földrajzi különbségektől eltekintünk. A településenkénti lakosság eloszlás csak a következőkben tér el. Az ábra „A” és „B” része területi szemlélet alapján megegyezik egymással, mindkét esetben 20 település van. A jogi szemlélet alapján eltérnek, mert az „A” ábrán 20 önkormányzat, a B ábrán 6 önkormányzat van: a hat legnagyobb településhez tartoznak a kisebb települések jogilag. A „B”, „C” és „D” ábra településeloszlása jogi szempontból megegyezik egymással, területi szempontból nem. A „B” és „C” eloszlás között az a különbség, hogy a „B” helyzetben vannak kisebb települések (népességkoncentrációk), a „C” eloszlásban nincsenek (de a jogi értelmű települések mérete azonos). A „D” helyzet abban különbözik a „C” helyzettől, hogy bár mindkettőnél hat népességkoncentráció található, a „D” helyzet települései lazább beépítésűek és ezért térbeli értelemben nagyobb méretűek. A települések morfológiája, a két népesség területi eloszlása tehát eltér egymástól. Ha a településméreteket az önkormányzatok lakosság száma alapján vizsgáljuk (mint ahogyan ez a tipikus), akkor a „B”, „C” és „D” helyzet teljesen megegyezik egymással. Valójában a statisztikai egyezés mögött nagyon lényeges területi eloszlási különbségek bújnak meg. Ezért a tisztán statisztikai vizsgálatok, amelyek nem veszik figyelembe a térbeli eloszlás különbségeit, megtévesztők lehetnek.

Az 1. ábra „C” és „D” része összehasonlítása kapcsán szükséges felhívni a figyelmet arra, hogy a települések nem pontszerű egységek, hanem térbeli kiterjedéssel, eltérő formákkal, úthálózával, beépítettséggel stb. rendelkeznek. Amely vizsgálatok ezt nem veszik figyelembe, azok tértelen módon közelítenek egy lényege szerint területi kérdéshez, ezért szükségszerűen elégtelen választ tudnak csak kapni. Egyes szolgáltatásokat (például köztisztaság, könyvtárak, múzeumok, színházak stb.) nemcsak a települések lakói, hanem a szomszédos települések lakói rendszeresen, a településre alkalmilag látogatók ideiglenesen veszik igénybe. Ezért ezek lakosságarányos költségei azonos népességszám mellett emiatt is nagyobbak lehetnek a nagyobb agglomerációval és idegenforgalommal rendelkező településeknél. A szolgáltatások településhatáron túlnyúló hatásait, térbeli externáliáit (a feltételezett pozitív méretgazdaságosságon túl) is olykor érvként hozzá fel a nagyobb közigazgatási egységek, városrégiók létrehozása mellett. Az „A” és „B” helyzet összehasonlítása alapján könnyen megérthető, miért téves az előző alfejezetben idézett megállapítás Swianiewicztől. Ha empirikusan ki lehet mutatni „A” településhálózatra vonatkozóan, hogy az adminisztratív települési kiadások egységköltsége a lakosság nagyságával növekedve csökkenők, abból nem következik az, hogy ugyanez a megfigyelés érvényes a „B” típusú elrendezésre, vagyis a települések adminisztratív szempontú egyesítése mellett. Mindezeket túl a térkapcsolati költségek változása, a szol-

gátlások hozzáféréseinek fogyasztó oldali költségváltozása és további térszervezési különbségek is figyelmen kívül vannak hagyva.

1. ábra A települések területi és jogi szemléletének különbségei

Forrás: Saját szerkesztés

Az optimális településméret meghatározásának problémája tehát már a település definiálásával, illetve annak elmaradásával kezdődik: sokszor nem derül ki, hogy az optimum a területi szemléletű népességcsoportosulások méretére vonatkozik-e, vagy a jogi szemléletű optimumra, vagyis a helyi önkormányzatok optimális méretére. A település fogalmi és operatív meghatározásának nehézségein túl számos sajátos kérdéssel kell megküzdeni a településméret és méretgazdaságosság közötti kap-

csolat vizsgálatakor. Tagadhatatlanul fontos, egyszerre elméleti és empirikus, valamint gyakorlatias kérdés például az, hogy függhet-e a település méretétől bármilyen szolgáltatás (pl. kommunális szolgáltatások, adminisztráció, egészségügyi szolgáltatások, rendőrség, tűzoltóság) lakosságarányos átlagköltsége. Egyes szolgáltatások elszigetelt, önmagában történő vizsgálata lehetséges is, bár a számos dimenzióban jelentkező minőségi különbségek, az outputok és költségek nehéz beazonosítása és az eltérő méretekhez tartozó eltérő szolgáltatási megoldások kezelése nem könnyű. Az egyes szolgáltatások lakosságarányos átlagköltsége helytől és időtől is függően különböző lehet.

A szolgáltatások együttes vizsgálata azonban további koncepcionális nehézségek sorát veti fel. A szolgáltatások köre, összetétele, a különböző szolgáltatások súlya radikálisan különbözhet települméretenként. Az egyik leglátványosabb különbség a helyi közlekedés szervezésében figyelhető meg. Továbbá a szolgáltatások nyújtásának szervezeti megoldásai, intézményei is alapvetően eltérhetnek egymástól. Illuzórikus és tanácsadócszerű mentalitásra valló lenne azt gondolni, hogy létezik egyetlen legjobb szervezeti megoldás vagy egyetlen optimális települméret.

Végül, ismételve a vállalkozások és a települések közötti alapvető különbséget, a vállalkozások bizonyos korlátok között változtathatják telephelyüket és méretüket, a települések nagysága viszont egy adott időpontban külső adottság. A települések nagysága csak hosszú távon, lassan változik, de hosszú távon minden olyan körülmény változik, amely a települési szolgáltatások mérethatékonyásával kapcsolatban állhat. Ezért is lenne nehéz egy optimalizáció céljának tekinteni a települméretet.

4. A kérdéssel foglalkozó szakirodalom típusai

A kérdéskör szakirodalmának feldolgozása természetesen lehetetlen egy rövid tanulmány keretei között. Itt csak a tipizálásra van mód, valamint néhány irodalom kiemelésére, amivel tovább lehet árnyalni az eddig leírtakat. Az elméleti közelítésen belül az egyik a spekulatív beállítottságú, a másik a kritikus megközelítésű irodalom. Egyik sem foglalkozik a tényleges lakosságszám meghatározásával, bár az utóbbi tesz utalásokat olyan empirikus munkákra, amelyeknek az optimum megállapítása a célja. Harmadik típust képvisel az empirikus orientáltságú irodalom, amely bár az optimális települméretet konkrétan kívánja meghatározni, de mégiscsak adott időpontra és országra/régióra vonatkozó adatok alapján. Ezért ezek nem általánosíthatók és nem nevezhetők elméletinek, de gyakorlatilag, regionális politikailag és történetileg érdekesek lehetnek.

A spekulatív irodalom zavarba ejtően kezeli a kérdést. Bár optimális településméretéről ír, a való világra és a tényleges nagyságrendekre nem történik utalás az elméleten belül, és még anekdotikus módon is ritkán jelennek meg a való világra történő utalások a tanulmányok elején vagy végén. Semmilyen cselekvés vagy regionális politikai intézkedés alapját nem teremti meg az a megállapítás például, hogy az optimális városméretnél a város minimális növekedésének határhaszna megegyezik a növekedés határköltségével, vagy máshogyan megfogalmazva, a termelési előnyök és helyzeti költségek egyensúlyban vannak. Egy olyan jelenségnél, ahol egy pótlólagos erőforrás igénybe vételének határköltsége és határhaszna mérhető, és gyakorlatban is lehetőség is van az erőforrás mennyiségének (például bizonyos gépek kapacitása vagy a munkaerő létszáma egy vállalkozásnál) a szabályozására, ott ennek az elvnek a használata racionális és gyakorlati előnyökkel jár. De ez alig érvényes a településméretre, ahol a költségek és hasznok mérése sem egyszerű, jelentős elsüllyedt költségek (helyhez kötött befektetések) vannak és a lakosságszám változtatása sem egyszerű.

Fujita városgazdaságtanról szóló könyvének alcíme sokat sejtető: földhasználat és városméret. Az előszóban Fujita ezen kérdések a tanulók számára hozzáférhető módon, egységes keretben történő tárgyalását, az addigi elméletek egyfajta összefoglalását ígéri. Fujita alapmodelljében a város egydimenziós, minden munkahely a városközpontban összpontosul, a szállítás közlekedési dugóktól mentes, a szállítási tevékenység a munkások lakhelye és munkahelye (a városközpont) közötti utazásra korlátozódik. A haszonmaximalizáló városméret meghatározásakor Fujita azt feltételezi, hogy egy város létrehozása úgy történik, hogy néhány háztartás egy közösséget vagy klubot alkot egy város fejlesztésére. Az optimalizációs problémája ekkor úgy szól, hogy a közösség a közösségi hasznosság maximumában határozza meg létszámát. Ez ott lesz, ahol a város aggregált termelési függvényének és népesség költséggörbéjének a különbsége alulról érinti a fix nagyságú tőkebefektetés vonalát (Fujita 1989). A függvények operacionalizálásával, mérésével Fujita nem foglalkozik. Azon túl, hogy a probléma ilyen módon történő felvetése teljesen valóságidegen, a modell további részletei még elképesztőbb feltevéseket tartalmaznak, a valóságra történő utalás minden nyoma nélkül. A valóság nem az elméletnek megfelelően működik és nem valószínű, hogy bármikor is ilyen lenne majd a világ. Sajnos nem jobb a helyzet a többi sokat idézet szerző, így Henderson, Thisse, Miller, Kanemoto, Abdel-Rahman, Dixit címe alapján optimális városmérettel foglalkozó munkáiban sem. Ami, ezen munkákból az utókorra marad, az a későbbi munkáknak egy rövid, többnyire elismerő utalása arra, hogy ezzel és ezzel a problémával már foglalkozott Fujita és mások, azon részletek megemlézése nélkül, amelyek a valós jelenségeket megérteni kívánó olvasót zavarnák.

A kritikus munkák közül kettővel foglalkozom. 1972-ben Wingo a következőben foglalta össze az optimális városméret koncepciójának politikai relevanciáját. A városok méretének szabályozása klasszikusan azon a gondolaton alapul, hogy bizonyos méreten túl a városok túl nagyok, bizonyos méret alatt túl kicsik. Léteznie kell egy legjobb méretnek, amely felé mindegyik városnak közelítenie kellene (a túl nagyoknak csökkennie, a kicsiknek növekednie). Minden világok legjobbjában a városi népesség azonos nagyságú városok között oszlana meg, amely az optimális méret lenne. A politikának ezen méret felé konvergálást kellene elősegítenie. A legtöbb empirikus kutatás 100 ezer és 1 millió fő közötti tartományban (egy adott pontban vagy intervallumban) vélte megtalálni ezen optimumot, amelyben a 250 ezer fős méret a legnépszerűbb. Ez lett volna a mérete a tervezett, de soha meg nem épült minnesotai kísérleti városnak. Wingo utal Alonso javaslatára, miszerint az optimális városméret a város többi várostól való relatív pozíciója függvénye, így az egyetlen optimális városméret utáni kutatás nem gyümölcsöző. További megjegyzése, hogy az irodalom nagy része nem a társadalmi költséget vette figyelembe, hanem csak a közszolgáltatások költségeit. A koncepció statikus (időtlen), ami önmagában is alkalmatlanná teszi a politikai szerepre egy változó világban. A városok mérete pusztán a lakosság számával kifejezve azért is terméketlen koncepció, mert a lakosság összetétele (korszerkezet, képzettség stb.) alapvetően befolyásolja a város gazdasági szerkezetét, externáliáit, jólétét. Összességében Wingo szerint megkérdőjelezhető az optimális városméret koncepciójának politikai hasznossága (Wingo 1972, 16-17. o.).

Richardson szintén 1972-es tanulmánya elején az optimális városméretre vonatkozóan hét, 1943 és 1970 közötti kutatás számszerű eredményét közli. Ezek 30 ezertől 1 millióig terjednek. Az 1943-as hivatkozása Lomax tanulmányára történik, ez azonban nem településekkel foglalkozott, hanem angol megyékkel, mivel Lomax szerint a települések által nyújtott szolgáltatások különbözősége nem teszi lehetővé összehasonlításukat. Az angol megyék azonos szolgáltatásokat nyújtanak, így összehasonlíthatók. A 83 megye 1930-as évekbeli adatai alapján a kicsi-közepes méretű megyékben a legkisebb, a legnagyobb méretűeknél a legnagyobb az egy főre jutó éves kiadás (Lomax 1943).

Richardsonra visszatérve, szerinte az optimális városméret koncepciója számos zavarral és inkonzisztenciával terhelt. Ezeket a következő csoportokra osztva tárgyalja. Először is, az azonos méretű városok szolgáltatás kombinációi is eltérnek egymástól, nincsen „representatív város”. A közösségi és magán jelegű szolgáltatások felosztás önkényes, az intézményi hagyományoktól függ. Másodszor, a városi önkormányzat költségei azon költségeknek csak egy kis hányadát képezik, amelyek az optimalizációs döntésre hatást gyakorolnak. A magánjellegű, termelői és fogyasztói oldalon jelentkező költségek alig vannak figyelembe véve. Az egyedi vállalkozás szempontjából az optimális városméret ott van, ahol maximális a különbség az adott

vállalkozásra érvényes agglomerációs költségelnyök és a városi szolgáltatások költségei között. Ez vállalkozásról vállalkozásra eltérő optimális városméretet jelent. Ez a különbözőség minden jelentőségétől megfosztja a koncepciót: semmi oka nincs annak, hogy miért kellene a háztartásokra vonatkozó és az üzleti szférára vonatkozó optimumnak megegyeznie egymással.

Harmadszor, a költségek és hasznok számos eleme nem pénzügyi jellegű: a környezetszennyezés, zaj, közlekedési dugók nem vagy csak részben jelentkeznek a piaci árakban. Az új beköltözők csak a magánköltségeket fizetik, a társadalmi költségeket nem, a piaci folyamatok így egyre növelhetik a település méretét, túl az optimumon is. Negyedszer, nem indokolható, hogy az optimumot gazdasági optimumként határozzák meg, figyelmen kívül hagyva olyan nem gazdasági jellegű tényezőket, mint például az elérhetőség, egészség, bűnözés és közbiztonság, oktatási intézmények, szabadidős és szórakoztató intézmények, emberi kapcsolatok, mentálhigiéniai kockázatok, helyi politikai részvétel, valamint, ezeken túlmenően, maguknak az egyéneknek és a háztartásoknak a lakókönyezet és városméret iránti preferenciái. Ám ha mindezen tényezőket figyelembe is kívánná venni valamilyen tervező, akkor sem tudná megoldani mérésük és súlyozásuk problémáját.

Ötödször, az optimális városméret a lakosság számában van kifejezve. Nem egyértelmű, hogy ennek az oka, hogy ez a mutató korrelál leginkább az agglomerációs előnyökkel és hátrányokkal, vagy csak az ennél jobb mutatók elérhetőségének a hiánya a magyarázat. Bizonyos típusú szolgáltatásoknál a nyers lakosság-szám elég jó mutató, másoknál azonban a lakosság összetételének (mint a korszerűzet, jövedelem, végzettség) ismerete sokkal fontosabb lenne a számuknál. A városok méretét némileg önkényes határvonaluk is befolyásolja. Ezen problémák miatt Richardson még komparatív statikai keretek között sem tartja életképesnek az optimális városméret koncepcióját, a való világra jellemző dinamizmus miatt pedig, ha lehet, még annál is kevésbé (Richardson 1972).

Az empirikus orientáltóságú irodalom elsősorban a közművek lakosságarányos költségei és az agglomerációs költségek mérése alapján kívánja meghatározni a gazdasági szempontból optimális településméretet, de az adminisztrációs költségek is sokszor szerepet játszanak az elemzésekben. A költségek vizsgálata történhet általánosan is, minden települési feladat együttesére vonatkoztatva, vagy részlegesen, kiragadva egy-egy feladatot. Ennek a megközelítésnek létezik regionális politikai hasznosulása, mivel a spekulatív nál az egyensúly automatikusan adódik valamilyen ismeretlen népességszámmal a képzeletbeli világban, a kritikus megközelítés pedig a koncepcióval együtt annak regionális politika hasznát is bírálja. Az agglomerációs költségek mérése számos módszertani problémába ütközik, amelyek részletezésébe nem megyek bele. Magára az empirikus megközelítésre a Wingonál és Richardson-

nál olvasható kritika egy része érvényes, nagyobb mértékben az általános, kisebb mértékben a részleges megközelítésre.

Illés Iván egy szovjet számítás eredményét ismerteti, amely szerint 50 ezer lakosnál a legkedvezőbbek az egy lakosra jutó költségek: bár az egy lakosra jutó közműköltések még e fölött is csökkennek egy darabig, a lakásépítési, közintézményekkel kapcsolatos és közlekedési költségek növekednek. Magyar és amerikai számítások is hasonló eredményre jutottak, bár ez ismertetett amerikai számítások részlegesen, csak bizonyos feladatokra érvényesek (Illés 1983, 91-92. o.). Illés Iván azonban három szempont miatt is árnyalja ezen megállapításokat: először is, a termelési költség optimuma nagyobb népességszám mellett lehet, mint a település üzemeltetéséé. Másodszor, a város természeti adottságai, fekvése, vízkészlete nagyban módosíthatják az optimumot. Harmadszor, az optimum időben is változhat a gazdasági, technológiai és egyéb változások miatt (Illés 1983, 93. o.).

Az empirikus vizsgálatok egy másik típusát képviselik azok az elemzések, amelyek települések közigazgatási egyesülése vagy szétválása előtti és utáni időszakokat hasonlítanak össze az egy lakosra jutó költségek alakulása szempontjából. Az ilyen vizsgálatok sokkal érdekesebbek lehetnének az egy főre jutó átlagos kiadások települések vagy önkormányzatok mérete szerinti egyszerű bemutatásánál, mert kiűszöbölik az előző alfejezetben tárgyalt területi problémákat. Az egyesüléseken belül, legalábbis koncepcionálisan, meg lehet különböztetni a hasonló nagyságrendű településeket, valamint a központi városmag és a városkörnyék egyesítését.

Sajnos a közigazgatási változások számához képest (amelyek a világ minden országában folyamatosak) kevés a változások hatásvizsgálatával foglalkozó irodalom, legalábbis amely nemcsak általános és triviális megállapításokra és aggregált statisztikák közzétételére korlátozódik, hanem számszerű és konkrét vizsgálatokat is végez. Néhány esetben kimutattak fajlagos költségcsökkenést az önkormányzatok egyesítését követően, de az elemzések többsége nem tapasztalt változásokat, néhány elemzés pedig fajlagos költségnövekedést talált. Sancton (1996) három kanadai tartományt vizsgálva nem talált bizonyítékot az önkormányzati egyesülésekből származó költségmegtakarításra, bár az egyéb, nem pénzügyi jellegű előnyök mellett az egyesítéseket indokoló kormányzati propaganda fontos részét képezi a pénzügyi megtakarításokra hivatkozás. Lüchinger és Stutzer (2002) négy olyan svájci község-egyesülést vizsgált, amely az érintett községek szabad akaratából ment végbe. Az egyesülés nem járt az egy lakosra jutó önkormányzati kiadások csökkenésével, mérhetőségesség nem jelentkezett, ami azért is érdekes, mert a községek átlagos népességszáma ötszáz főnél kisebb volt. A holland önkormányzatok száma 1997 és 2011 között 154-el csökkent. Allers és Geertsema (2014) tanulmányában a csökkenést eredményező önkormányzati egyesülések hatását vizsgálta. Eredményeik alapján az egyesülések nem befolyásolták a helyi önkormányzati kiadások nagyságát

még a legkisebb méretű önkormányzatoknál sem. Mégis, feltételezik, hogy méretgazdaságosság létezhet, de az a szolgáltatások magasabb minőségében jelentkezett. Ezt azonban nem vizsgálják, így a tényleges helyzet ez is lehet, és ennek a fordítottja is. Az önkormányzati egyesülséből fakadó fajlagos költségnövekedést talált (6%-os mértékűt 10 év időtávlatban) Moisisó és Uusitalo (2013) Finnországra vonatkozó (az 1970-81 közötti egyesülsésekre) elemzése. Ezzel szemben Blesse és Baskaran (2013) a brandenburgi egyesülséseket vizsgálva azt taláta, hogy a kényszeregysülsések jelentős fajlagos költségsökkenéssel járnak, míg az önkéntes egyesülsések hatása csekély. Ugyancsak költségsökkenést mutatott ki (változtatlan szolgáltatási minőség mellett) Reingewertz (2012), az izraeli önkormányzati egyesülséseket követően.

A részleges vizsgálatok (elsősorban bizonyos kommunális szolgáltatásokra vonatkozók) eredményei alapján nincs optimális városméret: a lakosság növekvő száma mellett csökkenő, növekvő és állandó átlagköltség meghatározására is számos példát találhatunk. Saal és szerzőtársai (2013) a vízszolgáltatással és szennyvízelvezetéssel kapcsolatos szakirodalmi áttekintésükben több mint húsz különböző vizsgálatot átnézve arra a következtetésre jutnak, hogy bizonyos kibocsátási szintig létezik mérethatékonyosság, amely optimum fölött már mérethatékonytalanság figyelhető meg. Ez az optimum azonban számottevően eltérő a különböző országok és vizsgálatok szerint. Számos más vizsgálat jutott olyan következtetésre, hogy egyes szolgáltatások nyújtása bizonyos települséméret alatt nem gazdaságos (ennek a mértéke az érdekes, hiszen az vizsgálat nélkül is nyilvánvaló, hogy 5 gyermeknek nem érdemes külön iskolát fenntartani, és így tovább), de ezt leszámítva mértgazdaságosság nem mutatható ki. Newton már 1974-ben 73 angol városokra vonatkozó vizsgálat eredményét foglalta össze: ezek együttese alapján a méret nem teljesen lényegtelen, de ahol van hatása, ott, az többnyire csekély és bizonyos szolgáltatásokra vagy szolgáltatások részeire korlátozódik. Például a közbiztonság (rendőrség) és a gyerekellátás egy lakosra jutó költsége a lakosság növekedésével növekszik, a tűzoltásé és az adminisztrációé csökken. A többi szolgáltatásnál vagy nem volt kapcsolat, vagy egymásnak ellentmondó eredmények születtek (Newton 1974).

Számos további áttekintő tanulmánnyal foglalkoztunk korábbi tanulmányunkban (Czakó et al. 2013). Ennek empirikus részében a magyarországi helyi kommunális szolgáltatások méretgazdaságosságára vonatkozóan a következő főbb megállapításokat tettük. A kommunális szolgáltatások szempontjából nem beszélhetünk optimális települséméretéről, mivel a szolgáltatások egységköltségét a települsések mérete alig befolyásolja: az ötezer és 250 ezer lakos közötti kategóriáknál semmilyen világos tendencia nem olvasható ki semelyik tevékenység vonatkozásában. A kivételt a nagyon kicsi (ötezer lakos alatt) és a nagyon nagy (Budapest) méretű települsések jelentik. Budapesten a legkisebb a vízszolgáltatás és szennyvízelvezetés bevéltelárynos költsége. A távhőszolgáltatás is itt a legkisebb költségű, de csak holtverseny-

ben, és ennél a szolgáltatásnál a különbség elenyésző a 7,5 ezer főnél nagyobb települések között, és épp a 7,5-10 ezer közötti kategória egyezik meg Budapest értékével. Az ötezer lakos alatti települések csekély költséghátrányban vannak a nagy többeberuházást igénylő tevékenységeknél, a vízszolgáltatásnál, szennyvízelvezetésnél és távhőszolgáltatásnál, és költségelőnyben a szemétszállításnál. Ezek az eredmények azért is érdekesek, mert a településméret eltérő módon hatott a különböző szolgáltatások egységköltségére.

5. Összegzés

A tanulmány az optimális városméret elméleti koncepciójának számos kritikus pontjára mutatott rá. Míg a spekulatív elméleti megközelítés nem gyümölcsöző és nincs gyakorlati relevanciája, addig az empirikus vizsgálatok, mind a több szolgáltatásra, mind ez egyedi szolgáltatásokra kiterjedők, fontosak és nagy gyakorlati jelentőséggel bírnak. Ha létezne optimum, ami lehet egy pont, de még inkább egy minimális és maximális lakosságsszámmal meghatározott szélesebb sáv, akkor az iránymutató lehetne a települések és a településhálózat fejlesztésében, a települések méretét befolyásoló általános gazdaságpolitikai döntések megalapozásában. Ennél realizistikusabb az a nézet, miszerint az optimum inkább egy minimális méretet jelent, amely alatt a szolgáltatás nyújtása nem költséghatékony, így ennek a minimumnak a megtalálása a szolgáltatások optimális területi szintjének a meghatározásában használható fel. Ha nem létezik optimum, akkor a települések méretétől független szempontok alapján lehet megszervezni a szolgáltatások térbeliségét.

Felhasznált irodalom:

- Allers, M. A. – Geertsema, J. B. (2014): *The Effects of Local Government Amalgamation on Public Spending and Service Levels. Evidence from 15 Years of Municipal Boundary Reform*. University of Groningen, Groningen.
- Blesse, S. – Baskaran, T. (2013): Do Municipal Mergers Result in Scale Economies? Evidence from a German Federal State. *Discussion Papers*, Center for European Governance and Economic Development Research, No. 176.
- Czakó K. – Dusek T. – Koppány K. – Poreisz V. – Szalka É. (2013): A mérethatékony vizsgálat a helyi kommunális szolgáltatásoknál. *Területi Statisztika*, 53, 551-562. o.
- Drew, J. – Kortt, M. A. – Dollery, B. (2013): A cautionary tale: council amalgamation in Tasmania and the Deloitte Access Economics report. *Australian Journal of Public Administration*, 72, 55-65. o.

- Fujita, M. (1989): *Urban Economic Theory. Land Use and City Size*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hutcheson, J. D. – Prather, J. E. (1979): Economy of scale or bureaucratic entropy? Implications for metropolitan government reorganization. *Urban Affairs Review*, 15, 164-182. o.
- Illés I. (1983): *Regionális gazdaságtan*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- King, D. N. – Ma, Y. (2000): Local authority size in theory and practice. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 18 (3), 255-270. o.
- Lomax, K. S. (1943): Expenditure per Head and Size of Population. *Journal of the Royal Statistical Society*, 106, 51-59. o.
- Lüchinger, S. – Stutzer, A. (2002): Skalenerträge in der öffentlichen Kernverwaltung. Eine empirische Analyse anhand von Gemeindefusionen. *Swiss Political Science Review*, 8, 27-50. o.
- Moisio, A. – Uusitalo, R. (2013): The Impact of Municipality Mergers on Local Public Expenditures in Finland. *Public Finance and Management*, 13, 148-166. o.
- Newton, K. (1974): Community Performance in Britain. *Current Sociology*, 49-86. o.
- Reingewertz, Y. (2012): Do Municipal Amalgamations Work? Evidence from Municipalities in Israel. *Journal of Urban Economics*, 72, 240-251. o.
- Richardson, H. W. (1972): Optimality in city size, systems of cities and urban policy: a sceptic's view. *Urban Studies*, 9, 29-48. o.
- Saal, D. S. – Arocena, P. – Maziotis, A. – Triebs, T. (2013): Scale and scope economies and the efficient vertical and horizontal configuration of the water industry: a survey of literature. *Review of Network Economics*, 12, 93-129. o.
- Sancton, A. (1996): Reducing Costs by Consolidating Municipalities: New Brunswick, Nova Scotia and Ontario. *Canadian Public Administration*, 39, 267-289. o.
- Swianiewicz, P. (2010): If Territorial Fragmentation is a Problem, is Amalgamation a Solution? An East European Perspective. *Local Government Studies*, 36, 183-203. o.
- Wingo, L. (1972): Issue in a National Urban Development Strategy for the United States. *Urban Studies*, 9, 3-27. o.

Piaci orientáció a hazai közüzemeknél

Józsa Tamás¹

A magyar közigazgatás legalsó szintjén a rendszerváltozás óta az új közmenedzsment filozófia gyakorlatba ültetésére láthatunk kísérletet, amely a kiszerveződések és kiszervezések mentén kívánja a közszolgáltatások hatékonyságát és eredményességét megalapozni. Mivel a kialakult működési struktúra nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket 2013-14-ben a teljes önkormányzati rendszer reformjára kerül sor. Az átalakítás célja a korábbiakkal azonos: középpontjában a hatékonyság és eredményesség fokozása áll.

Jelen cikkben egy PhD kutatás kerül bemutatásra, amely alapgondolata, hogy a működés kereteit átalakító állami reformok hatástalanok akkor, ha azokat nem egészíti ki a közszolgáltató szervezetek megújulása. A kutatás legfontosabb kérdése, hogy fokozható-e a korlátozott piaci körülmények között működő közüzemi szféra esetében az ügyfél elégedettség a marketing elmélet piaci orientációs modelljének az adaptálásával? A PhD kutatás befejezése és a végleges következtetések megfogalmazása a jövő év elején várható.

Kulcsszavak: önkormányzat, közüzem, piaci orientáció, elégedettség

1. Bevezetés

Az önkormányzati feladatellátás keretrendszere napjainkban teljes átalakuláson esik át, ami nem hagyja érintetlenül a szféra közüzemi ágazatait sem. A feltételrendszer megváltozása a *hatékonyabb területi alapú ellátás irányába* mutat. Ezek a lépések továbbviszik a korábbi rendszer erényeit, mint a feladatellátás megszervezésének a szabadsága, amely az 1990-es önkormányzati törvényben a korszellemet visszatükröző új közmenedzsment elvek (New Public Management – NPM) mentén került bevezetésre. A cikkben felvetjük, hogy a keretjellegű szabályozás megváltozása ugyan üdvözlendő jelenség a célok kiteljesedése azonban a szervezetek szintjén, a megfelelő *ügyfél-orientációval* érhető el ténylegesen.

A folyamatban levő kutatás a víziközmű-szolgáltatás, a hulladékgyűjtés, a hulladékgyűjtés, a köztisztaság és a közösségi közlekedési szektor közüzemi szolgáltatóira terjed ki.

---

¹ Józsa Tamás, PhD-hallgató, Pannon Egyetem Gazdaságtudományi Kar Alkalmazott Gazdaságtan Intézeti Tanszék (Veszprém).

Esetükben egy olyan piaci környezet vizsgálatára kerül sor, amely *kevésbé versengő és alacsony piaci orientációval* jellemezhető. Álláspontom szerint piaci orientáció mégis racionális magatartás, hiszen az ügyfelek és a megbízó önkormányzatok és a szabályozó állami szervek elégedettségét is kivívhatja vele a menedzsment. A piaci orientáció (PO) a marketing elmélet egy elismert modellje, amely alapvető összefüggéseit indokolt a közüzemek esetében is vizsgálni, hiszen a kapcsolatok kimutatása mentén (például az ügyfelek elégedettsége és a közüzem piaci orientációs törekvése között) egy *új szervezetfejlesztési eszköz bevezetésére* kerülhet sor, amely végső soron a közjó előmozdítására irányul.

2. A hazai önkormányzati rendszer reformérettsége

Mivel 1990-ben a közszolgáltatási feladatok többségének a legalsó szint lett a címettje az önkormányzati közszolgáltatások teszik ki az államháztartás legnagyobb alrendszerét. Ez a sajátos magyar decentralizációs gyakorlat nem vette figyelembe a *szubszidiaritást*, és ennek köszönhetően a feladatok ellátásának hiányzott a gazdasági alapja, ami – a bevételek szükségessége miatt – egyes településeken már a kezdeti időszakban deficites működést, eladósodást és vagyonfelelést vont maga után. Sajnálatos módon ezek a válságjelenségek a *rendszerbe épített rugalmasság* miatt csak utólag jelentkeztek, mivel az önkormányzatok a bevételi lehetőségek helyett nagyfokú önállóságot kaptak a feladatok megszervezésének megválasztásában (Vigvári 2009).

A legfőbb probléma, mégis az volt, hogy a rendszer a döntéshozó irányába a *terhelhetőség illúzióját* keltette és ennek köszönhetően folyamatosan nőttek az ellátandó feladatok, állami hozzájárulás nélkül. Uralkodó jelenséggé vált ugyanis az ágazati törvényekkel való feladatdelegálás, amelyek összességében *felszívták a helyi erőforrásokat* (policy dumping). Az NPM-nek köszönhető tévhit volt, hogy a közszolgáltatási feladatokat ellátó gazdasági társaságokhoz történő feladatdelegálás megoldja a többletterhek kérdését.

Másrésről, az *elaprózódott rendszer* alapproblémájából fakad, hogy a közszolgáltatások finanszírozására biztosított transzferek bonyolult, *drága és hatékonytalan* rendszert képeznek, ami a kormányzat egyes szintjei közötti kapcsolatokat túlzott mértékű adminisztrációval terhelte.

A feladatok ellátásához szükséges alternatív források bevonása főként az önkormányzatokhoz került vagyont érintette, amely elsődleges célja a közszolgáltatási feladatok szolgálata lett volna. A helyzetet tetézte a meglévő *kapacitások ésszerűtlen kihasználása*, a rossz döntések és a hanyag kezelés elszaporodó esetei, ami a nyilvántartási rendszer alkalmatlanságáról tanúskodott (Vigvári 2012). Az első vál-

ságjelenségek a 2000-es évektől felgyorsulva jelentkeztek, majd az Európai Unió csatlakozás után váltak nyilvánvalóvá, amikor a felzárkóztatási források abszorpciója vált az egyik fő feladattá és a fejlesztési önrészek biztosítása csak gyorsította az eladósodást.

A legutóbbi gazdasági válság az önkormányzatokat további súlyos hatásként érintette a helyi vállalkozóktól származó adóbevételek szűkülése miatt. Amikor a válságra válaszul a kormányzat fokozta a *fiskális re-centralizációt ez tovább növelte a helyi döntéshozók függőségét és kiszolgáltatottságát*. A makroszint forráselszívása végülis a helyi közszolgáltatásoktól vette el a lehetőséget, ami még kiszámíthatatlannabbá teszi az önkormányzatok költségvetésének a tervezését és a közszolgáltatások finanszírozását.

Ezen előzmények alapján nyilvánvaló, hogy a közjogi berendezkedés átalakítását az önkormányzatokat érintő reformmal kellett kezdeni. A mostani reform keretében az új Alaptörvény elfogadását követően az elsők között újult meg a *Magyarország önkormányzatról szóló törvény* (Mötv). A megújított jogszabály célja, hogy a kialakult problémákat jobban kezelő kereteket biztosítson a szféra működéséhez.

A beavatkozások négy alapvető körülmény megváltoztatása köré csoportosíthatóak:

1. Egyértelműen pozitív fejlemény a területi alapú járási rendszer létrehozása, amely a közhatalom gyakorlásával összefüggő helyi feladatok és az államigazgatási tevékenységéhez kapcsolódó hatósági ügyek *szétválasztására* irányult.
2. Az Mötv. bevezeti a *differenciált feladattelepítést* és kimondja, hogy a településkategóriánként eltérő *teherbíró-képességű* önkormányzatoknak eltérő kiterjedésű feladatai lehetnek.
3. Mivel az átalakításnak együtt kellett járnia a működési költségek racionalizálásával e téren szigorodtak a kötelezettségvállalások szabályai (hitelfelvételi korlát) és megtörténik a *feladatfinanszírozás* bevezetése, amely a normatív támogatás helyett a tényleges finanszírozási szükségletek szerint nyújtja az állami hozzájárulást. Ezzel együtt 2011 és 2014 között három ütemben megtörtént a teljes önkormányzati *adósságkonszolidáció*.
4. Ugyan megmarad a feladatszervezés szabadsága, de a területi alapú ellátás érdekében konkrét szabályok születnek a *közös polgármesteri hivatal* működtetésére és a *társulások* létrehozására.

Ahogy a törvény szelleméből és az idő közben megszületett kormányhatározatokból látszik a legtöbb önkormányzati ágazatban, így a közüzemi szektorban is megjelennek a *centralizációt szolgáló törekvések*, mert a területi alapú ellátás végső soron a közszolgáltatások gazdaságossági, hatékonysági alapjait hivatott kialakítani.

Véleményem szerint ezek a lépések a külső környezetben a célok eléréséhez *elengedhetetlenek, ám elégtelenek*, ha azokat nem kísérik a belső működést érintő átszervezések.

3. Az önkormányzati közüzemek kapcsolatrendszere és orientációja

Az állam társadalmi igények kielégítésében való szerepvállalásának a visszaszűkülése az 1990-es évektől világszerte jellemző folyamat, ami sehol sem az állami feladatok teljes feladását jelenteti, hanem inkább a *szerepek újragondolását* (Osborne–Gaebler 1992).

A rendszerváltás ideológiai lelkesültsége során elharapózó körmenedzsment filozófia mára egyaránt megmutatta az előnyös és a hátrányos tulajdonságokat. Ez a *komplexebb és szélesebb partnerségi viszonyok* formájában megjelenő feladatellátás a versenyszféra magánvállalatainak a közfeladatokba való bevonódásával jellemezhető leginkább (Alford–O’flynn 2012). A kiszereződés, a privatizáció a közösségi értékteremtés olyan példái, amely Magyarországon főként az *önkormányzati közüzemi szolgáltatások* kapcsán váltak gyakorlattá, ám hazánkban főként az önkormányzati tulajdonú gazdasági társaságok jutottak szerephez és csak kevés esetben fordult elő nyílt versenyeztetés.

Az ezredfordulót követő időszakban hazánkban is egyre több kihívás éled fel a közszolgáltatásokkal kapcsolatban. Magyarországon zajlik a közjogi rendszer átalakítása, amely középpontjában a helyi és a központi kormányzat feladatainak a szétválasztása áll, máshogy fogalmazva a „*Jó Állam*” feladatvégzéséhez szükséges keretek és feltételek megteremtése történik. Ennek érdekében a Széll Kálmán Terv a 2013-14-es időszakra az önkormányzati rendszer számára a *szervezeti hatékonyság* (azon belül kiemelten a költséghatékonyság) és az *eredményesség* egyidejű növelését tűzi ki célul.

Miután ma már a versenyszféra, a közüzemek, a költségvetési (közintézmények)szféra és a nonprofit (civil) szektor egyaránt részt vesz a közszolgáltatások nyújtásában megállapíthatjuk, hogy a legtöbb közüzemi szolgáltató szervezet *vegyes profillal* működik és egyaránt szolgálnak társadalmi és profitorientált célokat. Ami mégis nagy bizonyossággal állítható, hogy amíg a nonprofit működésű szervezetek alapfolyamatai inkább a társadalmi célokat szolgálják, addig a *közüzemek alapfolyamatai inkább jövedelemszerző célúak*.

A közüzemek vegyes működési profilja mellett érdekes megoldásokat hozott a közüzemi és a költségvetési szféra kapcsolata, amely viszonyra korlátozott mértékben tudunk időtálló megállapításokat tenni, hiszen a feladatszervezési és kiszereződési megoldások számos mintájára láthatunk példát. Miközben a *költségvetési*

szektor és a közüzemek világa között rendkívül szoros kapcsolat alakult ki és a szerződéses polgárjogi jogviszony mellett a tulajdonosi kapcsolat is megjelenik. A két szektornak az alapfolyamatok tekintetében is magas az *egymásrataltsága*, ami a szervezetek szintjén a közös feladatvégzés és munkamegosztás miatt az erőforrásokon való osztozkodásban is megnyilvánul. Ez látszólag a költségvetési szerv (polgármesteri hivatal) és a közszolgáltatást nyújtó közüzem szembenállását jelenti.

A közüzemi szervezetek kívánatos külső orientációja és átláthatósága *új kapacitásokat és kulcskompetenciákat kíván*, ami képessé tesz a turbulens környezettel járó hatások kezelésére és a belső szabályozottság lebontására, egyszerűsítésére. Az utóbbi időszak reformtörekvéseinek való megfelelés éppen ezt követeli: a hatékony és eredményes működés kizárólag flexibilis szervezetekkel képzelhető el, amelyek gazdag belső hálózati kapcsolatrendszerrel, gyorsan reagáló folyamatokkal és az expanzív helyett intenzív növekedési képességgel bírnak. Amíg a bürokrácia a felhalmozott szaktudást saját maga megerősítésére és kiterjesztésére használja, addig ezek az új típusú szervezetek *az ügyfélbarát és költséghatékony közszolgáltatások* működtetésben érdekeltek (Mészáros et al. 2002). Az ilyen irányú szervezeti átalakítás és a közszolgáltatások folyamatainak a megújítása támogatja az önkormányzati reform megvalósulását, mert végső soron az állampolgári igények kielégítését célozza. A közüzemek gazdag viszonyrendszerének megfelelő kezelése nyilvánvalóan nem lehetséges a stakeholder kapcsolatok menedzsmentje, a marketing képességek elsajátítása nélkül, ami alapvető nehézséget okoz a klasszikus, bürokratikus szervezetek számára. A kialakult megoldások egységesítését és átszervezését sokáig késleltette az érintettek változásmentességhez fűződő ragaszkodása, a jogszabályok által meghatározott magas szabályozottság és az ügyfelek kiszolgáltatottságából fakadó kényelmes szolgáltatói pozíció, valamint azon érintettek ellenállása, akik nem érdekeltek a teljesítmény valós mérésében.

4. A kutatás modellje és a feltételezések

Az önkormányzati feladatellátást érintő keretjellegetű jogi szabályozás és feltételrendszer átalakítása a külső hatékonyságot hivatott biztosítani. A közigazgatásban működő szolgáltató szervezetek jelentős belső szervezési munkát végeznek az alapegységek és a struktúrák, valamint folyamataik meghatározásán keresztül. Utóbbi a belső hatékonyság, ami jól mérhető és a munkaszervezés területén elérhető egzakt módszerekkel javítható (Lőrincz 2010). A *belső hatékonyság* fokozására folyamatosan törekedni kell, amely az *optimális üzemléret, a gyorsabb, pontosabb folyamatok* definiálásán és az energiatakarékos rendszereken, valamint informatikai fejlesztéseken keresztül már benchmarkra is alkalmas.

A PhD dolgozat alapfeltevése, hogy a külső szabályozási környezet átalakítása nem lehet sikeres, amennyiben azt nem egészíti ki a szervezetek belső hatékonyságot célzó fejlesztés. Ezek a racionalizálási, korszerűsítési folyamatok feltételei a hatékonyságnak és ezért *állandó feladatot* jelentenek a közigazgatásban, de nem azonosak a közigazgatási reformokkal. A most következő fejezetben az önkormányzati közüzemek szervezeti szintű fejlesztésére kívánunk javaslatot adni.

4.1. A kutatási dilemma

A PhD kutatás középpontjában az előbbiekhöz kapcsolódó kérdés áll, vagyis, hogy a keretjellegű, szabályozás megváltoztatásával kitűzött *hatékonyság és eredményesség* milyen szervezeti szintű fejlesztéssel támogatható leginkább?

A megfogalmazott kérdés kapcsán nyilvánvalónak látszik, hogy a közszolgáltatások ügyfelei, az adójukat az állami költségvetésbe befizető *állampolgárok bevonása* nélkül semmilyen racionális cél nem tűzhető ki. Mivel az ügyfelek szemében a szolgáltatáshoz ugyanolyan elvárások kapcsolódnak, mint az üzleti célú szolgáltatások esetében, ezért a működés középpontjába az állampolgárok által *érezelt minőséget* kell helyezni. A minőségjavulás irányába fellépő közakaratot és a közszolgáltatásokkal való jelenlegi *elégedetlenséget* ugyanis nem lehet figyelmen kívül hagyni, ám a hagyományos, klasszikus működés tehetetlenségi ereje a mai napig túl súlyos volt a szükséges változásokhoz.

A monopolisztikus piaci körülmények ugyanis nem szolgálhatnak mentségül a közszolgáltatások fejlesztésének az elmaradására. Álláspontunk szerint a közüzemek hosszú távú fennmaradásának záloga éppen az elindult reformokhoz való felzárkózás, ami az állampolgári/ügyfél *elégedettséget* kell, hogy *célozza* és ezzel a kialakuló berendezkedést *legitimálja*. Ennek eszköze pedig az érzékelt minőség és a szervezeti teljesítmény eredményességének a fokozása, ami tulajdonképpen a közjó létrehozására irányul.

A PO a marketing elmélet és gondolkodásmód szervezeti átültetésére kidolgozott tudományos modell, amely számos gyakorlati kutatás során *bizonyította érvényességét és megbízhatóságát*. Az elméleti modell alapján ma már tényszerűen kijelenthető, hogy a nagyobb PO-val rendelkező szervezetek nagyobb ügyfél elégedettségre képesek, vagyis eredményesen elégítik ki a célközönségük igényeit. A gyakorlat pedig megmutatta, hogy a piaci orientációs magatartás *minden szervezet számára megszerezhető és kifejelezhető*.

4.2. A piaci orientációs modell

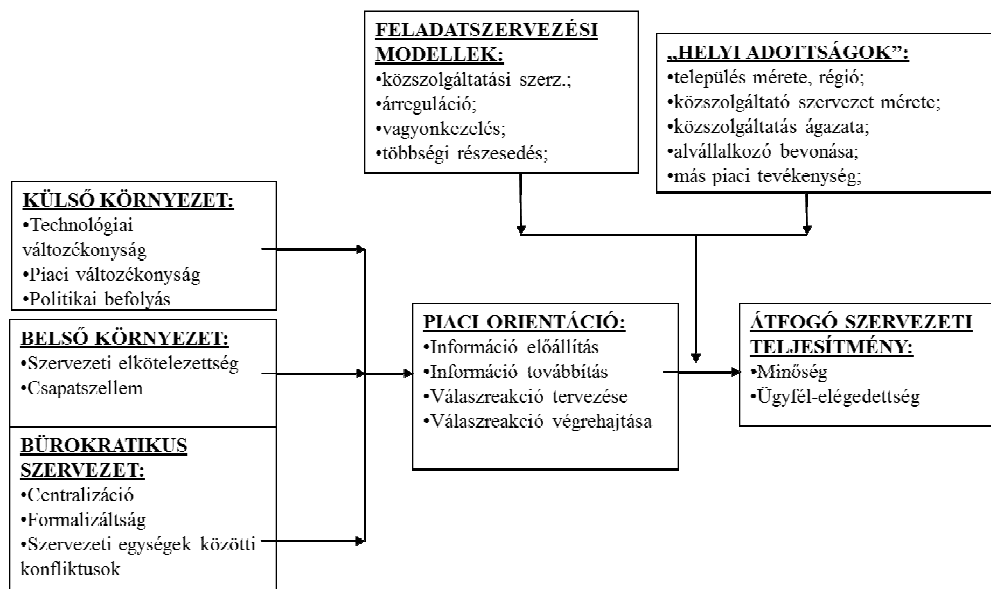
A PO lényegében sikeresen valósítja meg a „marketing jelenség” vagy „marketing elmélet” *átfogó operacionalizálását* és a gyakorlatba történő átültetését a szerveze-

tek szintjén. A kezdetek az 1990-es évek időszakára nyúlnak vissza, amikor párhuzamosan több alapmodell került kifejlesztésre. Az azóta eltelt időszak PO kutatásai alapján egyértelmű eredmények állnak rendelkezésre, amelyek vitathatatlan megállapításokra vezettek:

1. A magasabb PO-jú szervezetek *nagyobb piaci teljesítményt* (profit, ROI) nyújtanak.
2. A magasabb PO-jú cégeknél nagyobb az *ügyfél elégedettség* és a *hűséges ügyfelek* száma.
3. A magasabb PO esetén nagyobb a *dolgozói elkötelezettség* és a *dolgozói elégedettség* is nagyobb (Narver–Slater 1990, Kohli–Jawsorki 1990, Kirca et al. 2005).

1. ábra A piaci orientációs modell a közüzemek esetére

Megjegyzés: a PO modell módosítása a korlátozottan versengő közüzemi szektor esetére való adaptációt célozza és a dönt betűvel szedett részt érinti, valamint a szaggatott négyzetben megjelenő változókkal egészült ki

Forrás: Saját szerkesztés Kohli–Jaworski (1990) alapján

A PO a jelenlegi és a jövőbeli ügyféli igényekre vonatkozó piaci információ (intelligencia) szervezeti szintű *létrehozása*, ezen információk szervezeti egységekhez történő *eljuttatása*, valamint az erre irányuló szervezeti *válaszképesség összessége* (Bauer–Berács 2006). Az 1-es ábrán bemutatott PO modell egyértelmű üzenete,

hogy az ügyfelek által érzékel minőség, mint szervezeti eredmény a belső folyamatok átalakítását kívánja, vagyis az *ügyfélorientált szervezeti kultúra* kialakításán keresztül érhető el. Következésképpen az ügyfélorientált szervezet megvalósításának és a marketing alapú kultúra szervezeten belüli erősítésének legjobb módja a PO fejlesztése, ami a monopolisztikus közüzemi piacon működő szervezeteknek is az elemi érdeke.

Leírtak miatt a közüzemek esetében is a kulcskérdésnek a környezetről szerzett információ gyűjtése és felhasználása tekinthető, ami a *belső kapacitások kialakítását és átszervezését* jelenti. A PO a tanulószervezetek kultúráját feltételezi és kívánja, ami még messze áll a jelenlegi közüzemi bürokráciától, ugyanakkor az ilyen képességek kifejlesztését a politika és a lakosság *egyértelmű elvárásaként* fogalmazza meg.

4.3. A kutatási feltételezések

Az 1990 óta elvégzett több száz nemzetközi és hazai kutatás eredménye segített megérteni a *PO és a szervezeti teljesítmény összefüggését*. Ez alapján a piaci orientáció innovációt, ügyfél elégedettséget és minőségi javulást eredményez, amit végeredményként a piac még (ennek következtében) profittal és a gyors megtérüléssel is megjutalmaz.

A PhD kutatás a PO modell közüzemi szektorban történő *tesztelésére* irányul, amihez az 1-es ábrán bemutatott adaptált modellt kívánjuk alkalmazni. A kutatás annak igazolását vagy cáfolatát célozza, hogy a PO modell a hazai közüzemi szektorból merített mintán *megbízható és érvényes eredményekre* vezet. Ezt a feladatot a PO modell összefüggéseinek a vizsgálatával végezzük el, ami az alábbi kutatási hipotézisek igazolását kívánja meg:

1. A magasabb piaci orientációval rendelkező közműszolgáltató szervezet magasabb *ügyfél elégedettség* elérésére képes.
2. A *bürokratikus* szervezeti berendezkedés alacsony piaci orientációhoz és *alacsony ügyfél elégedettséghez* vezet.
3. Az *alacsony piaci és technológiai változékonyság* alacsony piaci orientációhoz és *alacsony ügyfél elégedettséghez* vezet.
4. A közműszolgáltató szervezet dolgozóinak nagyobb *elkötelezettsége* magasabb piaci orientációhoz vezet.
5. A *politikai változékonyság* alacsony ügyfél elégedettséghez vezet a közüzemi szolgáltató társaságoknál.

4.4. A közüzemeket célzó legújabb állami intézkedések

A lakossági igények növekedése a közszolgáltatásokat nyújtó közüzemek átalakítása, átszervezése irányába mutat, és a technikai fejlődés követését, a szolgáltatási költségek leszorítását, valamint az Európai Unió folyamatokhoz való alkalmazkodást követeli meg. Ezeket az igényeket érzékelve a 2010-2014 közötti kormányzat bevezette a *közüzemi díjak állami szabályozó eszközökkel történő fokozatos leszorítását* (rezsicsökkentés). Mivel ez a folyamat a PhD kutatás megkezdése óta indult el és azzal párhuzamosan zajlik *nem tekinthetünk el tőle*. A készülő dolgozatban természetesen nem kívánjuk az állami intézkedéseket értékelni, annyit azonban szükségszerű megjegyezni, hogy a szolgáltatásokért megfizetett *díj* nem állt összhangban a *minőségről alkotott képpel* és az elégedetlenség forrásává vált, mivel kifizítette a háztartások költségvetését. Ennek a szakadéknak az áthidalására a kormányzat gyors és hatásos reakciót kívánt adni, amikor bevezette a rezsicsökkentést.

A PO által javasolt út az intézkedéscsomagokkal megvalósuló *adminisztratív beavatkozástól eltérően* az érzékelt minőség és az elégedettség szintjének a javítását célozza, ami a díjak szabályozott mérséklésével szemben inkább *sok, kisebb fejlesztési beavatkozás* mentén érhető el. Utóbbi tekintetben tehát inkább a közszolgáltatások tartalmi fejlesztéséről beszélünk, ami például az ügyfélszolgálat kiszolgáltatásának a javításán, és az egyszerűsítésekben valamint más, számos olyan összeadó lépésben valósul meg, amit az ügyfelek értéknek és minőségnek érzékelnek.

5. Összegzés

A cikkben összefoglaltam a PhD kutatást, amely az önkormányzati berendezkedést érintő átfogó közjogi reform kapcsán a közüzemek fejlesztésének irányáival foglalkozik. Álláspontom szerint az állami reform *nem lehet sikeres* a mikro-szintű szervezeti átalakítások nélkül, az utóbbi folyamatnak kell ugyanis továbbvinnie az előbbi céljait. Mivel ezen célok között előkelő helyen szerepel a hatékonyság és az eredményesség a marketing elmélet vívmányának tekintett *PO alapú szervezeti kultúrafejlesztés* látszik a legalkalmasabb eszköznek. A PO legfontosabb hatása az ügyfél elégedettség, ami a közüzemek esetében is releváns, tekintve az érzékelt minőség jelenlegi alacsony szintjét. A PO bevezetése azonban a közszolgáltató szervezet örök belső harcával jár a javulást kereső lehetőségek mentén.

A PhD kutatás a *korlátozottan versengő közüzemi* szektorban teszteli a PO modell összefüggéseit. A feltételezések igazolása pedig a PO alapú szervezetfejlesztések előtt nyithatja meg az utat.

A PO egy olyan küldetésvezérelt szervezetet eredményez, ahol a dolgozók az ügyfelek elkötelezettei. A PO a termelési folyamatokról a végkimenetelre tereli a

figyelmet, ami a *demokrácia világához közel* működő közüzemeknek is érdeke. A demokráciát ugyanis nem lehet szabályokkal helyettesíteni és a demokratikus működés nem mérhető a demokratikus eljárásrendekre irányuló bürokrácia méretével, hanem attól függ, hogy minden *érdekeltnek az igényeire figyelemmel alakuljon ki a végkimenetelben megjelenő eredmény*. Ez pedig nem más, mint a közjó, amit az adófizető állampolgárok és a közszolgáltatásokat igénybe vevő széles közönség *értéknek tekint*.

5.1. A kutatás gyakorlati hasznossága

Az NPM bevezetésével egyre változatosabb feladat szervezési megoldások jelentek meg az önkormányzati közüzemi szolgáltatások tekintetében, amelyek azonban nem törték meg a monopóliumok létezését. Az utóbbi időszak reformjainak a célja, hogy az állampolgárok számára *több és jobb közszolgáltatás* álljon rendelkezésre. Ehhez az önkormányzati közüzemeknek is szervezeti átalakításokon kell átesniük, amihez *az adminisztráció visszaszorításán, a decentralizált döntéseken, a magas teljesítményen és az egyszerű, áramvonalas belső folyamatok kialakításán* vezet az út (Mészáros et al. 2002).

A dolgozat eredményei mentén egy sikeres változásmenedzsment technika állhat rendelkezésre a szféra számára, ami az *önkormányzati reform céljait támogatja*. Mivel a közszféra szervezeteinek a személyzete sajnálatosan egyre öregedő képet mutat és hagyományosan bizonytalanságkerülő, a szervezetfejlesztési programok kapcsán vélhetően egy időben elhúzódó folyamara a van kilátás. A siker kulcsa a belső ellenállás leküzdése és a *külső támogatói kör* kiépítése, amelyben értékes partnerek lehetnek első sorban az állami, politikai szereplők (jogalkotók), tanácsadó cégek, más közszolgáltató szervezetek, elégedetlen ügyfelek, választók, adófizetők, a közszolgáltatásból kizárt ügyfelek és a környezetvédők (Mészáros et al. 2002). A cél azonban 2014-ben sem lehet más, mint, hogy a közszolgáltatások kapcsán végre az *állampolgárok igényei kerüljenek a középpontba*.

Felhasznált irodalom:

- Alford, J. – O’flynn, J. (2012): *Rethinking Public Service Delivery, managing with external providers*. Palgrave Macmillan, Hampshire.
- Bauer A. – Berács J. (2006): *Marketing*. Aula Kiadó, Budapest.
- Kirca, A. H. – Jayachandran, S. – Bearden, W. O. (2005): Market Orientation: A Meta-Analytic Review and Assessment of Its Antecedents and Impact on Performance. *Journal of Marketing*, 69, 24-41. o.
- Kohli, A. K. – Jaworski, B. J. (1990): Market Orientation: Antecedents and Consequences. *Journal of Marketing*, 57(7), 53-70. o.

- Lőrincz L. (2010): *A közigazgatás alapintézményei*. Harmadik átdolgozott kiadás, HVG Orac Lap és Könyvkiadó, Budapest.
- Mészáros J. – Mátyási S. – Schreiber L. (2002): *Az újragondolt közigazgatás*. BME Szociológia és Kommunikációs Tanszék, Budapest.
- Narver, J. C. – Slater, F. S. (1990): The Effect of a Market Orientation on Business Profitability. *Journal of Marketing*, 20-35. o.
- Osborne, D. – Gaebler, T. (1992): *Reinventing Government: How the Enterprenual Spirit is Transforming the Public Sector*. Plume, New York.
- Széll Kálmán Terv 2012-15. (2.0). 15: *Szervezeti működés eredményesebbé és hatékonyabbá tétele* c. fejezet.
- Vigvári A. (2009): Atipikus önkormányzati eladósodás Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, LVI. évf., 709-730. o.
- Vigvári A. (2012): Magyar önkormányzati rendszer (adósság)csapdában. *Fundamentum*, XVI. évf., 2, 19-23. o.

A területitőke-konceptió normatív megközelítése: hely-alapú fejlesztéspolitika Ausztráliában és az Egyesült Királyságban¹

Jóna György²

Ebben a rövid tanulmányban a hely alapú gazdaságfejlesztési stratégia legjellemzőbb vonásait foglalom össze. Először ennek elméleti háttérét, fogalmi megközelítéseit és komponenseit határozom meg, majd kitérek arra, hogy az Egyesült Királyságban és Ausztráliában milyen körülmények között és milyen háttérfeltételek teljesülése után vezették be a gyakorlatba ezt a koncepciót.

Eredményeim szerint a társadalmilag beágyazódott regionális gazdasági hálózatok terjedése szignifikánsan hozzájárul a területitőke-akkumulációhoz. Ezért a hely alapú fejlesztéspolitika egyik legfontosabb eszköze és egyben célja is az, hogy a helyi vállalkozók, az üzleti szféra, a tudományos műhelyek, a lokális politikai elit, a területfejlesztési döntéshozók és a helyi civil társadalom tagjainak és szervezeteinek integrálásával saját, közösen alkotott helyi gazdaságfejlesztési koncepciót alkossanak és valósítsanak meg.

Kulcsszavak: területi tőke, hely-alapú fejlesztéspolitika, helyi vállalkozói társulások, hálózatok

1. Bevezetés

A területitőke-konceptió alapvetően két funkciót tölt be a modern regionális tanulmányban. Egyrészt, adott régió multidimenzionális (szocioökonómiai, lokális politikai, kulturális, ökológiai, stb.) feltérképezésére, másrészt területfejlesztési programok, illetve stratégiák kidolgozására alkalmas. Az előbbit deskriptív, illetve pozitív, az utóbbit normatív funkciónak nevezzük. Mivel a területitőke-konceptió leíró sze-

---

¹ A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

² Jóna György, adjunktus, Debreceni Egyetem Egészségügyi Kar Alkalmazott Társadalomtudományi Tanszék (Nyíregyháza).

repét egy korábbi tanulmányban már összefoglaltam (Jóna 2013), valamint a területi tőke kistérségi megoszlását empirikusan mértem (Jóna–Hajnal 2014), így most a területi tőke normatív funkcióját elemzem.

Az első fejezetben a területitőke-koncepcióhoz szorosan kapcsolódó területfejlesztési paradigma elméleti megközelítéseivel foglalkozom, ezt hely alapú fejlesztéspolitikának (*place-based development policy*) hívjuk. Az elméleti rész után bemutatom, hogy az Egyesült Királyságban és Ausztráliában hogyan vezették be a gyakorlatba ezt a modellt, milyen kihívásokkal kellett megküzdeniük és mekkora már mérhető haszonnal járt ennek az újszerű területfejlesztési stratégiának az alkalmazása.

Ez a cikk – többek között – azért ennyire rövid, mert a hely alapú fejlesztéspolitika egészen újszerű, elméleti-tudományos keretei még képlékenyek, napjainkban is diskurzusok során dinamikusan formálódik. Másrészt, egy gazdaságfejlesztési stratégia eredményei több év után értékelhetők, ez pedig alig 5-10 éve jelent meg a vizsgált államok régióiban. Nagyon kevés empirikus hatásvizsgálat készült eddig ezzel kapcsolatban (ezek inkább szakértői jelentések, kevés a tudományos elemzés), ezért ez a tanulmány vázlatnak tekinthető egy későbbi elmélyültebb elméleti megközelítésű munkához.

2. Elméleti háttér

A területitőke-koncepció normatív funkciója szervesen kapcsolódik a hely alapú fejlesztéspolitikához (Camagni 2011, McCann 2011, Celata–Coletti 2014). Ez nem véletlen, hiszen a területi tőke megközelítés alapvetően abból indul ki, hogy a regionális gazdasági növekedés és fejlődés háttérváltozói között egyaránt lehet találni materiális és immateriális faktorokat. A hely alapú gazdaságfejlesztés során ennek akceptálásával határozzák meg a régiók fenntartható növekedési pályáját.

A hely alapú gazdaságfejlesztési stratégia az új regionalizmus elméleti bázisára épül (Dabrowsky 2014). Fogalmi komponensei közül a következők emelhetők ki:

- A hely alapú fejlesztéspolitika alkalmazásával adott régió endogén és exogén kapacitásait egyformán kihasználják, a klasszikus termelési tényezők mellett az immateriális javak is beemelhetők a regionális gazdasági, termelési és szolgáltatási folyamatokba (Pazienza 2014). A 2008-as hitelválság hívta fel a figyelmet arra, hogy a regionális gazdasági fejlődéshez szükséges, de már nem elégséges a korlátozottan rendelkezésre álló pénztőke (Casi–Resmini 2012). Az immateriális javakat gazdasági tőkévé kell transzformálni, a materiális és a konvertált immateriális források kombinációjával lehet elindítani a regionális gazdasági növekedést és fejlődést, illetve a területitőke-

akkumulációt. A hely alapú gazdaságfejlesztés struktúrája ehhez megfelelő alapot biztosít.

- Az alulról szerveződő kezdeményezéseket (*bottom-up*) figyelembe kell venni a területi tervezés során (Rechnitzer–Smahó 2011, 364–367. o.). Ez a perspektíva az utóbbi évtizedekben azért erősödött fel, mert, egyrészt, a civil közösségi vélemények figyelembevétele olyan szempontokra is ráirányíthatja a figyelmet, amelyek hatékonyabbá teszik a stratégia kidolgozását és a megvalósítását. Másrészt, ezzel a területfejlesztési program társadalmi legitimitációja erősödik, hiszen a lakosok úgy érzik, a koncepció létrehozásában ők is szerepet játszottak, az ő érdekeik is érvényesülnek.
- Többszintű kormányzás szerves része a hely alapú gazdaságfejlesztési stratégiának, ami a szubszidiaritás megerősödésével jár együtt (Celata–Coletti 2014). Ez azt jelenti, hogy a hely alapú gazdaságfejlesztés kialakítása már nemcsak kormányzati/önkormányzati privilégium, hanem számos társadalmi, gazdasági, vagy akár kulturális érdekcsoport is képes megjeleníteni benne akaratát. A döntéshozói csoport plurálissá válik (Horváth–Lóránd 2012) policentrikus viszonyok között.
- A partnerségen alapuló gazdasági növekedési perspektíva a korábbinál nagyobb hangsúllyal jelenik meg, vagyis a kooperációs előnyök prioritást élveznek a versenyelőnyökkel szemben.³ A vállalatok, illetve helyi vállalkozások gazdasági hálózatainak kiépülése (*economic networks*) nélkülözhetetlenné válik. Nyilvánvalóan nem arról van szó, hogy eltűnik a verseny, hanem arról, hogy a lokális gazdasági együttműködésből származó előnyök jobban, hatékonyabban hozzájárulnak a regionális növekedéshez és fejlődéshez, mint a versenyelőnyök kiaknázása (Camagni 2014, Stimson 2014). Ausztráliában és az Egyesült Királyságban is (egymástól függetlenül) hálózati alapon szerveződik a helyi gazdaságfejlesztés (az Egyesült Királyságban már a közigazgatási struktúra is részlegesen megváltozott ennek hatására).
- A köz- és magánjellelű befektetések a korábbitól nagyobb hangsúllyal jelennek meg a koncepcióalkotás során. A lokális fejlesztésekben igen gyakran magántőke beruházások is komoly szerephez jutnak, mindegyik fél érdekeinek figyelembevételével (Longa 2011). Mivel a regionális gazdaságfejlesztéshez pénztőkére van szükség, a helyi üzleti szektorral együttműködve olyan programok jönnek létre, melyek az érdekluralizmust figyelembe veszik. Ez elsősorban az Egyesült Királyságban tapasztalható.

---

³ A kooperatív előnyök lényegéről lásd: Stimson et al. (2011).

- A gazdaságfejlesztési stratégia megváltozásával a közigazgatási egységek is átalakultak. Ez persze nem minden esetben igaz, de például az Egyesült Királyság területén helyi vállalkozói szövetkezetek határai alapján funkcionális tér, funkcionális (nodális) régiók jöttek létre. Ezzel szemben Ausztráliában a korábbi adminisztratív, tervezési régiók keretében dolgozzák ki a hely alapú gazdaságfejlesztési lépéseket; a régiókat, a közigazgatási rendszert nem rendezték át az új fejlesztéspolitikai célok elérése érdekében.
- Az előbbihez kapcsolódik, hogy regionálisan eltérő mintázatok formálódnak a hely alapú fejlesztéspolitika megvalósítása során. Nincs két egyforma térség, melyben a hely alapú gazdaságfejlesztés során azonos prioritások, stratégiák, perspektívák, preferenciák, stb. lennének. Azonos ország régiói között jelentős különbség mutatható a hely alapú fejlesztések gyakorlati kivitelezésében, a szelektív adaptáció itt is megfigyelhető (Faggio 2014).
- A hely alapú gazdaságfejlesztési koncepciók akkor lehetnek eredményesek, ha azok valóban stratégiák, vagyis hosszú távra lettek kidolgozva. Minden egyes területfejlesztési koncepció sikerét hosszú távon lehet értékelni (Tóth 2009), ám a hely alapú gazdaságfejlesztés esetében ez hatványozottan igaz.

Végül szeretném hangsúlyozni, hogy a hely alapú gazdaságfejlesztéshez szervesen kapcsolódik, illetve ennek részeként is felfogható az úgynevezett okos/intelligens specializációs stratégia (*smart specialization strategies – RIS3*) (Boschma 2014, Camagni–Capello 2013, Capello 2014, Hildreth–Bailey 2014). Úgy vélem, ez az irány a hazai és a nemzetközi területi politikában és az ehhez kapcsolódó tudományos diszciplínákban néhány éven belül még komoly szerepet fog betölteni.

3. A hely alapú fejlesztéspolitika gyakorlati alkalmazása az Egyesült Királyságban és Ausztráliában

3.1. Az Egyesült Királyság hely alapú fejlesztéspolitikája

Az Egyesült Királyság hely alapú fejlesztéspolitikai intézményrendszere az 1970-es évek végén Margaret Thatcher noekonzervatív kormányzása idején jött létre (Pugalis 2013), amit a későbbi kormányzatok többször részlegesen átalakítottak. Gyakorlati bevezetése 2010-ben történt meg.

A korábbi területi politika átalakítására azért volt szükség, mert a relatíve intenzív kormányzati szerepvállaláson alapuló regionális fejlesztéspolitika egyre hatástalanabb lett a globalizált kihívásokkal szemben. A redisztribúciós csatornák költ-

séghatékonyasága és a forrásallokációs eredményesség romlott, ezzel párhuzamosan nőtt a társadalmi kirekesztés és a területi egyenlőtlenség. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy az állam mellett más szereplők is megjelenjenek a területfejlesztésben (Harrison 2014, Hildreth–Bailey 2014). Ugyanakkor, a hely alapú fejlesztéspolitika bevezetését indokolta az is, hogy a lokális társadalom tagjai szerint a helyi területfejlesztési szakemberek „vannak közelebb” hozzájuk és problémáikhoz, jobban értik azokat, ezért a helyi fejlesztési irányokat érdemes preferálni a mezo- és makroszintűvel szemben (Olesen 2012). Röviden, összekapcsolták a regionális fejlesztéspolitikát és a társadalompolitikát, ezzel az integrált megközelítéssel rövid idő alatt jelentős fejlődést értek el. (Korábban, ehhez hasonló magyarországi javaslattal már találkozhatunk (Káposzta et al. 2010).)

A hely alapú gazdaságfejlesztési stratégia a lokális gazdasági, kulturális, politikai és társadalmi közösségek partnerségén alapul, ami a közigazgatási és területfejlesztési intézményrendszer átalakulását is előidézte. A tervezési/programozási régiók szerinti fejlesztés egyre inkább háttérbe szorult. A régiófejlesztéssel és annak hatásaival foglalkozó tudományos kutatások arra az eredményre jutottak, hogy szükséges létrehozni a tervezési régió és a nemzeti szint közötti új teret, az úgynevezett funkcionális szintű teret, funkcionális régiót (IBM 2010, HM Government 2010). A funkcionális régió a hely alapú fejlesztéspolitika egyik feltétele és egyben garanciája az Egyesült Királyságban. Kiemelem, ez a közbeékelődött területi szint nem osztja meg a már létrehozott fejlesztéspolitikai intézményrendszert, sokkal inkább kiegészítő, közvetítő funkciót (is) betölt (Hildreth–Bailey 2014).

A funkcionális régió a partnerség alapján szerveződik. A hely alapú fejlesztéspolitika főszereplői csoportot, még pontosabban lokális hálózatot alkotnak, melynek földrajzi kiterjedése van. Ezeknek a helyi network-öknek a kapcsolatrendszere szerint alakították ki a funkcionális régió földrajzi határait. Ebben gazdasági társaságok, önkéntes, voluntáris szervezetek, üzleti vállalkozások, tudományos műhelyek, innovációs központok vesznek részt. Ez olyan integrált közösség, amit helyi vállalkozói társaságnak, illetve szövetkezetnek (*local enterprise partnership* – továbbiakban: LEP) lehetne magyarra fordítani (még nincs a magyar nyelvű regionális tudományban ennek általánosan elfogadott neve).

A LEP-t olyan funkcionális régiónak is fel lehet fogni, melynek határai képlékenyek, rugalmasak, ez nem(csak) politikai-kormányzati konstrukció. A LEP-ek kapcsolatrendszerének a területi kiterjedése megegyezik a funkcionális régió határáival. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a korábbi tervezési/programozási régiók megszűntek volna, ezek ma is léteznek. Azonban, a LEP-ek kialakulásával a regionális gazdaságfejlesztés hatékonyabbá vált, ezért az adminisztratív területi alapú fejlesztéspolitika nem tűnik el, hanem marginalizálódik. Mivel a hely alapú gazdaságfejlesztés a szereplők együttműködése szerint működik, ez hálózatalapú fejlesztés.

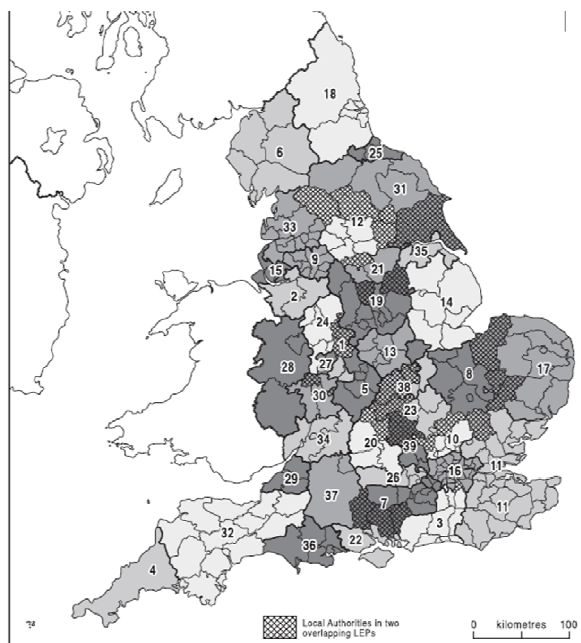
téspolitikának is nevezhető. 2010. októberétől 2013-ig 39 LEP jött létre (Pugalis 2013, 698. o.), mely átformálta az Egyesült Királyság területfejlesztési térképét (lásd 1. ábrát).

Az Egyesült Királyságban a hely alapú gazdaságfejlesztés célja, hogy a profitmaximalizálás és az egyéni érdekek érvényesülése mellett a kooperációs előnyöket kihasználva adott térség felzárkózzon, a társadalmi-területi egyenlőtlenségek mérséklődjenek. Ez tipikus bottom-up kezdeményezés, melyben az üzleti és lokális társadalmi érdekek összehangolására törekednek kollektív tudásuk alkalmazásával.

A decentralizációs folyamatok megerősödése után a következő szereplőket különböztethetjük meg egymástól a LEP-ben:

- Tudományos műhelyek;
- Helyi vállalkozók;
- Üzleti szféra;
- Önkéntesek, voluntáris szektor;
- Területfejlesztési döntéshozók.

1. ábra A LEP-ek földrajzi eloszlása az Egyesült Királyságban

Forrás: Pugalis (2013, 76. o.)

A hely alapú gazdaságfejlesztés gyakorlatban megvalósuló mechanizmusai:

- A helyi köz- és magántőke, a tudományos kutatóműhelyek és az önkéntes szektor együttműködnek, így bizonyos lokális problémákra gyorsabban tudnak reagálni, azokat könnyebben megoldják, mint korábban, a fejlődés intenzitása nő.
- A hely alapú gazdaságfejlesztés intézményrendszere a munkaalapú szemléletet preferálja, vagyis a helyi vállalkozók és a lakosok állandó kapcsolatban állnak, a munkaerő-piaci kínálat és kereslet kongruenciája gyorsabb. Egyre kevésbé lesz szükség közvetítő (munkaügyi) intézményrendszerre, hiszen a helyi munkaadók megismerik a lokális munkaerőt, így a munkamegosztás szervezése organikusává válik. Mindez azt eredményezi, hogy a redistribúciós terhek csökkennek, a lakosság megtakarítása emelkedhet, ami közvetlenül meghatározza a regionális jólétet.

3.2. Ausztrália hely alapú fejlesztéspolitikája

Ausztráliában a hely alapú fejlesztéspolitika gondolata és szervezeti struktúrája már a Barca-jelentés (Barca 2009) előtt ismert volt (McDonald 2014). Ez a gazdaságfejlesztési stratégia valójában az ezredforduló körül kialakult, persze más elnevezéssel, a jelenlegitől csupán kissé eltérő tartalommal. Az Egyesült Királyságban a civil és az üzleti élet szereplői kapnak elsősorban helyet, addig Ausztráliában az állami fenntartású szervezetek túlsúlya tapasztalható a hely alapú fejlesztéspolitikában. Ez a szemlélet a kezdetektől fogva uralkodik.

Itt a hely alapú fejlesztéspolitika célja elsősorban az, hogy a regionális kollaborációs előnyöket kihasználják az endogén javak mobilizálása érdekében (Stimson et al. 2011). Látható, az ausztrál célok messze eltérnek az európaiaktól, az előbbiben inkább a fenntartható fejlődés, az utóbbiban a szegénység, a társadalmi kirekesztés (exklúzió) háttérbeszorítása fogalmazódik meg.

Számos szakmai anyag, éves jelentés készült már a programról, ám tudományos mélységű elemzés eddig az ausztrál Viktória államban alkalmazott hely alapú fejlesztési stratégia hatásáról olvasható (McDonald 2014), a továbbiakban ezért ennek bemutatására koncentrálok. Az elsőszámú prioritás a lokális társadalom tudásának és képességének fejlesztése, valamint a klímaváltozás hátrányos következményeinek mérséklése.

Az ausztrál helyi alapú gazdaságfejlesztési stratégiai célok megfogalmazásában az alábbi szereplők vesznek részt:

- Állami, önkormányzati szervek;
- Ipari kamarák és szervezetek;
- Civil közösségi formációk;
- Tudományos, akadémiai kutatóműhelyek.

A meghatározott területi programok alapján rövid-, közép- és hosszú távú stratégiát dolgoznak ki. A megvalósítás érdekében többszintű kormányzási struktúrát és intézményrendszert hozott létre a központi kormányzat, ez a közbeékelődött tervezési szint közvetítő és kiegészítő funkciót tölt be a statisztikai/tervezési régiók között. Ez – csakúgy, mint az Egyesült Királyságban – a kollaboráció adekvát feltételét teremti meg és javítja a felek között.

A gazdaságfejlesztési program kialakításának szigorú, kötött rendje van. Először a különböző területi egységekre vonatkozó (gazdasági, társadalmi, kulturális, stb.) statisztikai indikátorokat gyűjtik össze. Ezután primer kvalitatív adatokkal (ezek leginkább félig-strukturált szociológiai interjúk) egészítik ki a kvantitatív adatokat. Meggyőződésük szerint a helyi tervezés csak akkor lehet eredményes, ha a regionális viszonyok maradéktalanul fel vannak térképezve. Ezután az állami intervenció irányának és erősségének meghatározása következik, definiálják a kormányzati beavatkozás lehetőségeinek határait. Majd azokat az eszközöket, módszereket dolgozzák ki, melyekkel a helyi endogén kapacitásokat lehet kihasználni, mobilizálni. Ebben a periódusban már a civil társadalom tagjai, valamint a tudományos testületek játsszák a főszerepet. Röviden, a regionális gazdasági növekedés és fejlődés gyorsításának lehetőségeit keresik úgy, hogy közben nem tévesztik szem elől a fenntarthatóság és a társadalmi inklúzió szempontjait.

Európai összehasonlításban szokatlan, hogy a helyi gazdaságfejlesztési koncepciót 6-12 hónap alatt kidolgozzák és be is vezetik régióként – ez páratlanul gyors. A program állandó szakmai kontroll alatt áll, az esetleges szükséges változtatásokat meghatározott időszakokként jelzik, a módosításokat pedig csak valódi társadalmi diskurzus, egyeztetés után indítják el.

Szeretném kiemelni, hogy az ausztrál kutatók is amellet érvelnek, hogy a hely alapú fejlesztéspolitika akkor sikeres, ha a felek között állandó interakció, kommunikáció zajlik. Ez megteremti a megismerés és a bizalom alapját az érintett szereplők között – a hálózatosodás esélyét.

4. Rövid összegzés

Ebben a tanulmányban a hely alapú gazdaságfejlesztési stratégia elméleti háttérét és gyakorlati alkalmazhatóságát mutattam be két rövid esettanulmány (Egyesült Királyság és Ausztrália) segítségével. Ez egy egészen új gazdaságfejlesztési koncepció, mely a helyi exogén és endogén kapacitások felismerésén és mobilizálásán alapul. Gyakorlati alkalmazása országoként rendkívül eltérő mintázatot mutat, az Egyesült Királyságban funkcionális régiókat hoztak létre, míg Ausztráliában maradtak a tervezési/programozási régiók szerinti fejlesztésnél. A hasonlóság minkét ország fej-

lesztési stratégiájában az, hogy a fejlesztési programban résztvevő szereplők közötti együttműködésre, kooperációra a korábbitól nagyobb hangsúlyt fektetnek. Úgy vélik, hogy a helyi endogén kapacitásokat hálózatosodás révén lehet optimálisan kihasználni.

A magyarországi területfejlesztési stratégiában (lásd a Nemzeti Fejlesztés 2030 – Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepcióról szóló 1/2014. (I. 3) OGY határozatát) is egyre többször és hangsúlyosabban megjelenik a hely alapú gazdaságfejlesztés gondolata. Ennek direkt adaptációja még nem történt meg, mert – úgy vélem – a jelenlegi gazdaságfejlesztési intézményrendszer, a közigazgatási struktúra és a társadalmi viszonyrendszerek felemás módon állnak erre készen.

Felhasznált irodalom:

- Barca, F. (2009): *An agenda for a reformed cohesion policy. A placed-based approach to meeting European Union challenges and expectations*. Independent Report prepared at the request of Danuta Hübner, Commissioner for Regional Policy. Letöltés dátuma: 2012.01.12. http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/regi/dv/barca_report_/barca_report_en.pdf.
- Boschma, R. (2014): Constructing regional advantage and smart specialization. *Italian Journal of Regional Sciences*, 13, 1, 51-69. o.
- Celata, F. – Coletti, R. (2014): Place-based strategies or territorial cooperation? *Local Economy*, 29, 4-5, 394-411. o.
- Camagni, R. (2011): Local knowledge, national vision. In Grozelak, G. (ed.): *Seminar of territorial dimension of development policies*. Polish presidency of the Council of the European Union, 57-65. o.
- Camagni, R. (2014): The regional policy debate: a territorial, place-based and proximity approaches. In Torre, A. – Wallet, F. (eds): *Regional development and proximity relations*. Edward Elgar, Massachusetts, 163-195. o.
- Camagni, R. – Capello, R. (2013): Regional innovation patterns and the EU regional policy reform: toward smart innovation policy. *Growth and Change*, 44, 2, 355-389. o.
- Capello, R. (2014): Smart specialization strategy and the new EU cohesion policy reform. *Italian Journal of Regional Sciences*, 13, 1, 5-15. o.
- Casi, L. – Resmini, L. (2012): Globalization, foreign direct investment and growth: an empirical assessment. In Capello, R. – Dentinho, T. P. (eds): *Globalization trends and regional development*. Edward Elgar, Massachusetts, 95-127. o.
- Dabrowsky, M. (2014): Towards place-based regional and local development strategies in Central and Eastern Europe. *Local Economy*, 29, 4-5, 378-393. o.
- Faggio, G. (2014): *Relocation of public sector workers: evaluating a place-based policy*. Spatial Economics Research Centre, London.
- Harrison, J. (2014): The rise of the non-state place-based economic development strategy. *Local Economic*, 29, 4-5, 453-468. o.

- Hildreth, P. – Bailey, D. (2014): Place-based economic development strategy in England: filling the missing space. *Local Economy*, 29, 4-5, 363-377. o.
- HM Government (2010): *Local growth: realising every place's potential*. The Stationery Office, London.
- Horváth Gy. – Lóránd B. (2012): Decentralizáció és gazdasági fejlődés. *Közgazdasági Szemle*, LIX. évf., 6, 1273-1298. o.
- IBM (2010): *Beyond the boundaries*. Centre for Cities, London.
- Jóna Gy. (2013): A területi tőke fogalmi megközelítései. *Tér és Társadalom*, 27, 1, 30-51. o.
- Jóna Gy. – Hajnal B. (2014): A magyarországi kistérségek területi tőkénének alakulása. *Területi Statisztika*, 10, 2, 99-121. o.
- Káposzta J. – Nagy H. – Kollár K. (2010): Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye leghátrányosabb helyzetű kistérségeinek települési szerkezeti, foglalkoztatási jellemzői az EU csatlakozás óta eltelt időszakban. *Területi Statisztika*, 6, 13, 641-658. o.
- Longa, R. D. (2011): Urban models. In Longa, R. D. (ed.): *Urban models and public-private partnership*. Springer, Heidelberg–New York, 7-47. o.
- McCann, P. (2011): Brief notes on the major practical elements of commencing the design of an integrated and territorial place-based approach to cohesion policy. In Grozelak, G. (ed.): *Seminar of territorial dimension of development policies*. Polish presidency of the Council of the European Union, 53-57. o.
- McDonald, C. (2014): Developing information to support the implementation of place-based economic development strategies. *Local Economy*, 29, 4-5, 309-322. o.
- Olesen, K. (2012): Soft spaces as vehicles for neoliberal transformations of strategic spatial planning? *Environment and Planning*, 30, 5, 910-923. o.
- Pazienza, P. (2014): *The relationship between FDI and natural environment*. Springer, Heidelberg–New York.
- Pugalis, L. (2013): Trends in place-based economic strategies: England's fixation with 'fleet of foot' partnership. *Local Economy*, 28, 7-8, 696-717. o.
- Rechnitzer J. – Smahó M. (2011): *Területi politika*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Stimson, R. J. (2014): Proximity and endogenous regional development. In Torre, A. – Waller, F. (eds): *Regional development and proximity relations*. Edward Elgar, Massachusetts, 47-97. o.
- Stimson, R. J. – Stough, R. R. – Nijkamp, P. (2011): Endogenous regional development. In Stimson, R. J. – Stough, R. R. – Nijkamp, P. (eds): *Endogenous regional development: perspectives, measurement and empirical investigation*. Edward Elgar, Cheltenham, 1-20. o.
- Tóth T. (2009): Térségi gazdaságfejlesztés szervezési vezetési kérdései. In Tóth T. (szerk.): *Regionális gazdaságfejlesztés és menedzsment*. Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Gödöllő, 105-127. o.

A városi versenyképesség dimenziói kisvárosok esetén

Poreisz Veronika¹

A városok a történelem során mindig központi funkciót töltek be egy ország gazdaságában, az innováció és a fejlődés központjai a városok, ezért a vizsgálatuk mindig időszerű és aktuális. Egy ország városhálózata azonban nemcsak nagyvárosokból áll, a vidéki térségek, régiók is rendelkeznek kisebb-nagyobb központokkal, amelyek szintén a gazdaság és a társadalom szerves részét képezik. A vidéki térségeket sem szabad elhanyagolni a tudományos kutatás során, a vidékfejlesztés, területfejlesztés fő célja ugyanis ezen térségek felzárkóztatása, a gazdaság élénkítése, a népesség jólétének növelése többek között megélhetési lehetőségek megteremtésével.

A tanulmány fő célja szakirodalmi áttekintést nyújtani a versenyképességről, a vidéki kisvárosokról és az ismertetett mérési módszerek alapján javaslatokat adni konkrétan a vidéki települések vizsgálatára és a versenyképesség tényezőinek feltárására.

Kulcsszavak: versenyképesség, kisvárosok, városhálózat, sikertényezők

1. Bevezetés

A városi versenyképességének vizsgálatához elengedhetetlen az adott ország városhálózati jellegzetességeinek figyelembe vétele. Magyarországon Budapest után a legnagyobb város Debrecen, melynek lakosságszáma épphogy meghaladja a kétszázezer főt, jóval kisebb méretű tehát a fővárosnál. A többi nagyobb város illetve megyeszékhely lakosságszáma még ettől is elmarad, a kisvárosok népessége jellemzően 2000-20000 fő között mozog. Ezen kívül hazánk településszerkezetére a főváros-központúság mellett a szétaprózottság jellemző, sok településsel rendelkezünk (Beluszky 2003). Hazánk NUTS 2-es szintű régió közül a Közép-Magyarország régió kivételével mindegyik a konvergencia régiók közé tartozik, ami az jelenti, hogy ezek a települések kaphatnak több támogatást, élveznek prioritást pályázatok elbírálásánál. A Széchenyi 2020 elnevezésű, 2014 és 2020-as Európai Unió programozási időszak fő célkitűzései között a fenntarthatóság mellett a munkahelyteremtés, közle-

---

¹ Poreisz Veronika, PhD-hallgató, Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola (Győr).

kedés-fejlesztés és vállalkozásfejlesztés illetve innováció szerepel, mint prioritás (Magyarország Kormánya 2014). A korábbi programozási időszakban például összesen 1033,68 milliárd Ft-tal támogattak 11255 projektet hátrányos helyzetű kistérségben (NFÜ 2014). A Vidékfejlesztési Minisztérium szerint a vidékfejlesztés fő célja pedig, hogy visszaadják a vidéki élet értelmét, a kistelepüléseken javítsák az életminőséget, fejlesszék az infrastruktúrát és támogassák a vállalkozásokat (Vidékfejlesztési Minisztérium 2014).

A vidékfejlesztés fontosságát támasztják alá, hogy a rurális térségekben élőknek sem szabad gazdasági vagy társadalmi hátrányba kerülniük. Természetesen nem az a cél, hogy nagyvárosokká váljanak a kisebb vidéki települések, csupán a saját területi szintjükön tudjanak versenyképesek maradni, a kistérségük, központjai lenni és munkaerő piaci illetve szolgáltató vonzáskörzetté válni a régió lakossága számára (Szörényiné Kukorelli 2011, Mezei 2006). A szinergikus hatásoknak köszönhetően pedig, ha egy város fejlődik, a környező települések számára is előnyös lehet. Egy régió gazdasági fejlettségét ugyanis nemcsak egy városban, hanem a régióban található összes településen (beleértve a falvakat, községeket is) megtermelt jövedelem, kibocsátás, jelen lévő foglalkoztatás határozza meg többek között (Lengyel-Rechnitzer 2004).

2. Városok Magyarországon

Magyarország 3176 települése közül összesen 304 minősül jogállása szerint városnak, amely nem főváros vagy kerülete, nem megyei jogú város illetve megyeszékhely (1. táblázat).

1. táblázat A magyar települések jogállás szerinti megoszlása 2014-ben

Típus	Darabszám	Százalék
fővárosi kerület	23	0,72
község	2705	85,17
megyei jogú város	5	0,16
megyeszékhely, megyei jogú város	18	0,57
nagyközség	121	3,81
város	304	9,57
Összesen	3176	100,00

Forrás: Saját szerkesztés KSH T-STAR (2014) adatbázis alapján

Jelen fejezetben a továbbiak során a szimpla város megnevezés erre a kategóriára fog utalni, a megyei jogú városokat és megyeszékhelyeket relatív méretüknél

és széles körű funkcióiknál fogva nagyvárosként értelmezzük. A települések legnagyobb része (89%) község vagy nagyközség. Jelen tanulmány főként a városi rangú településekre fókuszál. A 304 város közül a legkisebb város a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Pálháza, melynek lakosság száma 1.075 fő volt, míg a legnagyobb a Pest megyei Dunakeszi 40.441 fővel, összesen 3.144.472 fő élt város jogállású településen 2013-ban (lakónépesség 2013-ban év elején) (KSH T-STAR 2013). A magyar lakosság közel egy harmad része lakik tehát a tanulmány felfogásában értelmezett városban, ami nem elhanyagolható szám, ezen települések fejlesztése tehát kiemelt fontosságú.

2. táblázat A város jogállású települések népességszám szerinti megoszlása 2014-ben

Népesség kategória	Darabszám
1000 - 1999	6
2000 - 4999	82
5000 - 9999	98
10000 - 19999	82
20000 - 49999	36
Összesen	304

Forrás: Saját szerkesztés KSH T-STAR (2014) adatbázis alapján

A 2. táblázat szemlélteti a városok népességszám szerinti megoszlását. A magyar városok többsége 10.000 fő alatti, ám vannak kiemelkedő lakosságszámú települések is, 20.000 feletti lélekszámmal (KSH T-STAR 2014). Fontos megemlíteni a városodás jelenségét, ami a tényleges központi funkciók nélküli városok kialakulását jelenti. Számos olyan település létezik, mely városi rangot nyert (ez a jelenség a 2000 évektől felerősödött, az EU csatlakozás idején kicsúcsosodott és azóta is tart), ám tényleges vonzáskörzettel, magasabb szintű szolgáltatásokkal nem rendelkezik. A tényleges városkeletkezés ritka volt az elmúlt fél évszázadban Beluszky szerint (2003), a várossá fejlődés is elenyésző volt, a városok számának gyarapodása csupán a nagyközségek városi rangjának elnyerésének köszönhető.

A magyar városkutatások, településhierarchia részletes vizsgálata Beluszky (2003) nevéhez köthető. Kutatásában nemcsak leírta a magyar településszerkezet történetét, kialakulását, hanem osztályozta különféle szempontok szerint a városokat és falvakat. A városok településhálózatban betöltött szerepe a városi hierarchiára utal, ami a központi funkciók szintjétől függ. Intézmények meglétével határozták meg az egyes szinteket. A települési hierarchiaszint a következőképp alakult: 1. Főváros, 2. Regionális központok, 3. Megyeközpontok, 4. Középvárosok, 5. Kisvárosok, 6. Városias jellegű települések. Kisvárosi és további városi jellegű intézmények

közé például a városi bíróságokat, földhivatalokat, munkaügyi kirendeltségeket, középiskolákat, autókereskedéseket, pénzintézeteket soroltak. Beluszky (2003) szerint a magyar középvárosok jobban hasonlítanak a kisvárosokhoz, a lélekszámban illetve egy-egy intézmény, szolgáltatás nagyobb számban való jelenléte adja csak a különbséget. A kisvárosok jellemzői főként abban ragadhatók meg, hogy járási székhelyek voltak (illetve nemrégiben az újra kialakított járások központjaivá válhattak), tradicionális kisvárosként írhatók le, korábban piacközpontok, kereskedővárosok voltak. Az iparosodásuk sem történt meg, sokuk tipikusan mezővárosi múlttal rendelkezik. A kisvárosi szint alatti városok ebből a kategóriából sülyedtek le, semmint falvakból fejlődtek ki. Ma Magyarországon kisvárosi vonzáskörzetek fedik le az ország egészét, nem található kifejezetten városhiányos térség hazánkban, azonban ezek a vonzáskörzetek nyitottak, inkább a megyeközpontok felé áramlik a lakosság a szolgáltatások igénybevételére. A járások megszűnése idején regionális igazgatási szerepkört nem töltöttek be, azonban ezt a funkciót mára visszakapták. Az adminisztrációs funkció (például földhivatalok, bíróság, körjegyzőség, munkaügy) folyamatosan fennállt. A szolgáltató szerepkör, főként pénzügyi területen azonban továbbra is hiányos. Beluszky (2003) az előbb ismertetett csoportosítás mellett elvégezte a városok funkcionális (ipar szerkezete alapján történő) típusokba sorolását is. Ezt továbbvetve megalkotta Magyarország komplex várostípusait a városhierarchiában elfoglalt hely, a lélekszám, a történeti jellegzetességek, dinamizmus indikátorok bevonásával. A hierarchia csúcsát Budapest, mint világváros, főváros foglalja el. Ezt követik a regionális centrumok, melyek a vidéki nagyvárosaink, majd a sorban a megyeközpontok következnek. A negyedik helyen a központi szerepkörű középvárosok jellegformáló iparral találhatók. Az ötödik csoport a központi szerepkörű kisvárosok (többszire) jellegformáló méretű iparral, majd a hatodik helyen az iparvárosok találhatók. Külön csoportot kaptak az üdülővárosok (7.) és az agglomerációs települések – kertvárosok (8.) és egy városunk, Záhony vasutas-városnak minősült (9.). Megkülönböztetett városiasodó településeket (10.) és városi funkció nélküli (11.) településeket is. Beluszky többször is kiemeli, hogy a magyar középvárosok inkább „nagyra nőtt” kisvárosok. A kisvárosok kategórián belül a tradicionális kisvárosok adminisztratív-kereskedelmi-szolgáltató központok iparral csoport a legjelentősebb, az egykori mezőváros kisvárosok és speciális szerepkörű kisvárosokhoz pedig 10-20 települést sorolt (Beluszky 2003).

3. Versenyképességi modellek alkalmazhatósága kisvárosokra

3.1. Általános és városi versenyképességi modellek

A verseny a szűkös javak, erőforrások iránti rivalizálásként írható le. A területi egységek versenyének fő célja a hosszú távú jövedelemnövelés a helyi gazdasági fejlődés elősegítésével, amely különféle területi egységek közt (régiók, városok) zajló folyamat és lényege az alulról szerveződés (Lengyel 2010). A verseny fogalma területi egységek között és vállalatok között értelmezve eltérhet. A területi egységek közti verseny élesedése a regionális versenyképesség vizsgálatában előtérbe kerülését eredményezte (Lukovics 2008). A városok versenyét Lengyel–Rechnitzer (2000) szerint a globalizáció hozta előtérbe. A városok is részesei a területi versenynek, azok is helyi csoportok, politikák segítségével próbálnak előnyösebb helyzethez jutni explicit vagy implicit módon, a verseny pedig többek között befektetésekért, népességvonzásért, forrásokért zajlik. A jövedelmek tartós növekedése kulcstényező a városi versenyképességben, amely a GDP mértékével illetve a foglalkoztatottsággal is mérhető (Lengyel–Rechnitzer 2000).

A „piramismodell” a regionális versenyképesség tényezőit írja le és ismerteti annak célrendszerét (Lengyel 2010). A modell véleményünk szerint nem kizárólag régiókra, hanem városokra is adaptálható. Egy város sikerességének vizsgálatához azonban elengedhetetlen a települést magában foglaló régió gazdaságának, fejlettségének megismerése. Jóval kedvezőbb helyzetben a lehet például egy olyan kisváros, amely gazdaságilag fejlettebb régióban található. A városi versenyképesség vizsgálatára számtalan hazai és nemzetközi kutatás született, melyek részletes bemutatására terjedelmi korlátok miatt nincs lehetőség, ezért egy-egy kiragadott példával kívánjuk szemléltetni a városok versenyképességének kutatási módszereit. A piramis modell (Lengyel 2010) alaptényezői a kisvárosokra következőképp adaptálhatók és értelmezhetők:

Sikerességi faktorok:

- *Gazdasági szerkezet:* meg kell vizsgálni, hogy a településen van-e nagyobb vállalkozás, a lakosok miből élnek, mi a fő foglalkoztatási ágazat, hova járnak dolgozni. Ha maga a település is rendelkezik megfelelő gazdasági környezettel akár a környező falvaknak is nyújthat egy központi funkciót. A városban előforduló iparágakat is fel kell mérni, például mezőgazdaság vagy ipar orientált-e a település és megvizsgálni a kis-és középvállalkozások számát.
- *Társadalmi szerkezet:* az iskolai végzettség, jövedelem a meghatározó. A kisvárosoknak ösztönözni kell az egyetemi végzettségük helyben maradását.

- *Innovációs kultúra*: a „low-tech” innováció lehet releváns, például egy új mezőgazdasági eljárás kifejlesztése vagy valamilyen kulturális termék kialakítása, esetleg kézműves termékek gyártása.
- *Döntési központok*: a kisváros vezetésének szerepe meghatározó illetve esetlegesen a jelen lévő civil szervezetek
- *Regionális elérhetőség*: az infrastrukturális hálózat nagyban meghatározza a város versenyképességét, a közúti és vasúti elérhetőség is kedvező hatással bír. A vonat és buszjáratok gyakoriságát, menetidejét a regionális központba illetve a környező kistelepülésekre lehetne vizsgálni és a közutak minőségét. Azonban településen áthaladó forgalmas utak versenyképességet ronthatnak, mert romlik az életminőség.
- *Környezet minősége*: rurális térségek előnyben vannak a nagyvárosokkal szemben, mert kevésbé zsúfoltak és nagyobb a zöldterületek aránya. Azonban a szennyezés itt is problémát okozhat.
- *Munkaerő felkészültsége*: a helyi lakosok végzettsége, munkatapasztalatai meghatározóak.
- *A régió társadalmi kohéziója*: civil kezdeményezések száma vonatkozhat ide.

Az alaptényezők a sikerességi faktorokkal szoros összefüggésben állnak. A kutatás-fejlesztés az innovációs kultúrához köthető. Az infrastruktúra és humán tőke alaptényező részben a regionális elérhetőség (úthálózat, közüzemi szolgáltatások, tömegközlekedés) részben a társadalmi szerkezethez és munkaerő felkészültségéhez kapcsolódik (végzettség, szakemberek). A kívülről jövő befektetések a kisvárosok számára akkor lesznek realizálhatók, ha a fent részletezett tényezőkben sikeresek tudnak lenni és tőket odavonzani, cégeket megtartani. A kis és középvállalkozások a kisvárosoknál különösen nagy jelentőségű alaptényező, hiszen helyi vállalkozók lehetnek a fejlődés mozgató-rugói. Az intézmények és társadalmi tőke alaptényező pedig főként az önkormányzatra, oktatási intézményekre és egyéb közintézményekre utalhat valamint a civil szervezetek szerepére. A fő célhoz, az életminőség és élet színvonal növeléséhez a regionális, térségi és városi jövedelem – munkatermelékenység – foglalkoztatottság alapkategória-hármasban nyújtott teljesítmény növekedése járulhat hozzá, melyeket a fent ismertetett alaptényezők és sikerességi faktorok határoznak meg (Lengyel 2010).

A területi koncentráció több szinten, országos, regionális és városi szinten is előnyökkel jár a koncentráció, ami iparági klaszterek kialakulásához vezethet (Porter 2000, Lengyel–Rechnitzer 2004). A kisvárosokra vonatkoztatva az agglomerációs előnyök kevésbé hangsúlyosak, hiszen nem telepednek le nagy számban vállalatok, inkább egy-két gyár vagy nagyobb cég jellemző, amelyek főként a kedvezőbb ingatlanárakat használja ki és az olcsóbb munkaerőt. Ennek ellenére egy-egy iparág kon-

centrálódása előfordulhat (főként mezőgazdaság, kézműves jellegű élelmiszergyártás és iparművészeti termékek előállítás). A rátermett, megfelelően képzett városvezetés a kisvárosok esetén is lényeges, a politikai döntések pedig inkább külső tényezőként vannak jelen.

Kresl (1995) a városi versenyképesség hat meghatározó tényezőjét definiálta: magasan képzett munkaerő és magas keresetek; a termelésben a fenntarthatóságra kell törekedni, vonzó termékeket kell előállítani; a gazdasági növekedésnek a teljes foglalkoztatottsághoz kell közelítenie; a városnak meg kell határozni azt a speciális tevékenységet, amin a jövője alapul és a városnak növelnie kell a pozícióját a hierarchiában. A versenyképességet szerinte két alapvető komponens határozza meg, a gazdasági (termelés és infrastruktúra) illetve a stratégiai determináns (politika, intézményi minták). Ezen megállapításból a kisvárosokra leginkább az a gondolat adaptálható, hogy meg kell találniuk azt a speciális területet, tevékenységet, amelylyel kiemelkedhetnek. Jensen-Butler (1997) szerint a város versenyképességét leginkább az országos illetve a nemzetközi hierarchiában elfoglalt helye határozza meg és a közszolgáltatások infrastruktúrája (közlekedési, kommunikációs és áramszolgáltatás, víz-és csatornahálózat), a városi kormányzás hatékonysága, a kutatás-fejlesztési tevékenységek volumene, az oktatás és az emberi erőforrás is jelentős mértékben befolyásolja. Enyedi (1997) megállapításai is összhangban vannak a külföldi szakirodalommal, szerinte a városi versenyképességet a szolgáltató szektor előretörése, az innovációs készség megléte, a negatív externáliák kiküszöbölése, a középosztály meghatározó szerepe, a nemzetközi kapcsolatok kiépítése és a jövedelmi szint és foglalkoztatás javításából adódó életszínvonal növekedés eredményezi (Enyedi 1997). Kisvárosoknál a nemzetközi kapcsolatok kevésbé relevánsak, inkább a határmenti települések esetén lehetnek lényegesek.

A városi versenyképesség mérésére számos indikátort alkalmaznak a kutatók, a csoportosítások általában gazdasági és társadalmi megkülönböztetéseken alapulnak (Szirmai 2009), de gyakori még a környezeti tényezők különválasztása is (So-Shen 2004) vagy egy speciális területre való fókuszálás, például az innovációs képesség számbavételének vizsgálata (Grosz-Rechnitzer 2005). Számos indikátorrendszert alkottak meg a kutatók, ám ezek teljes körű bemutatására nem vállalkozunk, inkább kiragadunk egyet, amely jól reprezentálja a gazdaság- társadalom-környezet dimenzióhármast (3. táblázat).

So-Shen (2004) versenyképességi indikátorrendszert alkalmaz, melynek mutatói közül a gazdasági versenyképesség tényezőinél a gazdaság szerkezete és a helyben foglalkoztatottak száma lehet releváns kisvárosokra. A szociális és környezeti versenyképesség mutatói véleményünk szerint jól adaptálhatók. A városok versenyképességének tanulmányozásához nem szabad figyelmen kívül hagyni a többi területi szintet (ország, régió, vállalat) sem és törekedni kell minél több területről

(gazdaság, társadalom, kultúra) indikátorok választására, hiszen így kaphatunk teljes képet az adott településről.

3. táblázat Egy, a városok versenyképességének mérésére alkalmazott indikátor-rendszer

Főcsoportok	Mutatók csoportjai
Gazdasági versenyképesség	Városi gazdasági kapacitás növekedése Gazdasági teljesítmény Gazdasági struktúra
Szociális versenyképesség	Városi fejlettség Oktatás és képzés Szociális biztonság Életminőség
Környezeti versenyképesség	Kormányzati hatékonyság Személtelbánás Környezeti tényezők

Forrás: So–Shen (2004, 75. o.)

Az innováció is szorosan összefügg egy város versenyképességével, hiszen az a gazdasági fejlődés egyik mozgatórugója, napjaink technológiai fejlődésének indikátora. Az innovációs rendszerek, ezen belül is a területi (vagy regionális) innovációs rendszerek vizsgálata a közelmúltban került reflektorfénybe, hiszen a régiók szereplői egyre inkább próbálják kiaknázni a helyi tevékenységek sikerességéből, gazdasági kapcsolatok erősödéséből, kialakuló szinergiákból származó előnyöket. Az adott térség innovációs potenciáljáról a rendszer elemei és kapcsolatainak vizsgálata során nyerhetünk információt (Bajmócy 2008). A vidéki kisvárosoknál a „low tech” vagy rurális innováció játszhat nagy szerepet a versenyképesség javításában. A nagyvárosok innovációs potenciáljának vizsgálatára és a városok összehasonlítására irányuló kutatás (Grosz–Rechnitzer 2005) faktor, majd klaszterelemzés használatával pozícionálta a hazai megyei jogú városokat. A számos társadalmi, gazdasági és demográfiai jellegű indikátort öt főkomponenssé alakították, amelyek a klaszterképzés alapjául szolgáltak (4. táblázat).

A kisvárosok vizsgálatához a 4. táblázatban bemutatott indikátorok közül nem alkalmazható mindegyik. A gazdasági komponensnél ki kell még térni a gazdasági szerkezetre, a főbb iparágakra és nemcsak a cégek számára, de azok méretére is. A munkaerőpiaci és humán erőforrás komponens összevonhatóvá válik véleményünk szerint a vidéki kisvárosok tekintetében, csak a felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányát és oktatási intézmények számát tartanák meg, viszont kiegészítenék a különféle szakmai, szakmunkás végzettségekkel is. A társadalmi komponensből a helyi fórumokat, helyi szervezetek számát emelnék ki. Az innováció tekintetében a sza-

badalmak száma és az innovatív tevékenységek jelenléte szerepelne egy kisváros-versenyképességi mutatóban.

4. táblázat Az innovációs potenciál indikátorai

Főkomponens	Példák a változókra
<i>Gazdasági főkomponens</i>	Foglalkoztatottsági és munkanélküliségi mutatók Adófizetők aránya Személygépkocsik száma, távbeszélő vonalak száma Vállalkozások száma
<i>Munkaerő-piaci főkomponens</i>	Vezető, értelmiségi foglalkoztatottak aránya Szellemi foglalkoztatásúak aránya Egyetemi végzettségűek aránya
<i>Humán erőforrás főkomponens</i>	Vezető oktatók száma Főiskolai, egyetemi, középiskolai intézmények száma MTA köztestületi tagok száma Felsőfokú oklevéllel rendelkezők aránya
<i>Társadalmi aktivitás főkomponens</i>	Részvétel a választásokon Nonprofit szervezetek és a számukra felajánlott adó 1%-a Helyi nyilvánossági fórumok
<i>Innovációs főkomponens</i>	Innovatív kezdeményezések száma K+F cégek száma Bejegyzett domain szerverek száma Innovációs és K+F intézményhálózat összetettségi mutató

Forrás: Saját szerkesztés Grosz–Rechnitzer (2005, 212. o.) alapján

A várostérségek versenyképességének társadalmi tényezőiről 2009-ben készítették felmérést, melynek során nemcsak a gazdasági, foglalkoztatottsági, intézményi adatokat vették figyelembe, hanem a társadalmi konfliktusokat, a helyi elit véleményét is vizsgálták (Szirmai 2009). A kutatás területi egysége, a várostérség újdonságot jelentett, hazánkban elsőként vizsgálták a versenyképességet ezen a szinten. Gazdasági (1993 és 2003 közötti adatokból) és társadalmi versenyképességi (1993 és 2005 közötti adatokból) rangsort állítottak fel városok, városkörnyék és várostérségek között. A gazdasági versenyképesség részeként a gazdasági teljesítményt, adófizetők számát, gazdasági szervezeteket és foglalkoztatottak számát, végzettségét vették figyelembe. A társadalmi versenyképesség elemei helyi kulturális és szabadidős szolgáltatások, az önkormányzati szolgáltatások, az infrastruktúra, a bűnözés mutatószámai, szociális viszonyok illetve környezeti tényezők voltak (Szirmai 2009). Véleményünk szerint a mutatórendszer jól alkalmazható kisebb településekre is, a társadalmi versenyképességet mérő indikátorok közül különösen fontosnak tartjuk a helyi kulturális és szabadidős szolgáltatások felmérését és az önkormányzat szerepének vizsgálatát.

A hazai kistérségek innovációs képességének összehasonlítását és azok csoportosítását, innovációs képességeik térbeli eloszlásának szabályszerűségeinek kimutatását a Bajmócy–Szakálné Kanó szerzőpáros végezte el (2009), kialakítva a Kistérségi Innovációs Indexet. Maguk az index megalkotói dolgoztak a mutató folyamatos továbbfejlesztésén és tesztelésén. Kiinduló adatbázisukban négy dimenziót vettek megfigyelés alá (melyek összesen 32 mutatót tartalmaztak): tudás-teremtés, tudás-kiaknázás, innovációs háttér-infrastruktúra és kapcsolatok. A funkciók az innovációs rendszeren belül önállóan is értelmezhetők, egymással összefüggésben pedig a Kistérségi Innovációs Index mutatja a teljesítményt (Bajmócy 2012).

Az első, 2009-es elemzés három fő lépésből állt: az alkalmazható indikátor-készlet kiválasztása, a kistérségek rangsorolása majd csoportosítása. A három-féle mutató csoport, melyet alkalmaztak, a tudásteremtés (például K+F helyek száma, költségei) tudás-kiaknázás (például export értékesítés bevétele, szellemi alkotások jövedelme) és „smart” infrastruktúra (például nappali tagozatos hallgatók száma, könyvtári beiratkozások, kereskedelmi szálláshelyek vendégforgalma) nevet viseli. Kialakítottak egy „kistérségi innovációs indexet”, amely az European Innovation Scoreboard (EIS), egy évről évre újra lefolytatott nemzetközi kutatás módszertanát veszi alapul és az előbb ismertetett három alindex számtani átlaga. Ezen alindexekből klaszterelemzéssel képeztek csoportokat, melyek autokorreláltságát is mérték Moran Index illetve Lokális Moran Index segítségével. Eredményeik hatalmas területi egyenlőtlenségeket mutatnak, erős innovációs képességgel csupán 6 kistérség (köztük Budapest) rendelkezik, 28 terület közepes innovációs képességgel bír, „féloldalas” innovációs képessége 5 térségnek van, a legtöbb hazai kistérség azonban a gyenge innovációs képességű csoportba tartozik (Bajmócy–Szakálné Kanó 2009).

Az index fő haszna a relatív pozíció kirajzolása, csoporton belül nyújt használható információkat, megadja a térségek körét, amelyekhez egy adott térség teljesítményét kell mérni (Bajmócy 2012). Kisvárosok vizsgálatához az innováció tekintetében a szabadalmak száma, innovatív kezdeményezések és a rurális innováció aránya lehet mérvadó szempont, mert kutatások is igazolták, hogy a high-tech innováció elsősorban nagyvárosi térségekben, egyetemi és vállalati központokban csoportosul. Azonban egy kisváros is rendelkezhet innovatív kezdeményezésekkel, újító vállalkozókkal, de gazdasági szerkezetükből adódóan ez lehet, hogy a mezőgazdaság, iparművészet, élelmiszergyártás, turizmus vagy valamilyen szakmunkás tevékenység területén jelenik meg.

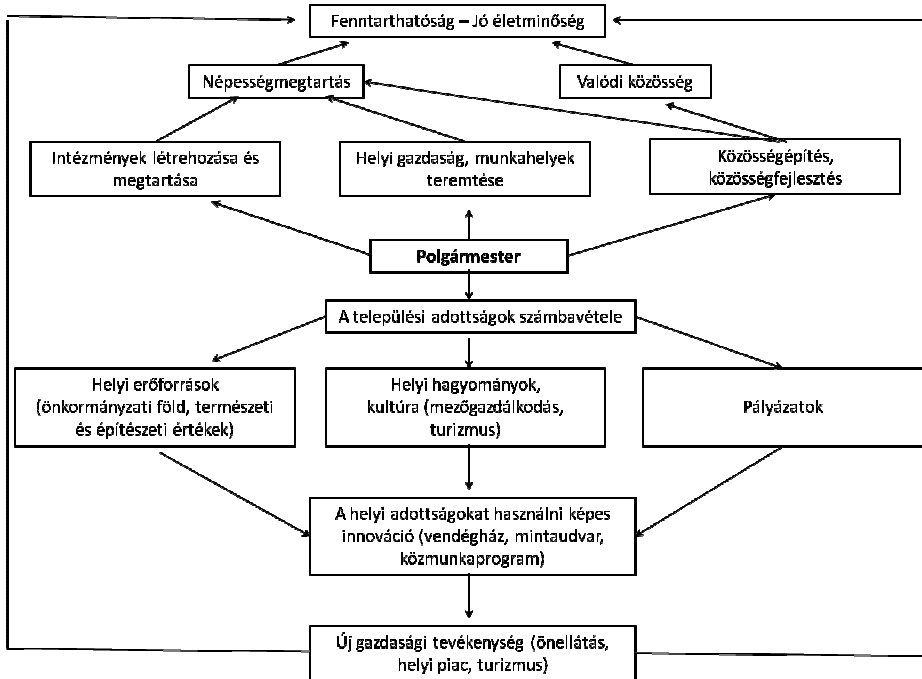
3.2. *Aprófalvak sikermodelljének alkalmazhatósága kisvárosokra*

Horváth (2013) alkotta meg a legkisebb települések, azaz a törpefalvakra vonatkozó sikermodellt, amely azok versenyképességi tényezőinek is tekinthető. Az alapvető

cél a kis falvak fenntarthatóságának elérése, a lakosok életminőségének javítása. Ehhez két tényezőt azonosított, a népességmegtartást és a valódi közösség meglétét. Előbbi a nagyarányú elvándorlás megakadályozására szolgál, hiszen közismert trend a kis falvak elnéptelenedése, elöregedése, a fiatalok városokba vándorlása (Horváth 2013). Párhuzamba állítható a gondolatmenet a kisvárosok helyzetével, hiszen azok is hasonló problémákkal küzdenek, sok fiatal, főként magasabb végzettségű, városokba költözik. A valódi közösség kialakítása nemcsak kötődést, hagyományörzést eredményezhet, de a civil aktivitás, részvétel az életminőség javulásához járulhat hozzá. Mindezek megvalósításához három tényezőre van szükség: intézmények létrehozása és megtartása, helyi gazdaság fejlesztése, munkahelyek teremtése és közösségépítés. A polgármesternek központi, összefogó szerepe van a modellben, az ő személyiségén, rátermettségén múlik a falvak sikeressége (Horváth 2013). A kisvárosok esetén is nagy szerepe van a megfelelő vezetésnek, azonban itt a település mérete miatt nem kizárólag egy személynél összpontosulnak ezen funkciók, hanem megoszlik az önkormányzat tagjai, helyi civil kezdeményezések vezetői között. Ahhoz, hogy meghatározzák a törpefalvak a fejlesztési irányait, számba kell venni a helyi sajátosságokat, adottságokat, ami szintén a vezetőség feladata. Meg kell vizsgálni, milyen helyi erőforrásokkal rendelkezik a település (termőterület, termálvíz, építészeti értékek, természeti látnivalók stb.). A helyi hagyományoknak, kultúrának is nagy szerepe van, például egy meghatározott népi hagyományra tudnak építkezni és turistákat vonzani. Ezen kívül a különféle pályázatok nyújthatnak nagy segítséget a településeknek. Az Európai Unió által támogatott projektekből fejleszthetnek, bővíthetnek, továbbá a vidékfejlesztési programok is kifejezetten a rurális térségeket helyezik előtérbe. Fontos, hogy olyan területen fejlesszenek, vezessenek be valamilyen innovációt, ami helyi adottságokra épül (például mintagazdaság, falusi turizmus, új gazdálkodási eljárás stb.). Ezen tevékenységek összessége lehetőséget biztosít például az önellátás megvalósítására, turisztikai fejlesztésekre, helyi piac növekedésére, amelyek a gazdaságot élénkítik és fenntarthatóságot, jobb életminőséget eredményeznek (Horváth 2013).

A kisvárosokra vonatkoztatva a modell tanulsága a helyi adottságok kihasználásában áll megfelelő vezetéssel és helyi közösségfejlesztéssel. Meg kell határozni a fejlesztési irányt vagy irányokat, mint például a turizmus megfelelő természeti kincsek, építészeti látnivalók, esetlegesen fürdő megléte esetén vagy mezőgazdaság, helyi termelői bázisra építve. De ezen tevékenységek összefonódása, együttes fejlesztése is jó irány, például ha a helyi termelők látják el az éttermeket friss zöldséggel, gyümölcssel. A kisvárosok esetén a modellt érdemes kiegészíteni a vállalati szektorral is, a kkv-k jelenlétét megvizsgálni és letelepedésüket, alakulásukat ösztönözni elengedhetetlen tényező. Emellett az infrastruktúra fejlettsége és a közlekedés minősége is nagy szerepet játszik városok esetén.

1. ábra A törpefalvak sikermodellje

Forrás: Horváth (2013, 158. o.)

3.3. *Kisvárosok versenyképességét mérő indikátorrendszer*

Egy kisvárosok versenyképességét vizsgáló kutatás során alkalmazható indikátorokat tartalmazó mutatórendszerre tettünk javaslatot (5. táblázat).

Első lépésben gazdasági, társadalmi és környezeti versenyképesség főcsoportokat hoztunk létre. Ezen belül található a részletesebben kifejtett csoportok, melyek további mutatókra bonthatók. Az egyes mutatók értékeinek meghatározására különféle indexek szolgálhatnak, melyek számszerűsíthetők. Ezen indexek összeállítása, pontos meghatározása további kutatási feladat. A kisvárosok egyes csoportokban elért értékeit rangsorok segítségével lehet értelmezni. Minden vizsgálatba bevont települést értékelni lehet és sorba rendezni a mutatók alapján elért eredményeik nyomán, hogy kialakítsunk egy versenyképességi rangsort. A gazdasági versenyképességi csoport tartalmaz egy olyan speciális elemet, hogy húzóágazat, kitörési pont megléte. Ez a mutató arra utal, hogy a település rendelkezik-e olyan tényezővel, erőforrással, infrastruktúrával, iparral, ami kiemelkedő (például egy fürdő, egy nagyvállalat, termelőszövetkezet stb.).

5. táblázat Kisvárosok versenyképességi tényezőit vizsgáló mutatórendszer

Főcsoportok	Csoportok	Mutatók
Gazdasági versenyképesség	Oktatás, iskolázottság	Felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya Szakemberek száma Oktatási intézmények száma
	Gazdasági szerkezet (foglalkoztatottak száma)	Mezőgazdaság Ipar Kereskedelem Turizmus + Munkanélküliségi ráta
	Vállalati szféra	Egyéni vállalkozók száma Vállalatok száma
	Innováció	Szabadalmak száma Innovatív kezdeményezések száma Rurális innovációk aránya
	Húzóágazat, kitörési pont megléte	
Társadalmi versenyképesség	Társadalmi részvétel	Civil szervezetek száma Közösségi programok száma
	Önkormányzat	Vezetőség iskolai végzettsége Megalósult projektek száma Önkormányzati szolgáltatások száma
	Kultúra	Kulturális programok, fesztiválok száma Kulturális termékek száma Népi hagyományok száma
Környezeti versenyképesség	Infrastruktúra	Közüemi infrastruktúra fejlettsége Utak minősége Közúti elérhetőség Vasúti elérhetőség Tömegközlekedés gyakorisága
	Természet	Természeti értékek száma Védett területek aránya Folyók, tavak száma Tisztaság mértéke

Forrás: Saját szerkesztés

Ezen kívül a gazdaság szerkezetének vizsgálata jelenik meg hangsúlyosan. A társadalmi versenyképességben az önkormányzat szerepét, programjait, szolgáltatásait is felmérenék illetve a hagyományok számbavételére is irányulna mutató. A versenyképesség fő tényezői közé a gazdasági, társadalmi és környezeti faktorokat sorolja a legtöbb kutatás és számszerűsíthető mutatókat ad meg a dimenziók mérésére. A kisvárosok versenyképességének javítására mindhárom tényező kapcsán beruházásokat kell végrehajtani, az externáliákat kiküszöbölni és az előnyöket, speciális tulajdonságokat (például egy üdülő településnél) kihasználni. A helyi közösségnek

és kormányzatnak is nagy szerepe lehet, hiszen a fejlesztési források uniós pályázatokból nyerhetőek. Véleményem szerint egy magyar kisváros helyzete nagyban függ régiójának gazdasági fejlettségétől, a település elérhetőségétől illetve az ipari struktúrájától. A településeknek meg kell találniuk az a kitörési pontot, azt a tényezőt, melyben sikeresek lehetnek (például mezőgazdaság, turizmus, képzés, oktatás) és ennek fejlesztésével javítható versenyképességük, a helyi kezdeményezéseknek és vezetésnek pedig kulcsszerepe van ebben.

4. Összegzés

A versenyképesség mérésére sokféle gazdasági, társadalmi, demográfiai mutató figyelembe vétele szükséges. A jól számszerűsíthető adatokon kívül léteznek még nehezen mérhető tényezők, mint a tudás-átadás, szinergia, vállalatok közötti kapcsolatok. Ezeket kvalitatív módszerekkel, például egy vállalati interjú vagy kérdőív segítségével lehet vizsgálni, a „hard” tényezőkről pedig statisztikai adatok szolgáltatnak információkat. Érdemes figyelembe venni, nemcsak a high-tech szektor újításait, jelenlétét, hanem a fenntarthatóságra törekvő, innovatív kezdeményezéseket szintén produkáló low-tech iparágakat és a rurális innovációkat is (például mezőgazdaságban), hiszen ezek is a gazdasági növekedéshez járulnak hozzá. Egy jövőbeli kutatás jó kiindulópontja lehet a fent ismertetett indikátorok és mutatók felhasználása, kiegészítve az ugyan nem városi, hanem térségi, regionális vagy megyei szinten folytatott kutatásokban felhasznált indexekkel, melyeket városokra is lehetne interpretálni. A világvárosok versenyképességének mérésére használt mutatók a kisebb városokra is használhatók illetve fordítva, azonban az összehasonlítások során mindenképp ügyelni kell a hierarchiában elfoglalt hely figyelembevételére.

Véleményünk szerint egy magyar kisváros helyzete nagyban függ régiójának gazdasági fejlettségétől, a település elérhetőségétől illetve az ipari struktúrájától. A településeknek meg kell találniuk az a kitörési pontot, azt a tényezőt, melyben sikeresek lehetnek (például mezőgazdaság, turizmus, képzés, oktatás) és ennek fejlesztésével javítható versenyképességük, a helyi kezdeményezéseknek és vezetésnek pedig kulcsszerepe van ebben.

Felhasznált irodalom:

- Bajmócy Z. (2008): A regionális versenyképesség értelmezése és számbavétele a tanulás alapú gazdaságban. In Lengyel I. – Lukovics M. (szerk.): *Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében*. JATEPress, Szeged, 26-46. o.

- Bajmócy Z. (2012): Innovációs index kistérségi szinten. Csak játék a számokkal? In Bajmócy Z. – Lengyel I. – Málovics Gy. (szerk.): *Regionális innováció képesség, versenyképesség és fenntarthatóság*. JATEPress, Szeged, 13-32. o.
- Bajmócy Z. – Szakálné Kanó I. (2009): Hazai kistérségek innovációs képességének elemzése. *Tér és Társadalom*, 23. évf., 2, 45-68. o.
- Beluszky P. (2003): *Magyarország településföldrajza. Általános rész*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- Enyedi Gy. (1997): A sikeres város. *Tér és Társadalom*, 4, 1-7. o.
- Grosz A. – Rechnitzer J. (2005): *Régiók és Nagyvárosok Innovációs Potenciálja Magyarországon*. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Pécs–Győr.
- Horváth E. (2013): Kicsik között a legkisebbek – A törpefalvak sikerének kulcstényezői. *Doktori értekezés*, Széchenyi István Egyetem, Győr.
- Jensen-Butler, C. (1997): Competition between cities, urban performance and the role of urban policy: a theoretical framework. In Jensen-Butler, C. – Shachar, A. – Weesep, J. (eds): *European Cities in Competition*. Avebury Publishers, Aldershot, 3-42. o.
- Kresl, P. (1995): The determinants of urban competitiveness. In Kresl, P. – Gappert, G. (eds): *North American Cities and the Global Economy: Challenges and Opportunities*. Sage Publications, London, 45-68. o.
- KSH T-STAR adatbázis (2013, 2014): *Magyarország települései*. Éves településstatisztikai adatok 2012-es településszerkezetben. Központi Statisztikai Hivatal, www.ksh.hu.
- Lengyel I. (2010): *Regionális gazdaságfejlesztés. Versenyképesség, klaszterek és alulról szerveződő stratégiák*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lengyel I. – Rechnitzer J. (2000): A városok versenyképességéről. In Horváth Gy. – Rechnitzer J. (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. MTA RKK, Pécs, 130-152. o.
- Lengyel I. – Rechnitzer J. (2004): *Regionális gazdaságtan*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- Lukovics M. (2008): *Térségek versenyképességének mérése*. JATEPress, Szeged.
- Mezei C. (2006): A települési önkormányzatok szerepe a helyi gazdaság fejlesztésében. *Doktori értekezés*, Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
- NFÜ (2014): *Nemzeti Fejlesztési Ügynökség*. <http://www.terkepter.nfu.hu>.
- Porter M. E. (2000): Location, Competition, and Economic Development. *Economic Development Quarterly*, No. 1, 15-34. o.
- So, M. – Shen, J. (2004): Measuring urban competitiveness in China. *Asian Geographer*, 23, 1-2, 71-91. o.
- Magyarország Kormánya (2014): *Széchenyi 2020 terv*. <http://www.palyazat.gov.hu>.
- Szirmai V. (szerk.) (2009): *A várostérségi versenyképesség társadalmi tényezői*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- Szörényiné Kukorelli I. (2011): Nyertes térségek titkai, avagy a rurális tér sikertényezői. In Mezei C. – Bakucz M. (szerk.): *Agrárátalakulás, környezeti változások és regionális fejlődés: Tanulmányok Buday-Sántha Attila 70. születésnapjára*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs, 181-199. o.
- Vidékfejlesztési Minisztérium (2014): <http://www.kormany.hu/hu>.

Szlovákiai régiók összehasonlítása versenyképességi tényezők alapján

Karácsony Péter¹ – Oriskó Aranka²

Napjaink egyik legfontosabb kihívása a globális versenyben való helytállás. Részben ennek hatására egyre szélesebb körben válik elfogadhatóvá, hogy nemcsak a vállalatok, hanem a területi egységek, régiók, térségek is versenyeznek egymással.

A térségek, régiók versenyképességének vizsgálatára egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek napjainkban. Ezt alátámasztja az a tény is, hogy az Európai Unió az utóbbi években kiemelt jelentőséget tulajdonít a versenyképesség fejlesztésére. A területi tervezés és -fejlesztés az egyik lényeges tényezője egy adott ország sikerességének.

Köztudott tény, hogy a versenyképesség létezik vállalatok, iparágak, régiók és nemzetek szintjén. A tanulmányunk a regionális versenyképesség vizsgálatával foglalkozott. Elsődleges célunk volt, hogy a szlovákiai régiókat elemezzük versenyképességhez kapcsolódó tényezők alapján.

Az elméleti részben bemutatásra kerülnek a jelenlegi helyzetet meghatározó tényezők, a jövőbeli kilátások, a versenyképesség fogalmi meghatározásai.

A gyakorlati részben megvizsgáljuk, hogyan befolyásolja a vizsgált térségek versenyképességét az innovációs tevékenységük, a területi infrastrukturális fejlettség, az egyes fejlesztésekre fordított összegek, valamint miként képesek a vizsgált régiók javítani versenyképességüket.

Kulcsszavak: Szlovákia, versenyképesség, régió, területi különbség

1. Bevezetés

A versenyképesség meghatározását eltérő szinteken eltérően kell kezelni, jelenleg nincs általánosan elismert definíció a versenyképességre. Köztudott, a versenyképesség egy komplex fogalom, nehéz értelmezni, azonban egyértelmű célja van, az érintett területen élők életszínvonalának, jólétének növelése és fejlesztése.

---

¹ Karácsony Péter, PhD, egyetemi docens, Selye János Egyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Tanszék (Révkomárom, Szlovákia).

² Oriskó Aranka, MSc-hallgató, Selye János Egyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Tanszék (Révkomárom, Szlovákia).

Botos 1982-ben megjelent munkája alapján egy *nemzetgazdaság* akkor versenyképes, ha a külkereskedelem segítségével növelni képes a GDP-jét, ezt viszont csak akkor képes megvalósítani, ha termelékenysége magas, termelési költségei pedig alacsonyabbak, mint a versenytársaké. Krugman (1994) szerint a nemzetgazdasági versenyképesség azt a benyomást kelti, mintha a nemzetek a vállalatokhoz hasonlóan versengenének egymással.

Porter a versenyképességgel foglalkozó kezdeti munkáiban szintén nem tartotta értelmezhetőnek a versenyképességet *nemzetközi szinten*, de Krugman nézeteivel mégsem ért egyet, ugyanis míg Krugman tagadja az országok közötti versengés létét, addig Porter szerint létezik, valamint későbbi írásaiban már nemzetgazdaságokra vonatkozóan is használja a versenyképesség fogalmát (Porter 1990).

Chikán (2002) szerint a *nemzetgazdaság versenyképességét* öt tényező (kormányzat, társadalmi tényező, kulturális tényező, technológia tényező, vállalati szféra) határozza meg.

Annak ellenére, hogy a *vállalati versenyképességet* egyszerűbb meghatározni, definiálni, mint a nemzetgazdasági versenyképességet, mégis akadnak fenntartások meghatározásával kapcsolatban.

Csath (2010) szerint a vállalatok versenyképessége nem más, mint azon képességek összessége, amelyek felhasználásával *különleges és sajátos versenyelőnyökre* képesek szert tenni.

A vállalati versenyképesség értelmezésénél célszerű figyelembe venni, hogy a versenyképesség magában hordozza a *vállalati hatékonyság fokozásának képességét*, amely segítséget nyújt a jövedelmezőség növeléséhez. A vállalat, mint vevő versenyben van az erőforrások piacán, vagyis versenyképessége az *inputokhoz való hozzájutásban* is megmutatkozik (Chikán 2006).

A *régió* egy olyan gyűjtőfogalom, amely bármilyen kiterjedésű, összefüggő földrajzi területet jelenthet. A leginkább elterjedt értelmezések alapján jelölhet földrajzilag összekapcsolódó országcsoportokat és országon belüli összefüggő területi egységeket is (Lengyel 2000).

A tudományos kutatásokban a területi versenyképesség elemzésére célszerű valamilyen versenyképességi modellt használni. Ilyen modell lehet a Porter-féle rombusz modell (Deák 2000), vagy a versenyképesség piramismodellje (Lengyel 2000, 2006, Lukovics 2006, Lukovics–Kovács 2008).

Fenyővári–Lukovics (2008) szerint térségek versenye az egyéni sportversenyekhez (futás, kerékpározás, úszás stb.), ahol a legjobban teljesít ő versenyzők győznek, de a többi versenyzőt – a győzelemtől való lemaradás lelki fájdalmain kívül – semmilyen hátrány nem éri, újra indulhatnak a következő versenyben. Tehát létezik területi verseny, de annak jellemzői alapvetően eltérnek a vállaltok piaci versenyétől.

A regionális versenyképességgel kapcsolatos kutatásokban *Lengyel Imre piramismodellje* jelentős áttörést jelentett. Lengyel a versenyképességgel kapcsolatban három alapkategóriát különböztetett meg, melyek szoros logikai kapcsolatban vannak egymással és egy piramist alkotnak. A piramis legalján helyezkednek el a *sikerességi faktorok*, melyek az alapkategóriákat és az alaptényezőket közvetve képesek befolyásolni. Az *alaptényezők* a piramis második fokát alkotják. Ezek az alapkategóriákat közvetlenül meghatározó gazdasági tényezők. Javítják a régió versenyképességét. Az *alapkategóriák* pedig a piramis harmadik fokán foglalnak helyet. Ezek olyan mutatók, melyek lehetővé teszik a versenyképesség mérését. A piramis csúcsán a végső cél helyezkedik el, amely a régió lakosságának *életszínvonalával, életminőségével* hozható kapcsolatba (Lengyel 2003, 2010).

2. Anyag és módszer

A tanulmányunk elsődleges célja rávilágítani arra, hogy a szlovákiai régiók gazdasági fejlettsége az ország egyes részeiben eltérően alakult. A tanulmány elkészítése során egyszerű, összehasonlító szekunder vizsgálatokat végeztünk, mely során a Szlovák Statisztikai Hivatal regionális adatait használtuk fel.

A regionális versenyképesség mérése azonban nehéz feladat, ugyanis nincs egyetlen kiemelkedő mutatója sem, nem jellemezhető egyértelműen egyetlen adattal, hanem egymáshoz szorosan kapcsolódó, összefüggő közgazdasági kategóriák együttesét jelentheti. Az elméleti részben bemutatott piramismodellt vettük alapul a kutatásainkban. Kutatásunk alapjául azért választottuk a regionális versenyképesség piramismodelljét, mert megfelelő a logikai szerkezete, könnyen kezelhető, jellemző rá az átláthatóság, és széles körű elfogadottsága miatt alkalmas arra, hogy regionális versenyképességi vizsgálat alapjául szolgáljon.

Kutatásunkban arra kerestük a választ, hogy az elmúlt években az általunk kiválasztott és vizsgált két szlovákiai régió (nyugati és keleti) közül, melyik tekinthető fejlettebbnek a versenyképesség szempontjából.

Szlovákia régiókra történő felosztása összhangban áll a nemzetközi gyakorlattal, az országnak négy fő régiója van:

- közép- szlovákiai régió;
- nyugat- szlovákiai régió;
- pozsonyi (Bratislava) régió;
- kelet-szlovákiai régió (1. ábra).

A továbbiakban az általunk választott és elemzésbe vont két régió bemutatására szorítkozunk részletesebben.

A nyugati régiót három kerület alkotja:

- Trencsényi kerület (Trenčianský kraj);
- Nyitrai kerület (Nitrianský kraj);
- Nagyszombati kerület (Trnavský kraj).

A keleti régióhoz két kerület tartozik:

- Eperjesi kerület (Prešovský kraj);
- Kassai kerület (Košický kraj).

1. ábra Szlovákia regionális térképe

Forrás: <http://www.slovakia.org/regions.htm>

A tanulmányunkban azokat az indikátorokat használtuk fel a Lengyel-féle piramis modellre alapozva, melyek véleményünk szerint a leginkább meghatározzák egy régió versenyképességét. Továbbá az indikátorok kiválasztásánál az is szempont volt, hogy melyekhez van hozzáférhető és megbízható adat Szlovákia esetében. A kutatásunk során elsőként az alapkategóriába tartozó adatok kerültek összehasonlításra két vizsgált régió vonatkozásában, ezek azok a tényezők, amelyek a versenyképesség mérését leginkább lehetővé teszik. E tényezők közül három indikátornak az elemzésére vállalkoztunk:

- jövedelem;
- munkatermelékenység;
- foglalkoztatottság.

Ezt követően az alaptényezőket elemeztük, ide azok a jellemzők sorolhatók, amelyek az alapkategóriákat közvetlenül meghatározzák. Ezen tényezők tudatos fej-

lesztésével javítható a régiók versenyképessége, így elemeztük a következő mutatókat:

- kutatás-fejlesztés alakulása;
- infrastruktúra és humán tőke alakulása;
- kívülről jövő befektetések nagysága;
- kis-és középvállalkozások száma;
- intézmények szerepe.

A harmadik jelentős kategóriát a sikerességi faktorok alkotják. Ezek olyan tényezők, amelyek egyaránt befolyással vannak az alapkategóriákra és az alaptényezőkre közvetett módon, és jellemző rájuk, hogy hosszabb időszak alatt képesek csak módosulni és változni, ezek közül az alábbiak elemzésére vállalkoztunk:

- gazdasági szerkezet összetétele;
- innováció szerepe a régióban;
- munkaerő felkészültsége;
- társadalmi szerkezet jellemzőinek elemzése;
- környezet minőségét meghatározó tényezők elemzése.

3. Eredmények értékelése

A saját vizsgálataink eredményei közül a területi korlátokat figyelembe véve csak a témához szorosan kapcsolódóakat ismertetjük az alábbiakban.

Elsőként bemutatjuk a vizsgált két régióra jellemző legfontosabb demográfiai ismérveket (1. táblázat).

A Szlovák Statisztikai Hivatal hivatalos honlapjáról begyűjtött adatokból kiderült, hogy a nyugati régió területe 14 992,16 km², az egy km²-re jutó népsűrűség 122,6, míg a keleti régió területe 15 727,88 km², népsűrűsége pedig 102,5.

A két térség lakosainak számát tekintve elmondható, annak ellenére, hogy a nyugati régió kisebb területen helyezkedik el, mint a keleti régió, mégis több a lakosainak száma. A nyugati régió lakossága 1 838 136 fő, míg a keleti régió lakosainak száma 1 611 407 fő volt a vizsgált évben.

A két régió nemzetiség szerinti összetételi eloszlását figyelembe véve megállapítható, hogy a 2012. évre vonatkozóan mindkét régióban a szlovák nemzetiség volt túlsúlyban. Továbbá a nyugati régióban kiemelkedően magas volt a magyar nemzetiségűek száma (291 ezer fő körül), a keleti régióban pedig a roma nemzetiségűek domináltak (82 ezer fő körül) a szlovák nemzetiségűek után (1. táblázat).

1. táblázat A vizsgált szlovákiai régiók főbb demográfiai adatai 2012-ben

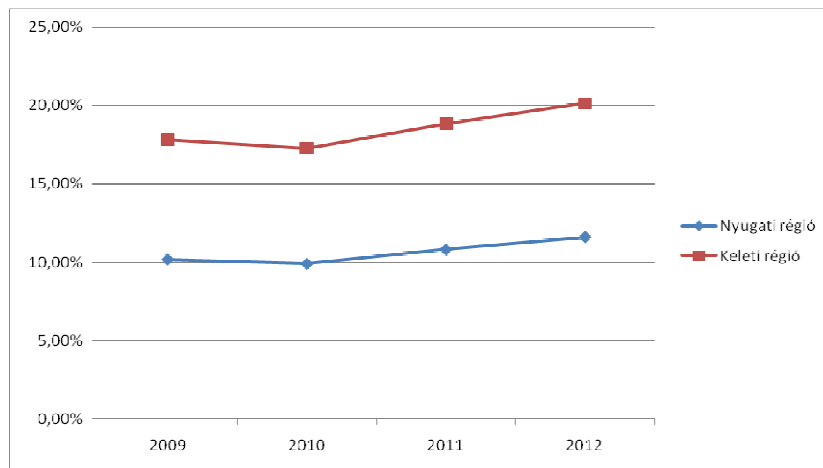
	Nyugati régió	Keleti régió
Terület (km²)	14 992,16	15 727,88
Népsűrűség (km²)	122,6	102,5
Lakosság (fő)	1 838 136	1 611 407
Nemek szerinti eloszlás (fő)		
Férfi	897 025	790 973
Nő	941 111	820 434
Nemzetiségek eloszlása (fő)		
szlovák	1 411 950	1 250 863
magyar	290 354	75 241
roma	7 616	81 783
cseh, morva	12 065	6 440
ruszin	324	31 848
ukrán	780	5 376
német	1 022	1 747
lengyel	825	1 034
egyéb	112 673	156 481

Forrás: Saját szerkesztés

A saját vizsgálatainkat 2009. és 2012-es évek adatainak összehasonlításával végeztük, mivel ezen időszakra állt rendelkezésünkre megbízható statisztikai adat.

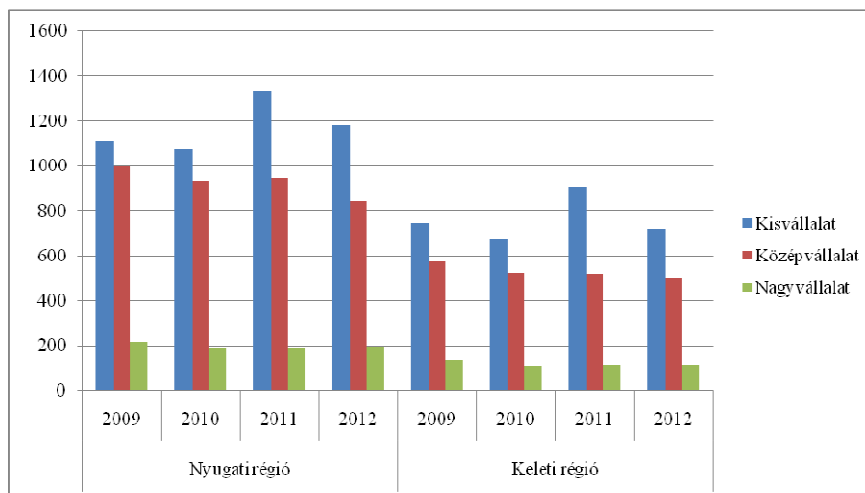
A 2. ábra szemlélteti a vizsgált két szlovákiai régió munkanélküliségi rátájának alakulását a 2009-es évtől a 2012-es évig. A fent bemutatott ábrán látható, hogy a nyugati régióban az említett években alacsonyabb volt a munkanélküliség, mint a keleti régióban. Továbbá megfigyelhető, hogy 2009-ben mindkét régióban alacsonyabb volt a munkanélküliségi ráta, mint 2012-ben, tehát mindkét térség esetében szükséges lenne további új munkahelyeket teremteni. A nyugati régióban a munkanélküliségi ráta a vizsgált évek során 10-11% körül mozgott, míg a keleti régió e tekintetben rosszabbul teljesített, ott a munkanélküliségi ráta 17-20% körül alakult a vizsgált időszakban.

2. ábra A munkanélküliség alakulása Kelet- és Nyugat Szlovákiában 2009. és 2012. között (%)

Forrás: Saját szerkesztés

3. ábra A kis-, közép- és nagyvállalatok számának alakulása a vizsgált két régióban 2009. és 2012. között (db)

Forrás: Saját szerkesztés

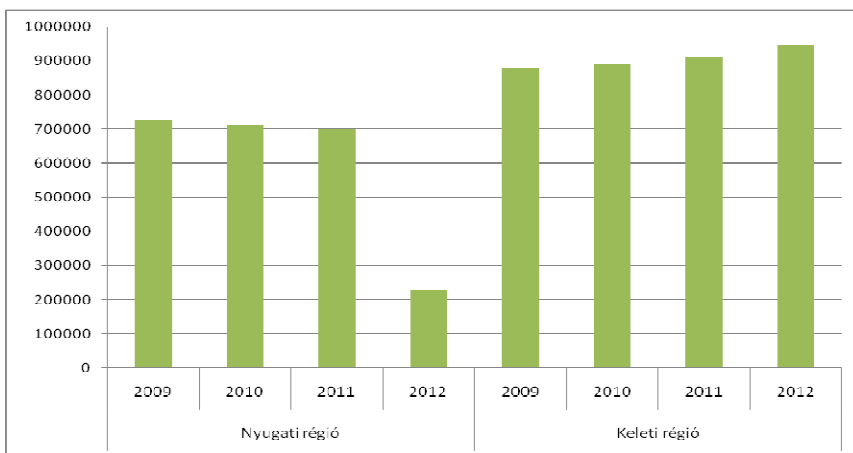
A fenti 3. ábra adataiból kitűnik, hogy a nyugati régióban a kisvállalatok számának alakulását a vizsgált években ingadozás jellemezte, a közép- és nagyvállalatok száma

a vizsgálati időszak alatt csökkent, a térségben elhelyezkedő nagyvállalatok számának egyidejű csökkenése mellett. A keleti régió vállalatainak számának alakulásánál ugyanez a tendencia volt megfigyelhető a vizsgálataink során. A 2009 és 2012 közötti adatokat figyelembe véve a nyugati régióban 10-20 százalékkal több volt a vállalkozás, mint a keleti régióban.

Fontos jellemzőnek tekinthető a versenyképesség terén a régiókra jellemző idegenforgalom szerepe. Megvizsgáltuk és összehasonlítottuk a régiókban mennyi volt az vendégéjszakák száma adott évek alatt, az adatokat a 4. ábra szemlélteti.

A két régió közül a nyugati régióra jellemzően alacsonyabb volt az idegenforgalmi látogatás a vizsgált évek során. Látható, hogy a nyugati régió esetében az elmúlt évek során mintegy 31 százalékkal csökkent a látogatók száma, ezzel ellentétben, a keleti régióban a turisztikai célú látogatások száma 8 százalékkal emelkedett a vizsgált időszak alatt, mely elsősorban e régió megfizethetőségének és kiemelt turisztikai attrakcióinak tudható be.

4. ábra Vendégéjszakák számának alakulása 2009. és 2012. között (fő)

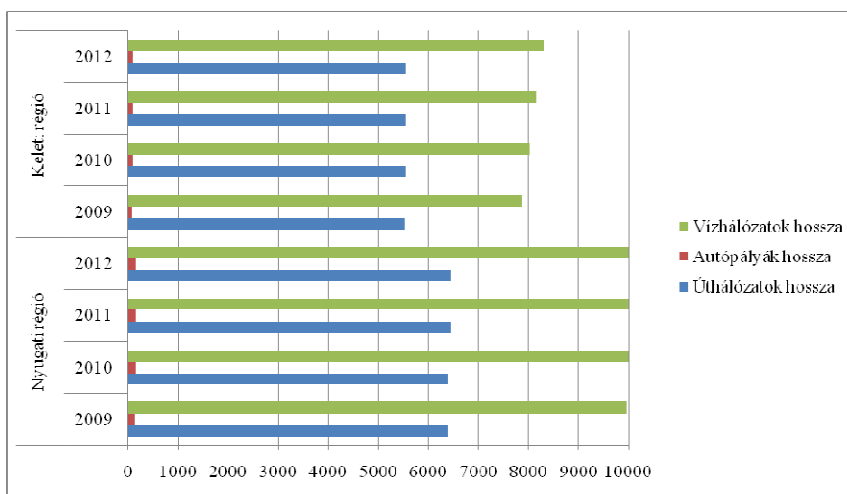

Forrás: Saját szerkesztés

Az infrastruktúra fejlettsége is jelentősen befolyásolhatja egy adott régió versenyképességét az elérhetőség révén. A vizsgált térségekben elhelyezkedő utak és autópályák hosszát, valamint a műszaki infrastruktúra részét képező vízhálózatok hosszát az 5. ábrán szemléltetjük.

5. ábra Infrastruktúra alakulása 2009. és 2012. között (km)

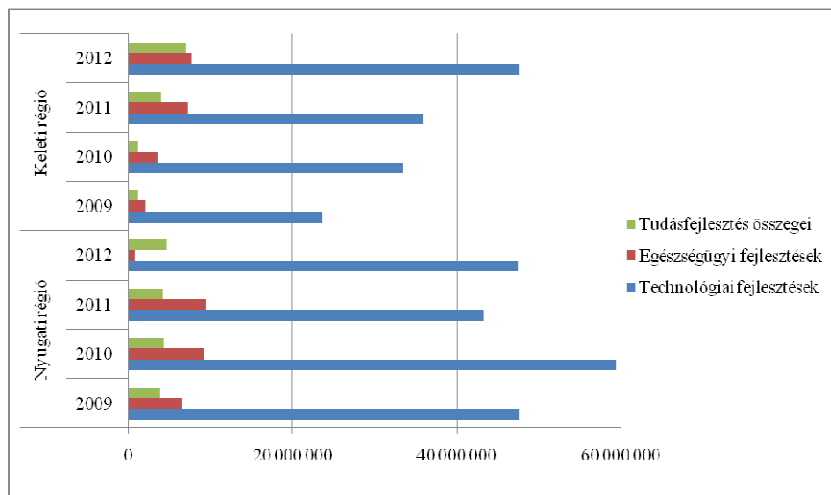
Forrás: Saját szerkesztés

Az 5. ábrából egyértelműen kitűnik, hogy a keleti régió a vizsgált szempontok alapján alul maradt a nyugati régióval szemben, hiszen ezen régió útjainak hossza 6443,678 km volt 2012-ben, míg a keleti térség csupán 5540,15 km-es útszakasszal rendelkezett. Az autópályák hosszának vizsgálata során szintén különbségek figyelhetők meg, a keleti régióban 91,242 km, a nyugatiban 158,144 km hosszú autópálya állt rendelkezésre a 2012-es évben. Elmondható, hogy a mindkét vizsgált régió folyamatosan bővíti úthálózatait, autópályáinak hosszát annak érdekében, hogy az adott térség megközelíthetőbbé váljon.

Az infrastruktúra fontos részét képezik a térségekben elhelyezkedő vízhálózat hossza, ugyanis minél hosszabb egy adott régió vízhálózatának hossza, annál fejlettebbnek tekinthető. Megállapítható, hogy a nyugati régió (10 500 km) ezen a téren fejlettebbnek tekinthető, hiszen hosszabb vízhálózattal rendelkezik, mint a keleti régió (8 300 km).

A gazdasági versenyképességet meghatározó tényezők között kiemelkedő jelentősége van a fejlesztéseknek. A fejlesztésekre fordított összegek nagyságának alakulását a 6. ábra mutatja be. Szemmel látható, hogy az összegek nagyságának alakulásában is jelentősek a különbségek a vizsgált régiók tekintetében. A keleti régió alul marad a nyugati régióval szemben, hiszen minden vizsgálati év során alacsonyabb összeget fordíthattak fejlesztésekre. Az adatok alapján elmondható hogy 30-40 százalékkal több támogatást kap a nyugati régió a fejlesztésekre, mint a keleti régió.

6. ábra Fejlesztésekre fordított támogatási összegek nagyságának alakulása a vizsgált régiókban 2009. és 2012. között (euró)

Forrás: Saját szerkesztés

A fent bemutatott vizsgálati tényezők mellett még számos más egyéb faktort is elemeztünk (jövedelmi viszonyok, GDP alakulása, háztartások bevételei és kiadásai, iskolázottság, kulturális intézmények számának alakulása, mezőgazdasági és ipari tevékenységet végző vállalkozások száma stb.), ezen eredmények részletes bemutatására azonban a helyszűke miatt sajnos most nem tudunk kitérni. Ugyanakkor összességében elmondható, hogy a turisztikai tényezőkön kívül a nyugati régió az összes vizsgált mutató tekintetében jobban teljesített a keleti régióénál. Így kijelenthető, hogy a nyugati régió versenyképessége meghaladja a keleti régió versenyképességét.

4. Következtetések

A nyugati térség gazdaságára jellemző, hogy magas a GDP aránya, így ez a régió az ország fejlettebb régiói közé sorolható, továbbá szintén magasnak tekinthető a foglalkoztatottak nettó és bruttó jövedelme. Az egészségügyi mutatók regionális szinten kedvezőbb állapotokat rögzítenek, tehát alacsonyabb a munkaképtelenek aránya a keleti régióhoz képest. A nyugati régió helyzete kedvezőbb a keleti régióénál abból a szempontból is, hogy a területén nagyobb számban vannak jelen vállalkozások, melyek a régió versenyképességének erősítését szolgálják.

A nyugati régió gazdaságát elsősorban az ipar határozza meg. A térség további erősségének tekinthető, hogy fejlett a közlekedési infrastruktúra, hosszú úthálózatokkal, autópályákkal rendelkezik, továbbá a nemzetközi közúti és vasúti hálózatok terén is fejlettnak mondható. Ennek ellenére az idegenforgalom gyenge a térségben. A régió idegenforgalmának növelése érdekében szükséges lenne új típusú turisztikai szolgáltatások bevezetése, a régió ismertségének erősítésére, valamint javítani kellene a már meglévő szolgáltatások színvonalán.

A keleti régió szempontjából veszélyességi tényezőnek tekinthető, hogy az egészségügyi fejlesztésekre fordított összegek az évek során csökkentek, ami megmutatkozik abban is, hogy a lakosság egészségügyi állapota folyamatosan romlott. Nagy különbségek figyelhetők meg a férfiak és a nők bére között, ami miatt növekszik a nemi egyenlőtlenség a régióban. További problémát jelenthet a diplomások alacsonyabb száma, mely által a munkaerőpiacon nehezebbé válik a fiatalok elhelyezkedése, így jelentős számban vándorolnak el a fiatalok a régióból.

A keleti régió további gyengeségei közt fontos megemlítenünk az egy főre eső GDP alacsony arányát. Problémát jelenthet, hogy az adott térségben évről évre folyamatosan csökkent a vállalkozások száma. A társadalmi-gazdasági kohézió alapvető feltétele a régió külső és belső elérhetőségét biztosító közlekedési infrastruktúra fejlesztése, az említett régióban ezen infrastruktúra fejletlenebb, mint a nyugati régióban. Ugyanakkor pozitívumként említhető meg, hogy a keleti régióban jól működik az idegenforgalom. A régió idegenforgalmi vonzerejét a változatos természeti adottságok, kulturális értékek és intézmények adják. Nagy fontossággal bír a térségben a vadászati és horgászati turizmus, valamint szintén nagy lehetőségek rejlenek a gyógy- és falusi turizmus tekintetében.

5. Összegzés

Tanulmányunk gyakorlati részében arra vállalkoztunk, hogy megvizsgáljuk a regionális versenyképesség, valamint a területi különbségek alakulását Szlovákia nyugati, illetve keleti régiójára nézve. A vizsgálathoz szükséges adatokat a Szlovák Statisztikai Hivatal regionális adatbázisából vettük át.

Eredményeik összegzéséből megállapítottuk, hogy annak érdekében, hogy a régiók képesek legyenek fejlődni, előnyeiket kihasználni és azokat kamatoztatni, továbbá gyengeségeiket kiküszöbölni, elsősorban a bennük rejlő lehetőségeiket kellene feltérképezniük. Ebben a tekintetben a Pozsonyi régió élen jár a szlovákiai régiók között, ugyanis a legfrissebb adatok szerint jelenleg az Európai Unió 5. legfejlettebb régiója a Pozsonyi régió.

A nyugati régió számos olyan adottsággal rendelkezik, amellyel tovább növelhető versenyképessége. Többek között fejlett közlekedési infrastruktúrával rendelkezik, melyek javítják a régió elérhetőségét, tehát ennek révén fejleszthető az idegenforgalom is. Ezzel szemben a keleti régióban a lemaradás számottevő. Ahhoz, hogy tovább tudjon fejlődni e régió, véleményünk szerint fontos lenne a határon átnyúló együttműködések ösztönzése, valamint az itteni vállalkozások erősítése és az infrastruktúra nagyobb mértékű kiépítése.

Felhasznált irodalom:

- Botos J. (1982): *Nemzetközi versenyképesség és árforradalom*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Chikán A. (2002): *Vállalati versenyképesség a globalizálódó magyar gazdaságban*. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Chikán A. (2006): A vállalati versenyképesség mérése. *Pénzügyi Szemle*, 1, 42-56. o.
- Csath M. (2010): *Versenyképesség-menedzsment*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Deák Sz. (2000): A Porter-féle rombusz-modell. In Farkas B. – Lengyel I. (szerk.): *Versenyképesség-regionális versenyképesség*. SZTE GTK Közleményei, JATEPress, Szeged, 67-68. o.
- Fenyővári Zs. – Lukovics M. (2008): A regionális versenyképesség és a területi különbségek kölcsönhatásai. *Tér és Társadalom*, 22. évf., 2, 1-20. o.
- Krugman, P. (1994): Competitiveness: A Dangerous Obsession. *Foreign Affairs*, 28-44. o.
- Lengyel I. (2000): A regionális versenyképességről. *Közgazdasági Szemle*, XLVII. évf., 962-987. o.
- Lengyel I. (2003): *Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon*. JATEPress, Szeged.
- Lengyel I. (2006): A regionális versenyképesség értelmezése és piramismodellje. *Területi Statisztika*, 9. évf., 2, 131. o.
- Lengyel I. (2010): *Regionális gazdaságfejlesztés – Versenyképesség, klaszterek és alulról szerveződő stratégiák*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lukovics M. (2006): A magyar megyék és a főváros versenyképességének empirikus vizsgálata. *Területi Statisztika*, 9. évf., 2, 148. o.
- Lukovics M. – Kovács P. (2008): Eljárás a területi versenyképesség mérésére. *Területi Statisztika*, 48. évf., 3, 245-263. o.
- Porter, M. E. (1990): *The Competitive Advantage of Nations*. Free Press, New York.
- Szlovák Statisztikai Hivatal (2014): *Szlovákia regionális statisztikai adatai*. Bratislava.

A horvát területi politika jogszabályi háttérének változásai

Lőrinczné Bencze Edit¹

A tanulmány az 1990-ben ismét önállóvá váló, rendszerváltó Horvátország regionális politikájának kialakulását veszi górcső alá. Azt vizsgálja, hogy milyen nehézségekkel kell megküzdenie az államnak, miközben újjászervezi a területi-közigazgatási rendszer szintjeit és megteremti az eurokonform regionális politikát, mely hosszú, mintegy húszéves folyamat eredménye és az önálló demokratikus állam megteremtésének és megvédésének feladatai mellett csak apró lépésekben, több törvényi rendelkezés során valósult meg. Jelen munka ezt a folyamatot mutatja be elsősorban a primer horvát források, törvények és jogszabályok elemzésével. Ennek alapján megállapítható, hogy a számtalan jogi aktus és azok kiegészítései, módosításai, vagyis az egységes és világos jogi háttér és az egyetlen átfogó törvény hiánya következtében a regionális politikának számtalan nehézséggel kell szembenéznie. A decentralizáció csak a délszláv háborúk és a területi integritás 1998. évi visszanyerése, valamint a tudmani autoriter rendszer bukása után veszi ténylegesen kezdetét, s még újabb tíz évet kellett várni a Horvát Köztársaság Regionális Fejlesztési Stratégiájának megjelenéséig.

Kulcsszavak: fragmentáció, regionális különbségek, késői decentralizáció, egységes jogszabályi háttér hiánya

1. Bevezetés

A Horvát Köztársaság, mint rendszerváltó és a demokratikus átalakulás folyamatában lévő ország területi-közigazgatási szerkezete lényeges változásokon ment keresztül a függetlenné válás óta, mely folyamat nem volt mentes a politika befolyásától. Bár a jugoszláv örökség felszámolásával rövid idő alatt megteremtették az önkormányzatok működésének törvényi háttérét, ennek ellenére a fiatal köztársaság máig számos problémával küzd a regionális politika terén. Az első tíz évben újjászerveződött a két szubnacionális szint, a helyi- és a területi önkormányzatok, de ezek továbbra is erőteljesen függtek a központi kormányzattól, megmaradt az ország örökölt erőteljes centralizált irányítása. Ehhez még hozzájárult a demokratikus rend-

---

¹ Lőrinczné Bencze Edit, PhD, főiskolai tanár, igazgató, Kodolányi János Főiskola Társadalom- és Bölcsészettudományi Intézet (Székesfehérvár).

szer kiforratlansága, a Tudman nevével fémjelzett autoriter rendszer, az 1995-ig tartó háború, s az ország teljes területi integritását csak 1998-ban nyerte el. Így nem véletlen, hogy a regionális politikában is az áttörést az ezredfordulón végbemenő politikai változások hozták meg, de a folyamat a múltbeli örökség miatt igen lassan haladt és a modern, eurokonform regionális politika kialakulása még majdnem tíz évet váratott magára (Lőrinczné Bencze 2013).

Mindezen körülmények hozzájárultak ahhoz, hogy a jelenlegi regionális struktúra számtalan problémával küszködik, túlságosan bonyolult, a feladatmegosztás sokszor átláthatatlan és működtetése forráshiányos, s a területi, közigazgatási rendszer egyik legfőbb jellemzője a rendkívüli *fragmentáció*. A két szubnacionális szintet a 2011. évi népszámlálási adatok alapján egyrészt az 556 helyi önkormányzat képviseli – ide sorolható a 429 općina, valamint a 127 város – másrészt a területi önkormányzatot jelentő 20 zsupánság (megye) és Zágráb zsupánsági jogú város (Državni 2011, 2012a). Ezt tetézi még az a sajátosság, hogy Horvátországban számos speciális státusszal rendelkező területtel is számolnunk kell, s nem véletlen, hogy ezen komplex rendszer hatékony működtetése komoly kihívást jelent a modern regionális politika kialakítása során. A 2005-ben kezdődő uniós csatlakozási tárgyalások során megtörtént a statisztikai régiók kialakítása is, mely számtalan variáció után 2007-ben három NUTS2 területre osztotta az államot. Ezen struktúra azonban 2013. január 1-től módosításra is került és kettős felosztást eredményezett (Državni 2007, 2012b).

2. A horvát adminisztratív-területi beosztás jogszabályi kialakítása

A Horvát Köztársaság Alkotmánya biztosítja a *helyi önkormányzatok* megalakulásának jogát, melynek fajtáit és fő feladatait az alkotmány VI. fejezetének, 128-131. paragrafusai tartalmazzák (Ustav 1990). Működésük törvényi kereteit azonban csak később, több ciklusban, több törvényi szabályozással és törvény-kiegészítéssel teremtettem meg a horvát parlament. Ezek között első az 1992. december 29-én elfogadott Önkormányzati törvény (Zakon 1992a), amely egyrészt megszüntette a korábbi regionális tagolódást, másrészt létrehozta az ország új területi beosztását, pontosan lehatárolta a *városokat* (70) és *općinákat* (419), mint a helyi önkormányzatiság egységeit, valamint a megyéket (21), melyek a helyi önkormányzatiság és kormányzás alapelemei lettek. A *megyék* ekkor még nem, csak az Alkotmány 2000-ben történő kiegészítése után működtek területi önkormányzatokként. Az 1992-es törvény rendelkezett a helyi önkormányzatok alapvető jogairól és kötelességeiről, alapfeladatairól és kompetenciáiról, rögzítette az állami felügyelet és beavatkozás formáit.

Ezt még további jogi aktusok követték, így 1992-ben elfogadásra került a „Zágráb városáról” rendelkező törvény (Zakon 1992b), majd 1993-ban életbe lépett a „Helyi önkormányzatokról és önrendelkezésről” szóló törvény, s ugyanebben az évben a „Helyi önkormányzatok finanszírozását” szabályozó törvény (Zakon 1993a, 1993b).

A 2001. évi alkotmánymódosítás jelentős változtatásokat hozott, melyek a helyi önkormányzatiság egységes kezelésének, a decentralizációnak és az önkormányzatokhoz rendelt feladatok differenciálásának lehetőségeit teremtette meg. Mindezt 2001-ben további két törvény is megerősítette, így életbe lépett „A helyi és regionális önkormányzatokról”, valamint „A helyi és regionális önkormányzatok választott tisztségviselőiről” szóló törvény (Zakon 2001a, 2001b).

A területi önkormányzati egységek a megyék, melyek történelmi előzményei a középkorba, a 10. századba nyúlnak vissza, bár számos változáson mentek keresztül, folytonosságuk csak a 20. században, a jugoszláv állam egységesítő törekvései következtében szakadt meg. Így nem véletlen, hogy a függetlenné válás után a legjelentősebb változást a horvát identitás alátámasztására is alkalmas, történelmi előzményekkel rendelkező zsupánságok, mint területi önkormányzati egységek visszaállítása jelentette (Shinichi 2003, Kordej de Villa et al. 2005).

A megyék területe, hatásköre és működése – akárcsak a helyi önkormányzatoké – több lépcsőben körvonalazódott, melynek első állomása az Alkotmány 134. cikke, valamint az 1992-ben életbelépett már említett „Horvát Köztársaság megyéinek, városainak és opcináinak területéről rendelkező törvény”, mely megteremtette a területi egységek határkialakításának módszertanát. Ennek alapján a zsupánságok létrehozásában, határaik meghúzásában a közös természeti és földrajzi adottságok, a történelmi, kulturális hagyományok, a közlekedés, a gazdaság és a szociális háló egységességének megőrzése egyaránt szerepet játszottak. Az Önkormányzati törvény körvonalazta a megyék működési mechanizmusát, egyben kinyilatkoztatta, hogy azok a helyi kormányzás és a lokális közösségi érdekek megvalósításának színterei. Az 1992-es törvény alapján Horvátország 20 megyére és a megyei jogállással bíró különálló státuszú Zágrábra, 70 városra és 419 opcinára oszlott, vagyis egy erőteljesen fragmentált rendszer kialakulása körvonalazódott (Zakon 1992a).

A helyzeten nem javított, ellenkezőleg tovább rontott az 1997-ben kiadott „Horvát Köztársaság területi szerveződéséről” szóló törvény – melyet ténylegesen az első területi önkormányzatokkal foglalkozó dokumentumként tarthatunk számon. Ez változatlanul hagyta a megyék számát Zágrábbal együtt, csupán határaik esetében került sor több kisebb módosításra, ugyanakkor jelentős változtatásokat generált a városok és opcinák esetében. Előbbiek számát 122-re növelte azzal, hogy 47 régi opcinának városi jogállást adott, 13 opcinát megszüntetett és 54 újat hozott létre, összességében 5-tel, 416-ra csökkentve számukat (Zakon 1997).

Az erőteljes *fragmentáció* a horvát regionalizáció egyik, de nem kizárólagos nagy problémája. A másik gondot az öröklött *regionális különbségek* jelentik, melyek a függetlenség kikiáltása után tovább erősödtek a rendszerváltás és az önállóság megteremtése, különös tekintettel a háború miatt kialakult társadalmi és gazdasági problémák következtében. A nehézségek hatványozottan jelentkeztek a korábbi fejletlen térségekben, s sajnálatos módon a fenti körülmények miatt ezen régiók száma tovább gyarapodott és korábban fejletlennek nyilvánított területek is perifériára kerültek. A régiók közötti különbségek a lakosság rendkívül aránytalan eloszlásában, a hatalmas gazdasági és iskolázottsági különbségekben, az eltérő munkanélküliségi adatokban egyaránt tetten érhető.

Mindezek alapján a regionális politika középpontjában hosszú évekig a „*Különleges bánásmódban részesülő területek*” álltak, s az 1996-ban napvilágot látott törvény a háború sújtotta és a háborús károkat szenvedett térségek, valamint a háború következtében fejletlen régiók felzárkóztatását tűzte napirendre (Zakon 1996). Mindemellert a kormányzat törekedett más, strukturális nehézségekkel küzdő térségekkel is foglalkozni, s így született meg 1999-ben a Szigetekről szóló törvény (Zakon 1999), majd 2002-ben a Hegyvidéki területek felzárkóztatásával foglalkozó törvény (Zakon 2002). Ezen három kategóriához tartozó térségek az ország területének 64,3%-át teszik ki, a lakosság 23%-át és 275 települési önkormányzatot érintenek, melyek GDP-je nem éri el az országos átlag 65%-át, így felzárkóztatásuk a horvát regionális politika elsőrendű feladata, mely hosszú ideig ki is merült ezek támogatásában, s a kérdéskör illetően leszűkítése csak nagyon kis teret engedett a decentralizációnak.

A 2004 óta tagjelölt, majd 2005. október 3-án a csatlakozási tárgyalásokat is elkezdő, s ezeket 2011. június 30-án befejező, és 2013. július 1-től az EU 28. tagállama számára az *EU konform* területi beosztás kialakítása éveket vett igénybe. A Közösség kritériumai szerint a statisztikai régiók első szintjének lakossága 3 és 7 millió között lehet. Ennek alapján a 4 284 889 népességi mutatóval rendelkező Horvátország egésze lefedi a NUTS 1-es szintet.

A megyék a tagjelölt Horvátország regionális politikájában az Európai Unió NUTS 3-as szintjének felelnek meg (150-800 ezer), ugyanakkor a horvát területi beosztás problematikáját és a nagyfokú fragmentációt tükrözi, hogy a zsupánóságok átlaglakossága 204 ezer, míg az EU 27-ek esetében a NUTS 3-as kategóriába tartozó területeké 380 ezer fő (EUROSTAT 2008). A Közösség nem írja elő a lokális szintek meglétét, így LAU 1 szint nem került kialakításra, s így az előbbieken alapján egyértelmű, hogy a 429 općina és 127 város reprezentálja a LAU 2 szintet (EUROSTAT 2013).

A horvát térszerkezeti struktúrában azonban hiányzott a NUTS 2-es kategóriának megfelelő terület, melynek kialakítása több fázison keresztül megvalósuló

hosszú folyamat eredménye. Az EUROSTAT kritériumrendszere szerint (Európai Tanács 1059/2003 rendelete) a lakosság 800 ezer és 3 millió között mozoghat ezen a szinten. Tekintettel a horvát népességre ez azt jelentette a tervezés folyamán, hogy 5-nél több nem lehet a NUTS 2 régiók száma, de akár két térség is lefedheti az országot.

A régiós felosztásra vonatkozó javaslatok között található volt kétrégiós (kontinentális, mediterrán), háromrégiós (Dinári, Pannon, Adriai), négyrégiós, mely az előzőtől csak annyiban különbözik, hogy tengerpartot osztja két újabb, nyugati és keleti egységre, valamint ötrégiós megoldás, melyben Észak-, Közép-, Nyugat-, Kelet- és Dél-Horvátország alkotna egy-egy külön régiót. Ezen négy fő szempont alapján kialakított területi beosztás további változtatokat is eredményezett aszerint, hogy mely megyéket sorolták az egyes régiókhoz, illetve hogy Zágráb önálló régióként jelent-e meg (Rašić 2003).

A biznyatalanságot tükrözte, hogy a NUTS II régiókra vonatkozóan 13+1 javaslat is készült. Kialakításuknál alapvető szempont volt, hogy a meglévő területi-statisztikai beosztás maximális figyelembevételével, a geopolitikai térlehatárolás szempontjai szerint, a jelenlegi megyék határain nem változtatva, vagyis néhány zsupánság összefogásával hozzák létre azokat. A létrehozandó régiók természeti, földrajzi, történelmi homogenitása is alapvető kritérium, s fontos feltétel, hogy gazdasági és szociális téren se legyenek nagy különbségek sem az egyes területi egységek között, se a régión belül. Az alapvető kérdés tehát az volt, hogy mely megyék társulásával jöjjenek létre ezen többé-kevésbé homogén régiók.

Végül 2007 márciusában a horvát kormány az EUROSTAT jóváhagyásával a *háromrégiós változatot* fogadta el. Ennek alapján a legfejlettebb – az EU 27 GDP-jének 78,3% – a Szeverozapadna, vagyis az *Északnyugati régió*, mely 5 megyét és Zágráb városát foglalta magába, 1 645 845 lakossal, kiterjedését illetően azonban az ország legkisebb statisztikai egysége volt. Az állam középső és keleti részeit Središnja i Istočna, vagyis a *Pannon régió* alkotta 8 megyével, a legkevesebb lakossal, 1 227 100 és a legalacsonyabb, az EU átlag GDP-nek mindössze 45,5%-val, ugyanakkor a legnagyobb területi kiterjedéssel. A harmadik NUTS 2-es szintet a *tengerparti területek*, a Jadranska Hrvatska 7 zsupánsággal fedte le, s itt a népesség 1 411 935 fő, míg a GDP 62,1%-a az EU átlagnak (Državni 2007, Republika Hrvatska 2007).

Ezek a jelentős területi, gazdasági, fejlettségbeli különbségek, valamint, hogy Zágráb fejlettsége okán az Északnyugati régió GDP-je meghaladja az EU GDP átlag 75%-át, s ezáltal Horvátország tagsága esetén nem részesül a konvergencia célkitűzésből, arra ösztönözték a horvát kormányzatot, hogy vizsgálják felül a tervezési statisztikai régiók rendszerét. Ennek eredményeképpen az EUROSTAT jóváhagyásával 2013. január 1-től Horvátország területét *két régióra* osztották. Az Északnyugati és a

Pannon régiók egyesítésével létrejött a *Kontinentális régió*, mely 13 megye mellett Zágrábot is magába foglalja, 2 872 954 fő népességgel bír, s a GDP már csak 64,1%-a az EU átlagának. A másik NUTS 2-es szint, az *Adriai régió* ugyanakkor változatlan maradt. A kérdés illetően rendezése megoldotta a Strukturális Alapokból való részesedést, hiszen mindkét régió jogosult lett rá, ugyanakkor jelentős diszparitást eredményezett mind a területek nagysága, mind a népesség szemszögéből. Arról már nem is beszélve, hogy a korábbi legfejlettebb és legkevésbé versenyképes régió egyesítése milyen regionális feszültségeket eredményez a Kontinentális régióban, s hogyan valósulhat meg a konvergencia ezen jelentős különbségekkel rendelkező területi egységben (Državni 2007, 2012b).

3. A területi politika fő dokumentumai

A kilencvenes években elkezdődött és több mint egy évtizedig tartó felfokozott törvénykezési aktivitás azonban nem hozta meg a várt eredményeket, többek között azért, mert kormányzati szinten nem alakították ki a törvények végrehajtási tervét, így azok tulajdonképpen papíron maradtak. Az ezredforduló után is hiányos volt a regionális politika intézményesített háttere, nem került sor a célok világos megfogalmazására, nem készültek el a fejlesztési tervek, problémás volt az információ-áramlás, s az egész tervezési, programozási, monitoring és értékelési folyamat nem volt megfelelő. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a kormányzatok nem foglalkoztak a regionális politikával. Született néhány alapvető és irányadó dokumentum melyek lehetőséget adtak a továbblépésre.

1997-ben jelent meg az állam Területi Tervezési Stratégiája, mely meghatározta a területrendezés hosszú távú céljait, majd két év múlva a végrehajtást segítő a konkrét intézkedéseket tartalmazó Területi Tervezési Program is napvilágot látott (Ministarstvo prostornog uređenja Republike Hrvatske 1997, 1999).

Az első, igazi áttörést jelentő munka a Stratégiai Tervező Hivatal által előkészített és a kormány által 2001. június 21-én elfogadott „*Horvátország a 21. században*” (Hrvatska u 21 stoljecu 2001) című program. Ebben a fejlődés általános célkitűzései mellett megfogalmazásra kerül a regionális fejlődés fő iránya. A programban célként tűzték ki, hogy a *heterogenitás megtartása* mellett az ország regionális politikáját a strukturális és földrajzi adottságokra kell építeni. A program szerint a területrendezés nem jelentheti az ország homogenizálását, ellenkezőleg, teret kell adnia annak, hogy minden régió helyi sajátosságaira építve elérje a legoptimálisabb és fenntartható fejlődését. Rávilágít arra, hogy fokozatos reformok bevezetésével lehet elérni a rendelkezésre álló erőforrások kiaknázását. A helyi önkormányzatiság alapvető szintjei továbbra is az opcinák maradtak, ugyanakkor feladatként jelent meg,

hogy a megyék egyesítésével létrejöjjenek a régiók. Elsődleges célul tűzték ki az önkormányzatok és régiók működésének decentralizálását, a *szubszidiaritás* elvének alkalmazását. A dokumentum pontosan rögzíti azokat a területeket is, ahol az állami szerepvállalásnak mindvégig meg kell maradnia, így az infrastruktúra és a szociális feladatok ellátásában, valamint megnevezi a regionális politika prioritásait, a hegyvidéki és határ-menti területek, az alacsony népsűrűségű térségek, és a szigetek fejlesztését (Hrvatska u 21 stoljecu 2001).

Az utolsó három kormányzat prioritásai között ott található a „kiegyensúlyozott regionális fejlődés” megvalósítása is. Azt azonban, hogy ez mit is jelent, hogyan kellene elérni, nem tisztázott. Ezt a hiányt kísérelte meg pótolni a 2004-re elkészült „A regionális fejlődés stratégiája és kiépítése” (Sažetak strategije dostupan na) c. elemzés, mely górcső alá vette Horvátország eddig elért eredményeit és meghatározta stratégiai feladatait. Nagy előrelépést jelentett a kérdésben, hogy 2006 májusában megalakult a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség, melynek közreműködésével megszületett a 2013-ig tartó időszakra vonatkozó *Nemzeti Fejlesztési Terv*, ahol külön fejezetet szántak a Regionális Fejlődés Stratégiájának és a Regionális Fejlődés Akciótervének (Government of the Republic of Croatia 2006). Ennek a megléte elengedhetetlen volt ahhoz, hogy az ország hozzájuthasson az IPA Előcsatlakozási Alap² támogatásaihoz, melynek egyik fő célja éppen a regionális politika segítése.

A regionális fejlesztés kétirányú művelet, hiszen az előbb említett felülről lefelé (top-down) irány mellett legalább annyira fontos eleme az alulról történő szerveződés (bottom-up). A „Regionális fejlődés stratégiája” nem csak állami szinten határozta meg a prioritásokat, hanem a szubrégiók és a megyék számára is előírta, hogy a 2013-ig terjedő időszakban készítsék el saját területük fejlesztési tervét és hozzák létre *Regionális Fejlesztési Ügynökségeiket*. A Stratégia szerint a 2013-ig terjedő időszakban minden megyének rendelkeznie kell *Regionális Operatív Programmal* (Ministry of Sea, Transport, Tourism and Development 2006, Government of the Republic of Croatia 2007).

A regionális politika szükségességének éveikig történő megkérdőjelezése után 2009-ben visszafordíthatatlan változás történt, amennyiben a horvát parlament elfogadta a *Regionális Fejlesztési Törvényt*, mely 2009. december 29-én életbe is lépett. Erre építve 2010-ben elkészült a Horvát Köztársaság *Regionális Fejlesztési Stratégiája* a 2011-13-as időszakra vonatkozóan, s ezzel egyidejűleg minden megye számára is kötelező volt egy hároméves integrált fejlesztési dokumentum létrehozása a helyi szereplők bevonásával. Azóta a regionális politika keretrendszerét biztosító másodlagos jogszabályok is napvilágot láttak. Így elfogadásra került a „Statisztikai

---

² IPA = the Instrument for Pre-Accession Assistance, mely 2007 januárjától felváltotta a korábbi költségvetési időszakhoz kapcsolódó Phare, SAPARD, ISPA, Phare CBC, CARDS programokat.

régiók partnerségi tanácsainak létrehozásáról”, valamint a „Fejlődési index kialakításáról” szóló rendelet. Elkészült a „Fejlesztési projektek elektronikus nyilvántartásának szabályzata”, a „Megyei területfejlesztési stratégiák kötelező tartalmát, módszertanát és értékelését rögzítő szabálykönyv”, valamint a „Megyék közigazgatási egységeinek, ügynökségeinek és más jogi személyeinek a regionális politika jobb koordinációját szabályzó munka”.

A regionális politika előtérbe kerülését és társadalmasítását jelzi, hogy 2013 márciusában a zágrábi Gazdaságkutató Intézet Regionális gazdaság, fenntarthatóság és kormányzás osztálya útjára indította a „*Regio-novosti*” című hírlevelét, melyet évente két alkalommal, márciusban és októberben jelentet meg (Ekonomski Institut Zagreb 2014).

4. Összegzés

Összegezve a horvát regionális politika történetét a függetlenné válás óta elmondható, hogy a látszólagos felfokozott törvényi aktivitás ellenére a modern, a szubszidiaritás elvén alapuló regionális politika közel két évtizedig nem került a politikai döntéshozók látókörébe. A probléma gyökerét a horvát politikai rendszerre lehetett visszavezetni, mely továbbra is *erősen centralizált* maradt, a központi irányítás nem engedett át megfelelő hatáskört, s nem biztosította a regionális politika helyi szinten történő megvalósításhoz szükséges pénzügyi forrásokat sem. Így a kilencvenes években a törvényi rendelkezések ellenére a decentralizáció csupán csíráiban volt jellemző a horvát regionális politikára (Fröhlich 2010). Többek között akadályként merült fel az *egységes és világos jogi háttér hiánya*, továbbra sem létezett egyetlen, átfogó törvény, különálló jogi aktusok rendelkeztek a kérdéstről, ráadásul szinte minden törvény indirekt módon a régiókra is vonatkozott. Így a horvát regionális politika mind jogi, mind politikai értelemben erőteljesen fragmentált rendszert hozott létre.

A decentralizáció ténylegesen csak 2001-ben vette kezdetét, de a ténylege átörös csak 2007-ben következett be, s azóta a regionális politika központi kérdéssé vált. A hatékony regionális politika képülésének legfőbb eszközeiként megteremtették annak pontos jogszabályi háttérét, valamint az EU-konform Nemzeti Regionális Fejlesztési Stratégiát, mely a partnerség, az egyenlő esélyek, a stratégiai tervezés, a monitoring, az értékelés és a fenntarthatóság alapelveire építve fogalmazza meg a legfőbb tennivalókat, s ehhez megújult adatszolgáltatási rendszert rendel hozzá. A regionális politikáért felelős intézményrendszer kialakítása, a Regionális Fejlesztési és Uniós Támogatások Minisztériuma, valamint a Regionális Fejlesztési Ügynökségek hálózatának kiépítése garanciaként szolgál a hatékonyabb működtetésre.

Felhasznált irodalom:

- Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (2007): Nacionalna klasifikacija prostornih jedinica za statistiku (NKPJS). *Narodne novine*, 035/2007.
- Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (2011): *Popis 2011 – jer zemlju čine ljudi*. Zagreb.
- Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (2012a): *Statističke informacije 2012*. Zagreb.
- Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (2012b): Nacionalna klasifikacija prostornih jedinica za statistiku (NKPJS). *Narodne novine*, 096/2012.
- Ekonomski Institut Zagreb (EIZ) (2014): *Regio-novosti*. <http://www.eizg.hr/en-US/Regio-news-990.aspx>.
- EUROSTAT (2008): Statistical Regions for the EFTA Countries and the Candidate Countries 2008. *Methodology and Working Papers*, KS-RA-07-023-EN-N, Brussels.
- EUROSTAT (2013): NUTS Correspondence Tables: National Structures (EU). European Commission, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/nuts_nomenclature/correspondence_tables/national_structures_eu.
- Fröhlich, Z. (2010): EU regional policy and Croatian regulatory framework. *50th Congress of the European Regional Science Association*, „Sustainable Regional Growth and Development in the Creative Knowledge Economy”, 9-23 August 2010, Jönköping, Sweden.
- Government of the Republic of Croatia (2006): *Strategic Development Framework 2006-2013*. Central Office for Development Strategy and Coordination of EU Funds, Zagreb.
- Government of the Republic of Croatia (2007): *Regional Competitiveness Operational Programme 2007-2009*. 2007HR16IPO001, Instrument for Pre-accession Assistance, Republic of Croatia.
- Hrvatska u 21 stoljecu (2001): *Croatia in the 21st Century. Development Guidelines of the Republic of Croatia*. Office for the Development Strategy of the Government of Republic Croatia, Zagreb.
- Kordej de Villa, Ž. – Rašić Bakarić, I. – Starc, N. – Stubbs, P. – Sumpor, M. – Šišinačć, J. (2005): The Spatial Dimensions of Development in Croatia – from Theory to Policy Vacuum. In Lovrinčević, Ž. (ed.): *Proceedings of the 65th Anniversary Conference of the Institute of Economics*. Zagreb, 611-646. o.
- Lőrinczné Bencze E. (2013): Decentralizáció és szubszidiaritás a horvát területi politikában. In *Régiók fejlesztése II*. TÁMOP 4.2.1.B-10/2/KONV-2010-0002 projekt kutatászáró konferencia tanulmánykötete, Pécs, 250-262. o.
- Ministarstvo prostornog uređenja Republike Hrvatske (1997): *Strategija prostornog uređenja Republike Hrvatske*. Ministarstvo prostornog uređenja Republike Hrvatske, Zavod za prostorno planiranje, Zagreb.
- Ministarstvo prostornog uređenja Republike Hrvatske (1999): *Program prostornog uređenja Republike Hrvatske*. Ministarstvo prostornog uređenja Republike Hrvatske, Zavod za prostorno planiranje, Zagreb.

- Ministry of Sea, Transport, Tourism and Development (2006): *Strategy of regional development*. Republic of Croatia, <http://www.mmtpr.hr>.
- Rašić, I. (2003): Introduction of Nomenclature of Territorial Units for Statistics in Croatia. *ERSA conference paper*, 43rd Congress of the European Regional Science Association, University of Jyväskylä, Finland, 27-30 August 2003, <http://www.ersa.org/ersaconfs/ersa03/cdrom/papers/96.pdf>.
- Republika Hrvatska (2007): Se sukladno Nacionalnoj klasifikaciji prostornih jedinica za statistiku (NKPIJ). *Narodne novine*, 035/2007.
- Shinichi, I. (2003): Local Government in South-East European Countries: Croatia as a Case. In Vojmice, F. – Hiroshi, K. (eds): *Globalization, Democratization and Development. European and Japanese Views of Change in South-East-Europe*. Masmedia, Zagreb, 211-221. o.
- Ustav Republike Hrvatske (1990): *Narodne novine*, 056/1990, 135/1997, 008/1998, 113/2000, 124/2000, 028/2001, 041/2001, 055/2001, 113/2001.
- Zakon (1992a): Zakon o lokalnoj samoupravi i upravi. *Narodne novine*, 090/1992, 094/1993, 117/1993, 128/1999. (Law on Local Self-governance and Governance.)
- Zakon (1992b): Zakon o Gradu Zagrebu. *Narodne novine*, 090/1992, 076/1993, 069/1995, 014/1997, 036/1998. (Law on the City of Zagreb. Official Gazette.)
- Zakon (1993a): Zakon o određivanju poslova iz samoupravnog djelokruga jedinica lokalne samouprave i uprave. *Narodne novine*, 075/1993, 103/1993, 010/1994, 017/1994, 030/1994, 036/1995, 107/1995, 043/1996, 070/1997, 105/1997, 036/1998, 142/1998, 069/1999. (Law on Self-Governance Affairs of Units of Local Self-governance and Governance.)
- Zakon (1993b): Zakon o financiranju jedinica lokalne samouprave i uprave. *Narodne novine*, 117/1993, 069/1997, 033/2000, 073/2000, 127/2000, 059/2001, 107/2001, 150/2002, 147/2003, 132/2006. (Law on Financing Units of Local Self-governance and Governance.)
- Zakon (1996): Zakon o područjima od posebne državne skrbi. *Narodne novine*, 044/1996, 057/1996, 124/1997, 078/1999, 073/2000, 087/2000, 127/2000, 094/2001, 088/2002, 026/2003, 042/2005, 090/2005, 086/2008. (Law on the Areas of Special State Concern.)
- Zakon (1997): Zakon o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj. *Narodne Novine*, 010/1997. (Act on the Territories of Counties, Towns and Municipalities in the Republic of Croatia.)
- Zakon (1999): Zakon o otocima 1999. *Narodne Novine*, 34/99, 32/02 and 33/06. (Law on the Islands.)
- Zakon (2001a): Zakon o izmjeni i dopuni zakona o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj. *Narodne Novine*, 92/2001. (Law on Local and Regional Self-governance. Official Gazette, No. 33/01, 60/01, 129/05.)
- Zakon (2001b): Zakon o izboru članova predstavničkih tijela jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave. *Narodne Novine*, 033/2001, 10/02, 155/02, 45/03, 43/04, 40/05, 44/05. (Law on Election of Representative Bodies of Units of Local and Regional Self-governance.)

Zakon (2002): Zakon o brdsko-planinskim područjima. *Narodne Novine*, 12/02, 32/02, 117/03, 42/05, 90/05, 80/08. (Law on Hilly and Mountain Areas.)

A nagy nemzetközi sportesemények gazdasági hatásai

András Krisztina¹ – Kozma Miklós²

Tanulmányunkban megvizsgáltuk a nagy nemzetközi sportesemények gazdasági hatásainak egyes kiemelt kérdéseit. Értelmezési keretként a hivatásos sport globalizációval és versenyképességgel való kapcsolatot mutattuk be. A mögöttes összefüggésrendszer szerint a nagy nemzetközi sportesemények jelentős mértékben hozzájárulhatnak a rendező térség hosszabb távú versenyképességéhez. Ismertettük a sportesemények gazdasági hatásainak strukturált megközelítését, amelynek keretrendszerében kiemeltük az egyes területi régiók érdekeltségének érintettségét a lehetséges hatások megfelelő körében, illetve a sportesemény, mint projekt célrendszerében.

A németországi és brazil labdarúgó világbajnokság vonatkozó gazdasági számításaiból esettanulmányszerűen bemutattunk nagy magyarázó erejű tényadatokat, amelyek illusztrálták a vázolt összefüggéseket. A vizsgált adatok alapján hangsúlyt helyeztünk annak megfogalmazására, hogy a regionális fejlődés ösztönzésének kiváló eszközei lehetnek a nagy nemzetközi sportesemények, megfelelő felkészültség és céltudatos rendezés esetében.

Kulcsszavak: sportesemény, globalizáció, versenyképesség, gazdasági hatások, regionális fejlődés

1. Bevezetés

Írásunkban áttekintést nyújtunk arról, hogy milyen *elméleti keretben* értelmezhetők a nagy nemzetközi sportesemények gazdasági hatásai, illetve hogyan jelenik meg ebben a konceptuális keretben az egyes *országok, térségek, illetve városok fejlődésének* több kiemelt aspektusa.

A globalizáció és a versenyképesség sportgazdaságban való értelmezését bemutató szakaszt követően a nagy nemzetközi sportesemények hatásainak strukturált megközelítésében elhelyezzük a *gazdasági hatásokat*, azok fajtáit, illetve ezek *területi megoszlása* elemzésének relevanciáját.

---

¹ András Krisztina, PhD, adjunktus, Budapesti Corvinus Egyetem Vállalatgazdaságtan Intézet Sportgazdaságtani Kutatóközpont (Budapest).

² Kozma Miklós, PhD, adjunktus, Budapesti Corvinus Egyetem Vállalatgazdaságtan Intézet Sportgazdaságtani Kutatóközpont (Budapest).

Végül két rövid *esettanulmány* keretében konkrét sportesemények hatásainak adataiból válogattunk össze nagy magyarázó erejű elemeket, az elméleti keret kiemelt aspektusainak illusztrálása céljából.

2. Elméleti keret: a globalizáció és a versenyképesség értelmezése a sportban

A nagy nemzetközi sportesemények gazdasági hatásainak vizsgálatakor elméleti keretként tisztázandó a globalizáció megjelenése a sportban, illetve a versenyképesség kérdése, amelyek kontextusát, *értelmezési keretét* adják az elemzés során feltárt eredményeknek.

2.1. Globalizáció a sportban

A hivatásos sport és annak „médiaképes” változatai, az ún. látványsportágak a szórakoztatóipar részévé váltak, annak sajátos szektoraként értelmezhetők (András 2011a). A hivatásos sport és az üzleti globalizáció kapcsolata nem új keletű. A globalizációt Chikán (2008) alapján üzleti szempontból értelmezve: a hivatásos sportágakban működő vállalatok vezetői döntéseiknél az *egész világon adódó lehetőségeket* mérlegelik. Chikán (2008) üzleti világ szempontjából történő gazdasági globalizáció értelmezésének a középpontjában tehát a gazdasági döntéshozók állnak, akik döntéseikkor – legyenek azok az input vagy output piacaikkal kapcsolatban felmerülők – a teljes világ lehetőségeiben gondolkodnak, azokat mérlegelik. A hivatásos sport piacai (András 2003a, 2003b, 2004) különböző mértékben, de ugyanúgy globálisak.

A különböző sportágak globalitását hordozó tényezők közt találunk olyanokat, amelyek a sport immanens tulajdonságából, kialakulásának történetéből eredeztethetők. A modern sport kialakulásának egyik fontos mozzanata volt az adott sporttevékenység földrajzi terjedése, a *szabályok egységesülését* biztosító nemzetközi sportági szakszövetségek, monopolisztikus sportági struktúrák létrejötte. Ahogyan az üzleti globalizáció is törekszik a standardizálásra (Demeter 2010), ez a sportban az egységes szabályhasználatok által már kezdetektől jelen van.

Szintén ilyen tényezők a különböző *nemzetközi események*, versenyrendszerek, amelyek népszerűsége, médiaképessége miatt közvetítéseket generál, globálissá téve a médiafogyasztói piacot, a világ minden tájára eljuttatva ezeket a sporteseményeket. Erre vonatkozó példaként a hivatásos labdarúgás versenyrendszerei mind a klub-, mind a válogatott futball tekintetében *nemzeti, regionális és globális piacokhoz* való hozzájutást tesznek lehetővé (1. táblázat).

A hivatásos sportban is azonosíthatók a globális gazdaságot jellemző alapvető tendenciák (András et al. 2012). A kereskedelem növekedésének lehetünk tanúi

mind a játékospiacok, mind a közvetítési jogok piacának tekintetében. Globálissá váltak a média- és a merchandise-termékek fogyasztói, fontossá vált a globális szponzori piac. Az új globális térképen tovább *fokozódik a verseny* a feltörekvő országok miatt is. Erre vonatkozó példaként a Forma-1 új versenyhelyszínei vagy a kínaiak által végzett kiterjedt stadionépítés ezt jelzi (András–Jandó 2012).

1. táblázat A hivatásos labdarúgás versenyrendszerei azok földrajzi kiterjedtsége szerint

	Nemzeti	Regionális	Globális
Válogatott	-	Európa-bajnokság selejtezősorozatok és döntők	Világbajnokság selejtezősorozatok és döntők
Klubfutball	nemzeti bajnokságok, kupák	UEFA Bajnokok Ligája és Európa Liga	FIFA Klubvilágbajnokság

Forrás: András–Havran (2014)

Napjainkra a globalizáció folyamatát az internet tovább gerjeszti, újabb lehetőségeket teremtve. A marketingcéllal, jellemzően marketingkommunikációs céllal közeledő vállalatok számára *a hivatásos sport lehetőséget nyit* nagyobb földrajzi kiterjedésű piacok elérésére.

2.2. Versenyképesség a sportban

A hivatásos sport gazdaságtani megközelítésében érdekes párhuzam, hogy a játékos, szabadidős tevékenységeket akár sporttevékenységgé alakító *verseny*, a közgazdaságtanban és annak alkalmazott területén, a gazdálkodásban is rendkívüli fontossággal bír, és jelensége, fogalma szorosan, keretet adva kapcsolódik az üzleti világ színteréhez, a *piachoz*.

A sportgazdaságtani versenyértelmezés azonban számos specialitással jellemezhető. Chikán (2008) értelmezésében a verseny két vagy több szereplő egymással szembeni előnyszerzésre irányuló, adott szabályok közt zajló tevékenysége. Ez a megközelítés a hivatásos sport területén is jól értelmezhető, amennyiben egy-egy bajnokság csapatai a pályán egymással versenyeznek a jobb sporteredményért. Fontos sajátosság azonban az a sportgazdaságtanban végig jelenlevő kettősség, hogy a *sportszakmai és gazdasági értelmezési síkok* párhuzamosan definiálják a sportszervezetek célrendszerét. A jobb sporteredmény elérése mellett tehát a jobb pénzügyi eredmény elérése egyaránt cél.

Ezzel összefüggésben, az üzleti szférában a fogyasztói érdekeket sértő versenykorlátozások a hivatásos sportban nem tiltottak, akár *monopol-, és kartelljellegű* szerveződések is megengedhetők. Erre vonatkozó példaként egy adott országban jellemzően csupán egy első osztályú labdarúgó bajnokság van, magáncégek nem indít-

hatnak egy párhuzamos bajnokságot a sportági szakszövetség engedélye nélkül (amelyet az nem fog megadni). Ha ez megtörténne, a gazdasági alapú verseny előtérbe kerülne, és ez a sportbeli versenyt a szurkolók számára fontos hagyományoktól eltérő irányban torzítaná, illetve a sporteredmények elvárt kiszámíthatatlansága csorbulna, ezzel jelentősen csökkentve a sport iránti érdeklődést.

Napjaink egyik legfontosabb kihívása a hivatásos sportban, hogy megismerjük, hogyan lehet sportszakmai és gazdasági értelemben egyaránt sikeresen versenyezni a globális gazdaság keretei között. A sportszakmai értelmezésű (tehát sporteredményekben mért) versenyen túl komoly *verseny zajlik a fogyasztók idő- és pénzráfordításáért*, az üzleti szféra figyelméért és az államszervezeti-, jogi- és pénzügyi támogatásért (Chikán 2009 alapján András 2011b). Egyes megközelítések szerint a kiemelt érintettek figyelmének megszerzésére törekvés integrált keretet adhat a pénzügyileg fenntartható sportsiker eléréséhez (Kozma–Kazainé 2013).

A versenyben való helytállást kifejező versenyképesség fogalma különösképpen központi fogalomként vált, amikor a világgazdaságban rendkívül kiéleződött a verseny (Ohmae 1995, idézi Chikán 2006). Az üzleti szférától eltérően a hivatásos sportban ez nem feltétlenül jár együtt a követelményeknek való erősebb megfeleléssel, illetve a versenyben való helytállás erősebb kényszerével, a túlélés veszélyeztetésével. Ennek hátterében *a hivatásos sport specialitásai* állnak: a monopolisztikus struktúrák megléte, az állam szerepvállalásának sajátos megjelenése, az iparági önszabályozók erős szerepe, a sportszakmai és gazdasági verseny kiegyenlítetlenségét korlátozó szabályok.

A *versenyképesség* napjaink egyik leggyakrabban használt közgazdasági (Chikán 2006, Lengyel 2000a) és gazdálkodásban is értelmezett fogalma. A versenyképesség értelmezésnek számos megközelítése ismert (ezekről bővebben Chikán–Czakó 2005, 2006, 2009), tanulmányunkban arra a képességre helyeződik a hangsúly, hogy a vállalat a versenyben a siker reményében vesz részt. A versenyképesség feltétele a folytonos működőképesség fenntartása mellett a változásoképesség (proaktív adaptivitás) folyamatos fenntartása (Chikán 2006).

A nemzetközi szakirodalomban a gazdasági versenyképességnek négy szintjét szokták megkülönböztetni: nemzeti, iparági, vállalati és termék szintjén értelmezett versenyképesség (Chikán 2006, Czakó–Gáspár 2007). A szakembereket megosztja a *regionális versenyképesség* értelmezése, amely szerint beszélhetünk makro- (pl. USA, EU, Kína, Japán vagy Délkelet-Ázsia; Mirza 1998, idézi Chikán 2006) vagy kisebb földrajzi régiókról (pl. Észak-Olaszország, Közép-Anglia; IMD-jelentések, illetve Porter 1998, idézi Chikán 2006).

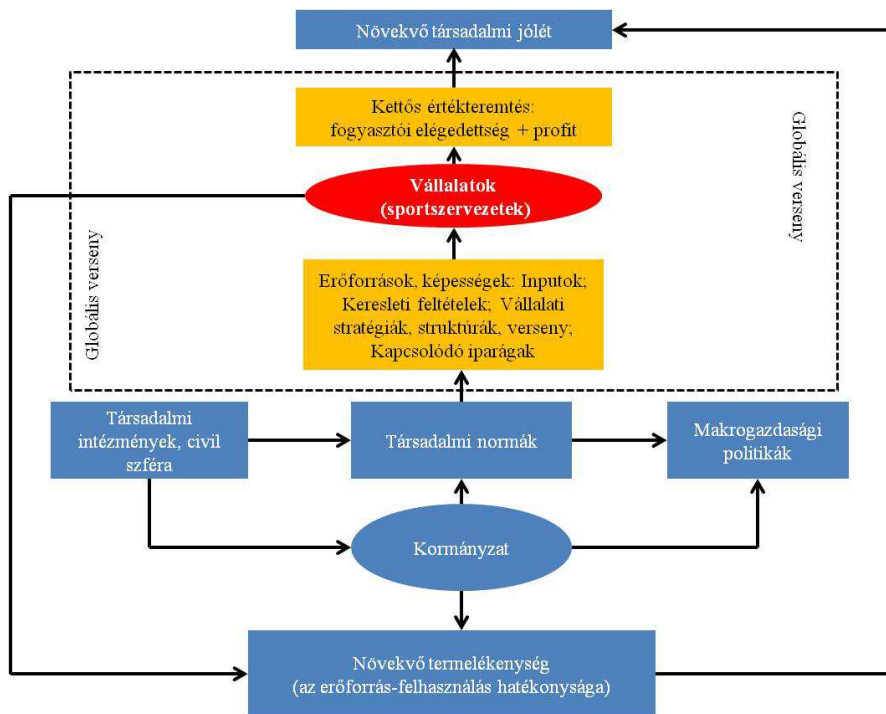
Lengyel (2000b) alapján a globalizáció hatására *a regionális területfejlesztésben*, így az Európai Területfejlesztési Perspektívában hosszú távú célként a következő három prioritás fogalmazódik meg: a gazdasági és társadalmi kohézió, a termé-

szeti erőforrások és a kulturális örökség megőrzése, valamint az európai térség kiegyensúlyozottabb versenyképessége. Ez olyan célhármaszt ad ki, amely kapcsolatba hozható a nagy sportesemények hatásaival.

Általában a versenyképesség, így a hivatásos sportban értelmezett versenyképesség is *sokféle megközelítés és szempontrendszer* alapján vizsgálható. Az elemzési keretrendszerben érdemes makro- és mikroszintű, ex ante és ex post, külső és belső, input- és outputoldali hatótényezők és hatások minél teljesebb körét figyelembe venni (Némethné 2010).

Az 1. ábra a versenyképesség makro- és mikroszintű megközelítésének elvi kapcsolódásait mutatja (Chikán 2009). A hivatásos sport esetében a makrogazdasági versenyképesség szintjén sajátosan nagy szerepet kaphat a kormányzati politika, míg a sportvállalatok versenyképessége szintjén hangsúlyozzuk, hogy a vállalatok a hivatásos sport piacainak eltérő, de globális jellege miatt (András 2004, András–Jandó 2012) mára már közvetlenül ki vannak téve a globális verseny követelményeinek.

1. ábra A versenyképesség makro- és mikro megközelítésének kapcsolódásai

Forrás: Chikán–Czakó (2009, 80. o.)

3. A nagy nemzetközi sportesemények hatásainak strukturált megközelítése

Egy nagy nemzetközi sportesemény egy ország, egy régió, illetve egy város életében kiemelt jelentőséggel bír, amennyiben nagymértékben igénybe veszi a rendezők erőforrásait, és hatásaiban meghatározó rövid és hosszú távú következményekkel jár. Ennek *gazdasági aspektusait* mutatjuk be áttekintő jelleggel a következőkben.

3.1. A nagy sportesemények hatásainak struktúrája

A sportesemények hatásai összetettek, ezért e jelenség elemzésekor le kell határolnunk vizsgálódásunk fókuszát. Megkülönböztethetjük a hatások három kiemelt területét: *társadalmi, gazdasági és környezeti* hatások (Albers 2004). A társadalmi hatások közé tartozik például, hogy az esemény miként hat az adott közösség identitástudatára, sport iránti érdeklődésére, a sporttal kapcsolatos tudatosságára. A környezeti hatások közé tartozik például az eseménnyel kapcsolatos hulladék- és zajtermelés, illetve ezzel összefüggésben az, hogy a lakosság érzékenysége a környezet és a természet védelme iránt miképp változik a rendezés hatására. A gazdasági hatásokat az alábbiakban részletesebben bemutatjuk.

Albers (2004) munkájában a sportrendezvények hatásainak csoportosítását adja meg úgy, hogy a *gazdasági* hatások közé sorolja a szervezéssel kapcsolatban felmerülő közvetlen és közvetett költségeket, valamint az esemény által hozott közvetlen bevételeket és hosszú távú megtérüléseket. A *környezeti* hatások az esemény miatti környezeti terheléseket és következményeket foglalják magukba, míg a *társadalmi* hatások az identitás és a sport formálása miatt válnak jelentőssé.

A sportrendezvények makro- és mikrogazdasági hatásait Heinemann (1995) munkájában fejti ki. Grozea-Helmenstein–Kleissner (2003) a *makrogazdasági* területen a kereslet alakulásában, az árszínvonal, a foglalkoztatottság és a külkereskedelem adataiban azonosítja a sportesemények hatásait, míg *mikrogazdasági* szinten a közvetlen hatások (szervezőbizottság bevételei és kiadásai) és a közvetett, pénzügyi és nem pénzügyi eredmények jelentkeznek. Helmenstein et al. (2007) szerint a nagy sportrendezvényhez kapcsolódó *infrastrukturális beruházások* pozitív hatásaként a kapcsolódó iparágak időszakos fellendülése és foglalkoztatási igényeinek megnövekedése jelentkezik, amely multiplikatív módon vásárlóerő-élénküléssel jár. Negatív hatásként a beruházások fedezetébe bevont állami forrásokat és adóbevételeket említi a szakirodalom.

Mindezt részletesebben kifejtve tekintjük át az alábbiakban. A gazdasági hatások strukturált megközelítésében szétválaszthatók a makrogazdasági és mikrogazdasági hatások. A *makrogazdasági hatások* közé soroljuk az adott ország gazdaságának egészét érintő hatások, mint például a sportesemény, illetve az azzal járó számos beruházás nemzetgazdasági keresletre, inflációra és kamatszintre való

esetleges kihatását, a létrejövő új munkahelyeket és az ország külföldi megítélésének változását, az ebből adódó esetleges külkereskedelmi többletet.

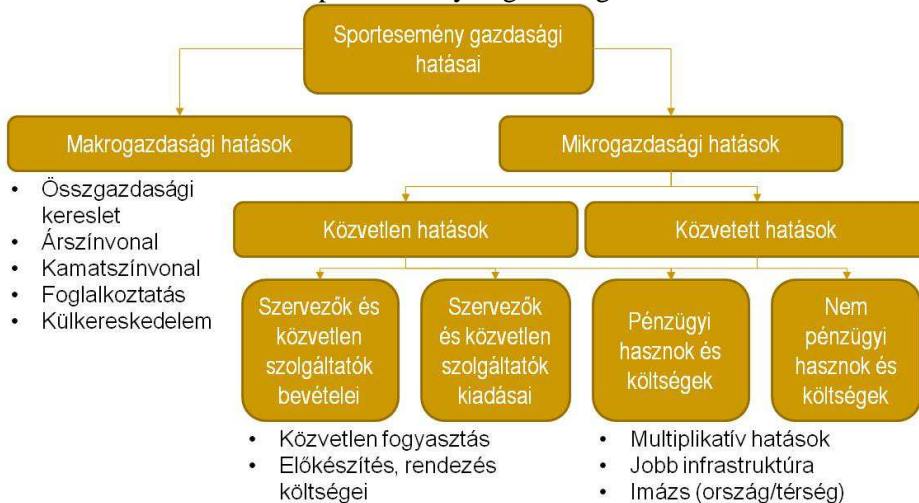
A *mikro gazdasági hatások* az adott projekthez kapcsolódó vállalatok szintjén értelmezhető hatásokat takarják; összetettségük okán differenciált megközelítést igényelnek. Megkülönböztetünk közvetlen és közvetett gazdasági hatásokat. A *közvetlen* hatások egyértelműen a sportesemény megrendezéséhez köthetőek, például az eseményre érkező turisták számához, költségeihez, míg a *közvetett* hatások már csupán áttételesen eredeztethetők a sporteseménnyel kapcsolatos változásokból, illetve más tényezők hatásainak eredőjeként jönnek létre. Közvetett hatás például az esemény kapcsán javuló nemzetközi ismertsége az országnak vagy a rendező városnak, amely évekkel később is pozitívan hathat a turisztikai vonzerőre, bár ez utóbbi számos más tényező által befolyásolva alakul. Jellemző, hogy a közvetlen hatások már rövidtávon jelentkeznek, míg a közvetett hatások túlnyomó része több év távlatában fejt ki hatását.

Analitikus szempontból különbség tehető az esemény szervezőihez közvetlenül kapcsolható bevételek és kiadások, valamint egyéb társadalmi-gazdasági szereplők érintettsége. Ez utóbbi kategóriában értelmezhető számos regionális szinten értelmezhető haszon, hogy a rendezéssel kapcsolatos beruházások például miként hatnak az *adott régió hosszabb távú versenyképességére*, például a létrejött színvonalas infrastruktúra révén. Hasonló logikával a sportesemény hatásai befolyásolhatják olyan vállalatok hosszabb távú versenyképességét is, amelyek semmilyen közvetlen kapcsolatban nincsenek a rendezvénnyel (pl. kéményseprők, gépjárműszervizek), de például a jobb infrastruktúra segítségével területileg kiterjeszthetik a gazdaságosan kiszolgálható ügyfélkörüket.

Külön említést érdemelnek az eseménnyel kapcsolatos *multiplikatív hatások*, amelyek egyszerű logikával szemléltethetők. Egyrészt az építőipari megrendelések növekedésével megnő a foglalkoztatottak száma és jövedelme, amely jövedelem többletkeresletként jelenik meg általános fogyasztási cikkek piacán, például gépjárművek, kényelmi berendezések terén. Ezzel utóbbiak előállítói is növekvő árbevételre tesznek szert, pedig közvetlen kapcsolatuk a rendezvény szervezőivel nincs, ráadásul növekvő árbevételükkel olyan fejlesztések válhatnak lehetővé, amelyek hosszabb távú kihatással vannak e cégek versenyképességére. E sikeres cégek munkatársai természetesen maguk is növelhetik a különböző termékek piacán jelentkező keresletet, többletjövedelmük elköltésén keresztül.

A 2. ábra áttekintést ad a gazdasági hatások összetett struktúrájáról. E hatások komplex értékelése elvégezhető az *esemény előtt*, valamint az *eseményt követően* is, bár e gyakorlat mindkét esetben kifinomult módszertant és becslések alkalmazását követeli meg.

2. ábra Sportesemények gazdasági hatásai

Forrás: Saját szerkesztés Heinemann (1995) alapján

3.2. A sportesemény, mint projekt céljai – a helyi érdekek megjelenése

Dancsecz (2008) modellbe foglalta a sportesemény, mint projekt célrendszerét, amely a feladatok nagyságrendjéből és összetettségéből adódóan igen összetett, több dimenzióban rendszerezhető. Áttekintést ad erről a 3. ábra.

Ennek alapján különbséget tehetünk a projektcélok teljesülése, mint elvárás, valamint a külső érintettek elégedettségének elérése, mint áttételes elvárás között. A tanulmányunk szempontjából kiemelt kérdésként kezelt területi fejlődésre tett hatások elemzése két síkon ragadható meg ebben az összetett célrendszerben.

Egyrészt a *projektcélok* között – noha nem elsődleges jelentőséggel – szerepel a helyi turizmus, gazdaság élénkítése, mint explicit célkitűzés. Ez már csak azért is fontos, mert a sportesemény rendezéséről való döntéskor a rendezés fokozott erőforrásigénye miatt a *térség fejlődésére* kiható közvetett, hosszabb távú hatások meghatározó súllyal esnek latba.

Másrészt a *külső érintettek* között tudatosan menedzselni szükséges a rendezésben érintett település, helyi hatóságok és a lakosság elvárásait, megpróbálni elérni, hogy együttműködőek legyenek a rendezés során, illetve elégedettek legyenek az eseménnyel elért eredményekkel. A nagy nemzetközi sportesemények esetében ezen túlmenően az országos kormányzat, az állami szervek együttműködése is alapkövetelmény, illetve elégedettségük lehet a záloga az esetleges jövőbeli további rendezések sikerének.

3. ábra A sportesemény, mint projekt célrendszere

	Főbb sikertényezők	Lehetséges mérőszámok
Projektcélok teljesítése	Elsődleges projektcélok	Projekt költségtervek betartása Pénzügyi nyereség elérése Nemzetközi és hazai sportszövetség elégedettsége Projektcsapat elégedettsége
	További projektcélok	Nézők száma helyszínen és médiában Rész vevő sportolók száma Sportág, sportolók népszerűsítése Helyi turizmus, gazdaság élénkítése
Külső érintettek elégedettsége	Együttműködő partnerek elégedettsége	Beszállító partnerek elégedettsége Támogató partnerek elégedettsége Támogató partnerek jövőbeni együttműködési készsége Szerződések feltételeinek teljesítése
	További partnerek elégedettsége	Település, helyi hatóságok és lakosság elégedettsége Állami szervek elégedettsége Település, helyi hatóságok jövőbeni együttm. készsége Állami szervek jövőbeni együttm. készsége

Forrás: Saját szerkesztés Dancsecz (2008, 139. o.) alapján

4. Érdekes-e nagy nemzetközi sporteseményt rendezni?

A bemutatott gazdasági hatások lehetősége, illetve a település, a térség, illetve az ország érdekeinek szempontjai alapján felmerül a kérdés, *mikor érdemes* nagy nemzetközi sporteseményt rendezni? Milyen esetben várható, hogy a rendezés sikeres lesz, illetve hogy a gazdasági hatásokat figyelembe véve megtérülhetnek a kezdetben jelentkező jelentős beruházások és erőfeszítések? Először vázoljuk a kérdés megválaszolásának szempontjait, majd két valós sportesemény kapcsán betekintést adunk a hatások számbavételének kiemelt elemeibe.

4.1. Egy nagy nemzetközi sportesemény megrendezésének szempontjai

Az elmúlt évtizedek során a nagy nemzetközi sportesemények rendezése egyre inkább integrálódott a globális gazdaság keretrendszerébe, ezért a résztvevők tudatossága a *rendezés versenyképességre való kihatására* vonatkozóan növekedett, mind az ország, mind a térség, mind a rendező városok szintjén.

Az események megrendezéséért intenzív nemzetközi versengés szokott kialakulni, amelynek keretében a pályázó települések/térségek felkészültségük magas fo-

káról igyekeznek tanúbizonyságot tenni, hogy a jogtulajdonos nemzetközi sport-szervezet biztosítottan lássa a jövőbeli rendezés sikerét. Egy felkészült pályázó tudatosan kezeli azokat a feltételeket, amelyek teljesülésével valóban *reális esélye* lehet egy gazdasági szempontból indokolható rendezésnek.

A nemzetközi tapasztalatok alapján öt átfogó tényező tudatos felmérése, *a felkészültség fokának objektív számbavétele* szükséges a pályázatra jelentkezésről szóló döntés meghozatala előtt (PWC 2014):

- a rendező város/térség általános felkészültsége;
- a szükséges sportlétesítmények rendelkezésre állása;
- a hosszú távú hatások, az „örökség” kezelésére való elképzelések;
- a támogató infrastruktúra fejlettségi szintje;
- a rendezés módjával kapcsolatos tudás, szellemi tőke megléte.

A rendező város/térség általános felkészültségének lényeges kérdése, hogy azonosítható-e a város vagy térség három-öt legfontosabb célkitűzése az esemény megrendezésével kapcsolatosan. Ezek a célok kiindulópontot jelenthetnek minden további döntés meghozatala során. Kapcsolódó kérdés, hogy a célok elérésének milyen mérőszámaiban állapodnak meg a döntéshozók. Szintén alapkérdés, hogy az adott város vagy térség milyen előnyökkel rendelkezik más lehetséges pályázóhoz képest. Ha nem érzékelhetők ilyen előnyök, akkor a pályázathoz szükséges idő és erőfeszítés várhatóan nem térül meg. Indokolható-e az, hogy a város vagy térség éppen most pályázzon az eseményre, van-e ennek valamilyen különös időszerűsége? Ha pozitív választ sikerül a fenti kérdésekre találni, akkor a város vagy térség általános felkészültsége alapján érdemes lehet megpróbálkozni a pályázattal.

A *sportlétesítmények* rendelkezésre állása jellemzően nem teljes körű, ezért vonatkozó *beruházások* lehetnek szükségesek. Ilyenkor kérdés, hogy megvan-e a hajlandóság ezek megtételére, elérhető-e finanszírozási források, pusztán állami vagy esetleg magánforrások is mozgósíthatók-e (vö. Kozma 2009), illetve várható-e, hogy a lakosság támogatóan fog viszonyulni ezekhez a jelentős beruházásokhoz.

Az „örökség”, azaz a rendezés kapcsán megtett fejlesztéseknek az esemény utáni hasznosítása komoly kérdéseket vet fel. A nemzetközi tapasztalatok alapján a múltbeli rendezők közül nem minden esetben kimutatható, hogy ezzel az örökséggel jól tudtak később gazdálkodni, de ennek jelentőségét a pályázók egyre tudatosabban kezelik. Itt kérdés, hogy *milyen hosszú távú tervei vannak* a város vagy térség vezetésének az eseménnyel kapcsolatos fejlesztések hasznosítására vonatkozóan. Azaz például mire, hogyan fogják tudni használni az eseményre elkészülő új sportlétesítményeket? Hogyan fog a helyi közösség számára hosszabb távon hasznosulni a rendezéssel kapcsolatos számos járulékos előny?

A támogató infrastruktúra fejlettségi szintje általában elmarad a rendezéshez szükséges elvárásoktól, azaz a közüzemi ellátó rendszerek, a közlekedési létesítmények nem képesek kezelni az esemény kapcsán koncentráltan megjelenő sokszoros igénybevételt. Kérdés tehát, hogy a *szükséges beruházásokra* hajlandó-e a város vagy a térség, lesz-e erre finanszírozás, illetve lakossági támogatás, valamint milyen tervekkel rendelkezik a város a hosszabb távú hasznosításból eredő potenciális előnyök kiaknázására.

A rendezés módjával kapcsolatos tudás, szellemi tőke megléte nélkül a pályázat nem lehet sikeres. Kérdés tehát, hogy korábban rendezett-e már sikeres sporteseményt a város vagy térség, és ebből milyen megoldások hasznosíthatók a jelen pályázat során. Ha nem volt sikeres a korábbi pályázat, milyen tanulságok vonhatók le belőle, illetve milyen külső szakértői segítségre van szükség az aktuális pályázat sikeréhez.

4.2. Sportesemények gazdasági hatásai – esettanulmányok

Két labdarúgó világbajnokság rendezése kapcsán megmutatunk kiválasztott tényadatokat arról, hogy a tanulmányunkban említett gazdasági elemzési szempontok milyen képet mutattak a konkrét esetekben. A 2006-os németországi világbajnokság esetében *utólag összesített tényadatokból* válogatunk, míg a 2014-es brazíliai világbajnokság esetében az *előzetes gazdasági hatástanulmányok* eredményeiből emelünk ki nagy magyarázó erejű részleteket.

A két ország általános felkészültsége pozitívnak volt értékelhető előzetesen is, mivel mindkét ország életében meghatározó jelentőségű sport a labdarúgás, illetve mindkét ország számára a rendezéssel járó beruházások az ország, illetve az egyes régiók gazdasági fejlődésének további lendületet voltak hivatottak adni. Kimutatható különbség azonban a tekintetben, hogy míg Németország esetében nem volt kérdés, hogy az ország gazdaságilag képes a rendezéssel kapcsolatos beruházásokat megfelelően kivitelezni, Brazília esetében komoly *időbeli csúszások és költségkeret-túllépések* voltak tapasztalhatók, *utcai tüntetésekkel*, amelyek a beruházások gazdasági ésszerűségét kérdőjelezték meg, más közcélú beruházások (például közoktatási és közegészségügyi fejlesztések) célszerűségéhez képest.

A sportlétesítmények fejlesztéséhez szükséges beruházások kapcsán Németország 1,5 milliárd euró összeg előteremtésére volt szükség, amelyből alig több mint félmilliárd eurót finanszírozott az állami szféra összesen (GWSmbH Osnabrück 2010, idézi András–Szabados 2010). Brazíliában előzetes becslések szerint mintegy 2 milliárd eurónak összegnek megfelelő beruházás volt szükséges (E&Y 2011), majd friss számítások szerint ez az összeg 2,8 milliárd euróra növekedett valójában (Reuters 2014).

Németországban csak a közlekedési infrastruktúra fejlesztésére 5,6 milliárd eurót szántak, ebből 4,4 milliárd euró *szövetségi szinten, a többi tartományi és helyi szinten* megvalósított fejlesztés volt. Ehhez képest a pozitív hatásként értékelhető munkahelyteremtés fordított arányban valósult meg. A müncheni VB-mérkőzések hatására 12.300 új munkahely jött létre a városban, 8.300 Bajorországban és csupán 2.400 Németország egyéb tartományaiban (München IHK 2010, idézi András–Szabados 2010). Hasonlóan, 26 millió euró többlet adóbevétele származott a mérkőzések közül München városának, és 18,7 millió euró összegű többlet adóbevételt fogadott Bajorország (u.a.).

Brazíliaiban, az előzetes számítások azt jelezték, hogy a stadionfejlesztésben érintett városok GDP-jére a közvetlen hatás a teljes városi GDP átlagosan mintegy 0,7 %-ának megfelelő mértékű növekedés lesz (E&Y 2011). Az egyes városok között jelentős eltérés volt tapasztalható, például Natal városában 7,1%-os volt a várható növekedés, míg a nagyváros Sao Paulo-ban mindössze 0,2%-os. Nagyvonalú összefüggés látszik a számokból kirajzolódni, amennyiben a kevésbé fejlett térségek gazdaságára a világbajnoksággal kapcsolatos fejlesztések arányaiban nagyobb mértékű közvetlen pozitív hatást váltottak ki (vö. 2. táblázat).

2. táblázat A stadion beruházások várható közvetlen GDP-növelő hatása az egyes brazil városokban

Városok	Város GDP-je (millió BRL, 2010)	Hatás a GDP-re (millió BRL)	Közvetlen hatás (a 2010-es városi GDP %-ában)
Belo Horizonte	50.725	717,4	1,4
Brasília	132.682	606,9	0,5
Cuiabá	10.489	597,3	5,7
Curitiba	50.169	343,2	0,7
Fortaleza	32.490	439,0	0,7
Manaus	45.672	664,5	1,5
Natal	10.651	758,6	7,1
Porto Alegre	44.385	339,3	0,8
Recife	27.501	378,7	1,4
Rio de Janeiro	185.271	987,4	0,5
Salvador	35.481	625,7	1,8
Sao Paulo	424.806	723,3	0,2
Városok összesen	1.050.326	7.181,3	0,7

Forrás: E&Y (2011, 16. o.)

Az esettanulmányokból kiemelt adatok arra utalnak, hogy egy nagy nemzetközi sportesemény jelentős tehervállalás az ország, illetve a rendezésben érintett városok és térségek számára, ugyanakkor a gazdasági hatások vonatkozásában e sportesemények jó alkalmat teremtenek ahhoz, hogy az ország *eltérő gazdasági fejlettsé-*

gű térségei ösztönző beruházásokkal előreléphessenek a fejlődésben. Annak mértéke, hogy egy-egy rendező ország vagy térség milyen felkészültséggel lát hozzá a rendezéshez, a tényleges eredményeket is befolyásoló, meghatározó tényezőnek tekinthető.

5. Összegzés

Tanulmányunkban megvizsgáltuk a nagy nemzetközi sportesemények gazdasági hatásainak egyes kiemelt kérdéseit. Értelmezési keretként a hivatásos sport globalizációval és versenyképességgel való kapcsolatot mutattuk be, mert megközelítésünk szerint a sportesemények hatásai éppen a *sport globális gazdasági beágyazottsága* okán olyan kiterjedtek, hogy ilyen horderejű előkészületek dacára pályázó országok versenyeznek a rendezés lehetőségéért. A mögöttes összefüggésrendszer szerint a nagy nemzetközi sportesemények nem csupán önmagukban járnak pozitív hatással a rendező város, térség vagy ország gazdasági működésére, hanem jelentős mértékben hozzájárulhatnak a rendező térség hosszabb távú *versenyképességéhez*.

Ismertettük a sportesemények gazdasági hatásainak strukturált megközelítését, amelynek keretrendszerében kiemeltük az *egyes területi régiók érdekeltiségének* érintettségét a lehetséges hatások megfelelő körében, illetve a sportesemény, mint projekt célrendszerében. Rámutattunk, hogy a rendező térség kiemelt érintettjei, mint az önkormányzatok, a helyi közösségek támogató közreműködésének elnyerése szükséges a rendezés sikeréhez, azon keresztül, hogy biztosítottnak lássák az adott város, térség vagy ország általános gazdasági fejlődésére vonatkozó jövőbeli pozitív hatásokat.

A nemzetközi tapasztalatok alapján összefoglaltuk, milyen kérdések előzetes vizsgálata segíthet eldönteni a rendezést tervező városnak vagy térségnek, hogy *megfelelő realitással bír-e* egy nagy nemzetközi sportesemény rendezése számukra a várható gazdasági hatások tükrében. Kiemeltük annak jelentőségét, hogy az adott város vagy térség rendelkezik-e világos tervekkel, a sporteseménnyel kapcsolatos várhatóan jelentős fejlesztések hosszabb távú hasznosítására vonatkozóan.

Végül a németországi és brazil labdarúgó világbajnokság vonatkozó gazdasági számításából esettanulmányyszerűen felvillantottunk nagy magyarázó erejű tényadatokat, amelyek illusztrálták a vázolt összefüggéseket. Hangsúlyt helyeztünk annak megfogalmazására, hogy *a regionális fejlődés ösztönzésének kiváló eszközei lehetnek a nagy nemzetközi sportesemények*, megfelelő felkészültség és céltudatos rendezés esetében.

Felhasznált irodalom:

- Albers, A. (2004): *Sport als Imageträger im Tourismus: Auswirkungen und Chancen von Sportevents für Destinationen – untersucht am Beispiel der "deutschland tour"*. Taschenbuch, Universität Paderborn, Paderborn.
- András K. (2003a): A sport és az üzlet kapcsolata – elméleti alapok. *34. sz. Műhelytanulmány*, BCE Vállalatgazdaságtan Tanszék, Budapest.
- András K. (2003b): Üzleti elemek a sportban. *Doktori értekezés*, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Budapest.
- András K. (2004): A hivatásos labdarúgás piacai. *Vezetéstudomány*, XXXV. évfolyam, PhD különszám, 40-57. o.
- András K. (2011a): Piacméretet növelni, de hogyan? – A hivatásos sport példáján. *NSSz Sportszakember továbbképzési konferencia sorozat III*, 27-32. o.
- András K. (2011b): A hivatásos labdarúgás működési modellje. *Magyar Sporttudományi Füzetek III*. – Sportágak versenye, 18-42. o.
- András K. – Havran Zs. – Jandó Z. (2012): *Üzleti globalizáció és a hivatásos sport: sportvállalatok nemzetközi szerepvállalása*. TÁMOP-4.2.1.B-09/1/KMR-2010-0005 azonosítószámú projektje: <http://www.versenykepesseg.uni-corvinus.hu/index.php?id=46167>.
- András K. – Jandó Z. (2012): Hivatásos sportvállalatok nemzetközivé válása. *Logisztikai híradó*, márciusi különszám, 42-47. o.
- András K. – Havran Zs. (2014): Regional export-efficiency on the market of football players. *Conference Paper*, submitted for review, Competitiveness of the CEE Region in the Global Economy, October 8-10 2014., Budapest.
- András K. – Szabados G. (2010): A hivatásos labdarúgás nemzetközi eseményeinek gazdasági hatása. *Egyetemi előadás*, TF Sportágak gazdaságtana, tárgyfelelős: András Krisztina, Budapest.
- Chikán A. (2006): A vállalati versenyképesség mérése. *Pénzügyi Szemle*, Volume 51, No. 1, 42-57. o.
- Chikán A. (2008): *Vállalatgazdaságtan*. AULA Kiadó, 4. átdolgozott, bővített kiadás.
- Chikán A. (2009): A közgazdaságtudomány és a magyar sport – egy elemzési keret. *Sporttudományi konferencia*, 2009. október 9., MTA, Budapest.
- Chikán A. – Czakó E. (2005): Kutatási tervtanulmány – Versenyben a világgal, 2004–2006. Gazdasági versenyképességünk vállalati nézőpontból c. kutatás. *1. sz. Műhelytanulmány*, Budapesti Corvinus Egyetem, Vállalatgazdaságtan Intézet, Versenyképesség Kutató Központ, Budapest.
- Chikán A. – Czakó E. (2006): A versenyképesség szintjei: fogalmak és értelmezések. *Versenyképességi Kutatások Műhelytanulmány-sorozat*, Versenyképesség Kutató Központ, Budapest.
- Chikán A. – Czakó E. (szerk.) (2009): *Versenyben a világgal – Vállalataink versenyképessége az új évezred küszöbén*. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Czakó E. – Gáspár J. (2007): Vállalatok nemzetközivé válása és a versenyképesség. In Bartek-Lesi M. – Bartók I. – Czakó E. – Gáspár J. – Könczöl E. – Pecze K. (szerk.): *Vállalati Stratégia*. Alinea Kiadó, Budapest.

- Dancsecz G. (2008): A nemzetközi sportrendezvény-szervezési projektek sikertényezői és a siker megítélésének kritériumai. *Doktori értekezés*, Pannon Egyetem, Veszprém.
- Demeter K. (2010): A termelés és szolgáltatásnyújtás. In Czakó E. – Reszegi L. (szerk.) *Nemzetközi vállalatgazdaságtan*. Alinea Kiadó, Budapest, 337-372. o.
- E&Y (2011): *Sustainable Brazil – Social and Economic Impacts of the 2014 World Cup*. Ernst & Young, letöltés dátuma: 2014.07.29. [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Sustainable_Brazil_-_World_Cup/\\$FILE/copa_2014.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Sustainable_Brazil_-_World_Cup/$FILE/copa_2014.pdf).
- Grozea-Helmenstein, D. – Kleissner, A. (2003): *Ökonomische Auswirkungen der Olympischen Winterspiele 2010 in Salzburg*. Studie in Auftrag des Candidature Committee of the Olympic Games Salzburg.
- GWSmbH Osnabrück (2010): A németországi labdarúgó világbajnokság adatai. In András K. – Szabados G. (2010): A hivatásos labdarúgás nemzetközi eseményeinek gazdasági hatása. *Egyetemi előadás*, TF Sportágak gazdaságtana, tárgyfelelős: András Krisztina, Budapest, 2010. szeptember 1.
- Heinemann, K. (1995): *Einführung in die Ökonomie des Sports: Ein Handbuch*. Hofmann, Schorndorf.
- Helmenstein, C. – Kleissner, A. – Moser, B. (2007): *Makroökonomische und sektorale Effekte der UEFA EURO 2008 in Österreich*. SportsEconAustria Institut für Sportökonomie, Wien.
- Kozma M. (2009): Értékteremtés Public-Private Partnership keretében – különös tekintettel a vállalkozó szempontjaira. *Doktori értekezés*, Budapesti Corvinus Egyetem.
- Kozma M. – Kazainé Ó. A. (2013): Measuring Business Performance in Sports – How the Balanced ScoreCard approach can help sports organisations in operating along strategic objectives. *Proceedings of International Conference on Economics and Business Management*, 2013. november 23., Kolozsvár, Románia.
- Lengyel I. (2000a): A regionális versenyképességről. *Közgazdasági Szemle*, XLVII. évf., december, 962-987. o.
- Lengyel I. (2000b): Porter-rombusz: a regionális gazdaságfejlesztési stratégiák alapmodellje. *Tér és Társadalom*, XIV. évf., 39-86. o.
- Mirza, H. (1998): Globalization and regionalization: an introduction. In Mirza, H. (1998) (ed.): *Global Competitive Strategies in the New World Economy*. Edward Elgar, Cheltenham, U.K. 3-11. o.
- München IHK (2010): A németországi labdarúgó világbajnokság adatai. In András K. – Szabados G. (2010): A hivatásos labdarúgás nemzetközi eseményeinek gazdasági hatása. *Egyetemi előadás*, TF Sportágak gazdaságtana, tárgyfelelős: András Krisztina, Budapest, 2010. szeptember 1.
- Némethné G. A. (2010): A kis- és középvállalatok versenyképessége – egy lehetséges elemzési keretrendszer. *Közgazdasági Szemle*, LVII. évf., 181-193. o.
- Ohmae, K. (ed.) (1995): *The Evolving Global Economy, Making Sense of the New World Order*. Harvard Business Review Book, Cambridge, Massachusetts.
- Porter, M. E. (1998): *The Competitive Advantage of Nations*. The Free Press, New York.

- PWC (2014): *It's how you play the game. Matching a region's priorities with the right mega – or not so mega – event.* Letöltés dátuma: 2014.06.07. <http://www.pwc.com/hu/hu/sport/index.jhtml>.
- Reuters (2014): *World Cup leaves Brazil costly stadiums, poor public transport.* Letöltés dátuma: 2014.07.31. <http://uk.reuters.com/article/2014/06/05/uk-brazil-worldcup-infrastructure-idUKKBN0EG24F20140605>.

Társadalmi folyamatok térbelisége

Közfoglalkoztatásból szociális szövetkezet?

G. Fekete Éva¹ – Lipták Katalin²

A magyarországi foglalkoztatottsági mutatók stabilizálásában, kisebb mértékű javításában a közfoglalkoztatás mértékének növelése térségenként változó mértékben hangsúlyos szerepet játszik. Az eredendően átmeneti jellegű, a munkaerőpiacra vissza nem vezető, piacidegen forma tartósan nem fenntartható. A kormányzati szándékok szerint a kiutat a szociális szövetkezetek tömeges létrehozása jelentheti. Ezt indokolja a társadalmi vállalkozások ezen formájának európai uniós elfogadottsága, a foglalkoztatottak kormányzati szférából való kikerülése, a jó példák, valamint a jellegzetesen magyar megoldással a helyi és ezen keresztül a központi kormányzat befolyásának megőrzése. A magyarországi szociális szövetkezetek új hulláma azonban számos, a regionális és helyi gazdaságfejlesztést érintő kérdést vet fel. Így: mennyiben tekinthető ez az új forma a társadalmi gazdaság részét képező valódi szövetkezetnek, hogyan tudnak együtt élni a korábban megalakult társadalmi vállalkozásokkal, tudnak-e tartós foglalkoztatást piaci viszonyok között biztosítani, milyen hatással lesznek a helyi gazdaság többi szereplőjére. Tanulmányunkban ezen kérdésekre keressük a választ.

Kulcsszavak: posztmodern foglalkozási modell, közfoglalkoztatás, szociális szövetkezet

1. Bevezetés

A munkanélküliség világméretű növekedése nem tekinthető átmeneti válságjelenségnek. Az ipari társadalomban a fizikai tőke lassú megtérülésére és a beruházások visszafordíthatatlanságára épülő, jellemzően bér munka formájában megvalósuló foglalkoztatás stabil volt. Olyannyira, hogy az értékteremtő funkció mellett a társadalom szerveződésének is egyik alappillére lehetett. A helyzet az 1980-as évektől mára gyökeresen megváltozott Európában, amikor is az extenzív növekedésre és a méretgazdaságosságra alapozott tömegtermelés és az ehhez kapcsolódó foglalkoztatás már korlátokba ütközik. A technikai fejlődés a munkaerőigényt is megváltoztatta, jelentősen csökkentette a közvetlen emberi hozzájárulást. Emiatt a társadalmi integ-

---

¹ G. Fekete Éva, CSc, egyetemi tanár, Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet (Miskolc).

² Lipták Katalin, PhD, adjunktus, Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet (Miskolc).

ráció, az elismertség, elfogadottság eszköze már sokak számára nem lehet a fizetett munka. A hagyományos értelemben vett tőkés gazdaságban még jól működött a hagyományos foglalkoztatás, de az új jellegű gazdaságokban már szükséges a hagyományostól eltérő foglalkoztatás kialakulása és elterjedése.

Az alternatívák egyik csoportja az atipikus foglalkoztatás.³ Napjaink fejlett, globalizált világában a munkavégzés számos munkakörben ma már nincs térhez és időhöz kötve, bizonyos szolgáltatások a rohamosan terjedő infokommunikációs technológia jóvoltából a világ bármely pontjáról elláthatóak. Ezek a tényezők nem csak lehetővé teszik, de meg is követelik az atipikus foglalkoztatás, úgy mint a részmunkaidős, vagy a határozott időre szóló munkaszerződéssel történő alkalmazás, az önfoglalkoztatás elterjedését. A fokozódó versenyben helytállni kívánó vállalatok számára a munkaerővel való rugalmas gazdálkodás elengedhetetlen, ami a szintén atipikus foglalkoztatási formának minősülő munkaerő kölcsönzés felfutását hozza magával (Ékes 2009).

A bérmunka új (atipikus) formáinak belépése és egymás melletti működése azonban a munkátlanság megszüntetéséhez, a munkanélküliségből adódó társadalmi problémák orvoslásához még nem elegendő. A munka fizetett munkára való szűkítésén is túl kell lépni. Offe (1984) szerint miután a munkavállalók a munkára már csak pénzkereseti lehetőségként tekintenek, megváltozik az egyéni attitűdjük, a munkához való viszonyuk, ezzel együtt megszűnik a munka társadalomszervező tulajdonsága. Robertson (1985) modellében azonban új elem a fizetett munkával szemben az önkéntes munka, amelyet szabadon, saját szükségletére végez valaki. Rimler (1999) szerint pedig a változó munkafeltételek is abba az irányba hatnak, hogy a munka nagyobb szerepet játszik az egyéni fejlődésben, mint a társadalmi integrációban.

Miután beigazolódott, hogy a profit orientált tőkés gazdaságokban a teljes foglalkoztatás illúzió, ám a társadalom felépülésében, a javak újraosztásában, a társadalomba való beilleszkedésben, a mások általi megítélésben a munkának és az ahhoz kötődő teljesítménynek továbbra is meghatározó szerepe van (vagy szeretnénk, ha az lenne), az ellentmondás két módon oldható fel. Vagy új, a munkától különböző alapra helyezük a társadalmat, és deklaráltnan más érték(ek) (pl. tulajdon, képességek, kapcsolatok, rászorultság) mentén részesülünk javakban, a mások általi megítélésben, vagy – és hozzánk ez áll közelebb – az ipari forradalom óta a bérmunkára leszűkülte munka fogalmát változtatjuk meg és terjesztjük ki olyan szintre, hogy be tudja tölteni értékteremtő, társadalomszervező és egyéni fejlesztő szerepét egyaránt. A munkafogalom átértékelése új célokat, új tartalmakat, új típusú foglalkoztatásokat

---

³ Az atipikus foglalkoztatás a hagyományos, teljes munkaidejű foglalkoztatástól eltérő, különleges forma, amely a munkavégzés helyét, idejét, időbeosztását tekintve különbözik a jól ismert modelltől (de Grip et al. 1997).

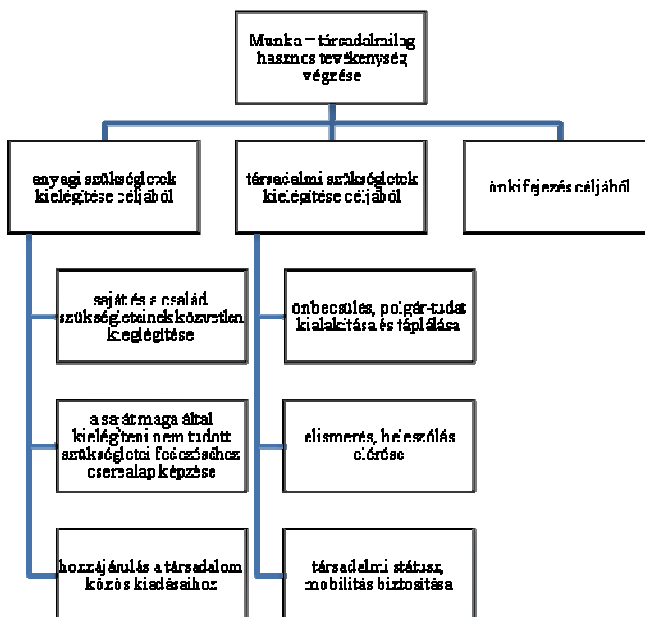
hív életre, melyek együttesen tovább színesítik a posztindusztriális / posztmodern foglalkoztatási modellt. (Az azonban bizonyos, hogy változatlan munkafogalom mellett munkaalapú társadalomról csak akkor beszélhetünk, ha számolunk a társadalom további polarizációjával, a társadalmi kirekesztés még szélsőségesebbé válásával, ami előbb utóbb újabb társadalmi korszakváltást erőszakol ki.)

2. Posztmodern foglalkoztatási modell különös tekintettel a leszakadt térségekre

A posztindusztriális társadalom foglalkoztatási modelljének legfőbb sajátossága, hogy egymásra épülő, egymást kölcsönösen erősítő építőkövekből tevődik össze (Szabó–Négyesi, 2004). Ezen belül öt alapvető jellemzőt emelhetünk ki:

(1) *Megváltozott munkafogalom alapul.* Szakítva a munkahelyhez szorosan kötődő munkaparadigmával, a munka nem kizárólag bérmunkát jelent, hanem olyan társadalmilag hasznos tevékenységet, mely hozzájárul mind az anyagi, mind a társadalmi szükségletek kielégítéséhez, mind az önkifejezéshez (Török 2006) (1. ábra).

1. ábra Kiterjesztett munkafogalom az egyén szempontjából

Forrás: Saját szerkesztés

A munka társadalomszervező erejének megőrzése érdekében a munkahely-központúság felől a munka- és jövedelem-központúság felé fordul. Különösen sürgető ez a paradigmaváltás azokban a térségekben, ahol a foglalkoztatottság mértéke jelenleg is rendkívül alacsony és a vállalkozói szféra bővülési esélyei korlátozottak. E térségeken belül is eltérő foglalkoztatási potenciállal jelenik meg a vállalkozói szféra, van, ahol jobban és van, ahol egyáltalán nem lehet számítani a for-profit szektor munkahelyteremtésére. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az utóbbi térségekben ne lenne munka, ne lenne elvégzendő társadalmilag hasznos tevékenység. Sőt, ezekben a térségekben – épp a lemaradás miatt – még több a teendő. Ám az is igaz, hogy a jelenlévő munkaerő csak korlátozottan, illetve csak fejlesztéssel alkalmas a teendők ellátására.

(2) *Vegyes gazdaságot feltételez.* Különösen a tartósan magas munkanélküliséggel küzdő, alacsony vállalkozási potenciájú területeken a vegyes foglalkoztatási és jövedelemszerzési modellek felépítése hozhat megoldást (G. Fekete 2011).

A 2. ábrán összefoglalt lehetőségek többsége ma is fennáll, de párhuzamos alkalmazásuk nem megszokott, gyakorta nem is lehetséges. A munkanélküliek számára a legnagyobb akadályt a biztos juttatástól való elesés veszélye és ezzel egyidejűleg a megszerzhető jövedelem limitálása okozza. Az utóbbi a legális kombinálási lehetőségek esetén is csökkenti, mondhatni lenullázza a munkavállalási motivációt.

(3) *Többszektoros és sokszereplős* – már csak a vegyes gazdaságból adódóan is, a gazdaság mindhárom szektora jelen van. Az üzleti vállalkozások mellett a közszféra és a társadalmi szereplők is megjelennek részint foglalkoztatóként, részint a foglalkoztatás koordinálóiként. A korábbihoz képest új elem a társadalmi gazdaság megerősödése.

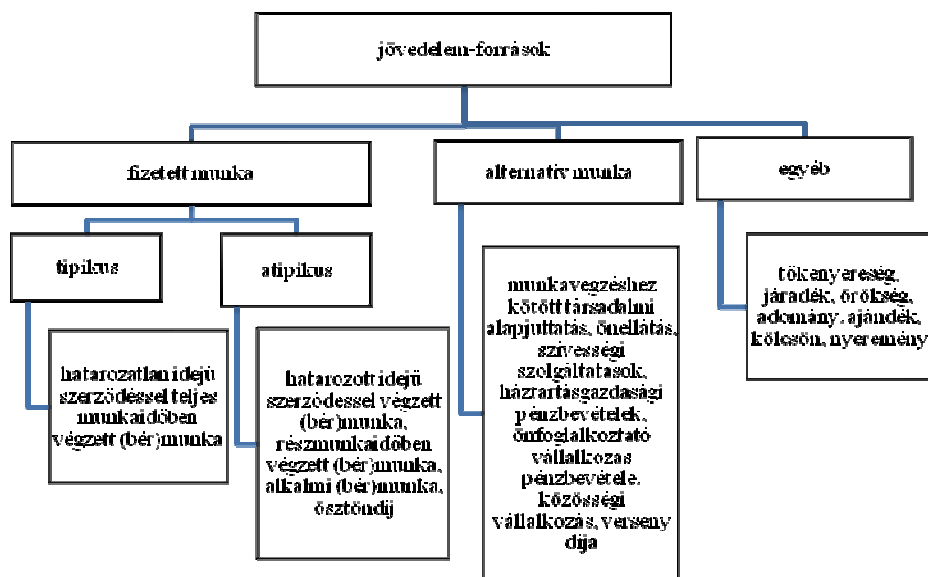
Az *üzleti vállalkozások* által működtetett elsődleges munkaerőpiacot a versenyben maradáshoz szükséges termelékenység a „technika által kiváltható” foglalkoztatottak számának csökkentése és a szakértelem növelésére való törekvés jellemzi.

A *közszféra* – a közpénzek csökkenésével párhuzamosan – szintén a foglalkoztatottak számának csökkentésére kényszerül és közfoglalkoztatási programokban csak ritkán, átmeneti jelleggel válik a klasszikus igazgatási és közszolgáltatási feladatoktól eltérő területeken tömeges foglalkoztatóvá. A munkához és jövedelemhez jutást inkább közvetetten, szabályozási, támogatási és koordinációs eszközökkel segíti elő.

A *társadalmi (civil) szektor* megjelenése a gazdaságban a 80-as évektől élénkült meg. A civilek a másik két szektor által lefedetlen területekre, az alapvető állampolgári igények (egészséges élelem, lakás, egészségmegőrzés, szociális gondos-

ködés, tanulás, szórakozás, információhoz való hozzájutás, emberi jogok érvényesítése, érdekképviselés) kielégítése érdekében léptek be. A tevékenységekhez szükséges források biztosításához kereskedelmi tevékenységet is folytathatnak, de élnek az önkéntes munkavégzés és az adománygyűjtés lehetőségével is. Működésük demokratikus alapelvekre épül (Kuti–Marshall 1991). A társadalmi gazdaság alapértéke, hogy tevékenységét nem az egyén, hanem a közösség érdekében végzi, igyekszik elősegíteni a területi alapon vagy közös érdekek mentén szerveződő közösségek kiépülését. A társadalmi gazdaságban tevékenykedő személyek együttműködnek a közös haszon érdekében. A társadalmi vállalkozások a közösséget szolgálják és a céljuk nem a profit maximalizálása, a célcsoport általában a tartós munkanélküliekből áll. Magyarországon a szociális földprogram tekinthető a társadalmi vállalkozás egyik bölcsőjének (G. Fekete–Solymári 2004, Bartal 1998). A profit szerzéssel szemben a társadalmi célokat előtérbe helyező társadalmi vállalkozások maguk is foglalkoztatók, ugyanakkor a civilek szerepet vállalnak a különböző formák közötti koordinációban, a foglalkoztatás helyi modelljének kialakításában is.

2. ábra A vegyes gazdasági modellben megjelenő jövedelemforrások

Forrás: Saját szerkesztés

(4) *Területileg differenciált.* A térségek eltérő foglalkoztatási potenciálja alapján megrajzolhatók a foglalkoztatást inkább a vállalkozásokra, vagy inkább a közszférára és jelentősebb mértékben a társadalmi gazdaságra építő települések körei. Az eltérő adottságú területeken a vegyes foglalkoztatási modell elemeinek eltérő kompozíciója lehet kívánatos. A területileg differenciált foglalkoztatáshoz kapcsolódó foglalkoztatáspolitikai is térség-, ill. településtípusonként más-más elemekre fókuszál.

- a) Az elsődleges munkaerőpiacon viszonylag erős foglalkoztató potenciállal rendelkező településeken a (bér)munkahelyeket produkáló for-profit és non-profit vállalkozások megerősítése, az alternatív foglalkoztatási formák elterjesztése és az ehhez kapcsolódó munkaerőpiaci szolgáltatások támogatása lehet az elsődleges. Az eddig használt eszközök sikeresek lehetnek, már léteznek az ezek alkalmazásához szükséges intézmények.
- b) Az elsődleges munkaerő-piacon és a közfoglalkoztatásban egyaránt magas vagy közepes potenciállal rendelkező, ugyanakkor a társadalmi gazdaságban is eredményeket felmutató településeken a több lábbon állás megerősítése, a külön-külön nem életképes egyes lábak egyenkénti és együttműködésükben történő támogatása lehet a feladat. Ehhez feltételezhetően a helyi fogadókészség és motiváltság adott.
- c) Az elsődleges munkaerő-piacon gyenge foglalkoztató potenciállal, de a közfoglalkoztatásban erős és a társadalmi gazdaságban is érzékelhető hagyományokkal rendelkező településeken a közfoglalkoztatás és a társadalmi gazdaság foglalkoztató képességének fokozása, a jövedelemszerzés ismertetett alternatíváinak mielőbbi megerősítése lehet a fő feladat.
- d) Az elsődleges munkaerő-piacon és a közfoglalkoztatásban is alacsony foglalkoztatási potenciállal rendelkező településeken vélhetően a foglalkoztatás szervezésének helyi alapjai (motiváció, intézmények) teljesen hiányoznak. A feladat itt a teljes rendszer kiépítése és ehhez a helyiek „képessé tétele”.

(5) *Erős lokális meghatározottsággal bír.* A vegyes gazdaság és a területileg differenciált foglalkoztatás, az egyes jövedelemszerzési formák összehangolása tudatos tevékenységet igényel a helyi munkaerőpiac minden szereplőjétől, így a munkavállalóktól, a munkaadóktól, az önkormányzatoktól, a foglalkoztatás civil szereplőitől és a munkaügyi szervezetektől is. Ez pedig a foglalkoztatáspolitikában is egyértelműen a helyi / kistérségi szintre tereli a figyelmet és a feladatokat. Az új munkakalkulációk és jövedelemszerzési lehetőségek kialakulása függ a helyi gazdaságfejlesztés sikerétől (Birkhölzer 2000).

3. Korunk „vívmánya” a közfoglalkoztatás

A munkanélküliek számára a központi vagy helyi kormányzat közpénzekből biztosíthat – leginkább átmeneti – munkalehetőséget. Ennek bevett formája a segélyezés és a valódi munkavégzés között elhelyezkedő közfoglalkoztatás (G. Fekete 2011). A közfoglalkoztatás eredetileg a köz érdekét szolgáló állami-önkormányzati feladatok és fejlesztések, közös költségek munkával való megváltásának kerete volt. A közfoglalkoztatás intézményét már a középkorban ismerték, azóta többször jelentős változásokon esett át. Azokban a korszakokban kapott nagyobb hangsúlyt, melyekben a korábbi gazdasági és foglalkoztatási formák éppen átalakulóban voltak, s az átmenet ideje alatt keletkezett munkaerő-piaci kereslet-kínálati egyensúly, valamint az ennek következtében kialakult jövedelemhiány kikényszerítette a központi hatalom beavatkozását. Egyik funkciója, hogy megerősítse a javak elosztásának szabályát a munka-központú rendszerekben, emlékeztessen a közösséghez való tartozással járó kötelezettségekre, s keretet teremtsen a közfeladatok ellátásban való részesedéshez (szabálmegerősítő és legitimációs funkciók). További feladata, hogy csökkentse a munkaerőpiacról kikerülő jövedelem-kiesését, de ezt a költségvetési források kímélésével, a segélyezettek számának és a segélyek összegének korlátozásával érje el. Harmadik funkciója továbbra is a szegények társadalmi kontrollja, illetve a szegénység társadalmi okainak individuális okká való átalakítása (Csoba 2010).

Magyarország legújabb kori történelmében a közfoglalkoztatás „újrafelfedezése” a rendszerváltást megelőző időkre nyúlik vissza. Az 1987-től elindított közhasznú foglalkoztatás⁴, az 1996-tól a magyar foglalkoztatáspolitikában újból jelen lévő közmunka⁵, valamint a közfoglalkoztatási formák harmadik, legkésőbb létrejött pillére, a közcélú munka⁶ céljai között a szokásos közfoglalkoztatási célok mindegyike megjelent. Lassú felfutást követően 2000-től vált az aktív foglalkoztatáspolitikai

---

⁴ 8.001/1987. (MU K.15.) ABMH-PM számú együttes tájékoztató a közhasznú munkavégzésről: a települési önkormányzatok, annak intézményei, civil szervezetek az „önhibáján kívül elhelyezkedni nem tudó személyek” számára szervezhetnek foglalkoztatást.

⁵ 6/1996. (VII.6.) MüM rendelet a foglalkoztatást elősegítő támogatásokról, valamint a Munkaerő-piaci Alapból foglalkoztatási válsághelyzetek kezelésére nyújtható támogatásokról: a cél a kormányzati foglalkoztatáspolitikai élnkítése és az aktív eszközök erősítése a passzív segélyezés ellenében. Keretében tartós álláskereső és az álláskeresői ellátásból már kiszorult aktív korú személyek munkaviszony keretében történő átmeneti foglalkoztatása lehetséges települési, közösségi célokat megvalósító munkakörökben.

⁶ 1996.évi XXII. Törvény az egyes szociális ellátásokkal kapcsolatos törvények módosításáról: lehetőség a települési önkormányzatoknak arra, hogy az általuk szabályozott keretek között a segélyezetteket kötelezzék egy szolgáltatást nyújtó szervezettel való együttműködésre és foglalkoztatásban való részvételre.

kai eszközök között meghatározóvá a közcélú foglalkoztatás.⁷ Ennek oka az a törvénymódosítás volt, mely előírta, hogy a munkanélküli ellátás időtartamát kimerítő munkanélküliek közül a szociálisan rászorulóknak részére az önkormányzatoknak kell foglalkoztatási lehetőséget biztosítani és csak azok részesülhetnek rendszeres szociális segélyben, akik a foglalkoztatást vállalják.⁸ A következő években a segélyezettek kötelező munkavégzésének a foglalkoztatásra fordítható források nagysága és az önkormányzatok szervező- és munkát biztosító kapacitása szabott korlátot.

2005 szeptemberétől a tartósan munkanélküliek munkaerőpiaci visszatérését az önkormányzatok számára kötelezővé tett ún. „beilleszkedési programok” készítésével kívánták megerősíteni.⁹ 2006-ban a rendszeres szociális segély családi segéllyé alakult¹⁰, melyről hamarosan kiderült, hogy a munkaképes ellátottakat kevésbé ösztönzi a munkavállalásra, így 2007-ben összegét limitálták, valamint előírták a szociális segélyre jogosultaknak a munkaügyi kirendeltségekkel való kötelező együttműködést.¹¹

2008-ban kezdődött az „Út a munkához” program kidolgozása. Még ebben az évben megtörtént a jogszabályi előkészítés.^{12, 13} A 2009-ben elindult program „komplex intézkedések sorozatával kívánta elérni azt, hogy a munkára képes, tartós munkanélküli személyek a korábbinál fokozottabb mértékben vegyenek részt valamely közfoglalkoztatási formában, annak érdekében, hogy rendszeres jövedelemhez jussanak.”¹⁴ A program céljai között szerepelt az érintett csoportok visszavezetése a munkaerőpiacra, a munkahelyteremtést támogató projektek bővítése, és ezzel egy időben a feketemunka visszaszorítása. Mindez a segélyezés és káros hatásainak csökkentése érdekében. Célcsoportját a gazdaságilag nem aktív lakosság, a nyilván-

⁷ Emellett a magyar gyakorlatban megjelenik még a közérdekű munka, ami a Büntető Törvénykönyvben megjelölt 3 fő büntetési nem egyike. A közérdekű munkára ítélt e büntetés során a büntetés-végrehajtási bíró által kijelölt gazdálkodó szervezetnél kell, hogy büntetését letöltse. A kijelölt munkahellyel a közérdekű munka tartamára nem létesül munkaviszony [Bv.tvr. 61. § (1) bekezdés], annak ellenére, hogy az elítélt munkát végez.

⁸ 1999. évi CXXII. Törvény egyes munkaügyi és szociális törvények módosításáról.

⁹ 2004. évi CXXXVI. Törvény a munkaügyi és szociális ellátásokról.

¹⁰ 2006. évi CXXVI. Törvény egyes szociális tárgyú törvények módosításáról. A szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény módosítása.

¹¹ 2007. évi CXXI. Törvény egyes szociális tárgyú törvények módosításáról. A szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény módosítása.

¹² 2008. évi CVII. Törvény egyes szociális tárgyú törvények módosításáról. A szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény módosítása.

¹³ 34/2008. (XII.31.) Kormányrendelet a foglalkoztatás bővítése és rugalmasabbá tétele érdekében szükséges intézkedésekről szóló 2005. évi CLXXX. Törvény végrehajtásáról szóló 55/2005. (XII. 29.) PM–FMM együttes rendelet módosításáról.

¹⁴ ÁFSZ 2009.

tartott álláskeresők és a szociális segélyből élők képezték. A program közel két évig működött.

2011-től a közfoglalkoztatás rendszere ismét megváltozott. A közfoglalkoztatáshoz nyújtható támogatásokról szóló új kormányrendelet,¹⁵ valamint az egyes szociális, gyermekvédelmi, családtámogatási, fogyatékosügyei és foglalkoztatási tárgyú törvények módosításáról szóló törvény¹⁶ értelmében a közfoglalkoztatás eddigi rendszerét 2011. évtől kezdődően a Nemzeti Közfoglalkoztatás Programja váltotta fel. A szociális szempontok helyett az inaktív csoportok nagyobb arányban történő munkaerő-piaci integrációja vált hangsúlyossá. A Magyar Munka Terv azok számára, akiknek a nyílt munkaerőpiac nem kínál reálisan munkalehetőséget, a segély helyett támogatott foglalkoztatás biztosítását jelölte meg fő célként.¹⁷

A közfoglalkoztatási formák átalakulásával 2011. január 1-től megszűnt a közcélú foglalkoztatás, a közhasznú munkavégzés és a hagyományos központi közmunkaprogram, valamint az aktív korú, nem foglalkoztatott személyek részére megállapított rendelkezésre állási támogatást a bérpótló juttatás váltotta fel. 2011-ben indult a START Közmunka Program a munkaerőpiaci szempontból leginkább kedvezőtlen helyzetben lévő, főként vidéki településeken. (13 megyében, 28 kistérségben, 493 településen összesen 980 minta program indult el.) 2012-ben további 66 hátrányos helyzetű térségben indítottak el kistérségi START programot. Az érintett települések száma 1500 fölé emelkedett.

A közfoglalkoztatásban résztvevők számának és a közfoglalkoztatásra fordított költségvetési kiadások mennyiségének változásai jól érzékeltetik a fentebb bemutatott változásokat. A közfoglalkoztatásban résztvevők száma 2003-tól 270 ezer és 300 ezer fő körül mozgott, 2009-től rohamosan emelkedik (3. ábra). A közfoglalkoztatásban részt vevők havi átlagos állományi létszáma ennél lényegesen kisebb, bár a 10-11 hónapos foglalkoztatás mellett már ez is meghaladja a 250 ezer főt, ami az összes foglalkoztatottak 6-7%-át teszi ki.

A közfoglalkoztatásra fordított kiadások is ugrásszerűen megemelkedtek (4. ábra). Az utolsó három évben közel megduplázódtak az erre a célra fordított költségvetési kiadások. Évente átlagosan félmillió forint körül költ az állam a közpénzekből a közfoglalkoztatásra, ami 2012-ben még 9, 2014-es tervek szerint pedig már 11 hónapos átlagos foglalkoztatást jelent.

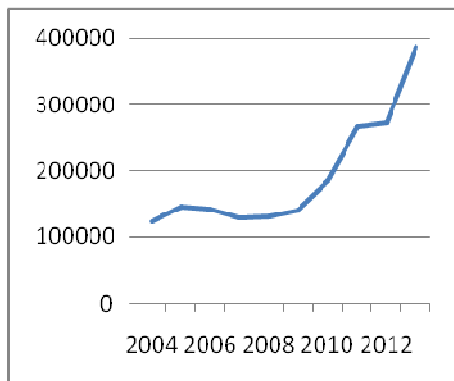
---

¹⁵ 375/2010. (XII. 31.) Korm. rendelet a közfoglalkoztatáshoz nyújtható támogatásokról.

¹⁶ 2010. évi CLXXI. törvény az egyes szociális, gyermekvédelmi, családtámogatási, fogyatékosügyei és foglalkoztatási tárgyú törvények módosításáról.

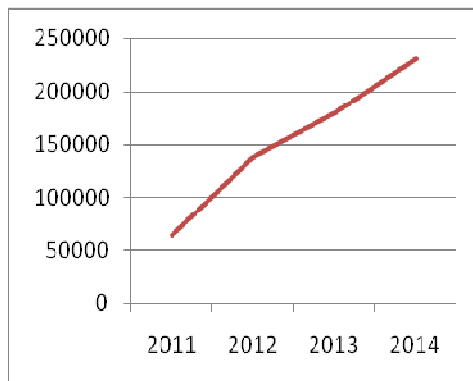
¹⁷ 2011.05.19-én fogadta el a Kormány.

3. ábra A közfoglalkoztatásban résztvevők létszámának alakulása (2004-2013, fő)

Forrás: Saját szerkesztés MTA Erőforrás-térkép (2001-2010), ÁSZ jelentés (2011), vg.hu (2012-2013) adatok alapján

4. ábra A közfoglalkoztatásra fordított költségvetési források (2011-2014, millió Ft)

Forrás: Saját szerkesztés MTA Erőforrás-térkép (2001-2010), ÁSZ jelentés (2011), vg.hu (2012-2013) adatok alapján

A „Megújuló Magyarország” program részeként bevezetett új típusú közfoglalkoztatás¹⁸ mintaprogramjai keretében a helyi önkormányzatok vagy társulásaik szervezik a közfoglalkoztatást és napi 6-8 órás munkavégzést biztosítanak a – többnyire alacsony iskolai végzettséggel rendelkező – közfoglalkoztatottaknak. Elvárás a programokkal szemben, hogy értéket teremtsenek, valós szükségleteket elégítsenek ki, folyamatos munkavégzést tegyenek lehetővé, az ország minden területén megvalósíthatók legyenek és több célcsoportot is elérjenek (Belügyminisztérium 2013). A foglalkoztatás mellett további célok is megjelennek. Így (1) a természeti és épített környezet védelme; (2) a közétkeztetés minőségének javítása a helyben megtermelt termények felhasználásával, e tekintetben önellátó, önfenntartó települések kialakítása; (3) rendezett közösségi terek, élhető települések megvalósítása, fokozottan támaszkodva a civil szervezetek közreműködésére; (4) területi vízrendezési, vízkár elhárítási és mezőgazdasági vízhasznosítási feladatokban a közfoglalkoztatottak fokozottabb bevonása.¹⁹ Így a mintaprogramok főbb tevékenységi területei a következők:

¹⁸ Nemzeti Közfoglalkoztatás Programja (2011): 375/2010. (XII. 31.) Kormányrendelet.

¹⁹ A közfoglalkoztatással összefüggő, egyes döntést igénylő kérdésekről szóló 1044/2013. (II.5.) Kormányhatározat.

mezőgazdasági projektek, belvízelvezetés, mezőgazdasági utak rendbetétele, bio- és megújuló energiatermelés, közúthálózat javítása, illegális hulladéklerakó helyek felszámolása, a közfoglalkoztatottak téli foglalkoztatásának kialakítása, mindez a 2013. évben kiegészült a helyi sajátosságokra épülő programelemmel.

A kistérségi START mintaprogram *mezőgazdasági típusa* a leggyakoribb.

A startmunka mintaprogramok indításánál a támogatás egyik feltétele, hogy a tevékenység igazodjon a helyi igényekhez. Meg kellett vizsgálni a piaci alapon működő hasonló profilú vállalkozásokat. Figyelni kellett, hogy az adott tevékenység ne versenytársat teremtsen, hanem a munkalehetőségek számát bővítse a településen, illetve a támogatott közfoglalkoztatás a település közösségére is kedvező hatással legyen (Állami Számvevőszék 2013).

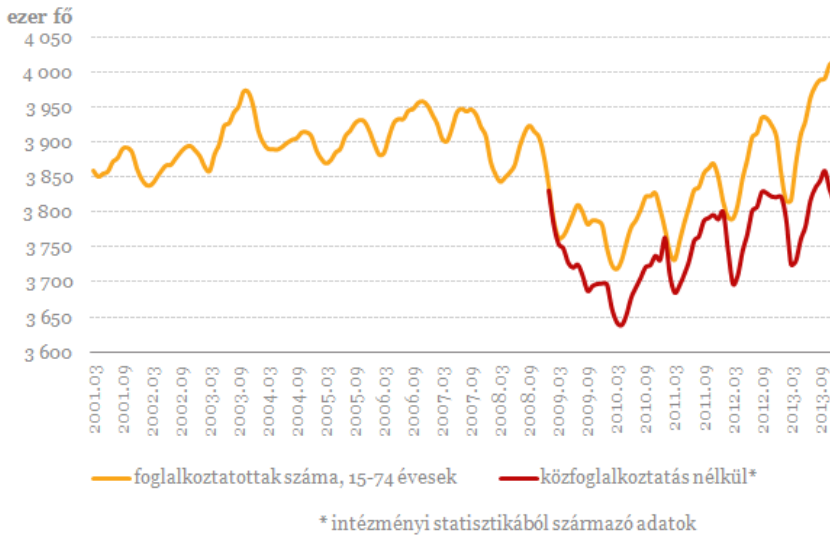
A közfoglalkoztatás elméleti megközelítésben egy részletesen szabályozott, sokszínű lehetőséget biztosító, helyi viszonyokra, egyéni különbségekre is válaszokat kínáló, piaci versenyt nem érintő rendszer, melynek működőképessége a mindennapok gyakorlatában realizálódik.

Állandó foglalkoztatási formaként való működésének az állami költségvetés korlátai szab(hat)nak gátat. A közfoglalkoztatást, annak ellenére, hogy tagadhatatlanul csökkenti a munkaerőpiacról kikerülőket jövedelem-kiesését és stabilizálja a munka-központú társadalmakban a javak elosztásának szabályát, mindig is kemény kritikák illették és egyre inkább beigazolódtott zsákutcás jellege. A közfoglalkoztatással szemben kritikaként hozzák fel, hogy (1) csak átmeneti jellegű, (2) nem vezet vissza az elsődleges munkaerőpiacra, (3) nem javítja a foglalkoztathatóságot, (4) zavarva a versenyt, tartós foglalkoztatási lehetőségeket szoríthat ki, (5) a szegénység társadalmi okait individuális okká alakítja (Csoba 2010).

A közfoglalkoztatás hasznos lehet, mind az egyénnek, mind a közösségnek. Egyrésztől, jó szervezés mellett, szépül, épül, egészségesebbé és élhetőbbé válik a település, stabil marad a munka- s ezáltal a közösségi morál. Másrésztől a foglalkoztatottak haszna, ha az elvégzett munkáért a segélyeknél magasabb összegű munkabért kapnak, az elsődleges munkaerőpiacra való visszajutás esélyét növelő munkatapasztalatra tehetnek szert, példát mutatnak gyermekeiknek, a társadalom hasznos tagjának érezhetik magukat, ezáltal nő az önbecsülésük, és az egyén megbecsülése is a társadalom szemében.

A közfoglalkoztatás munkaerőpiaci jelentőségét mutatja, hogy nélküle a pénzügyi válság foglalkoztatási hatásai sokkal erősebbek lettek volna, és a 2013 őszére beállt foglalkoztatottsági csúcs is az ebben a szektorban foglalkoztatottak magas számának és arányának köszönhető (5. ábra). A közfoglalkoztatást a kormányzat szociálpolitikai eszközökből gazdaságpolitikai eszközzé próbálja alakítani.

5. ábra A közfoglalkoztatás becsült hatása a foglalkoztatásra

Forrás: KSH, Portfolio.hu

Ezzel együtt is – a szakértői elemzések és esettanulmányaink tapasztalatai szerint – a közfoglalkoztatás csapda, ami önmagában nem vezet sehová. A megállapítás a korábbi és a jelenlegi programokra egyaránt érvényes (Bass 2010). Helyi, egyéni szinten gyenge szervezés esetén nem állít elő értéket, nem növeli az elismertséget, sőt lehet, hogy még a segélynél nagyobb jövedelmet sem biztosít. A közfoglalkoztatásnak ugyanakkor makrogazdasági korlátai is vannak. Az állam és az önkormányzatok nem válhatnak a munkavállalók tömegeinek foglalkoztatójává, mert ez az államháztartási hiány növekedéséhez, amellett a termelékenység csökkenéséhez, a munkaerő „elkényelmesedéséhez” és a helyi gazdaságban a verseny torzulásához, tartós foglalkoztatási lehetőségek kiszorításához vezet. A közfoglalkoztatással szemben további kritikaként hozzák fel, hogy (1) csak átmeneti jellegű, (2) nem vezet vissza az elsődleges munkaerőpiacra, (3) nem javítja a foglalkoztathatóságot, (4) a szegénység társadalmi okait individuális okká alakítja (Csoba 2010).

A fentebb vázoltak is indokolják az üzleti vállalkozások foglalkoztatási potenciálját kompenzáló megoldások megőrzését, ugyanakkor a közfoglalkoztatásból való továbblépés lehetséges módjainak keresését. A közfoglalkoztatásból vagy az üzleti, vagy a társadalmi gazdaság irányába lehet továbblépni. A vállalkozáshiányos elmaradott térségekben az előbbi nem sok sikerrel kecsegtet. (De azért nem kell erről a módról sem lemondani.) Az utóbbi irány egyik, a kormányzat által favorizált

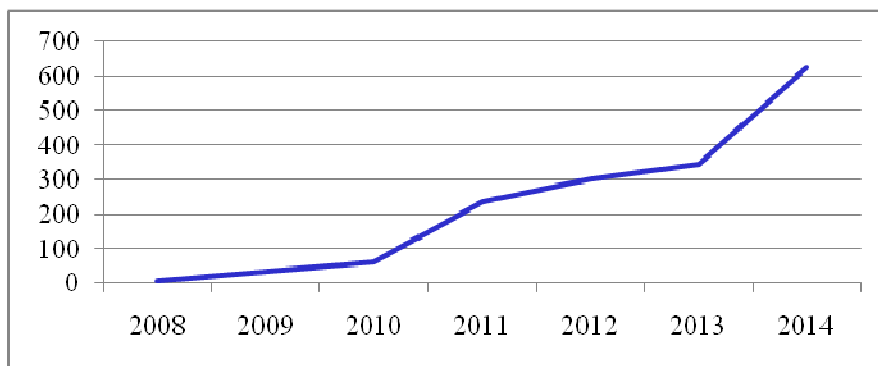
változata a START közmunka programok szociális szövetkezetté alakítása. A továbbiakban ennek néhány kérdését tekintjük át.

4. Átmenet a közfoglalkoztatásból a társadalmi gazdaságba

A kormányzati tervek szerint a közfoglalkoztatás mezőgazdasági mintaprogramjaiban a saját bevétel növekedése mellett arányosan csökkenő állami támogatásban részesülnek a közfoglalkoztatók. Amennyiben a program önfenntartóvá válik, egyik lehetséges alternatívaként a résztvevők szociális szövetkezetet alakíthatnak. Az önkormányzatok tagként vehetnek részt a szövetkezetben, így a korábban a beruházási és dologi költségek támogatásával általuk vásárolt nagy értékű gépeket, berendezéseket a szociális szövetkezet ingyenesen használhatja. Ez a folyamat illeszkedik a három pillérré épülő támogatási rendszer elvéhez, azaz a közfoglalkoztatottak önfoglalkoztatóvá, szövetkezeti taggá vagy szövetkezeti alkalmazottakká válva kiléphetnek az elsődleges munkaerőpiacra (Bagó 2014).

A közfoglalkoztatás szociális szövetkezetekbe való konvertálását az állami költségvetés kímélése és a munkahely-teremtés követelményének együttes érvényesülése mellett az Európai Unió programokba való beépíthetőség és ennek a társadalmi vállalkozási formának korábbi programok hatására történt gyors felfutása (6. ábra) indokolja.

6. ábra A szociális szövetkezetek számának változása

Forrás: A cégbírószági és az OFA és TÁMOP pályázati adatok alapján saját szerkesztés

Ezen belül az önkormányzatok vezető szerepének megőrzése mellett szól (1. táblázat) az, hogy – részben a korábbi programok hatására – a helyi önkormányzatok rendelkeznek a termeléshez / szolgáltatáshoz szükséges eszközökkel (földdel, épü-

lettel, gépekkel), valamint ők uralják a helyi szolgáltatási piac egy jelentős részét. Üzemeltetik a közkonyhákat, az egészségügyi, szociális, rekreációs ellátó rendszereket, középületeik révén érdekeltek az energiaellátásban, a közterületek karban tartásában, feladatuk a közbiztonság megőrzése és a közösségi közlekedés biztosítása. Ezekre a piacokra pedig a civil szervezetekkel szembeni bizalmatlanság miatt más, független szereplőt nem akarnak beengedni. A közfeladatok helyi civil szervezetek számára történő átadásának alig van gyakorlata Magyarországon. A helyi civil szervezetek sok esetben nem is felkészültek erre (Futó et al. 2005).

A szociális szövetkezetként való működésnek azonban követelményei is vannak (1. táblázat), amelyeknek csak erős közösségi háttérrel lehet megfelelni. A mai Magyarországot, különösen annak vidéki részét és a perifériákat pedig a helyi közösségek gyengesége, erős paternalizmus, korrupció, a másik oldalon kiszolgáltatottság jellemzi.

1. táblázat A közfoglalkoztatás szociális szövetkezetbe konvertálhatóságának indokai és feltételei

Indok:	Feltétel:
Önkormányzati források bevétele	Szövetkezeti alapelvek érvényesülése
<ul style="list-style-type: none"> • termőföld, ingatlan • technikai eszközök • adminisztratív munkaerő • menedzsment • piacok <ul style="list-style-type: none"> - üzleti: saját feladatokhoz - támogatott: rászorulóknak 	<ul style="list-style-type: none"> • önkéntesség és nyitott tagság • demokratikus tagi ellenőrzés • tagok gazdasági részvétele • autonómia és függetlenség • oktatás, képzés • szövetkezetek közötti együttműködés • közösség iránti elkötelezettség

Forrás: Saját szerkesztés a SzoSzöv (1995) szövetkezés nemzetközi alapelveit felhasználva

A két forma alapvetően különbözik egymástól. Az egyik egy közfeladat ellátása és mint ilyen a szociális gondoskodás keretébe sorolódik, míg a másik egy gazdasági vállalkozás. Egymásba konvertálhatóságuk több tényezőtől függ (2. táblázat), melyek közül ötöt ragadunk ki:

1. *Célok és tevékenységek:* A jelenlegi deklarált közfoglalkoztatási célok egy része egyben társadalmi cél is. Úgy látszik, hogy a célok és tevékenységek nem idegenek a társadalmi gazdaságtól. Ha azonban a közfoglalkoztatáshoz kapcsolódó politikai célt, a szegények kontrollálását, a segélyezettek táborának csökkentését is figyelembe vesszük, azt mondhatjuk a társadalmi gazdaságban a szegények, hátrányos helyzetűek problémáinak kezelése sokrétűbben jelenik meg, a fizetett foglalkoztatás csak egy, másikat nem kizáró formája az előnyökhöz juttatásnak és semmiképp nem a hatalomgyakorlás eszköze.

2. *Szervezeti és irányítási alapelvek:* a közfoglalkoztatás eddigi gyakorlatában az alkalmazottak mélységesen alárendeltek, szigorú beosztás és ellenőrzés szerint dolgoznak. Az irányítás autokratikus. A felvételben és elbocsátásban a helyi politikai vezetőnek, a polgármesternek van szava, akit döntésében politikai szempontok is vezérelnek. Az alkalmazottak célcsoporton belüli kiválasztásában mindkét esetben érvényesülhet a teljesítményelvűség. A szövetkezetben a tagok egyenrangúak, mindenkit egy szavazat illet meg, függetlenül a társadalmi státuszától. Ez egyúttal felelősség is, ami jól csak tulajdonosi attitűddel párosulva gyakorolható. Az alattvalói, jobb esetben pusztán alkalmazotti attitűd mellett nem lesz sikeres a vállalkozás.
3. *Forrásszerzés, kereskedelmi tevékenység:* A közfoglalkoztatás eredendően egyetlen forrásra, az állami támogatásra alapoz. A kereskedelmi tevékenység csak korlátozottan engedélyezett, a foglalkoztatásba visszaforgatható adománygyűjtés pedig egyáltalán nem jellemző. A szövetkezet számára szélesebb forrásszerzési lehetőségek állnak rendelkezésre, de ezekre fel is kell készülni, tisztában kell lenni a könyvelésben való megjelenítésük szabályaival.
4. *Foglalkoztatás jellege és jövedelem:* A közfoglalkoztatás rövid időszakra, csökkentett munkaidőben, alacsony fizetés mellett valósul meg és időtartama alatt nem enged más munkaviszonyt létesíteni. A szövetkezetben határozatlan időre tagi státuszban vagy alkalmazottként lehet tevékenykedni, a díjazás is többféle lehet (fizetés, részesedés, természetbeni juttatás, kedvezmény, közösségi alapból nyújtott szolgáltatás), mint ahogyan egyszerre több munkaviszony is lehetséges. A foglalkoztatás tartóssága és a jövedelem a menedzsment és az alkalmazottak együttes teljesítményének piaci fogadtatásától függ. Nincs a fizetésben mesterséges korlátozás.
5. *Területi / helyi indokoltság:* Mindkét forma alkalmazása a komoly munkanélküliséggel sújtott térségekben indokolt. Mindkét forma veszélyt jelenthet a helyi üzleti vállalkozókra, amennyiben léteznek olyanok a kiválasztott tevékenységi körökben, mivel a helyi piaci szegmenseket igyekeznek lefedni.

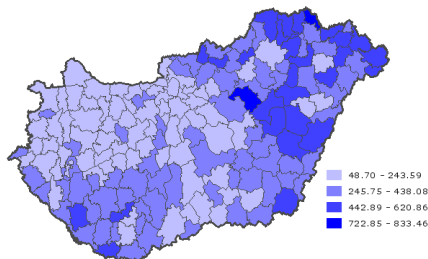
A két foglalkoztatási forma területi illeszkedését mutatja a közfoglalkoztatottak 2010. évi és a szociális szövetkezetek 2014. évi területi sűrűségének összehangja (7. és 8. ábra).

2. táblázat A közfoglalkoztatás és a szövetkezés alapvető jellemzőinek összehasonlítása

	Közfoglalkoztatás (közfeladat ellátása)	Szociális szövetkezet (társadalmi vállalkozás)
Cél	segély helyett munka	társadalmi / közösségi cél
Feladat	önkormányzati feladathoz kapcsolódva	piaci és közösségi szükségletek kielégítése
Értékesítés	nincs vagy közvetve	alapkövetelmény
Irányítás	önkormányzati testület / polgármester	demokratikus / taggyűlés
Attitűd	alkalmazotti	tulajdonosi
Munkáltató	polgármester	elnök
Időtartam	átmeneti (hónap)	határozatlan időre
Jövedelem	állam által garantált rászorulóknak segítése	piaci teljesítménytől függő jövedelem nincs eltérő minimálbér tagok érdekeltsége – részesedés közösségi alap
Kötelezettség	más munkát nem lehetett vállalni	máshol is vállalhat munkát

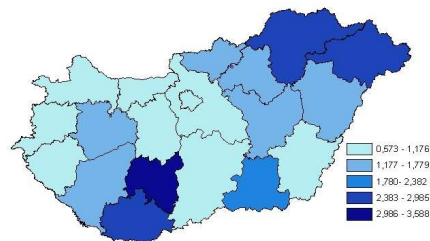
Forrás: Saját szerkesztés

7. ábra Közcélú foglalkoztatásban részt vettek száma 1000 munkanélkülire vonatkoztatva (2010)

Forrás: MTA Erőforrástérkép

8. ábra A szociális szövetkezetek 1000 munkanélkülire jutó számának területi megoszlása megyénként (2014)

Forrás: Saját szerkesztés

A szociális szövetkezetek legnagyobb arányban a legnagyobb közfoglalkoztatást mutató megyékben jöttek létre. Kivételt jóformán csak Békés és Csongrád megye képez. Az előbbiben az indokoltnál kisebb, az utóbbiban nagyobb sűrűségben találkozhatunk bejegyzett (nem feltétlenül működő) szociális szövetkezettel. Említésre méltó még Tolna megye kiemelkedő (jelentős részben az ottani munkaügyi központnak köszönhető) társadalmi gazdasági aktivitása.

A szektorok közti átjárással kapcsolatban további három veszélyre hívjuk fel a figyelmet. A küldetéséből adódóan a társadalmi vállalkozás a közösség számára kíván előnyöket nyújtani, és a társadalom is egyfokú önfeláldozást vár el tőlük (Borz-

aga–Spear 2004). A társadalmi vállalkozássá alakuló kezdeményezések túlzott jótékonyosság és önfeláldozás esetén könnyen eléghetnek, megsemmisülhetnek – mint Prométheusz. Amennyiben a vállalkozói oldal uralkodik el, amellett, hogy a társadalmi cél ködbe vész, amolyan Trójai faló módjára, a térségben működő vállalkozásokat is tönkre teheti. Ha pedig a kormányzattól, önkormányzattól nem tud leszakadni, az eredeti közösségi célokat veszélyeztető, ill. hosszú távon fenntarthatatlan Frankenstein figura válik belőle (McMurtry 2013).

A két szektor sajátosságait az önkormányzati dominancia megőrzése mellett egyesítő „öszvér” megoldás tehát komoly veszélyeket hordoz magában.

1. Az, ha a kivételből lesz a főszabály, esetünkben a helyi önkormányzatok tagsága nem ritka kivételként, hanem megkövetelt kötelező elemként jelenik meg, hosszú távon és országosan konzerválja a függőséget, a helyi önkormányzatoknak, a választott politikai testületnek való alárendeltséget. Ez könnyen a működést akadályozó kettős irányításhoz, vagy „alibi”, önkormányzati intézményként működő szervezet rögzüléséhez, az önkormányzatoktól várt anyagi előnyök reménye a más társadalmi vállalkozási formák kialakulásának megakadályozásához vezet.
2. A piaci lehetőségek kiaknázását visszafogja, ezzel a pénzügyi fenntarthatóságot nehezíti az önkormányzathoz és a költségvetési gazdálkodáshoz való kötődés.
3. A piacot és versenyt torzítja, a helyi vállalkozókat hátrányba kényszeríti az önkormányzat által kontrollált piacok „újr szabályozása”, ott a „saját vállalkozás” előnyökhöz juttatása.
4. A zárt, egyoldalú tagság, az alkalmazotti szemlélet, az autokratikus irányítás akadályozza a valós társadalmi vállalkozások kialakulását a szövetkezés gondolatának beérését.
5. A központi és helyi politikától való függőség torzítja a társadalmi célokat, a foglalkoztatást könnyen klientúra építésre használhatja.

A szövetkezeti alapelvek csorbulása a szövetkezés gondolatát újabb hosszú időre vetheti vissza. Ezzel pedig ismét elvesztünk egy, a területi hátrányok mérséklésében is használható gazdasági eszközt és újabb társadalmi és területi különbségek kialakulásához járulunk hozzá.

5. Összegzés

A 21. század egyik legnagyobb kihívása, a munkátlanság és az abból adódó társadalmi kirekesztődés, ezzel együtt a végletekig növekvő területi különbségek mérsék-

lése. A hathatós válaszhoz a munkafogalom átértékelésére és új foglalkoztatási modell kialakítására egyaránt szükség van. Mivel a fizetett (bér) munka tartósan már nem képes a születéskor várható életkor kitolódásával egyre tömegesebb munkaerőnek munkát biztosítani – a bérmunka atipikus formáinak további elterjesztése mellett –, szükséges az önkéntes, a háztartásban végzett, a közösség érdekében vállalt (alternatív) tevékenységek újbóli beemelése a munka fogalmába. A posztmodern foglalkoztatási modell egymásra épülő elemekből tevődik össze. Épít a gazdaság üzleti, köz- és társadalmi szektorára, azok sokszínű szereplőire. Területileg differenciált és ebből adódóan erős lokális meghatározottsággal bír.

Ebben a foglalkoztatási modellben, az utóbbi időben Magyarországon létszámában és arányában is felfutott közfoglalkoztatás csak átmenetinek és korlátozottnak tekinthető. Bár a helyi önkormányzatok képesek a lokális igények és sajátosságok megjelenítésére és bizonyos termelőeszközökkel (föld, épület, gépek) és helyi piacok (közétkeztetés, energiabiztosítás, közterületek gondozása, (köz)épületek működtetése, egészségvédelem, rekreáció, közösségi közlekedés) feletti kontrollal is rendelkeznek, az ezekhez a területekhez kapcsolódó széleskörű foglalkoztatásban nem szerencsés közvetlenül szerepet vállalniuk. Részint azért, mert a választott terület alapvetően rövidtávon gondolkodik, finanszírozásuk erősen függ a szintén változó központi programoktól, a politikai vagy egyéni érdek felülírhatja a társadalmi célokat, ezzel elveszítik üzleti semlegességüket is, azaz a célok és érdekek eltávolodhatnak a közösségtől. Részint pedig azért, mert nem rendelkeznek a kereskedelmi tevékenységhez és a termelő munka irányításához szükséges tudással, menedzsment kapacitással, forgatókével és gyakorta engedéllyel sem.

A szociális szövetkezetek Európában nagy hagyományokkal, egyre bővülő foglalkoztatási szereppel rendelkeznek. Azonban nem az egyetlen társadalmi vállalkozási formát képezik. Magyarországon a társadalmi vállalkozás fogalma jószerivel csak a szociális szövetkezetekre korlátozódik. Az elmúlt öt-hat év programjainak köszönhetően számuk ugrásszerűen megnőtt, bár működő szociális szövetkezettel csak jóval kisebb számban találkozhatunk. A szövetkezeti alapelveknek megfelelően működő szövetkezetek száma pedig még kevesebb.

A közfoglalkoztatás jelenlegi rendszerében elindult START mintaprogramok deklarált céljaikban és tevékenységeikben hasonlítanak a lehetséges szövetkezeti célokhoz és tevékenységekhez. Ám jelenlegi képességük kereskedelmi bevételek szerzésére gyenge (ez a képesség az állami támogatások lecsökkentésével önmagában még nem erősödik). Ugyancsak hiányzik az önállóság, a demokratikus irányítás, a tagok tulajdonosi szemlélete, az alkalmazottak felkészültsége a vegyes gazdaságban való munkavállalásra. Az átmenetet akadályozó legkritikusabb pontnak a paternalizmus alapjául szolgáló alattvalói szemlélet levetkőzését és ezzel együtt a vállalkozói gondolkodás megerősödését, valamint a helyi önkormányzatokhoz fűződő vi-

szonyt látjuk. A két probléma a szövetkezeteknek helyi önkormányzatok által kontrollált piacokra való belépésében fonódik össze. A mai viszonyok között a társadalmi céloknak és a közszférától való elkülönítés szándékának szintén megfelelő, üzleti viszonyok között fenntarthatóan működő non-profit gazdasági társágokban látjuk a START mintaprogramokat folytathatóknak. A szövetkezeti forma erőltetése, rosszabb esetben teljes kifordítása jelentős veszéllyel járhat, és újabb évtizedekre vetheti vissza ezt a poszt-szocialista országokban amúgy is érzékeny, de különösen a perifériákon kikerülhetetlen társadalmi gazdasági formát. Életképes bevezetésükhöz a közösségek megerősítése, a társadalmi tőke növelése és a szolidáris üzleti gondolkodás fejlesztése elengedhetetlen.

A társadalmi vállalkozások megjelenése és megerősödése pedig különösen a vállalkozáshiányos, elmaradott térségekben hozhat változást. Ugyancsak ezekben a térségekben jelentkezik erősebben a vegyes gazdaságon alapuló, posztmodern foglalkoztatási modell irányába történő elmozdulás, amiben a közfoglalkoztatás most áttekintett dilemmáinak feloldása csak az első lépést jelenti.

Felhasznált irodalom:

- Állami Számvevőszék (2013): *Jelentés a közfoglalkoztatás és a hozzá kapcsolódó képzési programok támogatási rendszere hatékonyságának, eredményességének ellenőrzéséről*. Budapest, 125. o.
- Bagó J. (2014): A közfoglalkoztatás intézményi átalakulása 2013-ban. *Munkaügyi Szemle*, 58, 4, 10-19. o.
- Bartal A. M. (1998): Szociális+föld+program= szociális földprogram? *Valóság*, 41, 9, 37-48. o.
- Bass L. (2010): Az „Út a munkához” program hatása – egy kérdőíves felmérés tapasztalatai. *Esély*, 21, 1, 46-64. o.
- Birkhölzer, K. (2000): A szociális vállalkozások szektora Nyugat-Európában. In *Szomszéd-sági gazdaságfejlesztés*. Közösségfejlesztők Egyesülete, Budapest, 40-45. o.
- Belügyminisztérium (2013): *Önkormányzati Hírlevél*. A Belügyminisztérium elektronikus hírlevele az önkormányzati tisztviselők számára, 2013. évi 1. szám, 63. o.
- Borzaga, C. – Spear, R. (2004): *Trends and Challenges for Co-operatives and Social Enterprises in Developed and Transition Countries*. Edizioni31, Trento. ISBN 88-88224-19-4.
- Csoba J. (2010): Segély helyett közmunka. A közfoglalkoztatás formái és sajátosságai. *Szociológiai Szemle*, 20, 1, 26-50. o.
- De Grip, A. – Hoevenberg, J. – Willems, E. (1997): Atypical Employment in the European Union. *International Labour Review*, 136, 1, 49-71. o.
- Ékes I. (2009): Az atipikus munka és jövője. *Munkaügyi Szemle*, 53, 1, 66-71. o.

- Futó P. et al. (szerk.) (2005): A szociális gazdaság jelene és jövője Magyarországon. *Kutatási zárótanulmány*, Nemzeti Felnőttképzési Intézet, Budapest.
- G. Fekete É. (szerk.) (2011): Önkormányzatok és civil szervezetek helyi foglalkoztatási kapacitásainak növelési lehetőségei. *Tanulmány* a „Közösen a Jövő Munkahelyeiért” Alapítvány részére, Észak-magyarországi Regionális Kutatásokért Alapítvány, Miskolci Egyetem, Miskolc.
- G. Fekete É. – Solymári G. (2004): A szociális gazdaság kiépítésének esélye és feltételei az Észak-magyarországi régióban. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 1, 2, 32-78. o.
- Kuti É. – Marshall M. (1991): A nonprofit szektor fogalma – Egy definíciós vita és ami mögötte van. *Esély*, 3, 1, 61-69. o.
- McMurtry, J. J. (2013): Prometheus, Trojan Horse or Frankenstein? The social and solidarity economy as community creation, market wedge, or state monster. *4th CIRIEC Conference: Social economy on the move... – at the crossroads of structural change and regulation Workshop*, October 24-26 2013., Antwerp.
- Offe, C. (1984): Arbeit als soziologische Schlüsselkategorie? In Offe, C. (ed.): *Arbeitsgesellschaft: Strukturprobleme und Zukunftsperspektiven*. Campus, Frankfurt am Main, 13-43. o.
- Rimler J. (1999): A munka jövője. Új fogalmak, feltételek, forgatókönyvek. *Közgazdasági Szemle*, 46, 9, 772-788. o.
- Robertson, J. (1985): *Future work: jobs, self-employment, and leisure after the industrial age*. Universe Books, New York.
- Szabó K. – Négyesi Á. (2004): Az atipikus munka térnyerésének okai a tudás gazdaságban. *Közgazdasági Szemle*, 51, 1, 46-65. o.
- Szociális Szövetkezetek Országos Szövetsége (SzoSzöv) (1995): *A szövetkezés nemzetközi alapelvei*. Manchester, <http://www.szoszov.hu/a-szovetkezes-nemzetkozi-alapelvei>.
- Török E. (2006): Túlléphetünk-e a bérmunka társadalmán? *Szociológiai Szemle*, 2, 111-130. o.

A startmunka mintaprojekt elemzése Hajdúböszörmény városában

Oláh Judit¹ – Terjék László²

A közfoglalkoztatás, mint aktív foglalkoztatáspolitikai eszköz alapvető célja, hogy a munkaerő-piaci szempontból hátrányos helyzetű, alacsony iskolázottságú, tartós munkanélküliek célcsoportját az állam ne csak segélyből próbálja segíteni, hanem felkarolásukkal foglalkoztatást biztosítson számukra, mely elsősorban átmeneti jellegű. Kutatásunkban a közfoglalkoztatásban részt vevők szintjének munkaerő-piaci szempontból meghatározó jellemzőit vizsgáltuk, mely során arra voltunk kíváncsiak, hogy azok milyen összefüggésben állnak a közfoglalkoztatással. Ennek megalapozására kutatási módszerünk fókuszában elsősorban kérdőíves adatgyűjtést alkalmaztunk, melynek során 300 fővel töltöttük ki kérdőívünket. A közfoglalkoztatást többféle szempontból meg lehet ítélni. A számok vonatkozásában el lehet mondani, hogy az elmúlt években folyamatosan nőtt a Kormány által e célra fordított költségvetési keret. Hasznossága szempontjából pedig az állapítható meg, hogy azon intézmények számára mindenképpen hasznos, amelyeknek önerőből nincsen pénzük alkalmazotti jogviszonyban foglalkoztatni embereket a település feladatainak ellátására.

Kulcsszavak: közfoglalkoztatás, munkanélküliség, startmunka mintaprojekt

1. Bevezetés

Az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök fontosságát mi sem jelzi jobban, minthogy az Európa 2020 stratégiája kifejezetten új eszközök kidolgozásának tervezetét tartalmazta (European Commission 2010). Ezen eszközök sokszínűsége országonként eltérő, viszont leggyakoribbak szinte mindenhol mind ráfordítás mind a résztvevők számát illetően a képzési programok (általános, szak-, munkahelyi), a foglalkoztatás támogatási programok (bértámogatás, stb.), és a közhasznú foglalkoztatás (Dar-Tzannatos 1999, Boone–Ours 2004, Hudomiet–Kézdi 2008). Napjainkban az *unió*

---

¹ Oláh Judit, PhD, habil, egyetemi docens, Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar Alkalmazott Informatika és Logisztika Intézet Logisztika Menedzsment Tanszék (Debrecen).

² Terjék László, PhD, adjunktus, Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar Alkalmazott Informatika és Logisztika Intézet Logisztika Menedzsment Tanszék (Debrecen).

egy-egy országában eltérő hangsúlyt kapott a közfoglalkoztatás, mind ráfordítás mind az érintett célcsoport nagyságát, vagy az eszköz differenciáltságát tekintve. Kis (2012) rámutat arra, hogy a foglalkoztatás az életminőség kiemelt jelentőségű befolyásoló tényezője, mivel a munkajövedelmek biztosításán keresztül nagymértékben meghatározza a lakosság szükségleteinek kielégítését, illetve az emberi erőforrások újratermelését. Lévéen, hogy a foglalkoztatás fontos szerepet játszik a települések és térségek népességeltartó és népességmegtartó képességének fenntartásában (Kis 2008), a munka hozzáférhetőségének javítása, a foglalkoztatás bővítése alapvető jelentőséggel bíró fejlesztéspolitikai célkitűzés.

Az Európai Unióhoz való tartozásunk tekintetében az egyik célkitűzés szerint Magyarországnak 2020-ra el kell érnie a 75%-os foglalkoztatottsági rátát. Eme célhoz való közelebb jutás eszközeként véleményünk szerint felhasználható a közfoglalkoztatási rendszer - mely mégis inkább csak egy tömeges „munkakiváltó” kellék - de hosszabb távú fenntartása komoly társadalmi elégedetlenséghez vezethet. Már most is központi kérdéssé nőtte ki magát az, hogy vajon mennyire hatékony, megéri-e a közfoglalkoztatás? Bár annak célja az átmeneti segítségnyújtás és a munkanélküliek visszavezetése az elsődleges munkaerő-piacra, arról azonban mégsem találunk adatokat, hogy ezt a közfoglalkoztatási rendszerből kikerülve hány embernek sikerült megvalósítania.

A közigazgatás átalakításával párhuzamosan zajlott a közfoglalkoztatás rendszerének átalakítása. 2011. január 1-től új támogatási rendszer, a *Nemzeti Közfoglalkoztatás Programja* váltotta fel a közfoglalkoztatás eddigi rendszerét, melynek legfőbb célja, hogy minél több munkára képes és kész aktív korú, szociálisan rászoruló ember számára biztosítson munkalehetőséget. Az új egységes rendszer sajátossága, hogy közfoglalkoztatás csak a munkaügyi kirendeltség közvetítésével valósulhat meg, melynek szabályozását a *2011. évi CVI. törvény a közfoglalkoztatásról és a közfoglalkoztatáshoz kapcsolódó, valamint egyéb törvények módosításáról* foglalja össze. Ezzel a jogalkotó megszüntette a három különböző közfoglalkoztatási pillért, vagyis a közcélú-, közhasznú-, közmunka programformákat, melyeket egységes rendszerbe foglaltak. Artner (2013) szerint a közfoglalkoztatás három különböző programcsoportja (országos, hagyományos önkormányzati, startmunka vagy másként: „kistérségi mintaprogram”) keretében foglalkoztatottak létszáma a két évvel azelőttinek a duplájára nőtt: 2009-ben 139 ezer, 2011-ben 271 ezer főt ért el (jóval többet, mint az eredeti terv szerinti 219 ezer fő).

A törvény rendelkezései bevezették a közfoglalkoztatási jogviszony fogalomrendszerét, amit a munkaviszony egy speciális formájaként definiál. Eme jogviszonyformára a 2012. évi I. törvény, vagyis a Munka Törvénykönyvének szabályait kell alkalmazni. Ez alapján a közfoglalkoztatási jogviszony a rendes

munkaviszonnal szemben csak határozott időre hozható létre próbaidő nélkül, és időtartama nem lehet hosszabb a közfoglalkoztatáshoz nyújtott támogatás időtartamától (Bagó 2013). Az a természetes személy lehet közfoglalkoztatott, aki a Munka Törvénykönyvéről szóló 1992. évi XXII. törvény alapján munkaviszonyt létesíthet, kivéve, aki tizenhatodik életévét még nem töltötte be, illetve a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. törvény rendelkezései szerint álláskereső, foglalkoztatást helyettesítő támogatásban részesül, viszont nem jogosult szociális, illetve álláskeresői támogatásra. A Közfoglalkoztatási törvény 2012. január 1-jétől módosult, így e szerint közfoglalkoztatott lehet az is, aki a megváltozott munkaképességű személyek ellátásairól és egyes törvények módosításáról szóló törvény alapján rehabilitációs ellátásban részesül (Bagó 2013).

2011. július 1-én létrejött a Belügyminisztérium Közfoglalkoztatási Helyettes Államtitkársága, mely a Nemzetgazdasági Minisztériumtól átvette a közfoglalkoztatás koordinációját és a közfoglalkoztatási támogatás pénzügyi forrását. 2014-ben a közfoglalkoztatásra szánt összeg a Nemzeti Foglalkoztatási Alapban több mint, 183 milliárd forint, álláskeresői járadékra pedig csupán 56 milliárd forinttal számolnak. 2013-ban 172 milliárd forintot fordítottak közfoglalkoztatásra – a téli közfoglalkoztatás 20 milliárd forintos kiegészítésével –, és 50 milliárd forintot pedig álláskeresői járadékra. 2013 novemberében jelentősen növekedett a közfoglalkoztatás rendszerébe kerülők száma, melynek oka a fentebb már megemlítésre került téli közfoglalkoztatás fellendítése. A Központi Statisztikai Hivatal szerint ennek köszönhetően 2013 IV. negyedévében 26 ezer fővel gyarapodott a foglalkoztatottak száma, és ezzel a 15-64 évesek körében a foglalkoztatási ráta megközelítőleg 60%-ra emelkedett (KSH 2014).

A közfoglalkoztatás a hátrányos helyzetű álláskeresői számára biztosít határozott idejű, átmenti munkalehetőséget évről évre egyre nagyobb összegű állami támogatás mellett és egyre nagyobb létszámot bevonva (Bagó 2013, Lőrincz 2013).

A közfoglalkoztatás az úgynevezett nem piaci munkahelyteremtés kategóriájába tartozik, és elődeihez hasonlóan folyamatosan viták középpontjában áll, dilemmái Európa szinten is megfigyelhetők. A közmunkavégzés pénzügyi rentabilitása, vagyis hogy a benne részt vevők megtermeljék a bérüket és a közmunka költségeit, természetesen csak úgy képzelhető el, ha a munkavégzés a termelés területén, a vállalkozói szférában történik, és új, a piacon értékesíthető értéket állít elő (Antalik et al. 2013, 74. o.).

A bírálói legfőképpen azt nehezményezik, hogy nem elég hatékony, sokszor nem valós szükségletet elégít ki, a költségvetést terheli a finanszírozása, ezért hosszabb távon nem életképes munkahelyeket teremt. A közfoglalkoztatás hasznossága elsősorban társadalmpolitikai összefüggésben értelmezhető és

tolerálható, ha a gazdaság kemény követelményei itt háttérbe szorulnak (Bagó 2013).

2. A vizsgálat anyaga és módszere

Hajdúböszörmény a Nyírség és a Hajdúság találkozásánál fekszik, Kelet-Magyarország első számú regionális centrumának, Debrecennek az agglomerációjában található. Az egykor igen jól prosperáló hajdúváros ma helyét és szerepét keresi a térségben, szerkezetátalakítási, valamint foglalkoztatási problémái vannak. A kistérség munkaerő-piaci helyzetét a földrajzi elhelyezkedése határozza meg, ebből kifolyólag a gazdasági élet nehézségei halmozottan jelentkeznek. Fejlettségi besorolását tekintve országosan ugyan nem tartozik a 33 leghátrányosabb kistérséghez, de *hátrányos helyzetű* lévén, *súlyos munkanélküliségi problémákkal* küzd.

Kérdőívünket – a Hajdú-Bihar Megyei Kormányhivatal Munkaügyi Központjának írásbeli kérelmére –, a Belügyminisztérium Közfoglalkoztatási Helyettes Államtitkársága is jóváhagyta. A kérdőív felépítését tekintve egy általános adatfelvételi lapból és az adott célcsoportra vonatkozó hipotézisek alapján megfogalmazott kérdésekből állt. A kérdések döntően feleletválasztós kérdés formájában szerepelnek a kérdőívben. Hajdúböszörményben a 2013. évi kistérségi mintaprojektek indítása március 1. A vizsgálatot 2013 májusában végeztük, azoknak a közfoglalkoztatottaknak a körében, akiket ebben az évben leghamarabb közvetítettek. A kérdőív 37 kérdésből állt, és 300 fő közfoglalkoztatott töltötte ki (Oláh 2013).

3. A vizsgálat eredménye

Hajdúböszörmény Város Önkormányzata a 2012. évet követően 2013-ban is pályázatot nyújtott be a startmunkaprogram keretében közfoglalkoztatás támogatására, melyet megnyert. A 2013-ban elnyert összes program több mint egymilliárd forint értékű, amelyen belül a beruházási eszközkölségek, a várost gyarapítva, közel 160 millió forint értékűek. 2013-ban a közfoglalkoztatásba bevontak száma 975 fő volt. A *mintában 300 fő közfoglalkoztatott* szerepelt, megoszlásukat tekintve elmondható, hogy a belvízelvezető rendszerek rendbetétele projektben 62 fő, az illegális hulladéklerakó helyek felszámolása projektben 34 fő, a közúthálózat karbantartása projektben 72 fő, a biogazdálkodási projektben 9 fő, a mezőgazdasági földutak rendbetétele projektben 31 fő, a növénytermesztési

projektben 22 fő, a betonelem gyártási projektben 7 fő, a téli közfoglalkoztatási projektben 37 fő és az egyéb értékteremtő projektben 26 fő vett részt.

A kutatási kérdőívet kitöltők 36,6%-a (110 fő) nő és 63,3%-a (190 fő) férfi. A nők aránya több mint a 2012. évi start mintaprojektekben képviselt arányuk (30%). A várt nembeli arány összefüggésben áll a programban elvégzendő feladatokkal. A projektek munkafeladatait megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy a feladatok olyan munkaköröket feltételeznek, melyeket elsősorban a munka jellegéből fakadóan, az elvárt szakképzettség miatt a férfi munkaerő tudja betölteni. A nők a növénytermesztési projektben és a többi projekt adminisztrációs munkaköreibe felvett közfoglalkoztatottak lehettek.

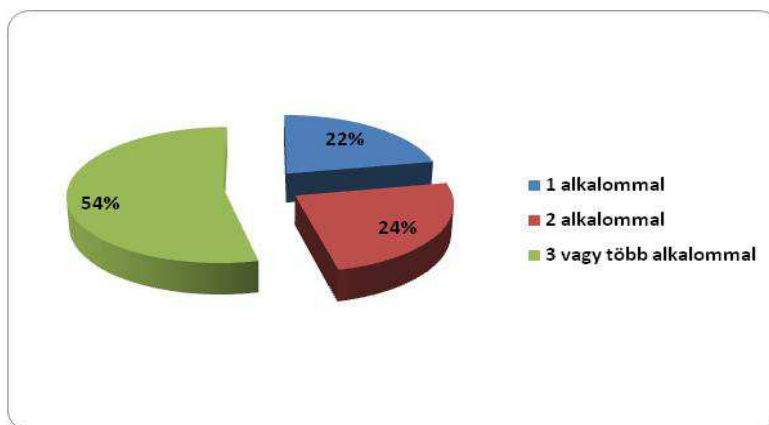
Megállapítható, hogy a programban dolgozók 40%-a (118 fő), a 36-50 év közötti korosztályhoz tartozik. Ennek okaként egyrészt az említhető, hogy az elsődleges munkaerő-piacon, 40 éves kor alatt még nagyobb az esély az elhelyezkedésre, másrészt az, hogy a közfoglalkoztatás elsődleges célcsoportja a foglalkoztatást helyettesítő támogatásban részesülők. A 26-35 év közötti korosztály és az 51-60 év közötti korosztály hasonló aránnyal szerepelt (23%). A 21-25 év alattiak (32 fő) alacsony részvételének (11%) oka ismételtén a foglalkoztatást helyettesítő támogatásra való jogosultságra vezethető vissza, mely meghatározza a programban való részvételének lehetőségét. A minta alapján kijelenthetjük, minden álláskeresőnek kortól függetlenül van esélye a közfoglalkoztatásban elhelyezkedni. A közfoglalkoztatót nem ösztönzi semmilyen olyan kedvezmény, mint az elsődleges munkaerő-piacon foglalkoztatókat, hogy egyes korosztályhoz tartozók alkalmazása esetén nagyobb támogatást kaphatnának (Csoba 2010, Szabó 2013).

Az 1. ábra a közfoglalkoztatásban való részvétel előfordulásának gyakoriságát mutatja. *H1: Feltételezésünk volt ezzel a kérdéssel kapcsolatban, hogy a megkérdezettek nagy része, már több mint három alkalommal vett részt közfoglalkoztatásban.*

Az 1. ábrán látható, hogy a program résztvevőinek 54%-a (161 fő) már 3 vagy több alkalommal végzett közfoglalkoztatás keretében munkát. Ez több okra vezethető vissza. Egyik oka az, mint már korábban említettük, hogy a közfoglalkoztatás elsődleges foglalkoztatási típusá vált, és az önkormányzatok a települések legmeghatározóbb foglalkoztatói lettek, a térség gazdasági viszonyaira való tekintettel. Egyéb elhelyezkedési lehetőség hiányában az önkormányzati foglalkoztatás a települések lakóinak életében nélkülözhetetlenné vált. *Az eredményt tekintve a H1 beigazolódott, mivel az 300 fő közül 161-en (54%) már több mint három alkalommal vettek részt a közfoglalkoztatási programban.* Ez az önkormányzati közfoglalkoztatás meghatározó jellegére mutat rá. A közfoglalkoztatási programok értékteremtő céljukat csak akkor tudják teljesíteni, ha az abba bevont személyek érdekeltek és motiváltak a minél hatékonyabb

munkavégzésre. Az önkormányzatok, mint közfoglalkoztatók, a dolgozók kiválasztásánál figyelembe veszik egyrészt a jogszabályi kötelezettségeket, illetve figyelemmel vannak arra, hogy a startmunka mintaprogramokba, – melyek időtartamukat tekintve akár 12 hónaposak is lehetnek – azok az álláskeresők kerüljenek elsősorban felvételre, akik már korábbi közfoglalkoztatotti jogviszonyuk alatt az elvártaknak megfelelően teljesítettek. A közfoglalkoztatás kötelező jellegű elvállalása – jogszabályok alapján – újabb okként említhető a visszatérő részvételre. Az elsődleges munkaerő-piacra való visszatérés egyrészt azért nehéz, mert nem jut idejük álláskeresésre, másrészt a programban résztvevők „hozzászoknak” a közfoglalkoztatás ún. szezonálisához.

1. ábra Hány alkalommal dolgozott a közfoglalkoztatás keretében?

Forrás: Saját szerkesztés

A kutatásunkban arra voltunk kíváncsiak, hogy a közfoglalkoztató részéről történt-e tudásfelmérés, mielőtt a munkába állás megtörtént volna. A válaszadók 88%-a (263 fő) véleménye szerint nem történt tudásfelmérés a közfoglalkoztató részéről. A szerzett információk és tapasztalataink alapján ez elsősorban abból adódhat, hogy a közfoglalkoztatásba rendszeresen azok a visszatérők kerülnek, akiknek a munkáját, képességeit már ismeri a közfoglalkoztató. Az eredményekben jelentősen közrejátszott a tudásfelmérés idő, és költségigénye valamint a közfoglalkoztatók adminisztratív leterheltsége is. A közfoglalkoztatásba kerülés előtt nem szokott tudásfelmérés lenni, csak a mezőgazdasági programban volt bemeneti mérés a tanfolyam megindulása előtt, amit 57 fő válasza támasztott alá.

Az elsődleges munkaerő-piacra való visszatérési illetve az újbóli közfoglalkoztatásban való részvételi szándékot kívánja szemléltetni a 2. ábra. Ebben

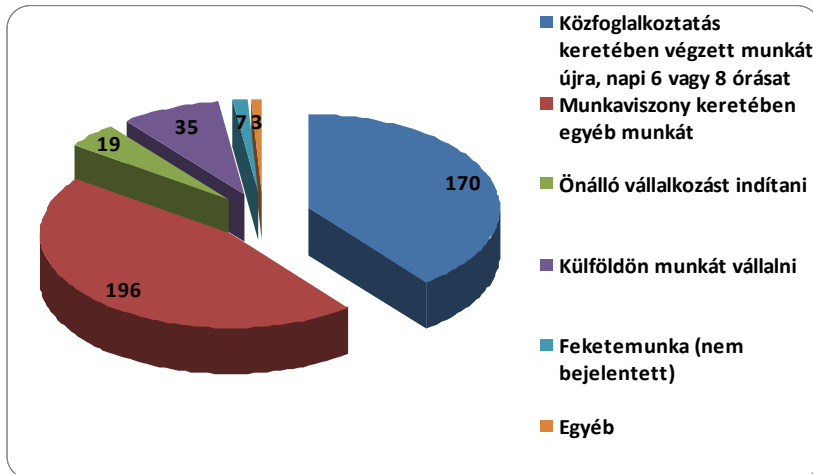
az esetben fontos megjegyeznünk, hogy a választ adók több foglalkoztatási formát is megjelölhettek egyszerre, tehát nem 300 az esetszám, hanem összesen 430.

H2: Elvárásunk szerint a megkérdezettek nagy része az elsődleges munkaerőpiacon szeretne munkát vállalni a jövőben, munkaviszony keretében.

H3: Feltételezzük, hogy a közfoglalkoztatásban résztvevők el akarják kerülni a feketemunkát.

A kapott válaszok teljes mértékben igazolják az elvárásainkat, a választ adók 65%-a (196 fő) szeretne az elsődleges munkaerő-piacon munkát vállalni a jövőben, de igen magas, 57%-os (170 fő) a közfoglalkoztatást választók aránya. A legbiztosabb, legkiszámíthatóbb lehetőségnek ezt tartják, amit Szabó (2013) kutatási eredményei is bizonyított. A közfoglalkoztatás nem engedi a párhuzamos munkavállalást a közfoglalkoztatott részéről, ami az elsődleges munkaerőpiacra visszatérés ellenőztője lehet. *H2 – Elvárásunk szerint a megkérdezettek jelentős része az elsődleges munkaerő-piacon szeretne munkát vállalni a jövőben, munkaviszony keretében – beigazolódott.* A közfoglalkoztatás a legjobb „próbaidő”, amikor közalkalmazotti kinevezés szükségessé és lehetségessé válik, a már megismert kollegák közül lehet választani. A program résztvevői közül mindösszesen 19 fő (6%) nyilatkozott úgy, hogy önálló vállalkozás indításában is gondolkodik, illetve 35 főtől a külföldi munkavállalás sem áll távolumé Érdekessége a 2. ábrának, hogy a megkérdezettek 2%-a, tehát 7 fő a nem bejelentett foglalkoztatást, a feketemunkát is megjelölte újabb elhelyezkedési alternatívaként. *H3 – Feltételezésünk, hogy a közfoglalkoztatásban résztvevők el akarják kerülni a feketemunkát – beigazolódott.* Tapasztalatunk az, hogy az emberek a legális, bejelentett munkát keresik. Ebben nagy szerepe van annak, hogy az egészségbiztosítási ellátáshoz való jogosultság szempontjából a jelenleg hatályos jogszabályi előírások (1997. évi LXXX. törvény a társadalombiztosítás ellátásaira és a magánnyugdíjra jogosultakról, valamint e szolgáltatások fedezetéről) értelmében annak, akinek az egészségügyi szolgáltatás igénybevétele megalapozó jogviszonya rendezetlen, a megfelelő egészségügyi ellátás megszerzése érdekében egészségügyi szolgáltatási járulékot kell fizetnie. Ennek megfizetését bizonyos jövedelmi határokon belül az önkormányzat átvállalhatja. A lehetséges másik indok a foglalkoztatást helyettesítő támogatásban részesülőnek, a megállapítást követő egy évben a foglalkoztatást helyettesítő támogatásra való jogosultságának fennállása alatt legalább 30 nap időtartamban közfoglalkoztatásban, munkaviszony jellegű foglalkoztatásban, egyszerűsített foglalkoztatásban vagy háztartási munkában megszerzett jogviszonnyal kell rendelkeznie, a továbbfolyósításhoz.

2. ábra Milyen munkát szeretne vállalni a jövőben?

Forrás: Saját szerkesztés

A kutatásunk további részében arra kerestük a választ, hogy a közfoglalkoztatott – az iskolai végzettségét figyelembe véve – mennyire elégedett a közfoglalkoztatásban betöltött munkakörével. A közfoglalkoztatottak 30%-a (100 fő) teljesen elégedett és 64 fő (21,3%) inkább elégedett a betöltött közfoglalkoztatási munkakörével. 82 fő (a megkérdezettek 27%-a) válaszolta, hogy elégedett meg nem is a betöltött munkakörével. Az elégedetlenek valószínűleg a magasabb iskolai végzettségűek közül kerülnek ki, valamint a szellemi munkát végezni akaró középfokú végzettséggel rendelkező nők (Bácsné 2014), akiket fizikai munkakörbe vettek fel. Ide vonatkozóan megállapítható, hogy bizonyos típusú munkafeladatok olyan fizikai igénybevételt jelentenek, amelyeknek inkább a férfiak felelnek meg (Vántus et al. 2011).

4. Összegzés

A közfoglalkoztatás rendszere végigkíséri történelmünket már a középkortól kezdve, persze a korszakokkal összefüggésben különböző formában és funkcióban kellett jelen lennie. Közös vonásuk, hogy mindig ama időszakokban került előtérbe, amikor a gazdaságban és a foglalkoztatásban valamilyen változási folyamat következett be. Az állam oldaláról nézve az elmúlt időszakban többek között ennek segítségével is megpróbált újabb munkahelyeket teremteni, s a rendszer átalakításával gyarapítani

kívánja a foglalkoztatottság arányát. Ez társadalmi szempontból előnyös képet fest, azonban általában véve keveset tudni arról, hogy milyen lecsapódásokat okoz a közfoglalkoztatás a résztvevők szintjén, illetve ezen célcsoporton belül milyen egyéni tényezők jelennek meg a munkanélküliség összefüggésében. Ennek okán, 2013 tavaszán kutatást végeztünk az Észak-Alföldi Régió egyik városában, a Debrecen vonzáskörzetéhez tartozó Hajdúböszörményben. Célunk az volt, hogy a közfoglalkoztatási jogviszonyban lévő emberek egy részével, olyan kvantitatív kutatást végezzünk, amely rávilágít a foglalkoztatás eme formájának egyéni szintű jellemzőire.

Tekintettel arra, hogy a közfoglalkoztatás beavatkozás az állam részéről, mind a gazdaság működésébe, mind a munkaerő-piaci folyamatokba, egy jól működő gazdaságban csak átmeneti jellegű lehet.

Ha szeretnénk válaszolni a közfoglalkoztatás intézményét ért bírálatokra, annak tekintetében, hogy mennyiben teljesíti a tőle elvártakat, akkor ennek az eredménynek a birtokában azt állapíthatjuk meg, hogy a közfoglalkoztatás mindenképpen a *feketemunka ellenőszítőnzőjeként hat* (Nagy–Való 2013, 2014), mint ahogy azt céljaként kitűzte. Sokan egyetlen lehetőségnek tartják a közfoglalkoztatást a jövedelemszerzésre.

Jövőbeli cél lenne, hogy a közfoglalkoztatási program *fenntartható munkahelyeket teremtsen*, ehhez az alábbi feltételek szükségesek: működési költségek árbevételből való fedezése, termelés és szolgáltatás nyújtása a piac igényei alapján, piackutatás, stratégiai menedzsment, stb. javasoljuk, hogy Hajdúböszörmény Város Önkormányzata közfoglalkoztatási programjának előkészítése, illetőleg megvalósítása során még szorosabban együttműködjön a kisebbségi önkormányzattal, a területén működő civil szervezetekkel, valamint az illetékes munkaügyi kirendeltséggel. Az együttműködés elősegítheti a program célzott, hatékony megvalósítását, *jó gyakorlatok* születését és elterjedését, illetőleg hozzájárulhat ahhoz, hogy a roma lakosság megfelelő arányban váljon résztvevőjévé a közfoglalkoztatási programoknak. Annak érdekében, hogy a közfoglalkoztatás eredményes legyen, a munkaadó elérje a szakmai céljait és a közpénzeket is jól használja fel, hatékony szervezésre, munkairányításra, továbbá ellenőrzésre van szükség.

Felhasznált irodalom:

Antalik I. – Juhász T. – Kovács I. – Madarász I. – Poór J. – Szabó I. (2013): *Foglalkoztatás és atipikus foglalkoztatás Komárom-Komárno térségben*. Szent István Egyetem, Gödöllő–Komárom, 255. o.

Artner A. (2013): Közfoglalkoztatás és versenyképesség. *Munkaügyi Szemle*, 1, 6, 16. o.

- Bácsné Bába É. (2014): Kisgyermekes anyák a munkaerőpiacon: Pro és contra. (Mothers with young children in labour market: pros and cons.) *A Virtuális Intézet Közép-Európa kutatására Közleményei*, VI(1-2), 250-259. o.
- Bagó J. (2013): A közfoglalkoztatás célja és szabályozása. *Munkaiügyi Szemle*, 1, 4-5. o.
- Boone, J. – Ours, J. (2004): Effective Active Labor Market Policies. *Discussion Paper 1335*, The Institute for the Study of Labor (IZA), Bonn. <http://ftp.iza.org/dp1335.pdf>.
- European Commission (2010): *Active labor market policies for the EU2020-strategy: ways to move forward*. Letöltés dátuma: 2010.10.26. <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=88&langId=hu&eventsId=281&furtherEvents=yes>.
- Csoba J. (2010): Segély helyett munka. A közfoglalkoztatás formái és sajátosságai. *Szociológiai Szemle*, 20(1), 26-52. o. ISSN 1216-2051.
- Dar, A. – Tzannatos, Z. (1999): Active labour market programs: A review of the evidence from Evaluations. *Working paper*, World Bank, http://rru.worldbank.org/documents/toolkits/labor/toolkit/pdf/reference/Dar_Tzannatos_1999_854C0.pdf.
- Hudomiet P. – Kézdi G. (2008): Az aktív munkaerő-piaci programok nemzetközi tapasztalatai. *Kormányzás, Közpénzügyek, Szabályozás*, 3, 1, 3-37. o. http://www.kormanyzas.hu/081/01_Hudomiet-Kezdi.pdf.
- Kis K. (2008): The examination of settlement functions in the Hódmezővásárhely micro-region according to the institutional provision. *Agrár- és Vidékfejlesztési Szemle*, 1, 1-6. o.
- Kis K. (2012): A vidéki erőforrások helyzete és szerepe a Hódmezővásárhelyi kistérség gazdaságában. *Doktori értekezés*, Debreceni Egyetem, Debrecen.
- Központi Statisztikai Hivatal (2014): *Statisztikai Tükör. Munkaerő-piaci folyamatok, 2013*. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mpf/mpf1312.pdf>.
- Lőrincz L. (2013): Az önkormányzatok szerepe a közfoglalkoztatásban. *Önkormányzatok szerepe a Vidékstratégia megvalósításában Konferencia sorozat*, Magyar Önkormányzatok Szövetsége, 2013. október 22., Nyírcsaholy.
- Nagy Z. I. – Való V. (2013): The Lawful Execution of Employer Rights Is an Important Subsystem of Corporate Governance (A Labor Case Study.) *Danube: Law and Economics Review*, 4(3), 201-217. o.
- Nagy Z. I. – Való V. (2014): Specialities of the Hungarian Labor Law (Case study). *Journal on Legal and Economic Issues of Central Europe*, 5(1), 69-78. o.
- Oláh J. (2013): A foglalkoztatottság aktuális kérdései az Észak-alföldi Régióban. *Habilitációs értekezés*, Debreceni Egyetem, Debrecen.
- Szabó A. (2013): A közfoglalkoztatás a gazdasági ciklusok kontextusában. *Doktori értekezés*, Debreceni Egyetem, Debrecen.
- Vántus A. – Felföldi J. – Nagy G. (2011): A legeltetéses és legeltetés nélküli tejelőmarhataartás ökonómiai és munkaszervezési kritikus pontjainak elemzése. *Gyepgazdálkodási Közlemények*, 1, 47-52. o.
1991. évi IV. törvény a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról.
1992. évi XXII. törvény a Munka Törvénykönyvéről.
1997. évi LXXX. törvény a társadalombiztosítás ellátásaira és a magánnyugdíjra jogosultakról, valamint e szolgáltatások fedezetéről.

2011. évi CVI. törvény a közfoglalkoztatáshoz kapcsolódó, valamint egyéb törvények módosításáról.

2012. évi I. törvény a Munka Törvénykönyvéről.

Intézmények és boldogság az Európai Unió tagállamaiban

Tóth Ákos¹

A tanulmány arra keresi a választ, hogy a formális és informális intézmények minősége és homogenitása hatással van-e a társadalom jólétére, azaz az egyének boldogságára. Azt feltételezzük, hogy a kiszámítható intézményi környezet tervezhetőbbé teszi az egyének és a piaci szereplők cselekedeteit, ezáltal növeli a boldogságérzetüket is.

A tanulmány első két fejezetében irodalmi áttekintés keretében ismertetjük az intézmények és a boldogság kutatásának legfontosabb eredményeit. A tanulmány fő fejezetében az uniós tagállamokat komparatív elemzéssel hasonlítjuk össze. A vizsgált változók: Worldwide Governance Indicator, mellyel a formális intézmények minőségét mérjük; kultúra index, mely mutató az informális intézmények kikényszerítő erejét mutatja és az OECD Better Life Index – étellel való elégedettség szintje, mely változóval a társadalom jólétét szemlélítjük. Az összehasonlító elemzések eredményeit statisztikai próbával ellenőrizzük. A tanulmány az elemzésekből levonható következtetések megfogalmazásával zárul.

Kulcsszavak: intézmények, boldogság, Európai Unió

1. Bevezetés

Az Európai Unió tagállamait összehasonlítva jelentős eltéréseket figyelhetünk meg arra vonatkozóan, hogy az egyes országok lakossága mennyire elégedett az életével. Vannak olyan országok, mint Magyarország, melynek lakossága sokkal elégedetlenebb az életével, mint azt az ország fejlettségi szintje indokolná. Ez az indokolatlanul nagy eltérés felveti a kérdést, hogy milyen tényezők hatnak az egyéni szubjektív jóllétre? Tanulmányunkban az irodalmi áttekintésben bemutatásra kerülő tényezők közül az intézmények és azok harmóniájának az egyéni boldogságra gyakorolt hatását vizsgáljuk.

Scitovsky (1990) „Az örömtelen gazdaság” című munkájában az elsők között hívja fel a figyelmet arra a paradoxonra, hogy az egyéni gazdagság (*egy főre jutó GDP*) nem jár automatikusan boldogságérzettel és a pénz csak lehetőség a boldog-

---

¹ Tóth Ákos, PhD, főiskolai docens, Kecskeméti Főiskola Gépipari és Automatizálási Műszaki Főiskolai Kar Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Tanszék (Kecskemét).

ság-érzés létrejöttéhez. Ez a mára már igazolt, de a hétköznapi ember számára akkor még nem evidens megállapítás számos kutató érdeklődését keltette fel, így az elmúlt évtizedekben számos kutatás fő vizsgálódási területe lett a gazdaság és a boldogság közötti kapcsolat kutatása.

Párhuzamosan a boldogságtudomány fejlődésével egy másik témakörben, az intézmények gazdaságélénkítő szerepét illetően is forradalmi áttörés született. North, Williamson, Pejovich, Boettke és szerzőtársai és Williamson–Matters munkáikban – eltérő megközelítésben – arra hívják fel a figyelmet, hogy az intézmények minősége, típusa és az egyes típusok közötti harmónia mértéke egyaránt hatással vannak a gazdasági teljesítményre.

Jelen tanulmányban arra teszünk kísérletet, hogy a boldogság és gazdasági növekedés, valamint az intézmények és gazdasági teljesítmény két eddig külön kutatott területét megpróbáljuk együtt vizsgálni. Arra a kérdésre keressük a választ, hogy a formális és informális intézmények minősége és homogenitása hatással van-e a társadalom jólétére, az egyének boldogságára.

Azt feltételezzük, hogy *a kiszámítható, minőségi és homogén intézményi környezet tervezhetőbbé teszi az egyének és a piaci szereplők cselekedeteit, növeli az élettél való elégedettségüket.*

A tanulmány első két fejezetében irodalmi áttekintés keretében az intézmények és a boldogság területén eddig, a jelen tanulmány témájához kapcsolódó kutatási eredményeket ismertetjük. A tanulmány fő fejezetében az uniós tagállamokat komparatív elemzéssel hasonlítjuk össze. A vizsgált változók: *Worldwide Governance Indicator*, mellyel a formális intézmények minőségét mérjük; *kultúra index*, mely mutató az informális intézmények kikényszerítő erejét mutatja; és az *OECD Better Life Index – élettél való elégedettség szintje*, mely változó a társadalom jóllétét méri. Az összehasonlító elemzések eredményeit statisztikai próbával ellenőrizzük. A tanulmány az elemzésekből levonható következtetések megfogalmazásával zárul.

2. Az intézmények számítanak

North (1991, 97. o.) megfogalmazásában az intézmény *„Emberek által megalkotott, formális és informális korlátok összessége, melyek gazdasági, politikai és társadalmi interakciók alapjául szolgálnak.”* Az intézmények rendet teremtenek és csökkentik a csere során a bizonytalanságot, meghatározzák a választási lehetőségeket, hatással vannak a tranzakciós és termelési költségekre, befolyásolják a nyereségeséget és a gazdasági tevékenységek megvalósíthatóságát is elősegítik. A fő cél olyan intézmé-

nyek létrehozása, melyek növelik a termelékenységet. Az intézmények két fő típusát különböztetjük meg. Az informális és a formális intézmények eltérnek egymástól.

Az informális intézmények legfőbb sajátosságai:

- normák, szokások, hitek, tradíciók, vallás;
- beágyazottak;
- az egyének személyes preferenciáiban gyökereznek;
- nagyon lassan változnak;
- szájhagyomány, utánzás során sajátíthatók el;
- felülről jövő intézkedésekkel, szabályokkal nem változtathatóak meg, csak elnyomni lehet őket;
- a változás az egyénektől kiindulva, endogén módon következik be.

A formális intézmények legfőbb sajátosságai:

- alkotmány, törvények, tulajdonjog;
- az irányítási (*governance*) struktúra felépítését meghatározó szabályok;
- exogén módon kialakuló formális szervek által létrehozott intézmények;
- gyorsabban változnak, mint az informális intézmények;
- meghatározzák a politikai és a gazdasági rendszert;
- alapul szolgálnak a végrehajtó hatalom működéséhez (*bíróság, rendőrség*);
- megváltoztatni nem tudják, csak elnyomni képesek az informális intézményeket.

Az informális és formális intézmények hierarchikusan elhelyezkedő szintjei között kapcsolat áll fen, melyet Williamson (2000) modellje a következőképpen szemlélteti:

1. Az első szinten a legmélyebben beágyazott informális intézmények, az egyének szokásai, a hagyományok és tradíciók találhatóak.
2. A második szintet az intézményi környezet és az azt alkotó formális szabályok, mint például a tulajdonjog védelmét biztosító szabályok alkotják.
3. A harmadik szinthez az irányítási folyamatokat meghatározó szabályok tartoznak. A játékszabályok meghatározása, különösen a szerződésekre vonatkozó szabályozások a meghatározóak ezen a szinten, mivel a fő cél a kormányzati struktúrák összhangba hozása a tranzakciós költségekkel.

Ha egy magasabb szinten intézményi változás következik be, akkor az kihat az alatta található intézményi szintekre és ott is intézményi változás következik be. Az alacsonyabb szintekről a magasabb szintek irányában visszacsatolás figyelhető meg.

Boettke és szerzőtársai (2008) Williamsonhoz hasonlóan az intézmények kapcsolatát vizsgálják. Ebben a modellben is az intézmények 3 kategóriába sorolhatók:

- belső hatásra, endogén módon kialakuló intézmény (IEN) – egyének által spontán alkotott intézmények;
- belső hatásra, exogén módon kialakuló intézmény (IEX) – nemzeti kormányok által alkotott intézmények;
- külső hatásra, exogén módon kialakuló intézmény (FEX) – nemzetközi szervezetek által alkotott intézmények.

Az egyes intézményi kategóriák nem élesen különülnek el egymástól, hanem átmenet van közöttük. Hasonlóan a Williamson által alkotott struktúrához, ebben a modellben is egymásra épülnek az egyes intézményi szintek. Boettke és szerzőtársai elméletében létezik még egy mag (*mētis*), amely az intézmények eredete. E köré a mag köré épülnek fel rétegekben az intézmények. A mag körül, azzal közvetlen kapcsolatban állnak az egyének által spontán alkotott intézmények (IEN). Ezt veszik körül a nemzeti kormányok által alkotott intézmények (IEX) és a magtól a legtávolabb találhatóak a nemzetközi szervezetek által alkotott intézmények (FEX). Minél távolabb vagyunk a magtól, annál kevésbé és nehezebben érvényesül az adott intézmények szerepe, annál nehezebb azoknak a *mētis*-szel történő összhangba hozása. Fontos megállapításuk a szerzőknek, hogy a formális intézményeket a kormányoknak és a nemzetközi szervezeteknek az egyéni értékek figyelembevételével kell megalkotniuk, mert csak az így törvényi szintre emelt szabályokat érzik magukénak az egyének, és ekkor nagyobb az esély a jogkövető magatartásra. Ellenkező esetben az egyének az elnyomás eszközének érzik a szabályokat és a kiskapukat fogják keresni, mely csökkenti a kiszámíthatóságot, és károsan hat a gazdaság teljesítményére is.

Pejovich (1999) az informális és formális intézmények közötti kapcsolatokat négy fő szabályát a következőképpen foglalja össze:

1. A formális intézmények a visszacsatolás révén hatással lehetnek az informális intézményekre, de megváltoztatni nem tudják azokat.
2. A formális intézmények közvetlen konfliktusban vannak az informális intézményekkel.
3. Az aktorok a formális intézményeket gyakran elutasítják, vagy semleges érvényűnek tekintik. Az informális megállapodások számos esetben csökkentik a tranzakciós költségeket.
4. A formális és informális intézmények együttműködnek, kölcsönösen kiegészítik egymást. Kialakulhat és gyakran ki is alakul egy olyan kapcsolat, mely harmóniát teremt a formális és informális intézmények között.

Az előbb ismertetett megállapítások alapján fogalmazta meg Pejovich az ún. interakciós tézist: *„Ha a formális intézmények összhangban vannak az informális intézményekkel, akkor a hatásukra végbemenő interakciók tranzakciós költségei csökkennek, és egyúttal a közösség gazdagságát növelő erőforrások szabadulnak fel. Ha a formális és informális intézmények nem illeszkednek és nincsenek összhangban egymással, akkor a hatásukra végbemenő interakciók tranzakciós költségei növekednek, míg a közösség, társadalom gazdagságát növelő erőforrások csökkennek”* (Pejovich 1999, 171. o.).

Williamson (2009) tanulmányában hangsúlyozza, hogy az informális intézmények szerepe nagyon fontos a formális intézmények megalkotási folyamatában, egyúttal empirikusan igazolja, hogy azokban az országokban, amelyekben az állam által alkotott formális szabályok összhangban vannak a társadalmi normákkal, ott nagyobb a gazdasági növekedés.

A szerző fő tézisei a következők:

1. Az informális intézmények nagymértékben befolyásolják a gazdasági fejlődést.
2. A formális intézmények akkor hatékonyak, ha megalkotásukkor figyelembe veszik a már korábban létező informális intézményeket, és azokkal összhangban hozzák őket létre.
3. Az intézmények formalizálása károsan hathat a gazdaság működésére, mivel a társadalomban aggodalmat válthatnak ki és ez által növelhetik a bizonytalanságot.

Összegzésként megállapítható, hogy az intézmények minősége és a formális intézmények informális intézményekhez történő hangolása döntő szerepet játszik abban, hogy a gazdaság hogyan teljesít, és hogyan érzik magukat az emberek egy adott intézményi környezetben.

3. A boldogság számít

Scitovsky (1990) *„Az örömtelen gazdaság”* című művében fogalmazta meg, hogy a sok pénz automatikusan nem teszi boldoggá az embereket. Az anyagi jólét lehetőségét teremti ahhoz, hogy az anyagi erőforrások optimális és racionális felhasználásával a legmagasabb szinten elégítse ki az egyén a szükségleteit, mely szükségletkielégítés eredménye lehet a boldogság.

Csíkszentmihályi (1990, 2010) szerint a boldogság egy szubjektív fogalom, nem lehet meghatározni, hogy pontosan mi is az, hiszen minden ember számára más és más. Amit egyértelműen állít, hogy *„... a boldogság nem olyasmi, ami csak úgy*

megtörténik velünk, és nem kapcsolatos a szerencsével vagy a véletlennel sem. Nem vásárolható meg pénzzel, nem szerezhető meg hatalommal. Nem a külső eseményektől függ, inkább attól, hogyan értelmezzük azokat mi magunk. A boldogság valójában olyan állapot, amelyre fel kell készülni, és mindenkinek magának kell ápolnia és óvnia” (Csíkszentmihályi 2010, 20. o.). A szerző érvelését és szemléletét elfogadjuk, és ezt tekintjük érvényesnek tanulmányunkban, amikor boldogságról beszélünk.

Kalmijn–Veenhoven (2005) kutatásai eredményeként megállapítják, hogy a politikai, gazdasági és személyes szabadság hatással van az egyének boldogságára.

Sen (2003) szerint az egyén szabadsága jelentősen hat a gazdasági fejlődésre. Amellett érvel, hogy ha az egyén számára fontos tevékenységeket végezhet szabadon, akkor nagyobb az esély arra, hogy az újonnan létrehozott javak és szolgáltatások a társadalom többi tagja számára is hasznosak legyenek. Az egyéni szabadság növeli a kreativitást, a hasznosságot, csökkenti a bizonytalanságérzetet, azaz indirekt módon pozitív hatása van az emberek boldogságára.

Brooks (2008) Sen eredményeit alátámasztva szintén a szabadság gazdaság- és boldogságélénkítő hatása mellett érvel. Elemzéseiben igazolja, hogy a szabadabb nemzetgazdaságokban boldogabbak az emberek. A boldog emberek körében nagyobb az önkéntesség, nagyobb az adományozó-kezd. A szabadabb nemzetgazdaságú országokban a nonprofit szektor is hatékonyabban működik, nagyobb a bizalom az állami döntéshozók és a gazdasági szereplők között. Láthatjuk, hogy a boldogabb társadalmakban nagyobb az esély a jobb gazdasági teljesítmény elérésére.

Frey–Stutzer (2000, 2002) szerzőpáros azt vizsgálja, hogy a munkanélküliség, a jövedelem és az infláció milyen hatással van az egyének boldogságára. A munkanélküliség az egyén és az egész társadalom számára negatív hatással van az egyének jóllétére, az étellel való megelégedettségére. A jövedelem csak egy bizonyos szintig növeli a boldogságérzetet, e szint fölött – mely szint minden társadalomban más és más – a további egy főre jutó jövedelemnövekedés és a boldogság további emelkedése között nem mutatható ki szignifikáns kapcsolat. Ez a megállapítás megerősíti Scitovsky és Csíkszentmihályi elméletét. Mivel hosszú távon a tartósan magas infláció magas munkanélküliséget eredményez (*helyettesítési- és volumenhatás*), ezért a magas infláció is negatívan hat az egyének jólétére. A szerzők a demokrácia hatásáról azt állapítják meg, hogy a demokratikus társadalmakban a munkanélküli segély nem, az álláslehetőségek biztosítása viszont pozitívan hat az egyének boldogságára. Azt is hangsúlyozzák, hogy ha a közvetlen demokráciákban fejlettebbek az intézmények, akkor az növeli az egyének boldogságát.

Ez az utóbbi tézis fontos megállapítás tanulmányunk témáját illetően. Célunk viszont nemcsak ennek az eredménynek a megerősítése, de azt is vizsgáljuk, hogy az intézmények minősége mellett a formális és informális intézményi harmónia milyen hatással van az emberek étellel való elégedettségére.

4. Az intézmények és a boldogság kapcsolata az Európai Unió tagállamaiban

Az előzőekben megismert kutatási eredményeket alapul véve az uniós tagállamok csoportján vizsgáljuk, hogy milyen hatása van az intézmények minőségének, valamint a formális és informális intézmények harmóniájának a társadalom boldogságérzetére, az étellel való elégedettségére.

Az elemzéshez 21 uniós tagállam vonatkozásában rendelkezünk egymással összehasonlító statisztikai adatokkal. A vizsgált változók a következők:

1. *Worldwide Governance Indicator (WGI)*: a mutató 6 (*elszámoltathatóság, politikai stabilitás, közszektor minősége, kormányzati szabályozás minősége, rule of law minősége, korrupció mértéke*) dimenzióban méri a kormányzat minőségét. Az 1. táblázat 13 év (2000-2012) átlagát tartalmazza. Először vettük az egyes dimenziók 13 évre vonatkozó számtani átlagát, majd a dimenziókat is átlagoltuk.
2. *Kultúraindex* (culture index): 10 fokú skála. Az index a World Value Survey adataira épül. A bizalom, a tisztelet, az önmeghatározás és az engedelmesség szintjét mutatja az index, mely változóval az informális intézmények beágyazottságát és kikényszerítő erejét szemléltetjük. Az 1. táblázat a 1970-2004 közötti adatok számtani átlagát tartalmazza.
3. *OECD Better Life Index*- étellel való elégedettség mutatóját alkalmazzuk a társadalom boldogságának mérésére. Az adatok 2014-ből származnak. Mivel azt vizsgáljuk, hogy az intézmények minőségének és harmóniájának függvénye-e a társadalom boldogsága, ezért olyan évből származó adatot választottunk, mely adat az intézményi minőséget mutató adatsornál későbbi, hiszen így lehet megnézni, hogy a korábbi évek intézményi mutatói hogyan hatnak a társadalom boldogságára.

A komparatív elemzések során azt is megvizsgáljuk, hogy a vizsgált mintán teljesül-e az irodalmi áttekintésben ismertett elmélet, mely szerint a magasabb jövedelem automatikusan nem jár magasabb boldogságérzettel. Az egyes országok egy főre jutó GDP mutatóját alkalmazzuk 2005-ös bázisáron számítva a jövedelem szintjének mérésére. Adatsorunk 2000–2013 közötti, az 1. táblázat ennek a számtani átlagát tartalmazza USD-ban kifejezve.

Minden egyes változó esetében meghatároztuk a középértéket, mely értéknél és a fölött magas, alatta pedig alacsony szintűnek tekintjük az adott ország teljesítményét. Az egy főre jutó GDP esetében ez az érték 29 494 USD, a WGI indexnél 1,22, a kultúraindexnél 5,22 és az étellel való megelégedettség tekintetében ez a szint a 6,7-es érték. Az intézmények harmóniájának szemléltetésére egy magyarázó változót alakítottunk ki. Ha a WGI index és a kultúra index összhangban van, és a

szintjük magas, akkor 1-es értéket kap egy adott ország. Ha a WGI index az átlag feletti, viszont a kultúraindex az átlag alatt található, vagy fordítva, akkor az intézményi harmónia értéke 0,5. Ha a WGI index és a kultúraindex is az átlag alatti szintű változók, akkor az intézményi harmónia esete fenn áll, de mivel különbséget kívánunk tenni a magas és az alacsony intézményi minőségű rendszerrel rendelkező országok között, így ebben az esetben 0 értéket kap az intézményi harmónia.

Az 1. táblázat adatai alapján megállapíthatjuk, hogy 21 országból 9 országban a kormányzat minősége (*WGI index*) és az informális intézmények (*kultúraindex*) szintje magas, és a két intézményi típus harmóniában van egymással. Ez a vizsgált minta 42,85 %-a. A liberális kapitalizmust alkalmazó Egyesült Királyság és Írország; a skandináv országok; Hollandia; a föderalista Németország és Ausztria, valamint Luxemburg alkotják ezt a csoportot.

Szintén intézményi harmónia van, de az intézmények minősége az átlag alatti 8 országban, mely a minta 38%-a. A mediterrán és a poszt szocialista országok tartoznak ebbe a klaszterbe. Ezzel igazoljuk Sapir (2006) eredményét, mely megállapította, hogy a poszt szocialista országok nem a nyugati jóléti társadalmak irányába konvergálnak, hanem egyre inkább mediterrán országokhoz hasonlítanak társadalmi, gazdasági és politikai vonatkozásban egyaránt.

A Cseh Köztársaság és Görögország az előbbi két ország ellentéte. Ezek az országok a kormányzás minőségét még nem tudták kellő szintűre fejleszteni, viszont a társadalmi normák ereje erős.

Az étellel való elégedettség adatait elemezve megállapíthatjuk, hogy minden olyan országban, ahol a formális és az informális intézmények minősége alacsony, az étellel való elégedettség is az átlag alatti. Görögország kivételével minden magas vagy hibrid intézményi szinttel rendelkező országban az emberek elégedettek az életükkel. Tehát a feltételezésünk, mely szerint az intézmények minősége és harmóniája hatással van a társadalom közérzetére, igazolást nyert. Görögország esetében a kultúraindex a határon van, így nem tekinthető kivételnek és szintén igazolja az elméletet.

Ahogy a bevezetőben már utaltunk rá, Magyarországon az ország fejlettségi szintjéhez képest a társadalom étellel való elégedettsége rendkívül alacsony. Molnár–Kapitány (2014) kutatási eredményei rávilágítanak ennek fő okaira. Elemzéseik alapján a magyar társadalom jóllétét leginkább a rossz egészségi állapot rontja, de az iskolázottsági szint hatása is jelentős, mivel Magyarországon csak a felsőfokú végzettség jólétre gyakorolt hatása mutatható ki, míg például Ausztriában ez a pozitív hatás már a szakmunkás végzettség esetén is megfigyelhető. A pár-, rokon és baráti kapcsolatok hatása, valamint a munkanélküliség családtagokra átgyűrűző hatása is erősebb Magyarországon.

1. táblázat 21 uniós tagállam intézményi, gazdasági és boldogságra vonatkozó statisztikai adatai

Ország	Egy főre jutó GDP 2005-ös bázisáron számolva átlag 2000-2013 (USD) ^a	WGI – kormányzat minősége 2000-2012 átlag ^b	Kultúra index 1970-2004 átlag ^c	OECD Better Life Index – élettel való elégedettség 2014 ^d	Intézményi harmónia
Ausztria	34 354	1,6	6,5	7,5	1
Belgium	32 209	1,33	4,74	7,1	0,5
Cseh Köztársaság	21 655	0,84	5,49	6,7	0,5
Dánia	32 686	1,85	9,02	7,6	1
Egyesült Királyság	32 453	1,45	5,65	6,9	1
Észtország	16 318	0,99	4,59	5,4	0
Franciaország	29 494	1,22	4,27	6,7	0,5
Finnország	30 595	1,9	8,71	7,4	1
Görögország	23 577	0,6	5,22	4,7	0,5
Hollandia	35 723	1,7	7,13	7,4	1
Írország	36 872	1,5	5,35	6,8	1
Lengyelország	15 082	0,64	2,94	5,7	0
Luxemburg	66 718	1,71	5,6	7,1	1
Magyarország	16 432	0,85	4,01	4,9	0
Németország	32 411	1,47	6,63	7	1
Olaszország	27 709	0,62	4,83	6	0
Portugália	21 425	1,07	3,3	5,2	0
Spanyolország	26 871	0,99	4,72	6,2	0
Svédország	32 728	1,76	10	7,4	1
Szlovénia	23 620	0,95	4,5	6	0
Szlovákia	17 557	0,72	3,97	5,9	0
Középérték	29 494	1,22	5,22	6,7	

Forrás: ^aOECD – <http://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=558>, ^bWorldbank – <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>, ^cWilliamson–Mathers (2011), ^dwww.oecdbetterlifeindex.org

A társadalmi kapcsolatok szerepét jelen tanulmány eredményei is megerősítik, hiszen a kiszámítható harmonikus intézményi környezet – mely nem elnyomja az egyéneket, hanem segíti azok cselekedeteit – szintén pozitív hatással van az egyéni jóllétre. Magyarországon az elmúlt huszonöt évben nem sikerült homogén intézményi struktúra kialakítása, ezért nem meglepő, hogy a társadalom kulturális és gazdasági identitása egyaránt zavart képet mutat.

Ha az összehasonlító elemzések eredményeit statisztikai próbával ellenőrizzük, akkor az előbbi eredmények megerősítést nyernek. A korrelációanalízis (2. táblázat) eredményei azt mutatják, hogy a változók legerősebb szintű együtt mozgása a kormányzat minősége és a boldogság, valamint az intézményi harmónia és a boldogság esetében áll fenn.

2. táblázat Az uniós tagállamok egy főre jutó GDP, intézményi és étellel való elégedettség szintjének korrelációs vizsgálata

Vizsgált változók	Korreláció mértéke
GDP – WGI	0,6736
GDP – kultúra index	0,4022
GDP – boldogság	0,6258
WGI – kultúra index	0,7803
WGI – boldogság	0,8455
kultúra index – boldogság	0,7211
GDP – intézményi harmónia	0,6913
Boldogság – intézményi harmónia	0,8054

Forrás: Saját szerkesztés

Ha a kapcsolat erősségét is megnézzük (3. táblázat), akkor azt láthatjuk, hogy a kormányzat minősége (WGI) és a boldogság között erős a kapcsolat, közepesen erős a kapcsolat a boldogság és az intézményi harmónia valamint a boldogság és az informális intézmények minősége között.

Mindkét statisztikai próba igazolja a komparatív elemzések eredményeit és egyben hipotézisünket, azaz *a kiszámítható, minőségi és homogén intézményi környezet tervezhetőbbé teszi az egyének és a piaci szereplők cselekedeteit, növeli a boldogságérzetüket.*

Scitovsky, Csíkszentmihályi és Frey–Stutzer eredménye is megerősítést nyert, mivel az egy főre jutó GDP, azaz a jövedelem és az étellel való elégedettség, azaz a boldogság között gyenge a kapcsolat mértéke. Azaz a pénz automatikusan nem boldogít.

3. táblázat Az uniós tagállamok egy főre jutó GDP, intézményi és étellel való elégedettség szintje közötti kapcsolat erősségének vizsgálata

Vizsgált változók	R ²	kapcsolat erőssége
GDP – kultúra index	0,1618	nincs
GDP – WGI	0,4538	gyenge
GDP – boldogság	0,3916	gyenge
WGI – kultúra index	0,6089	közepes
kultúra index – boldogság	0,5200	közepes
GDP – intézményi harmónia	0,4779	közepes
boldogság – intézményi harmónia	0,6486	közepes
WGI – boldogság	0,7148	erős

Forrás: Saját szerkesztés

5. Összegzés

A tanulmányban arra vállalkoztunk, hogy összekapcsoljuk az intézményi közgazdaságtan és a boldogságkutatás területeit. Célkitűzésünk az volt, hogy megvizsgáljuk milyen hatása van a formális és informális intézmények minőségének és harmóniájának a társadalom közérzetére, étellel való elégedettségére, más szóval boldogságára. 21 uniós tagállam adatait elemezve eredményeink a következők:

1. A gazdasági növekedés és a boldogság közötti kapcsolat gyenge, azaz a pénz automatikusan nem boldogít – ez összhangban van a szakirodalom eredményeivel.
2. Az országok nagyobb részében a kormányzás minősége (*formális intézmények*) és a társadalom beállítottsága (*informális intézmények*) összhangban van.
3. A minőségi kormányzás, a társadalmi normák és az intézmények harmóniája meghatározó tényezői a társadalom boldogságának.

Az eredmények az országok többségére igazak, de mivel mind az intézmények minőségét, mind a társadalom étellel való elégedettségét mutató indexek szubjektív változók és nehéz azok mérése, ezért ezen korlátok tudatában szabad a kutatási eredményeket elfogadni és abból további következtetéseket levonni.

A kutatás folytatásában célunk, hogy külön-külön megvizsgáljuk a kormányzat 6 dimenziójának és a boldogság szintjének kapcsolatát. Azt is elemezzük, hogy az intézmények minősége és harmóniája elősegíti-e a politikai és fiskális decentrali-

záció alkalmazását egy országban. Azt is feltételezzük, hogy a demokratikus decentralizációt alkalmazó országokban magasabb a társadalom étellel való elégetettsége, mivel a decentralizáció elősegíti a helyi társadalmi igények helyi szinten történő minél magasabb szinten történő kielégítését.

Felhasznált irodalom:

- Boettke, P. J. – Coyne, C. J. – Leeson, P. T. (2008): Institutional Stickiness and the New Development Economics. *American Journal of Economics and Sociology*, 67(2), 331-358. o.
- Brooks, A. C. (2008): *Gross National Happiness. Why happiness matters for America – and how we can get more of it.* Basic Books. New York.
- Csikszentmihályi M. (1990, 2010): *Flow. Az áramlat. A tökéletes élmény pszichológiája.* Akadémiai Kiadó Zrt., Budapest.
- Frey, B. S. – Stutzer, A. (2000): Happiness Prospers in Democracy. *Journal of Happiness Studies*, 1, 79-102. o.
- Frey, B. S. – Stutzer, A. (2002): The economics of Happiness. *World Economics*, Volume 3, No. 1, 1-17. o.
- Kalmijn, W. – Veenvhoven, R. (2005): Measuring Inequality of Happiness in Nations: In search for Proper Statistics. *Journal of Happiness Studies*, 6, 357-396. o.
- Molnár Gy. – Kapitány Zs. (2014): Miért elégedetlenek annyira a magyarok az életükkel? A szubjektív jóllétet befolyásoló tényezők mikroszintű összehasonlító elemzése magyar és osztrák adatokon. *Közgazdasági Szemle*, LXI. évf., 637-671. o.
- North, D. C. (1991): Institutions. *Journal of Economic Perspectives*, Volume 5, No. 1, 97-112. o.
- Pejovich, S. (1999): The Effects of the Interaction of Formal and Informal Institutions on Social Stability and Economic Development. *Journal of Markets & Morality*, Volume 2, No. 2, 164-181. o.
- Sapir, A. (2006): Globalization and the reform of European social models. *Journal of Common Market Studies*, 44. évf., 2, 369-390. o.
- Scitovsky T. (1990): *Az örömtelen gazdaság. (The Joyless Econom.)* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Sen, A. (2003): *Development as Freedom.* Oxford University Press, Oxford.
- Williamson, O. E. (2000): The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead. *Journal of Economic Literature*, XXXVIII, 595-613. o.
- Williamson, C. R. (2009): Informal institutions rule: institutional arrangements and economic performance. *Public Choice*, DOI 10.1007/s11127-009-9399-x.
- Williamson, C. R. – Matthews, R. L. (2011): Economic Freedom, Culture and Growth. *Public Choice*, 148, 313-335. o.
- <http://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=558>.
- <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>.

Társadalmi hálózatok vizsgálata újonnan bevezetett gyógyszerek esetében

Keresztúri Judit Lilla¹ – Lublőy Ágnes² – Benedek Gábor³

Kutatásunk célja, hogy meghatározzuk azokat a tényezőket, amelyeknek hatása van egy újonnan bevezetett gyógyszer terjedési folyamatára. Kutatásunkban Cox regressziós modelljét alkalmazva vizsgáljuk meg a társadalmi hálózatok szerepét. A társadalmi hálózatok alatt évfolyamtársi hálózatokat, közös publikációkon keresztül létrejövő hálózatokat, illetve a földrajzilag közel található orvosok közötti interakciókat értjük.

Eredményeink alapján vizsgált társadalmi hálózatok közül a terjedési folyamat meghatározó tényezője a földrajzi távolság alapján vélelmezett kapcsolat, azaz a terjedési folyamatra hatása van, ha az adott szakorvos közelében magasabb az új készítményt alkalmazó szakorvosok aránya. A társszerzői és az évfolyamtársi hálózatoknak ugyanakkor nincs szignifikáns hatása a folyamatra a legtöbb készítmény esetében.

Kulcsszavak: társadalmi hálózatok, gyógyszerterjedés, Cox modell

1. Bevezetés

Egy újonnan bevezetett gyógyszer gyors elterjedése minden érintett számára fontos jelentőséggel bír. A beteg egy új készítmény használatával jobb életminőséget érhet el. Az állam számára fontos, hogy a munkaerőpiacon munkavégzésre képes emberek legyenek. A gyógyszergyártó vállalatok számára fontos, hogy a magas kutatási költségek minél hamarabb megtérüljenek. A gyógyszergyártó vállalatok számos új innovatív készítménnyel jelennek meg a piacon, de az orvosi gyakorlatba való bevezetése sokszor elhúzódik (Berwick 2003). Egy új gyógyszer piacra lépése esetén a fel-

---

¹ Keresztúri Judit Lilla, tudományos segédmunkatárs, Budapesti Corvinus Egyetem Gazdálkodástudományi Kar Befektetések és Vállalati Pénzügy Tanszék (Budapest).

² Lublőy Ágnes, PhD, egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem Gazdálkodástudományi Kar Befektetések és Vállalati Pénzügy Tanszék (Budapest). Lublőy Ágnes részéről a kutatást két éves poszt-doktori ösztöndíj formájában az AXA Research Fund támogatta.

³ Benedek Gábor, PhD, üzletfejlesztési igazgató, Thesys SEA Ltd., egyetemi adjunktus, Budapesti Corvinus Egyetem Közgazdaságtudományi Kar Matematikai Közgazdaságtan és Gazdaságelemzés Tanszék (Budapest).

6r6 orvosnak m6rlegelnie kell, hogy alkalmazza a kész6tm6nyt a lehets6ges v6rhat6 6l6ny6k miatt, vagy m6g v6r az esetlegesen jelentkező mell6khat6sok miatt. A terjed6si folyamat ugyan meglehetősen 6sszetett, de kor6bbi kutat6sok azt bizony6jt6jk, hogy l6teznek olyan szakorvosi jellemz6k, amelyek 6sszef6ggenek a korai elfogad6ssal (Lubl6y 2014). A szakirodalom alapj6n a korai elfogad6sra hat6ssal van az orvosok t6rsadalmi interakci6ja, azaz a szakorvosok k6z6tti inform6ci6 6s tapasztalatsere (McGettigan et al. 2001, Peay–Peay 1994, Prosser–Walley 2006).

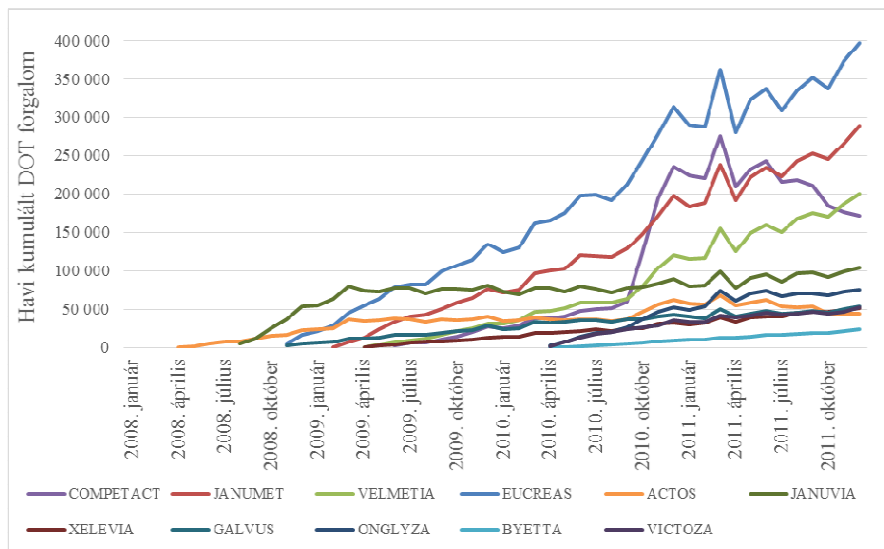
A kutat6sunkban arra a k6rdésre keress6k a v6laszt, hogy Magyarorsz6gra 6jjonnan bevezetett 11 kész6tm6ny *terjed6si folyamat6ra van-e statisztikailag kimutathat6 hat6sa a szakorvosok t6rsadalmi h6l6zat6nak*.

2. A vizsg6lt, 6jjonnan bevezetett kész6tm6nyek

Jelenleg 347 millió ember szenved cukorbetegs6gben a vil6gon (Danaei et al. 2011), 6s az el6rejelz6sek alapj6n 2030-ban a hetedik helyet fogja elfoglalni a hal6loz6si okok list6j6n (WHO 2011). Magyarorsz6gon 2008 6prilisa 6s 2010 6prilisa k6z6tt 11 6jjonnan bevezetett, *2-es t6pus6 diab6etes* kezelés6re alkalmas gy6gyszer került t6mogatott form6ban bevezet6sre, vizsg6latunk t6rgy6t ezen kész6tm6nyek jelentik. Haz6nkban a gy6gyszerek bevezet6s6ert 6s enged6lyez6s6ert az Orsz6gos Eg6szs6gbiztos6t6si P6nzt6r felel6s. B6r a metformint nem tartalmazza minden kész6tm6ny alapb6l, de a klinikai k6s6rletek igazolt6k, hogy valamennyi kész6tm6ny, metforminnal egy6tt alkalmazva, a HbA_{1c} szint k6zel azonos cs6kken6s6t eredm6nyezni (EMA 2014). T6ny ugyanakkor, hogy az egyes kész6tm6nyek gyakori mell6khat6sai elt6r6ek.

A 1. 6br6n l6that6, hogy a bevezet6s k6vet6en az Eucreas lett a legsikeresebb term6k, amelyet a Janumet 6s a Competact k6vet. A 11 6jjonnan bevezetett term6k k6z6tt n6gy term6ket nevezhet6nk sikeresnek az 6rt6kes6tett mennyis6gek alapj6n (Eucreas, Janumet, Velmetia, Competact). Az Actos m6rka hi6ba lett a legkor6bban bevezetett term6k, m6gsem 6rt el az elad6sokban sikereket. A vizsg6latunkban mi a szakorvosok els6 rutinszer6 fel6r6s6t tekintj6k elfogad6snak, azt amikor a szakorvos v6lhetően sz6mos laborteszt ut6n el6sz6r javasolja valamely beteg6nek az adott kész6tm6ny h6ziiorvosi ut6n6r6s6t. A vizsg6latunkban mi csup6n az els6 fel6r6s hat6s6t fogjuk vizsg6lni.

1. ábra Az újonnan bevezetett antidiabetikumok kumulált havi DOT forgalmának alakulása (napokban)

Megjegyzés: A DOT a days of therapy rövidítése, amely az OEP definíciója alapján azt mutatja, hogy egy kiváltott doboz várhatóan hány napig tartja terápián a betegeket (OEP 2013)

Forrás: Saját számítás az OEP (2013) gyógyszerforgalmi adatai alapján

3. A felhasznált adatbázisok

Az elemzésünk során két fő és három egyéb adatbázist használtunk fel. A két fő adatbázis közül egyik a receptadatokat tartalmazza, a másik az orvosok jellemzőit.

A gyógyszerterjedési vizsgálat alapadatait, azaz a receptadatokat a *DoktorInfo Kft.* biztosította, amely adatbázisba közel 900 házi orvos szolgáltat adatot. Az adatbázisba a hazánkban praktizáló házi orvosok közel negyede önkéntesen küldi be a vényköteles recepten szereplő, adatvédelmi törvényt nem sértő adatokat, amelyért cserébe díjazásban részesül. A beküldött receptadatokat tartalmazza a felíró házi orvos nevét, pecsétszámát, a felírás dátumát, a felírt készítmény jellemzőit (név, ATC kód, adagolás módja), valamint a beteg neme és kora. A házi orvosok mintája reprezentatív nem, régió, településtípus és belgyógyász szakvizsga léte tekintetében. 2009. január 1-től a házi orvosoknak a recepten kötelező a közös beteggondozásban részt vevő betegek esetében a recepten azon szakorvos nevét vagy pecsétszámát is

feltüntetni, aki az adott terápia házi orvosi utánírását a betegnek elrendelte. Ily módon, közvetetten ugyan, de ismerjük a beteg szakorvosát is.

A másik fő adatforrásunk az *Egészségügyi Engedélyezési és Közigazgatási Hivatal* (továbbiakban EEKH) adatbázisa, amely alapján a szakorvosok munkahelyi karakterisztikáit határoztuk meg.

A kutatásunk során három egyéb adatbázis adataira támaszkodunk még:

1. A *ComFit* adatbázisa, a magyar orvosi jellegű tudományos írások bibliográfiai gyűjteménye alapján a szakorvosok tudományos munkásságát térképeztük fel.
2. A *Magyar Diabétesz Társaság* (továbbiakban MDT) adatai alapján egyrészt a szakorvosok tudományos aktivitását követtük nyomon, azaz azt, hogy ki a társaság vezetőség tagja, ki az, aki valamilyen szakmai díjban részesült, másrészt pedig azt, hogy kik azok, akik a két évente megrendezésre kerülő kongresszuson előadást tartottak.
3. Végezetül, a *Google Maps* adatai alapján a szakorvosok rendelőjének egymás közötti távolságát kalkuláltuk ki.

4. A társadalmi hálózatok

A szakirodalom alapján az orvosok közötti kommunikáció, akár szakmai, akár személyes, a terjedési folyamat meghatározó tényezője (McGettigan et al. 2001, Peay–Peay 1994, Prosser–Walley 2006). A szakorvosok környezetében található orvosok tudása, viselkedése, tapasztalata hatással van arra, hogy egy adott szakorvos egy új készítmény alkalmazása mellett döntsön, hiszen így csökkenteni tudja az új készítmény biztonságosságával és hatékonyságával kapcsolatos bizonytalanságát. Az orvostársadalom véleményvezérei az innovációk gyors és széleskörű elterjesztésének kulcselemei (Huesch 2011). Az orvosok közötti személyes kapcsolatok figyelembe vétele tehát elengedhetetlen a gyógyszerterjedési folyamatra ható tényezők vizsgálata során. Az orvosok kapcsolati hálóját leíró változók megszerkesztése körültekintő figyelmet igényel.

Kutatásunkban *három változó* szolgál az orvosok kapcsolati hálójának leírására. Egyrészt vizsgáljuk az *évfolyamtársi kapcsolatokat*, másrészt a *társszerzői kapcsolatokat*, harmadrészt pedig a *földrajzi távolság* alapján vélelmezett kapcsolatokat.

Az évfolyamtársi kapcsolatokat az EEKH adatbázisa alapján határoztuk meg: évfolyamtársaknak azokat tekintettük, akik azonos egyetemen kevesebb, mint 2 éven belül végeztek.

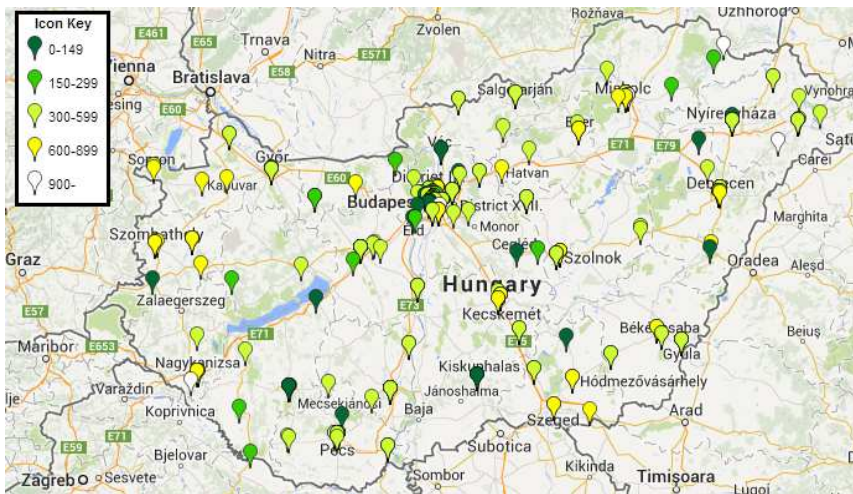
A társszerzői kapcsolatokat egyrészt a Comfit adatbázisa alapján határoztuk meg: társszerzőknek azokat tekintettük, akiknek volt legalább egy közös publikáció-

juk 2009 januárja és 2013 júliusa között. Ezen felül társszerzőknek tekintettük azokat is, akik az MDT két évente megrendezésre kerülő kongresszusán közösen készítettek konferencia előadást.

A földrajzi távolság alapján vélelmezett kapcsolatok meghatározása során a földrajzi távolságot (járművel megtehető legrövidebb távolság) a szakorvosok rendelési címe alapján a Google Maps segítségével számoltuk ki. Manchanda és szerzőtársai (2008) szerint a 20 mérföld sugarú kör a mérvadó távolság; ez elég nagy ahhoz, hogy ezen belül a valós kapcsolatok zöme megtalálható legyen, és elég kicsi ahhoz, hogy a szakorvosok a kapcsolataik száma alapján jól megkülönböztethetők legyenek.

A földrajzi távolságon alapuló kapcsolat könnyedén azonosíthatjuk, ha a terjedés folyamatát Magyarország térképén szemügyre vesszük. Terjedelmi korlátok miatt csak a legsikeresebb készítmény, az Eucreas márka térképén megjelenített terjedési folyamatát illesztettük be a tanulmányba (2. ábra). Mind a 11 készítmény esetében felfedezhetünk azonban gócpontokat, ahonnan az első felírás szétterjed. Ezek a gócpontok azokban a városokban vannak, ahol az orvosi egyetemek találhatóak (Budapest, Szeged, Debrecen, Pécs) Legkésőbb jellemzően Észak-Nyugat Magyarországon írják fel a szakorvosok az új készítményeket, ahogy az ábrán is látható, a legtöbb világosabb színű szakorvos ebben a térségben található.

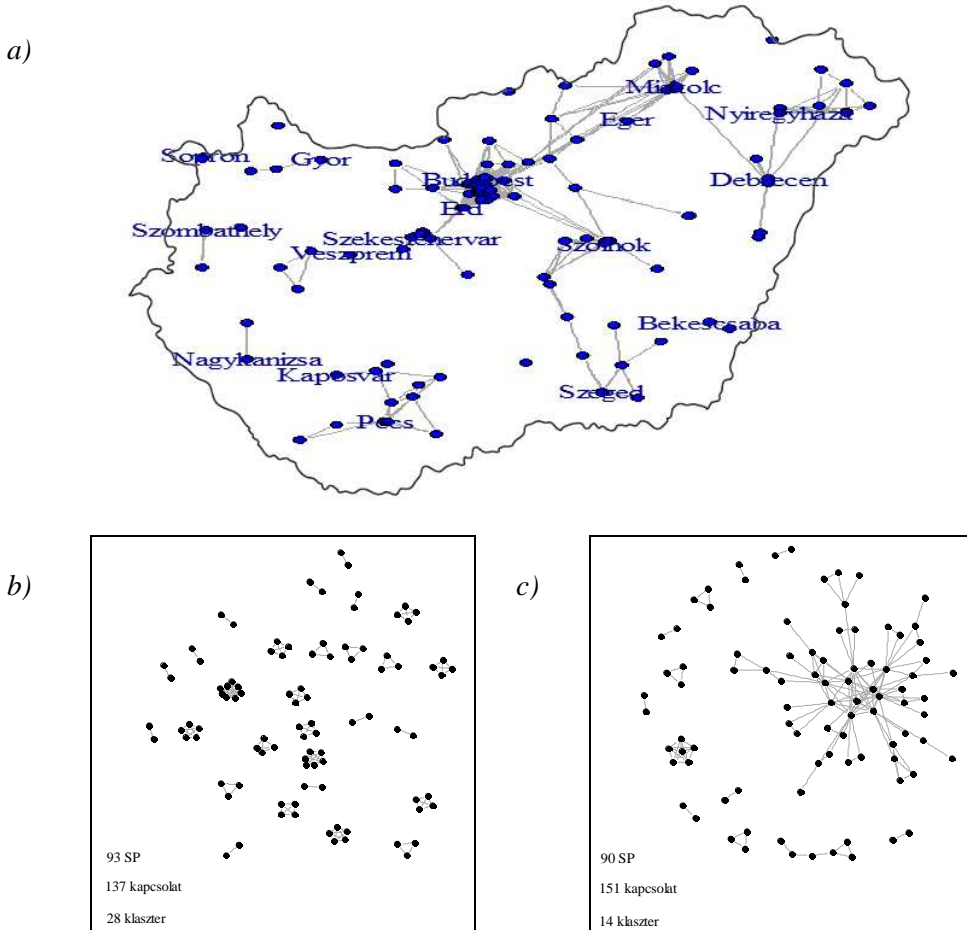
2. ábra Az Eucreas terjedési folyamata Magyarországon

Megjegyzés: Az ábrán azok a szakorvosok láthatóak, akik a vizsgált időszakban legalább egyszer felírták a készítményt. Minden egyes buborék egy adott szakorvos első felírását jelöli

Forrás: Saját szerkesztés a DoktorInfo és az EEKH adatbázisa alapján

3. ábra Szakorvosok közötti kapcsolatok hálóját – a) Szakorvosok földrajzi közelség (35 km) alapján vélelmezett hálóját; b) A SOTE-n végzett szakorvosok évfolyamtársi hálózatát; c) Társzerzői kapcsolatok alapján definiált hálózat

Forrás: Saját szerkesztés az DoktorInfo és az EEKH adatbázisa alapján

A 3. ábrán az orvosok általunk vizsgált három kapcsolati hálóját látható. Ezen hálózatokban az orvosok egymás közötti kommunikációja jelentősen felgyorsíthatja a terjedési folyamatot. Az orvosok földrajzi közelség alapján vélelmezett kapcsolati hálóját a legsűrűbb, amit az évfolyamtársi hálózat követ. A társzerzői kapcsolatok néhány szerző köré sűrűsödnek. A társszerzői kapcsolatok esetében (ld. 3. ábra) kevés orvos köré épül fel a hálózat, akikhez a többi szakorvos kapcsolódik. Néhány

orvos egyáltalán nem kapcsolódik a legnagyobb klaszterhez, ők külön csoportokban publikálnak. Az évfolyamtársi hálózat a vártnak megfelelően nem összefüggő, hiszen külön évfolyamon végeztek a szakorvosok. A földrajzi hálózat ábrája alapján azt állapíthatjuk meg, hogy Budapest köré csoportosul a legtöbb orvos, az ország lakosságával megegyezően. A többi nagyváros 35 km körzetében sok esetben nem található szakorvosi rendelő, így külön álló alhálózatokat alkotnak.

5. Eredmények

Tanulmányunkban Cox 1972-ben publikált regressziós modelljének felhasználásával azonosítjuk azokat a szignifikáns tényezőket, amelyek hatással vannak az új antidiabetikumok terjedési folyamatára. A szakirodalomban számos korábbi tanulmány azonosította a terjedési folyamatra ható tényezőket Cox (1972) modelljét alapul véve (Iyengar et al. 2011, Lin et al. 2011, Manchanda et al. 2008). Számításaink során az adatokat jobbról cenzoráltuk, tehát azon szakorvosok adatait is figyelembe vesszük a paraméterek becslésénél, akik nem írták fel a készítményt a megfigyelési időszak végéig, hiszen a magasabb elemszám pontosabb becsléshez vezet. Az 1. egyenlet ételmében a modell arra a kérdésre keresi a választ, hogy egy adott esemény mikor következik be az ismert változók függvényében $h(t, X_k)$.

1. egyenlet

$$h(t, X_k) = \lambda_0 \exp(\beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_k X_k)$$

ahol λ_0 a baseline hazardfüggvény, $\exp(\beta_i)$ az i -dik hazardarány, X pedig a magyarázó változó, amelyből k darab szerepel az egyenletben. Számításaink során a társadalmi hálózatokkal kapcsolatos változókat úgy építettük be a modellbe, hogy azok értéke függ az időtől.

Cox (1972) modelljét felhasználva azt találtuk, hogy a földrajzi közelség alapján feltételezett orvosok közötti kapcsolat fontos szerepet játszik az első javaslati utánírási döntés során. A korai elfogadás valószínűsége magasabb, ha a szakorvos közelében arányaiban több orvos kolléga alkalmazza a készítményt.

A földrajzi közelség alapján vélelmezett kapcsolat a tizenegy vizsgált gyógyszer közül nyolc esetben bizonyult szignifikánsnak. Ezen eredményünk egybecseng Manchanda és szerzőtársai (2008), valamint Liu és Gupta (2012) eredményével, ahol a szerzők szintén azt találták, hogy egy szakorvos elfogadási valószínűsége magasabb, ha közvetlen közelében több olyan orvos praktizál, akik már elfogadták az új készítményt.

1. táblázat A Cox regressziós modell eredménye a 11 újonnan bevezetett antidiabetikum esetében

		Földrajzi távolság	Évfolyamtársak	Társzerzői kapcsolatok
Actos	Exp(B)	1,047	1,037	0,998
	Szign	0,000	0,000	0,891
Byetta	Exp(B)	1,240	0,976	0,900
	Szign	0,002	0,768	0,455
Competact	Exp(B)	1,033	1,029	1,018
	Szign	0,032	0,091	0,322
Eucreas	Exp(B)	1,042	0,990	1,016
	Szign	0,000	0,460	0,176
Galvus	Exp(B)	1,043	1,037	0,984
	Szign	0,001	0,011	0,375
Janumet	Exp(B)	1,052	1,008	1,019
	Szign	0,000	0,475	0,131
Januvia	Exp(B)	1,038	0,988	0,989
	Szign	0,000	0,263	0,309
Onglyza	Exp(B)	0,955	0,957	0,910
	Szign	0,190	0,183	0,038
Velmetia	Exp(B)	1,043	1,047	1,040
	Szign	0,002	0,002	0,006
Victoza	Exp(B)	0,975	1,039	1,057
	Szign	0,512	0,177	0,020
Xelevia	Exp(B)	1,019	1,026	1,010
	Szign	0,258	0,188	0,678

Megjegyzés: Szürkével 5 % szignifikancia szint alatti változókat emeltük ki⁴

Forrás: Saját számítás a felhasznált öt adatbázis alapján

Kutatásunk során mi sajnos nem rendelkezünk a gyógyszergyártó vállalatok marketing tevékenységével kapcsolatos adatokkal. Így nem zárható ki, hogy bizonyos orvoslátogatók hatékonyabbak, azaz sikeresebben rá tudják venni az orvosokat az új készítmények felírására. Ezen hatékony orvoslátogatók tevékenységüket álta-

⁴ A táblázatban a hazard arány található, azaz az exp(β). Az exp(β) azt mutatja meg, hogy ha ceteris paribus egy egységgel nő a változó értéke, akkor hány százalékkal változik az új készítmény elfogadásának esélye. Ha az exp(β) nagyobb, mint egy, akkor az elfogadás esélye nő, ha pedig kisebb, mint egy, akkor az elfogadás esélye csökken.

lában egy jól körülhatárolható földrajzi helyen végzik. Az orvosok a hatékony orvoslátogatók által lefedett területen hajlandók korán elfogadni az új készítményeket, amit a közelben praktizáló, szintén a hatékony orvoslátogató által felkeresett kollégák elfogadása tovább erősít (csoportnyomás). A földrajzi közelség alapján feltételezett kapcsolatok terjedési folyamatban betöltött meghatározó szerepének gazdaságpolitikai vonatkozása az, hogy a gyógyszergyártó cégeknek és az egészségügyi stratégiaalkotóknak a terjedési folyamat felgyorsítása céljából először a nagyvárosokra kell fókuszálniuk erőforrásaikat. A nagyvárosokban sokkal több szakorvos rendel egymáshoz földrajzilag közel, több potenciális beteg lakik, illetve magasabb jövedelemmel rendelkeznek a családok, amelyek a terjedési folyamatot mind kedvező irányba viszik el.

Eredményeink azt igazolták, hogy az *évfolyamtársi és a társszerzői kapcsolatok három-három készítmény esetében* van szignifikáns hatása a korai elfogadásra. Az elfogadó évfolyamtársak magas aránya három készítmény esetében növelte a korai elfogadást, míg a társszerzői kapcsolat egy esetben csökkentette, két esetben pedig növelte az elfogadást. Összességében nem állíthatjuk tehát, hogy ezen a kapcsolatok hatással vannak a terjedés folyamatára. Az évfolyamtársak esetében ennek oka valószínűleg az lehet, hogy ők rendszertelenül vitatnak csak meg bizonyos szakmai kérdéseket egymással. A társszerzői kapcsolat inszignifikanciáját azzal tudjuk indokolni, hogy a társszerzői kapcsolatok hálózata igen kicsi és ritka (csak minden harmadik szakorvosnak van kollégával közösen írt publikációja), és időben változik, hogy ki kivel publikál közösen. További kutatást igényelne annak megállapítása, hogy vajon az évfolyamtársi és társszerzői kapcsolatok valóban nem játszanak fontos szerepet a terjedési folyamat során, vagy azt játszanak, csak mi nem tudtuk igazolni. (Reméljük a jövőben a nemzetközi szakirodalomban jelennek majd meg hasonló vizsgálatok, főként, hogy a társszerzői és az évfolyamtársi hálózatok megszerkesztése jól egyszerűbb és olcsóbb, mint a személyes kapcsolatokat kérdőív segítségével feltérképező hálózatok megszerkesztése.)

6. Összegzés

A kutatásunkban azt vizsgáltuk meg, hogy melyek azok a társadalmi hálózatok, amelyeknek hatása van a 2-es típusú cukorbetegség kezelésében alkalmazott gyógyszerek terjedési folyamatára. Megállapítottuk, hogy a *földrajzi közelségen alapuló kapcsolat 11-ből nyolc esetben szignifikánsnak bizonyult*. Ahogy a változók bemutatásánál látható volt, hazánkban ezeknek a készítményeknek a használata egy-egy gócpontból terjed szét. A társszerzői és az évfolyamtársi kapcsolatok három esetben bizonyultak szignifikánsnak a 11 új gyógyszer vonatkozásában. Számításainkat kö-

vetően ajánlásokat fogalmaztunk meg azzal kapcsolatosan, hogy hogyan tudnák a gyógyszeripari vállalatok és az egészségügyi szakpolitikai döntéshozói gyorsítani az új gyógyszerek terjedési folyamatát. A legfontosabb megállapításunk az, hogy az orvosok új gyógyszerrel kapcsolatos tapasztalata, legalább részben, más orvosok tapasztalata által meghatározott. Mindez azt sugallja, hogy a gyógyszerterjedési folyamat során az orvoskollégák tapasztalatán keresztül tanulás legalább annyira meghatározó, mint az új gyógyszer kapcsán szerzett saját személyes tapasztalat.

Felhasznált irodalom:

- Berwick, D. M. (2003): Disseminating Innovations in Health Care. *Journal of the American Medical Association*, 289, 15, 1969-1975. o.
- Cox, D. R. (1972): Regression models and life tables. *Journal of the Royal Statistical Society, Series B*, 34, 2, 187-220. o.
- Danaei, G. – Finucane, M. M. – Lu, Y. – Singh, G. M. – Cowan, M. J. – Paciorek, C. J. – Ezzati, M. (2011): National, regional, and global trends in fasting plasma glucose and diabetes prevalence since 1980: Systematic analysis of health examination surveys and epidemiological studies with 370 country-years and 2.7 million participants. *Lancet*, 378, 9785, 31-40. o.
- European Medicines Agency – EMA (2014): *Human Medicines*. Letöltés dátuma: 2014.06.10. http://www.ema.europa.eu/ema/index.jsp?curl=pages/medicines/landing/epar_search.jsp&mid=WC0b01ac058001d124.
- Huesch, M. D. (2011): Is blood thicker than water? Peer effects in stent utilization among Floridian cardiologists. *Social Science & Medicine*, 73, 12, 1756-1765. o.
- Iyengar, R. – van den Bulte, C. – Valente, T. W. (2011): Opinion Leadership and Social Contagion in New Product Diffusion. *Marketing Science*, 30, 2, 195-212. o.
- Lin, S. – Jan, K. – Kao, J. (2011): Colleague interactions and new drug prescribing behavior: The case of the initial prescription of antidepressants in Taiwanese medical centers. *Social Science & Medicine*, 73, 8, 1208-1213. o.
- Liu, Q. – Gupta, S. (2012): A micro-level diffusion model for new drug adoption. *Journal of Product Innovation Management*, 29, 3, 372-384. o.
- Lublós Á. (2014): *Factors affecting the uptake of new medicines: a systematic literature review*. Publikálásra beküldve a BMC Health Services Research folyóirathoz. Letöltés dátuma: 2014.04.08. http://www.uni-corvinus.hu/fileadmin/user_upload/hu/tanszekek/gazdalkodastudomanyi/tsz-bvp/munkatarsak/lubloy_agnes/AXA/Systemic_review_BMC_2014.01.19.pdf.
- Manchanda, P. – Xie, Y. – Youn, N. (2008): The role of targeted communication and contagion in product adoption. *Marketing Science*, 27, 6, 961-976. o.
- McGettigan, P. – Golden, J. – Fryer, J. – Chan, R. – Feely, J. (2001): Prescribers prefer people: The sources of information used by doctors for prescribing suggest that the medi-

um is more important than the message. *British Journal of Clinical Pharmacology*, 51, 2, 184-189. o.

Országos Egészségbiztosítási Pénztár – OEP (2013): *Gyógyszerforgalmi adatok*. Letöltés dátuma: 2014.01.08. http://www.oep.hu/portal/page?_pageid=35.21341107&_dad=portal&_schema=PORTAL.

Peay, M. Y. – Peay, E. R. (1994): Innovation in high risk drug therapy. *Social Science & Medicine*, 39, 1, 39-52. o.

Prosser, H. – Walley, T. (2006): New drug prescribing by hospital doctors: the nature and meaning of knowledge. *Social Science & Medicine*, 62, 7, 1565-1578. o.

WHO (2011): *Global status report on noncommunicable diseases (2010): Description of the global burden of NCDs, their risk factors and determinants*. Geneva: WHO. Letöltés dátuma: 2014.04.08. http://www.who.int/nmh/publications/ncd_report2010/en/.

Civilek szerepe a vidék fejlődésében

Gulyásné Kerekes Rita¹

*Jelen tanulmány néhány civil szervezet vizsgálatán át igyekszik bemutatni a térbeliség hatá-
sait a társadalmi folyamatokra, így a civilek tevékenységére, a marketing szemüvegén keresztül
vizsgálva a tématerületet. Legfontosabb kérdéskör a civilek célcsoportjainak, az un.
stakeholdereknek az azonosítása, majd az ezekhez a célcsoportokhoz illeszkedő kommuniká-
ciós akciók megszervezése. A kínálati mix, a civilek kompetenciái az esetek többségében
adottak, hiszen szerveződésük e célok megvalósítása miatt jöhetett létre, gyenge pontként a
kommunikáció megszervezése jelentkezik. A társadalmi marketing témaköreinek érintése
mellett egy empirikus kutatás – mélyinterjú sorozat – eredményein alapulva tesz megállapí-
tásokat.*

*A civil szervezetek a profitorientált szektorhoz hasonló kommunikációs kihívásokkal
találják szemben magukat, amelyek megoldásához azonban szerényebb források és sokszor a
szakértelem hiánya is párosul, különösen elmaradott térségekben. A tanulmány célja áttekin-
tést és segédeszközt adni a civil szervezetek számára kommunikációs aktivitásuk szervezésé-
hez, hatékonyabbá és hatásosabbá tételéhez, hogy ezáltal a vidék fejlődésében is aktívabb
szerepet játszassanak.*

Kulcsszavak: nonprofit, civil, marketingkommunikáció

1. Bevezetés, kutatás-módszertan

A szakirodalomban – különösen a nyolcvanas években – számos tanulmányt találunk, melyek szociális, társadalmi kérdésekhez nyúltak, s azok kezelésének példáit mutatták be. Ezek megoldásában az ismert marketing elveket, eszközöket igyekeztek átvinni a nem üzleti területekre is (Piskóti et al. 2012). Ez bizonyos esetekben jó iránymutató lehet, azonban nem szabad csak a korábbi elméleti alapokra építkezve, egyszersmind korlátok közé szorítva értelmeznünk ezt a feladatot.

A tanulmányt megelőző feltáró jellegű kutatás egy későbbi kvantitatív megkérdezést megalapozó mélyinterjú-sorozat eredményeit mutatja be. A mélyinterjúk

---

¹ Gulyásné Kerekes Rita, PhD, egyetemi docens, Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Marketing Intézet (Miskolc).

alkalmával 6 különböző civil szervezet – alapítvány és egyesület – reprezentánsait kérdeztük meg annak feltárása, hogy:

- melyek voltak a főbb motivációik a civil szervezet létrehozatalában;
- milyen kihívásokkal találkozhatnak mindennapjaik során;
- milyen marketing, és azon belül kommunikációs eszközöket alkalmaztak eddigi gyakorlatuk során;
- ezek alkalmazásában a tudatos döntések vagy ötletszerű megnyilvánulások voltak-e jellemzőek;
- milyen célcsoportokat azonosítanak munkájuk során, hogyan kezelik ezeket.

A megkérdezettek kiválasztása önkényes volt, viszont a mintába vétel azzal a céllal történt, hogy különböző szempontok szerint minél szélesebb spektrumot mutathassunk be ezen szervezetekből. Így helyi, országos és nemzetközi szervezet egyaránt bekerült a mintába, valamint a szerveződés céljaként megfogalmazott terület is a konkrét céltól a széles körű terület meghatározásig terjedt.

A mélyinterjúk 2014 tavaszán kerültek lebonyolításra.

2. Civilek helye a társadalmi és gazdasági térben

Magyarországon talán a megoldatlan problémák, talán az elmaradott gazdasági környezet miatt a civil szerveződések száma évről-évre nő, tevékenységük egyre inkább érzelmi hatású. Ezek a szervezetek azonban nem egymástól és a társadalom más tagjaitól szeparáltan működnek, hanem egy bizonyos térben, egymásra és környezetükre hatással tevékenykednek.

A térbeliség számos szempontból meghatározza tevékenységük eredményességét, így például:

- a természeti adottságok;
- a népesség;
- a gazdasági feltételek;
- az intézmények elhelyezkedése;
- a szomszédság-távolság;
- a határok, gátak mind-mind segíthetik, de gátolhatják is kibontakozásukat.

A térbeliség pszichológiai és társadalmi mechanizmusokban, szabályozási korlátokban és a tudatos döntésekben is befolyásolja mind az egyén, mind a csoportok életét. A családi, munkatársi kapcsolatok a mindennapi életben, a lakóhelyi kötődés, szomszédság tapasztalatai a térbeli közelség miatt igen intenzív életfeltételeket jelentenek. Aktivitásával minden egyén használ, betölt egy térrészt, egyidejűleg

korlátozva és ösztönözve egyéni és társadalmi adottságai által életét (Nemes-Nagy 1998).

Az állam (önkormányzatok) – vállalatok – lakosság háromszögében a civilek olyan szereplők, akik mindhárom szegmens részére hasznos tevékenységeket látnak el:

- bizonyos feladatokat átvesznek a közhatalom válláról;
- a lakosság számára érzékelhető megoldásokat adnak néhány égető probléma megoldására;
- a vállalatok partnereket találhatnak bennük, hogy az egyre inkább megjelenő vállalati társadalmi felelősségvállalás (CSR – Corporate Social Responsibility) kereteit kiszélesítsék, a jócselekedet mellé a megfelelő kommunikációs bázist is biztosítani tudják, független, ugyanakkor véleményvezér forrásból.

A társadalmi marketing az elmúlt években talán egyik leggyakrabban használt szóösszetétel a marketing-elméleti szakirodalomban, hiszen a környezeti, éghajlati katasztrófajelenségek, az egészségügyi és szociális helyzet romlása, a közigazgatás működési nehézségei új kezelési szemlélet és magatartás iránt kiáltanak, s ilyenkor a társadalmi felelősség, a társadalmi problémák ügyében felelős viselkedés, s annak ösztönzése, s az azt támogató marketing, különböző aspektusai is előtérbe kerülnek (Piskóti et al. 2012). Ezen problémák szinte mindegyikére találunk megoldási próbálkozásokat még egy ilyen szűk földrajzi területen is, habár a civilek sikeressége széles skálán mozog.

A társadalmi marketing az esetek többségében nehezebb feladat, mint egy kereskedelmi szituáció megoldása, hiszen összetett, sokszereplős, soktényezős problémakezelést igényel, ahol a marketing több szintjét (állam, mint kormányzat és önkormányzatok, szakmai és civil szervezetek, vállalkozások) kell összhangba hozni, integrálni. A különbségek mellett ugyanakkor számos azonosság is jellemzi a két marketingterületet:

- elengedhetetlen az ügyfél/célcsoport-orientáció;
- a csere-elmélet továbbra is működik;
- szükség van tudatos elemzésekre, sajátos piackutatásra;
- a célcsoportokat itt is sokeleműen szegmentálni kell;
- az adott probléma érintettjeinek kooperációjára, együttműködésére van szükség, – a marketing eszközrendszer ismert elemei értelmezhetőek –, az eredmények mérhetőek kell, hogy legyenek (Piskóti et al. 2012).

3. Kommunikációs tartalom, pozicionálás

A társadalmi problémák kiszélesedésével világszerte, így Magyarországon és a szűkebb környezetünkben is a civil szervezetek tömeges megjelenése volt tapasztalható. Ezek egy része egy-egy szűken megfogalmazott problémakör megoldására összpontosít (oktatás, környezetvédelem), míg mások a lokálpatriotizmus előretörésével akár több területet is zászlójukra tűznek.

A társadalmi marketing terén – a különböző problémák kezelésében – a felelős, koordináló szervezetek esetében is két értékstratégia alternatíva képzelhető el (Gromberg 2006):

- olyan értékek keresése, mely a lehető legnagyobb nyilvánosság számára képviselhető, vagy
- specializálódás egy értékcsoporra.

Kutatásom során mindkét szegmens néhány képviselőjével találkoztam és a problématerület megfogalmazása nagyban befolyásolta a további marketing és kommunikációs kérdések megválaszolását.

Ezzel párhuzamosan az elméleti oldalon is megfogalmazódtak kritikák, mivel a klasszikus „termék-megközelítés” már nem biztos, hogy kielégítő választ ad a civilek számára (Meffert–Bruhn 1978). Nem könnyen, s nem mindig egyértelműen meghatározható termékkategóriák jöttek létre, gondoljunk csak a településekre, egyházi szolgáltatásokra stb.

A magukat pontosabban bekegerezáló, szűkebb területet meghatározó civil szerveződések pozicionálása így könnyebb, míg a széles feladatkört megfogalmazó szerveződések központi, „mag-üzenetet” kell, hogy zászlójukra tűzzenek és csak a célcsoport-specifikus üzeneteknél, az egyes akciókra, megmozdulásokra fogalmaznak meg konkrét kommunikációs tartalmakat. Ez utóbbi csoportnál ebből fakadóan sokkal nehezebb az egységes márka, a brand definiálása, a vizsgált esetekben így a település fejlesztése, a lokálpatrióta érzelmek hangsúlyozása voltak a főbb stratégiai szintű üzenetek, míg az első, specializált szervezeteknél már konkrét tartalmi elemek voltak nyomon követhetők (X iskola támogatása, templomépítés előremozdítása, környezetvédelem például).

Egy civil szervezet legtöbbször viselkedésváltozatot „ad el”, például: tudásváltozás (információbefogadással) vagy attitűdváltozás.

4. Célcsoportok

A különböző céllal létrejött civil szervezetek közös vonása, hogy egyéni igény kielégítésére jöttek létre és tevékenységük célja közhasznú. A nonbusiness szolgáltatók (Hilke 1989, 40. o.) nem nyereséget akarnak termelni, hanem egyéb célokat próbálnak elérni, pl. kultúra terjesztése, állatok védelme, éhezés megszüntetése stb., de mindezek érdekében gyakorta bevételt kell termelniük (1. ábra).

E tevékenység közben azonosítanunk kell, hogy kik a célcsoportjaink, melyek a főbb kommunikációs tartalmak, melyek a lehetséges bevethető eszközeink, valamint azt, hogy kell-e, lehet-e a különböző célcsoportok esetében integrált kommunikációról beszélnünk, eltérnek-e a kommunikációs tartalmak.

Ugyan sok szervezet esetében a forrás-szerzés felőrli az erőforrásokat, de legalább ugyan ilyen fontosságú a támogatott ügy és célcsoport felé történő kommunikáció, valamint, mint belső célcsoport, a munkatársak, önkéntesek meggyőzése is.

Az elméleti jellegű forrásokban a szerzők kiemelik, hogy nehézségek adódtak a kereslet, a fogyasztók meghatározásában, ahol a vevő, átvevő nem mindig egzakt módon rögzíthető, ha a termék-meghatározás sem egyértelmű, mindezek alapján a releváns piacok meghatározása, értelmezése sem volt egyszerű (Piskóti et al. 2012).

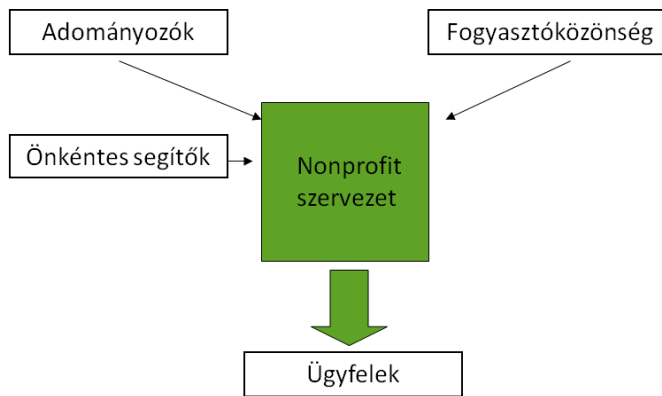
1. ábra Munkamegosztás a társadalmi igények kielégítésében

Forrás: Dinya et al. (2004, 31. o.)

A 2. ábra szemlélteti, hogy milyen sokszínű egy civil szerveződés célcsoportjainak köre:

2. ábra A non-business marketing piaca

Forrás: Nagy (2012)

A különböző célcsoportok esetében közös vonás, hogy az érintettek-koordinációja, mint ún. stakeholder-menedzsment vonalán szüksége megközelítenünk a problémakört.

Az *adományozók* körét vizsgálva a forrásgyűjtés (found raising) a civilek elsődleges feladata, de természetesen itt sem mindegy, hogy magán-, vagy vállalati partnerrel szeretne kapcsolatot létesíteni a szervezet.

Az interjúk során elhangzottakból kiderült, hogy a forrásgyűjtés egyre nehezebb feladat a civilek számára.

Kifizetődőbb a vállalatok megkeresése, hiszen a források itt koncentráltabban állnak rendelkezésre, de ami a marketingesek számára örömteli, az a civileknek egyre nagyobb feladatot jelent: a vállalati támogatáspolitikája egyre tudatosabb, néhány jól meghatározott cél köré összpontosul és az ettől eltérő célok azonnali elutasításra kerülnek. Míg korábban a civilek megkeresésére válaszoltak a vállalatok, addig mostanra megfordult a helyzet: jól meghatározott, körülírt forrásokra és célterületekre várnak felhasználót (az egyik interjúalany így kapott forrást faültetésre egy óriás vegyipari vállalat „zöld” programján keresztül). Szerényebb mértékben, de még mindig jelen vannak a helyi kisebb vállalatok is támogatóként, náluk azonban – a magánemberek támogatásához hasonlóan – a közvetlen érintettség és a lokálpatrióta szálak megtalálása lehet sikerre vezethető (gyermek érdeklődései köre, oktatási intézménye, vallás, lakókörnyezet szebbé varázslása).

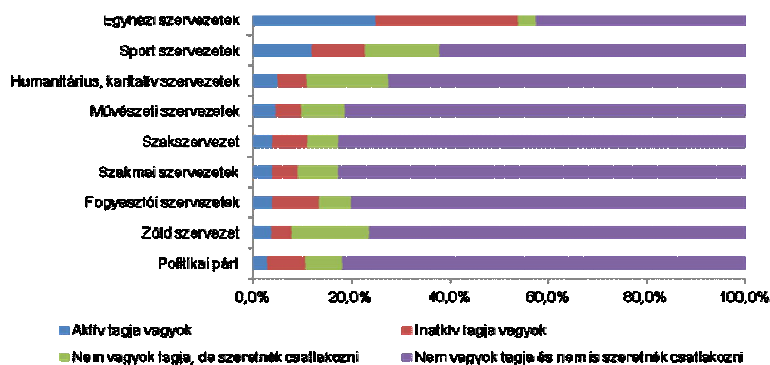
Forrásgyűjtés, mint kommunikációs kihívás komoly felkészültséget jelent a pályázatok előkészítésénél valamint lebonyolításánál is, de ezekben az esetekben a megkérdezettek többsége professzionális segítséget vett igénybe, hiszen ezek már meghaladták kapacitásaikat, nem teljesítés esetén pedig túl nagy kockázatot jelentett volna a számukra (sajtótájékoztatók, projektábrák, finanszírozó megjelentetése).

A civil szervezetek céljai megvalósulásának legnagyobb kihívása az, hogy a célcsoport önkéntességén alapul. Az *önkéntes segítők* oldaláról tapasztalható:

- az elkötelezettség csökkenése;
- egyre több „nemes ügy”;
- gyorsan változó környezet.

A 2012-es OTKA kutatásban (Piskóti et al. 2012) a kutatók mérték az egyének társadalmi problémák kezelésében való tudatos szerepvállalását az ilyen kérdésekkel foglalkozó, különböző civil és szakmai szervezeti aktivitásban (3. ábra). Aktív tevékenységet csupán a megkérdezettek néhány százalékánál mérték. (kivéve az egyházi szervezeteket, ahol ez 20% volt). *Beazonosítható a magyar lakosság körében egy olyan – mintegy 20%-ot kitevő - szegmens, melynél megfogalmazódott a társadalmi problémák megoldásában való tudatos aktivitás növelésének szándéka.*

3. ábra Jelenlegi és tervezett önkéntes (civil) szervezeti tagság

Forrás: Piskóti et al. (2012, 32. o.)

Ez a pozitív trend azonban időbeni instabilitást mutat. A mélyinterjúk alkalmával megkeresett civilek mindegyike a kezdeti lendület, lelkesedés elhalásáról, a mozgósítás egyre nehezebb feladatáról beszéltek. Ugyan minden szervezetnél található egy szűk „mag”, akik aktívan, ha kell, napi rendszerességgel részt vesznek a munkában, de a tágabb kör, a segítő csapat létszáma fogyatkozó. A mozgósításban néhány sikertörténetet említettek az interjúk során:

- közösségi médiumok segítségével gyorsan és költségtakarékos módon sikerült egy-egy jó cél érdekében mozdítani a közösséget;
- más civilek összefogásával több mozgósító hatásközpont bevonásával eredményesebb volt néhány szervezet, akik így a későbbiekben is számíthattak egymás segítségére;
- a közvetlen érintettség megtalálásával nemcsak a forrásgyűjtés, hanem az önkéntes segítők toborzása is könnyebb volt néhány konkrét cél érdekében (óvodás szülők segítése, parkosítás közvetlen közelben lakókkal, stb.);
- egy szórakoztató jellegű alapítványi rendezvényen a civil aktivisták címanyagot gyűjtöttek következő munkájukhoz, majd közvetlen kapcsolatfelvétellel toboroztak közülük;
- két civil szervezet is bekapcsolódott az érettségihez kötelezően teljesítendő önkéntes munkába, így nemcsak rövidtávú, de – reményeik szerint – hosszabb távon, a kötelező idő letöltése után is friss önkéntes-bázishoz jutnak.

Alan Andreasen (2006, 25. o.) a „Social Marketing in the 21st Century” könyvében írja: *„A társadalmi marketingnél arról van szó, hogy a világot mindenki számára jobbá tesszük, nem csak a beruházók vagy az alapítványi elnökök számára”.*

Ebből a szempontból az elmaradott térségek civilei számára talán még nagyobb a csábítás a gazdasági hátrány ilyen alternatív módon való kompenzálása felé, de ezek a szervezetek idővel ki is hullnak a törvényes keretek közül. Említés szinten néhány alany beszélt olyan szervezetről, ahol az aktivisták inkább a saját, mint a köz céljait vették figyelembe, de ezek a szervezetek hitelességük megcsorbulásával, vagy épp büntetőjogi felelősségre vonásuk után eltűntek.

Az *ügyfelek*, illetve a fogyasztók, vagyis a civil tevékenység elsődleges célcsoportjának vizsgálata során kettősséggel találkozhatunk:

- egyrészt létezik az a kör, akit nagyon nehéz bevonni a tevékenység fókuszpontjába, a kiábrándultság, esetleges csalódások okán nem kívánnak még a kedvezményezett körbe sem tartozni (negatív példaként említette az egyik alany, hogy az általuk szervezett egészségnapra, ahol egy helyen vehettek volna igénybe a résztvevők különböző szűréseket az első éven alig volt igény);
- másrészt az elmúlt évtizedek kineveltek egy támogatást, segítséget elváró, sőt, kikövetelő kört, akik a paternalista állammal szemben megszokott módon, „nekem jár” felfogással közelítenek a civilekhez. Elvárásokat fogalmaznak meg, nem véve figyelembe azt a tényt, hogy a civilek önkéntesen tevékenykednek, így megvan az a joguk, hogy megválaszthassák a maguk elé tűzött célt. (Szélsőséges példaként az egyik interjúalany elmondta, hogy miután több

sikeres megmozduláson voltak túl településük életében, a leesett hó el nem takarítását is számon kérték tőlük.)

Ez két szélsőséges hozzáállás sokszor csökkenti a civilek lelkesedését, előfordult, hogy a konkrét céltól való elfordulást is eredményezte.

A szélsőségek között azonban létezik egy szegmens, akik kellően nagy és elérhető célcsoportot jelentenek. A civil szervezetek célja ennek a körnek a beazonosítása, megtalálása, majd felé bizonyos „szolgáltatások” nyújtása.

A társadalmi marketing status quo-ja az elmúlt évtizedben folyamatosan alakul, fejlődik, pontosabbá, kiterjesztettebbé válik, ezt szolgálja többek között a fentebb említett diák-önkéntesség intézménye is. A társadalmi marketing problémamegoldásai, aktivitásai sok szereplőt, sok, különböző kapcsolatot érintve, egyre komplexebb, integráltabb kezelést igényelnek.

Nem véletlen, hogy egyre inkább sajátos „hálózati”, stakeholdermenedzsmentként jelennek meg folyamatai. A stakeholder szélesebb értelemben minden olyan beazonosítható csoport illetve egyén, akik a szervezeti célok elérését képesek befolyásolni, vagy az által befolyásoltak. A stakeholder, szűkebb értelemben minden olyan beazonosítható csoport és egyén, akitől a szervezet hosszú távú fennmaradása függ (Freeman–Reed 1983, 91. o.).

A társadalmi marketing gyakorlatában az alábbi jellemző stakeholderekkel találkozhatunk:

- civil, belső – adott pl. non-profit szervezeten belüli – stakeholderek, egyének;
- a társadalmi cél, teljesítmény célzottja, ügyfelek;
- privát támogatók;
- kooperációs partnerek;
- szabályozó szervezetek;
- állam, (kormányzati, önkormányzati szervezetek);
- szolgáltatók;
- tanácsadók;
- koordinátor;
- széles nyilvánosság;
- kommunikációs csatorna, média;
- ellenfelek, ellenérdekeltek.

A fenti célcsoportok között természetesen különböző szerepekkel találkozunk, pl. többen a társadalmi marketing címzettjei, „ügyfélként”, s többen együttes megvalósítói, közreműködői a kitűzött társadalmi cél, érdek elérésének, ahol valamely érintett sajátos koordináló, integráló szerepet vállal fel, legyen az egy non-profit szervezet, vagy akár az állam egy intézménye (Piskóti et al. 2012).

A társadalmi marketing stakeholder menedzsmentként kezelése fontos elemzési feladattal kezdődik, mely elemzés lépései

- *beazonosítás*, kik és milyen vonatkozásban, tartalommal, formális és informális kapcsolatokkal bírnak az adott társadalmi kérdés, probléma vonatkozásában, s *milyen szerepben*;
- *prioritások meghatározása*, hiszen a korlátozott erőforrások következtében a társadalmi kérdések hatékony kezelése érdekében szükséges leginkább befolyásoló kritériumok meghatározása, s azok alapján pedig a kiemelt érintettek hozzárendelése, szerepének kijelölése;
- *érintettek szegmentálása* –melynek célja, hogy a rendszerezéssel megkönnyítse az egyes célcsoportok kezelését, (státusz, politikai alapállás, ellene vagy mellette van a szervezet, mennyire aktív, passzív, milyen a kapcsolat szorosága);
- *stakeholder megértése*, a motivációinak, elvárásainak, magatartásának az adott kérdéshez, szervezetekhez való viszonyának beazonosítása.

A társadalmi marketing stratégiájának, programjának kialakítása érdekében tehát azt kell vizsgálnunk, hogy az egyes érintettek miként érzékelik a társadalmi problémákat, milyen érintettséggel bírnak, milyen értékek mentén cselekednek, kik, milyen tényezők az akadályozók, azaz kik, milyen motivációk alapján, milyen szerepet játszanak, milyen cselekvésben érdekeltek az adott kérdés kapcsán (Piskóti et al. 2012).

5. Kommunikációs eszköztár

A civilek számára is ugyanazok az eszközök állnak rendelkezésre kommunikációjuk kialakításakor, mint bármely más piaci szereplőnek, ugyanakkor forrásaik az esetek többségében igencsak korlátozottak.

A korlátozott forrásokból való gazdálkodás, a kommunikációra költött Forintok sokszor a jótékony akciók, az eredeti cél megvalósulásától vesznek el forrásokat, így a pótlólagos befektetés és az így elért „haszon” mérlegre helyezése sokszor lelkiismereti kérdéseket feszeget.

A gyakorlat megismerése után elmondható, hogy a vizsgált civilek az alábbi kommunikációs lehetőségekkel élnek leginkább:

- *Face to face frontvonalak*: ezeknél a személyes kommunikáció, a kapcsolati marketing kerül előtérbe, annak minősége és mennyisége (a megvalósítható találkozók száma) a kritikus.

- DM akciók: a mélyinterjú-alanyok elsősorban a közösségi médiumokon keresztül, az SZJA 1%-ának felajánlási időszakában alkalmazzák, illetve a rendezvényeken a korábbi adományozók meghívásánál, az utógondozás fázisában.
- A nyomtatott és (a főleg helyi) elektronikus média egyes esetekben igen tudatosan alkalmazott eszköz, főleg megvalósult akciók, eseményekről való utólagos tájékoztatás okán, míg mások egyáltalán nem élnek a helyi, vagy regionális sajtó által nyújtott lehetőségekkel sem. A nyilvánosság megteremtése már sokszor meghaladja a civilek erőforrásait, ha nem is anyagi, de sokkal inkább a ráfordítandó időkorlátai miatt.

Kevésbé volt nyomon követhető a szakirodalomban említett zöld szám, fizetett vagy ingyenes hirdetések, illetve a címlisták alkalmazása, de ez vélhetően a kis méret, a szűk földrajzi lefedettségnek köszönhető a vizsgált szervezetek életében.

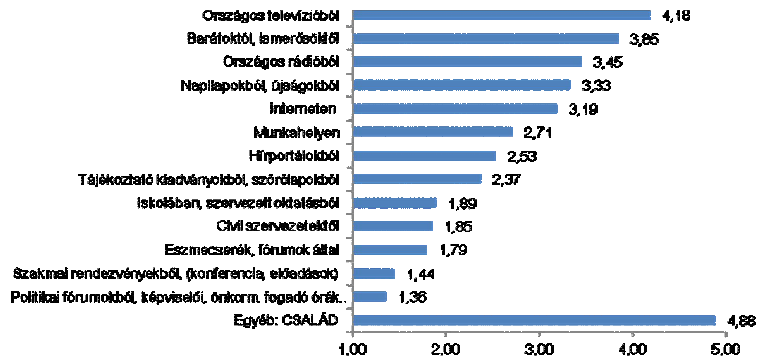
Ez utóbbi, a címlista az egyik alapítvány életében egyszer felmerült, de a cégek adatbázisból való kigyűjtését konkrét megkeresés nem követte.

A 2012-es OTKA kutatás eredményei szerint a befogadói oldalról a társadalmi kérdésekben való tájékozódás kommunikációs eszközei, forrásai vizsgálatánál a legfontosabbak között az elektronikus és nyomtatott média mellett a személyes (barát, ismerős) kommunikáció, internet mellett a munkahely is megjelent, de igen alacsony említést kapott a civil szervezeti, a szakmai rendezvényeken való aktív tájékozódás (4. ábra). A klaszterelemzéssel kirajzolódó három szegmens egyike egy *alacsony információs intenzitású*, a második csoport inkább *passzív*, míg a harmadik szegmens *az aktív eszközöket jobban előnyben részesíti*.

Egy-egy nagyobb akció, mozgósítás előfutáraként *konkrét kampányról* is beszámolt a megkérdezettek közül két válaszadó. Ezek inkább egyszeri, mint folyamatos cselekvésre buzdítottak, a részvétel megkönnyítésére, az esemény tartalmáról, jellemzőiről és koreográfiájáról tudósítottak.

A beszámolók szerint az ismétlődő események, rendezvények előkommunikációjában felhasználták korábbi tapasztalataikat, erősítették, vagy épp elhagyták egyik-másik eszközüket. Ilyen sikertörténetként értékelte az egyik alapítvány képviselője, amikor a másodízben megszervezett egész napos rendezvényükre az első órákban már többen látogattak el, mint előző évben a teljes napon át.

4. ábra Tájékoztató, információs források társadalmi kérdésekről és azok megoldásáról

Forrás: Piskóti et al. (2012, 32. o.)

A kívánt cselekvés megismétlődésének maximalizálása érdekében olyan vonzó és megfelelő alkalmakat kell biztosítani, ahol

- a cselekvés végrehajtása fizikai értelemben könnyű;
- pozitív érzelmi élmény kötődik hozzá;
- jutalmazó és megerősítő hatással bír.

E három kulcsüzenetnek mindenképpen szerepelnie kell az üzenetben és biztosításukhoz lehet, hogy elegendő egy felkínált ebéd, vagy épp az esemény fotóinak közzététele, ahol a résztvevők természetesen jól kivehetők mindenki számára.

Az ismétlődést, az újbóli részvételt kiválthatja, ha a célcsoport korábbi tapasztalatai kedvezőek, az elvárások számunkra könnyen teljesíthetőek és a ráfordított erőfeszítés a kapott előnyökhöz képest csekélyek.

6. Összegzés

Jelen tanulmány keretei között a civil kommunikáció egy szűk földrajzi területen és néhány alany megfigyelésével, megkérdezésével végzett vizsgálata kerülhetett sor. Az azonban bizonyos, hogy a lehetőségek sok esetben még kihasználatlanok, tudatosabb, jobban megtervezett kommunikációs aktivitással a civilek számára is eredményesebb közösségi munka, így a társadalom számára is nagyobb haszon lenne elérhető. A pozitív példák mintegy benchmarking-ként történő ismertetése, bemutatása minden résztvevő számára hasznokkal kecsegtet, hiszen ez tipikusan az a terület,

ahol az információk átadása nemhogy csorbítaná az élen járókat, hanem a jövő szövetségeseit is kitermelheti ily módon magának.

Felhasznált irodalom:

- Andreasen, A. (2006): *Social Marketing in the 21st Century*. Sage Publications Inc., Thousand Oaks, California.
- Dinya L. – Farkas F. – Hetesi E. – Veres Z. (szerk.) (2004): *Nonbusiness marketing és menedzsment*. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest.
- Freeman, E. – Reed, D. (1983): Stockholders and Stakeholders: A New Perspective on Corporate Governance. *California Management Review*, Volume 25, 88-106. o.
- Gromberg, E. C. (2006): *Handbuch Sozial-Marketing*. Cornelsen Verlag, Berlin.
- Hilke, W. (1989): Grundprobleme und Entwicklungstendenzen des Dienstleistungs-Marketing. In Hilke, W. (ed.): *Dienstleistungs-Marketing*. Wiesbaden, 5-44. o.
- Meffert, H. – Bruhn, M. (1978): Marketingtheorie – Quo Vadis? In Bratschitsch, R. – Heinem, E. (eds): *Absatzwirtschaft – Marketing Betriebswirtschaftliche probleme und Gesellschaftlicher Bezug*. Wien, 1-24. o.
- Nagy Sz. (2012): *Non-business kurzus anyagai*. Miskolci Egyetem, Miskolc.
- Nemes-Nagy J. (1998): A tér a társadalomtudományban – Bevezetés a regionális tudományba. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, „Ember-Település-Régió”, Budapest.
- Piskóti I. – Nagy Sz. – Dankó L. – Molnár L. – Marien A. (2012): *A társadalmi marketing paradigmái - elméleti-módszertani alapozó kutatás*. Az Országos Tudományos Kutatási Alap által támogatott kétéves kutatási program beszámolója, OTKA száma: K 81718, Miskolc.

„Én tudom, te csinálod, ők meg majd nézik” – Stabilitás és átalakulási tendenciák a magyar városhálózatban

Páthy Ádám¹ – Berkes Judit²

Számos hazai kutatással találkozhatunk, amelyek a települések innovációs képességéről számolnak be, azonban ezek közül kevés foglalkozik a magyar településhálózat komplex vizsgálatával. Ez azért fontos, mert a kapott eredmények alapját jelenthetik különböző stratégiák, tervek, beavatkozások kidolgozásának.

A tanulmányunk alapjául egy 2005-ben végzett innovációs potenciál-vizsgálat szolgál, melynek módszertanát reprodukálva kíséreltük meg meghatározni a magyar városhálózat tagozódását, melyhez egyedi változók felhasználásával öt főkomponenst használtunk: gazdasági, iskolázottság és menedzsment, társadalmi aktivitás, humán erőforrás és innováció.

Ehhez 327 város adatait vettük figyelembe, ezek között nem szerepel Budapest, valamint a 2013 júniusával városossá nyilvánított további 18 település adata sem.

A kapott eredmények azt mutatják, hogy a 2005 évi vizsgálat óta eltelt időszak alatt a területi egyenlőtlenség nőtt. A közös tulajdonságaik, hasonló mutatóik alapján egy csoportba sorolható városok közötti differenciák azonban mérséklődtek. Fontos következtetésként említhető meg, hogy a gazdasági és innovációs potenciál még a jól teljesítő városok esetében sem találkozik egymással.

Kulcsszavak: városhálózat, innovációs klaszterek, térszerkezet, versenyképesség

1. Bevezetés

A regionális térszerkezet alakításában a városhálózatnak meghatározó szerepe van, hiszen különböző erőforrásokkal, vagy azok kombinációjával rendelkeznek. A vizsgálatunk egyik fő célja megvizsgálni a városi tér fejlődésének irányát, erősségét, sajátosságát, továbbá meghatározni azokat a tényezőket, amelyek a városok hálózatának alakításáért felelősek lehetnek.

---

¹ Páthy Ádám, tanársegéd, Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar Regionális - Tudományi és Közpolitikai Tanszék (Győr).

² Berkes Judit, PhD-hallgató, Széchenyi István Egyetem Regionális és Gazdaságtudományi Doktori Iskola (Győr).

Egy korábbi kutatást (Grosz–Rechnitzer 2005, Horváth 2006) alapul véve a folyamatok időbeli vonatkozásait is vizsgáljuk, tehát arra a kérdésre keressük elsősorban a választ, hogy az ezredfordulóra vonatkozó vizsgálat eredményei ez alatt az időszak alatt hogyan változtak, alakultak át.

A vizsgálat első fázisa különösen a *nagyvárosokra, térszervező központokra* koncentrált, valamint a térszerkezet átalakulása mögött meghúzódó okok, tényezők, valamint azok struktúrájának átrendeződésének tanulmányozását tűzte ki célul.

2. A városkutatás hazai irányai, rövid áttekintés

Rövid áttekintésünkben a hangsúlyt a városkutatás főbb irányaira helyezzük, s azokon belül kiemeljük azokat az elemzéseket, amelyek a *hálózatalkításhoz* kapcsolódnak, abban jelenthetnek eligazodást, valamint a nagyvárosi szerkezethez, azok egészéhez, csoportjaihoz, vagy egyes tagjaihoz köthetők.

Az első csoportba sorolhatjuk a *városok kialakulásával, fejlődésével, az urbanizációs folyamat* különféle elemeivel, megjelenési formával foglalkozó műveket. Kiemelendő Enyedi György (2012) monográfiája, amely az urbanizáció világméretű jelenségének izgalmas leírását adja a különböző nagytérségekben, s ezzel más és más fejlődési pályákon. Nagy hangsúlyt fektet a városhálózatok kialakulási és fejlődési sajátosságaira, viszont nem nyújt részletes betekintést a hazai viszonyokba. A történeti szemlélet jelenik meg elsősorban Beluszky Pál (1999) szintén klasszikusnak tekinthető munkájában, amely részletesen kitér a regionális funkcióval rendelkező városok hálózatára, annak változását előidéző történelmi, gazdasági tényezőkre. Viszonylag kevés elemzést találunk a hazai szakirodalomban amelyek európai és közép-európai kontextusba helyezik a hazai városhálózatot, ezen terekben és hierarchikus struktúrákban elfoglalt helyüknek a meghatározásával (Horváth 1998, Enyedi 2010, Tagai 2010). A hazai városhálózat nagyrégiós pozicionálásában hasznos segítséget nyújtanak az Európai Területi Tervezési Megfigyelő Hálózat (ESPON) kutatási projektjei, amelyek a hálózat különböző szintjein adnak lehetőséget az összehasonlításra. Vizsgálatunk szempontjából relevánsnak tekinthetők a városok jövőbeli fejlődési irányait (FOCI), a policentrikus fejlődést (POLYCE), a középvárosok helyzetét (SGPTD), valamint a kis- és középvárosok funkcionális és hálózati jellemzőit (TOWN) vizsgáló programok.

Míg Kelet-Közép-Európa városhálózatának fejlődési irányai elhanyagoltak a hazai irodalomban addig a *városi társadalom és rendszer irányításának*, szervezésének kérdései erősen felülreprezentáltak. Kiemelkednek azok az elemzések, amelyek a nagyvárosi társadalmak átalakulást tekintik át, kitérve a legfontosabb mozgó tényezőkre (Szirmai 2009, 2013). A városi rendszerek kormányzása (Pálné 2010), a

város és vidék, vagy agglomerációk együttműködésének alakulása, a térszervezés intézményi kereteinek alakulása érdemleges eredményeket mutatott fel (Somlyódyiné 2012). Izgalmas vita zajlott a várossá válásról, de egyben a városi rendszerek fejlődését meghatározó tényezőkről (Tóth 2008, Csapó–Kocsis 2008, Kulcsár 2008, Dövényi 2009, Pirisi–Trócsányi 2009, Pirisi 2009). A kutatásunk szempontjából ezen blokk tanulságai abban álltak össze, hogy egyrészt a városi társadalom minél pontosabb leírására kell törekednünk, s maguknak az intézményi kereteknek jellege nem elégséges a hálózatok és azok egyes csoportjainak összehasonlításához. Valamint azt is befogadtuk a vizsgálatunkba, hogy a városi funkciók standard, hagyományos elemei mellett egyre több új tényező jelenik meg a városi terekben, amelyeknek egzakt leírása viszont még számos akadályba ütközik. S végül magyarázatot kaptunk arra, hogy a magyar városhálózat nagy tömegét funkcióhiányos kisvárosok teszik ki, amelyek döntően a rendszerváltozás után nyerték el a városi rangot, s közülük igencsak kevesek emelkedtek ki a többiek közül.

A városi funkciók (erőforrások, intézmények, szerkezetek) és azok térbeli hatásait elemző, alapos *módszertani* ismereteket nyújtó kutatások (Bajmócy–Kiss 1999, Szigeti 2002, Nagy 2011, Tóth 2011) segítettek a regionális szerepkörök egyértelmű elhatárolásában, azoknak a funkcióknak a kiválasztásában, vagy megerősítésében, amelyek a városok térbeli hatásait jól közvetítik.

Az utolsó blokkba sorolhatjuk azokat az irodalmakat és elemzéseket, amelyek a *városi hálózatokra* vonatkoztak. A hálózati elemzéseken belül több témakört lehet elkülöníteni. Az első a fejlesztési stratégiák blokkja, ahol az alapvető kérdés, hogy milyen szerkezetek kialakítása történjen meg a jövőben, a hálózatban, annak egyes csomópontjai (regionális központok) milyen szereppel és funkciórendszerrel rendelkezzenek, s milyen viszony legyen Európa más nagyközpontjaival és a többi magyar várossal (Faragó 2006, 2008, 2009, Barta 2009). Ehhez kapcsolódik a regionális központok értelmezése, meghatározása, a térbeli növekedési pólusok leírása, azok működésének körbejárása és a kapcsolódó fejlesztések meghatározása (Rechnitzer 2007, Horváth 2007, Lengyel 2007). A városhálózat szerkezeti sajátosságainak elemzése a következő nagy vizsgálati terület, ebben két irányt különíthetünk el, az egyik az általános szerkezeti elemzés, amikor a fejlődési irányok értékelése történik meg, segítve ezzel a tervezést (Salamin et al. 2008), valamint a szerkezetet alakító nagyvárosok, központok helyzetének, különböző funkcióinak vizsgálata és ebből a hálózatszervezés irányainak számbavétele (Csomós 2013, Tóth–Nagy 2013).

S végül, de nem utolsósorban témánk szempontjából meghatározó kérdések a városhálózat alakításában az *innovációk, a megújítások megjelenése*, illetve az azokat jellemző tényezők és a szerkezetet alakító további faktorok (gazdaság, társadalom, népesség, intézmény) kapcsolata, kölcsönös egymásutaltsága (Rechnitzer 1993, Lengyel–Rechnitzer 2000, Rechnitzer et al. 2004, Grosz–Rechnitzer 2005). A kap-

csolatelemzések lehetőséget adtak arra, hogy típusokat határoljunk le, keresve azokat az összetartozó, azonos fejlődési pályát mutató városokat, amelyekben a vizsgált tényezők sokasága valamilyen mértékű egyezőséget tartalmaz, s ezzel hasonló szerepük lehet a hálózat egészének alakításában, de a térszerkezet formálásában is.

3. A vizsgálat módszere

Mivel elemzésünk egyik elsődleges céljának tekinthető, hogy feltérképezzük és kövessük azokat az átalakulási tendenciákat, amelyek az elmúlt évtizedben végbementek a hazai városhálózatban, ezért mind a felhasznált indikátorkészlet, mind pedig az elemzési módszer tekintetében a 2005-ben végzett vizsgálatot tekintettük kiindulópontnak, és első lépésben ezt reprodukáltuk.

Ennek megfelelően változatlanul hagytuk a *struktúrát*, hasonlóan *öt tematikus főkomponensbe* rendezve az egyedi változókat. A felhasznált indikátorok köre is megegyezik a korábbi elemzéssel, a változók tartalma, a fajlagos mutatók kialakításának módszere szintén azonos elvet követ, néhány apróbb változtatással. Egy mutató tartalma változott jelentősen, a gazdasági főkomponens esetében indokoltnak tartottuk a távbeszélő fővonalak számának lecserélését az aktuálisabb és relevánsabb szélessávú internet-előfizetésekkel. Apróbb változtatásnak tekinthető még, hogy a társadalmi aktivitás főkomponensben egy népszavazási (európai uniós csatlakozás) részvételi arány helyett a 2010-es parlamenti választások első fordulójának részvételi adatait használtuk.

Néhány indikátor esetében az adattartalmat csak kismértékben érintő *terminológiai változásokat* alkalmaztunk; a főiskolai és egyetemi karok esetében a karnak nem minősülő székhelyen kívüli képzések nem szerepelnek az adatok között, a jogi személyiségű vállalkozások száma esetében nem a működő, hanem a regisztrált vállalkozásokból indultunk ki. A vezető és értelmiségi, valamint az egyéb szellemi foglalkoztatottak arányának mutatói a FEOR osztályozási rendszer adatai alapján készültek, mivel az adatbázis összeállításának, illetve jelen tanulmány megírásának időpontjában nem álltak rendelkezésünkre a 2011-es népszámlálás részletes foglalkoztatási adatai települési szinten.

Első lépésben az öt tematikus főkomponens kialakítását végeztük el. Mind az öt esetben egy-egy változót tartottunk meg, függetlenül attól, hogy a gazdasági valamint a humán erőforrás esetében 2-2 olyan főkomponens alakult ki, melyek sajátértéke 1 feletti. A főkomponensek kialakításánál a 2011-ben városi jogállással rendelkező 327 *település* adatait vettük figyelembe, nem szerepelnek Budapest, valamint a 2013 júliusában városi rangot elnyert további 18 város mutatói. A főkomponenseket alkotó változók között vegyesen találhatók fajlagos, illetve abszolút indikátorok, az

1. táblázatban látható a főkomponensek felépítése, illetve azok alapvető tulajdonságai.

1. táblázat A főkomponenseket alkotó egyedi mutatók, illetve a főkomponensek alapvető eloszlási mutatói

Változó	Kommunalitás	Súly
<i>Gazdasági főkomponens (53%-os sűrítés)</i>		
Foglalkoztatottak aránya a lakónépességből (%), 2011	0,77	0,86
Személygépkocsik száma 1000 lakosra, 2011	0,77	0,78
Adófizetők aránya a lakónépességen belül (%), 2011	0,67	0,77
Szja-alap egy lakosra (1000 Ft/fő), 2011	0,90	0,93
Szélessávú internet előfizetések száma 1000 lakosra, 2011	0,80	0,90
Működő jogi személyű vállalkozások száma 1000 lakosra, 2011	0,55	0,74
Munkanélküliek aránya a lakónépességből (%), 2011	0,66	0,80
Inaktív keresők aránya a lakónépességből (%), 2011	0,56	0,56
Helyi iparüzési adó egy lakosra (1000 Ft/fő), 2011	0,42	0,62
Ügyvédek száma 10000 lakosra, 2011	0,42	0,48
Regisztrált egyéni vállalkozások száma 1000 lakosra, 2011	0,80	0,20
<i>Iskolázottság és menedzsment főkomponens (88%-os sűrítés)</i>		
Vezető és értelmiségi foglalkozásúak aránya az összes foglalkoztatottból (%), 2011	0,90	0,95
Egyetemi, főiskolai végzettségű foglalkoztatottak aránya az összes foglalkoztatottból (%), 2011	0,93	0,96
Egyéb szellemi foglalkozásúak aránya az összes foglalkoztatottból (%), 2011	0,82	0,90
<i>Társadalmi aktivitás főkomponens (56%-os sűrítés)</i>		
Résztvételi arány a 2010-es országgyűlési választások első fordulójában (%)	0,50	0,71
Szja nonprofit 1% felajánlás egy lakosra (Ft), 2011	0,53	0,73
Nonprofit szervezetek száma 1000 lakosra (db), 2011	0,62	0,79
Helyi nyilvánossági fórumok összetettsége	0,60	0,78

Humán erőforrás főkomponens (56%-os sűrítés)					
Vezető oktatók aránya az összes oktatón belül (%), 2010				0,70	0,76
Főiskolai-egyetemi karok száma (db)				0,80	0,86
Középfiskolák száma (db)				0,84	0,83
Felsőfokú intézményekben tanulók száma 1000 főre, 2011				0,69	0,82
MTA köztestületi tagok száma 10000 lakosra, 2013				0,96	0,75
A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya a 25 év felettiek között (%), 2011				0,48	0,66
Felnőttoktatási központok száma 10000 lakosra, 2013				0,33	0,44
Innovációs főkomponens (77%-os sűrítés)					
Innovatív kezdeményezések száma 2003-2013 között (db)				0,87	0,93
Bejegyzett domain szerverek száma (db), 2012				0,79	0,89
K+F vállalkozások száma (db), 2012				0,87	0,93
Az innovációs és K+F intézményhálózat összetettségi mutatója				0,56	0,75
Társadalmi					
	Gazdaság	Iskolázottság	aktivitás	Humán erőforrás	Innováció
Medián	0,04	-0,15	-0,11	-0,30	-0,29
Ferdeség	0,10	0,52	0,61	3,72	5,44
Csúcsosság	-0,30	-0,13	0,30	16,02	40,15
Minimum	-2,38	-2,15	-2,07	-0,66	-0,50
Maximum	2,93	3,25	4,32	6,40	10,09
Terjedelem	5,31	5,40	6,39	7,05	10,59
Átlag feletti	169	150	151	75	86
Szórástávolságon kívül elhelyezkedő városok					
alul	53	50	58	0	0
felül	52	58	54	30	24

Forrás: Saját szerkesztés

A 2005-ös vizsgálat mintájára létrehozott főkomponensekről elmondható, hogy azok a városhálózat jelenlegi állapotára vonatkozóan is érvényesek, és alkalmasak az összehasonlításra valamint a változások követésére. A teljes variancia főkomponensek által magyarázott hányadosai esetében az előző vizsgálatához hasonló értékeket találtunk a társadalmi aktivitás, a humán erőforrás és az innovációs főkom-

ponens estében, a másik két főkomponensnél viszont szignifikáns eltérés mutatkozik.

A főkomponensek alapvető adatait elemezve látható, hogy a skálák terjedelme, illetve azok eloszlása bizonyos különbségeket mutat az egyes dimenziókban. A gazdasági és iskolázottsági – illetve bizonyos mértékben a társadalmi aktivitás – főkomponens esetében a normálhoz hasonló eloszlásokkal találkozhatunk, míg a humán erőforrás, de főként az innováció dimenziójában ehhez képest jelentős torzulások lépnek fel. Az innovációs főkomponensnél a korábbi vizsgálatban is tapasztalt nagy terjedelem, illetve magas csúcossági mutató a jelenlegi adatok tükrében még inkább egyenlőtlen eloszlást mutat.

Összességében elmondható, hogy az alapvető társadalmi-gazdasági indikátorok tekintetében egy jól kezelhető *fejlett-fejletlen hierarchiát azonosíthatunk*, viszont a versenyképesség és az innovativitás mutatói egyensúlytalan eloszlás tapasztalható. Ezt figyelembe véve nem tudunk kellően megalapozott kijelentéseket tenni a K+F+I potenciál valamint a gazdasági folyamatok közötti kétirányú pozitív kapcsolatokról a vizsgálat ezen szakaszában.

4. A városhálózat „elit” kategóriája

A főkomponens-pontszámok felhasználásával elsőként átlagalapú klaszteranalízist végeztünk, amely során kirajzolódott a magyar városhálózat „elit” kategóriája, amelybe összesen 25 város tartozik. Ezt követően hierarchikus klaszterelemzés elvégzésével a legjobban teljesítő városokon belül is újabb csoportokat, innovációs klasztereket különítettünk el.

A kategóriában a 23 megyei jogú városból 17 szerepel, Békéscsaba, Érd, Hódmezővásárhely, Nagykanizsa, Salgótarján és Tatabánya maradt ki a csoportból. A 2005 évi vizsgálatban is 17 megyei jogú város tartozott ebbe a kategóriába annyi különbséggel, hogy Békéscsaba helyét Dunaújváros vette át. A további nyolc város a budapesti agglomeráció gazdaságilag domináns települései (Budakeszi, Budaörs, Szentendre és Vác), valamint felsőoktatási központok (Gödöllő, Gyöngyös, Keszthely). A kategória új tagjának tekinthető Martonvásár pedig MTA kutatóközponttal rendelkezik, ezzel magyarázhatók a kiemelkedő mutatószámai.

1. klaszter: „A komplex szerkezetű regionális központok”

Ezeknek a városoknak a humán és innovációs pontszámai kiemelkedőek, a többi klaszter adottságaihoz képest. A 2005-ben végzett vizsgálathoz képest Miskolcot új tagként regisztrálhatjuk ebben a csoportban. Van még egy közös tulajdonságuk: az összes település felsőoktatási központként is funkcionál, ami megmagyarázza a ked-

vező innovációs mutatójukat. A gazdasági teljesítményük gyenge, ebben a tekintetben Miskolc rendelkezik a legalacsonyabb átlagpontszámmal. Alapvetően kedvező foglalkoztatás és iskolázottsági mutatóik vannak. Debrecen különösen az „elit” csúcsának tekinthető, hiszen az elemzés alapján elkülöníthető a másik három várostól, sőt akár külön klaszterként is definiálható.

2. klaszter: „Erős gazdasági potenciállal rendelkező regionális központok”

Ezekről a városokról megállapítható, hogy hasonlóan kimagasló mutatókkal rendelkeznek, mint az első klaszter tagjai, különösen magas pontszámot mutat a gazdasági teljesítmény. Az innovációs és a humán erőforrás átlagok is magasak, de gyengébb az első csoportnál. Ez utóbbi dimenzió tekintetében javulás tapasztalható a 2005 évi vizsgálathoz képest.

3. klaszter: „Felsőoktatási, és K+F orientált központok”

Ezt két város, Gödöllő és Martonvásár alkotja. Átlaghoz közeli, stabil paraméterek jellemzik, kivéve egyet: a humán erőforrás potenciált. Ez Martonvásár esetében az MTA kutatóközponttal, míg Gödöllőnél az egyetem jelenlétével magyarázható. Az innovációs teljesítményük mérsékelt az előző klaszterekhez képest, viszont a kutatás-fejlesztési tevékenységre vonatkozó mutató kiugrónak tekinthető, mint az első csoport esetében. Szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy ez egyedi változóból következtethető, amely nem figyelmen kívül hagy olyan fontos kutatási eredményeket, mint például a publikációk, szabadalmak száma. A városokban található intézményekről elmondhatjuk, hogy jelentős kutatási tevékenységet folytatni, azonban ezeket nem állt módunkban fegyelembe venni a módszer reprodukálása miatt.

4. klaszter: „Budapesti agglomeráció gazdasági pillérei”

Budakeszi, Budaörs és Szentendre alkotja a csoportot, amely kiugrón erős gazdasági teljesítménnyel rendelkezik. Az iskolázottság átlagpontszáma is magas, egy egészen más jellegű kategóriát alkotnak. A főváros közelsége magyarázza a rendkívüli mutatókat.

5. klaszter: „Számottevő felsőoktatási és humán állománnyal rendelkező városok”

Eger, Kaposvár, Nyíregyháza, Sopron, Szombathely és Veszprém tagja a csoportnak. Érdemesnek tartjuk kiemelni Egert és Veszprémet, hiszen ugrásszerű fejlődést mutatnak. Stabil, középmezőnyt alkotó települések, viszont az innovációs és humán erőforrás-bázis tekintetében központi szerepet még nem töltenek be. Az elmúlt évek során eltérő helyzetből közeledtek egymáshoz. Esetükben a humán erőforrás főkomponens mutatószáma a legkiemelkedőbb, amelyet a felsőoktatási intézmények jelen-

léte indokol. Nyíregyháza, Sopron és Szombathely gazdasági szerepe 2005 óta csökkenő tendenciát mutat.

6. *klaszter: „Térségi központok különféle orientációval”*

Valamennyi dimenzió tekintetében ez a csoport rendelkezik a leggyengébb mutatókkal. A többi klaszterhez képest rendkívül alacsony az innovációs mutatójuk. Ezek a városok nem igazán rendelkeznek hálózatalakító funkciókkal, azonban térségi központoknak tekinthetjük őket.

Amennyiben a városhálózat elitjében mutatkozó változási tendenciákat vizsgáljuk, a struktúra viszonylagos stabilitása mellett felfedezhetünk olyan elmozdulásokat, amelyek markánsabbá teszik az egyes csoportok egymástól való elkülönülését. Az alapvető polarizációs tendenciák oly módon érvényesülnek, hogy a humán és innovációs potenciál tekintetében legkedvezőbb helyzetben lévő régióközpontok kiemelt pozíciójának további stabilizációja mellett a jelentős gazdasági potenciállal rendelkező nagyvárosok, valamint a budapesti agglomeráció települései esetében is relatív előrelépés tapasztalható, míg a fennmaradó megyeszékhelyek, illetve felsőoktatási központok esetében alapvetően stagnáló tendenciákat láthatunk.

5. A városhálózat fennmaradó tagjai

Az „eliten” kívüli 302 várost tartalmazó klaszterek kijelölésére átlagalapú eljárást alkalmaztunk, mivel a magas elemszám nem ad lehetőséget a hierarchikus módszer használatára. Az eredmények azt mutatják, hogy az 2005-ös vizsgálathoz hasonlóan a kiugró városokat kiszűrve jelentősen megnövekedik a *gazdasági teljesítmény*, illetve az *iskolázottsági mutatók* szerepe a klaszterek kialakításában, jelezve azt, hogy az innováció és a kapcsolódó humán kapacitás erősen koncentrálnak az elitet alkotó városokban, míg a városhálózat alsóbb hierarchiaszintjein nem tekinthető számottevőnek ezek differenciáló hatása. A vizsgált városokból négy klasztert alakítottunk ki melyek alapvető jellemzői az alábbiak:

Az elitkategória utáni második városhalmazt, az *átmeneti helyzetű, de érzékelhető innovációs potenciállal rendelkezők* csoportját 37 település alkotja, ahol a végleges klaszterközéppontok az öt főkomponens vonatkozásában az átlag feletti értéket mutatnak. A városhalmaz nem egységes, több alcsoportra osztható funkcióik illetve területi elhelyezkedésük alapján, ezek az alábbiak:

- az elitből kimaradó megyei jogú városok egy része (Békéscsaba, Érd, Nagykanizsa, Hódmezővásárhely), valamint a néhány a megyei szintű középváros,

- ahol a gazdasági potenciál erősebb, működik felsőoktatási intézmény (pl. Baja, Esztergom, Mosonmagyaróvár);
- a budapesti agglomeráció döntően keleti, déli felének erősödő középvárosai (pl. Dunaharaszti, Szigetszentmiklós, Veresegyház);
  - Balaton régió egymással vetélkedő centrumai (pl. Siófok, Balatonfüred, Balatonalmádi), valamint jelentős turisztikai, idegenforgalmi potenciállal rendelkező kisvárosok (pl. Velence, Visegrád, Zalakaros);
  - jó gazdasági teljesítményt mutató kis-középvárosok (Paks, Tiszaújváros).

A következő klasztert, az *átlagos fejlettségű, alacsony humán bázissal és innovációs potenciállal rendelkező* 85 város alkotja. Esetükben csak árnyaltan jobbak az átlagnál gazdasági és iskolázottsági mutatók. A városok jellegzetességeit vizsgálva azt láthatjuk, hogy elsősorban dunántúli kisvárosok tartoznak ide, az ország keleti részéből inkább csak néhány olyan középváros, amelyek a gazdasági teljesítményük alapján nem tudtak bekerülni az átmeneti helyzetű városok közé (pl. Gyula, Kiskunfélegyháza, Kazincbarcika). Itt található még a három leggyengébben teljesítő megyei jogú város (Hódmezővásárhely, Salgótarján, Tatabánya) is. Megemlíthető még az egykori ipari-energetikai tengely dunántúli iparvárosainak (Ajka, Dorog, Oroszlány, Várpalota) jelenléte ebben a klaszterben, illetve az, hogy ide „csúsznak le” a budapesti agglomeráció keleti és délkeleti szektorának szerényebb gazdasági potenciállal jellemezhető városai (Gyömrő, Dabas, Vecsés, Maglód).

A negyedik klaszterbe, az *átlag alatti fejlettségű városok* csoportjába 94 település sorolódott, minden dimenzióban átlag alatti teljesítménnyel. Az alföldi városok túlsúlya jellemzi a csoportot, emellett megtalálhatjuk a Dél-Dunántúl kisvárosaival, valamint belső perifériaként jellemezhető térségek hosszú városi múlttal nem rendelkező központjait (pl. Adony, Ercsi, Tét). Tipikusan az alacsony népességű településekről van szó, a lakónépesség átlaga alig haladja meg a 9 000 főt, mindössze egy 30 000 fő feletti népességgel rendelkező települést (Hajdúböszörmény) találhatunk, és ezen kívül csak négy város (Komló, Nagykőrös, Gyál, Törökszentmiklós) népessége haladja meg a 20 000 főt. A 2005-ben közölt vizsgálatban két átlagos csoportot alkottunk, az egyikben a humán erőforrások és az innovációs potenciál még érzékelhető volt, de alacsony szinten, a másokban már erről sem beszélhettünk, így akkor 118 város tömörült ebbe a két csoportba.

Az ötödik klaszter, a *kimondottan kedvezőtlen adottságú városok*, minden tekintetben mélyen átlag alatti paraméterekkel. Az ide tartozó 86 település közül mindössze tíz található a Dunától nyugatra, nagyrészt alföldi és észak-magyarországi városok alkotják a csoportot. Mindössze egy város (Ózd) népessége haladja meg a 20 ezer főt, a klaszterbe tartozó települések átlagos népessége 6 290 fő. Megemlíthető, hogy a klaszter 34 olyan várost - az állomány 40%-át - tartalmaz, amelyek

2001 után kaptak városi rangot, ami szignifikánsan magasabb az „új városok” többi klaszterben tapasztalható arányánál.

2. táblázat A főkomponens-pontszámok klaszterenkénti átlagértékei

Kiemelt városok						
	1. klaszter	2. klaszter	3. klaszter	4. klaszter	5. klaszter	6. klaszter
	Debrecen	Győr	Gödöllő	Budakeszi	Eger	Vác
	Pécs	Székesfehérvár	Martonvásár	Budaörs	Veszprém	Szolnok
	Szeged	Kecskemét		Szentendre	Sopron	Szekszárd
	Miskolc				Nyíregyháza	Keszthely
					Szombathely	Dunaújváros
					Kaposvár	Gyöngyös
						Zalaegerszeg
Főkomponens átlagok						
Gazdaság	0,69	1,59	1,37	2,18	1,14	1,12
Iskolázottság	1,67	1,55	1,70	3,02	1,40	1,34
Társadalmi aktivitás	1,92	1,70	1,17	1,90	1,95	1,63
Humán erőforrás	5,34	2,67	4,81	1,29	2,93	1,78
Innováció	6,47	4,02	0,55	1,28	1,98	0,94
Összes város						
	Kiemelték együtt		7. klaszter	8. klaszter	9. klaszter	10. klaszter
Főkomponens átlagok						
Gazdaság	1,26		1,20	0,51	-0,22	-1,15
Iskolázottság	1,71		1,34	0,30	-0,34	-0,98
Társadalmi aktivitás	1,76		1,10	0,50	-0,41	-1,03
Humán erőforrás	2,92		0,21	-0,08	-0,34	-0,48
Innováció	2,45		0,22	-0,08	-0,27	-0,43

Forrás: Saját szerkesztés

A 2. táblázatban láthatóak a főkomponensek átlagpontoszámai a kiemelt városokból alkotott, illetve a teljes városhálózatot tartalmazó klaszterek esetében.

Amennyiben a két vizsgálat között eltelt évtized változásait elemezzük a nem kiemelt városok tekintetében, a leginkább szembeűnő átalakulás a városhálózat második szintjén, az átmeneti helyzetű városok kategóriájában mutatkozik. Két alapvető tendencia bontakozik ki a városok jellege, illetve területi elhelyezkedése tekintetében. Egyrészt azt tapasztalhatjuk, hogy 2001 és 2011 között a budapesti agglomeráció településeinek jelentős hányadánál pozitív elmozdulás mutatkozik; míg 2001-ben a 43 „második kategóriába” tartozó város közül mindössze kilenc volt a főváros környéki településegüttes része, addig ez a szám 2011-re 15-re nőtt, úgy, hogy a klaszterbe tartozó összes város száma alacsonyabb (37). A másik markáns folyamat az ország keleti felében elhelyezkedő városok pozícióvesztése, az első vizsgálat alapján 15, míg 2011-ben már csak négy olyan települést sorolhattunk a kiemelt kategóriát követő klaszterbe, amelyek a Dunától keletre fekszenek, és nem a budapesti agglomeráció részei (Baja, *Balassagyarmat*, Békéscsaba, Tiszaújváros). A területi polarizációs folyamatok erősödése az alsó klaszterekben is érzékelhető; a 2001-ben a két leghátrányosabb helyzetű klaszterbe tartozó, 2011-re előrelépést mutató települések között felülreprezentáltak a dunántúli kisvárosok.

6. Összegzés

A megismételt vizsgálat eredményei alapvetően azt tükrözik, hogy a városhálózatban *nagymértékű stabilitás* mutatkozik, de emellett megfigyelhetünk bizonyos átrendeződési tendenciákat is.

A felhasznált adatok egy része folytonos sokaságot tükröz, másik – döntően egyedi gyűjtésre épülő halmaz – csak a nagyobb centrumokban áll rendelkezésre, azaz ezen halmazban találunk tényezőket, amelyek a megújítást, az innovációt, vagy azt generáló humánerőforrásokhoz köthető. Az adatbázis tematikus struktúrájának is köszönhetően azt tapasztaljuk, hogy míg a *gazdasági potenciál*, az *iskolázottság* és a *társadalmi aktivitás értékei egyenletes eloszlást* követnek, addig erősen *aszimmetrikus a humánerőforrás és az innovációs potenciál* koncentrációja. Az egyenetlen eloszlás ezen két utóbbi főkomponensnél oda vezet, hogy a hálózatban a korábbi vizsgálatban is jelzett határozott elkülönülések megmaradtak, illetve kisebb mértékű elmozdulások regisztrálhatók.

A városhálózat *csúcsát* jelentő megyei jogú városok erősen polarizáltak. A *tradicionális nagyvárosok*, a *regionális központok* (Debrecen, Szeged, Pécs, Miskolc) innovációs potenciálja és humánerőforrásai kiemelkednek a hálózatból, vi-

szont a gazdasági potenciáljuk átlag alattinak tekinthető saját csoportjukon belül, sem specializációban, sem koncentrációban nem emelkednek ki. Bizonyos mértékben elmondható, hogy ezen városok esetében a működést a közintézmények, közszolgáltatók jelenléte tartja egyben. A *kiugró gazdasági potenciállal* rendelkező nagyvárosok (Győr, Székesfehérvár, Kecskemét) esetében viszont az előbbieknél alacsonyabb az innovációs és humán potenciál, de magas iskolázottság jellemző rájuk, amely elősegíti kedvező foglalkoztatási viszonyok kialakulását. Az elmúlt tíz évben *sem sikerült felkúszni ezeknek a városoknak a csúcsra*, nem tudtak belépni a tradicionális nagyvárosok elitcsoportjába, bár egyes mutatóikban azokat közelítették (innovációs potenciál, iskolázottság). Ha *sikertörténetről* beszélhetünk az Debrecen, amely képes volt egy önálló, elkülönült fejlődési pályát bejárni, a tíz év lendületével – ha képes megtartani – a jövőben kiválhat ebből a vezető csoportból, az ország második nagyvárosaként jelenhet meg. Pozitív elmozdulás tapasztalható Miskolc esetében is, amely beépült, újra felzárkózott a csúcsvárosokhoz, ezt döntően bővülő humánerőforrásainak és a felsőoktatásra épülő innovációs potenciáljának köszönhető, s ezzel kompenzálta a viszonylag gyenge gazdasági teljesítményét.

A *kiemelkedő adottságokkal* rendelkező városok 25 tagot számláló csoportjába csak 17 megyei jogú város sorolódott be (68 %), ezek közül a részleges regionális központokon kívül még egy-egy alcsoport alakult ki, ahol döntőek a humánerőforrások, s az átlagosnál nagyobb innovációs potenciál, amit a felsőoktatási bázisok teremtenek meg. A budapesti agglomeráció sajátos helyzetet mutat a városhálózatban, a csúcsvárosok között két alcsoportba különül el, az egyikben a gazdasági potenciál a csoportképzés alapja, a másikkban a magas gazdasági potenciál és a kitelepültek kiemelkedő iskolai végzettsége.

A klaszterelemzéssel megszürt városhálózatban az egyes fejlettséget megjeleltető csoportoknál *karakteres elmozdulásokat nem tudunk kimutatni*, a helyek és helyzetek érzékelhetően nem változtak. Az megfigyelhető, hogy alcsoportok, egymáshoz fejlődésben közelálló városhalmazok vagy megtartják korábbi karakterüket, vagy újabbak jönnek létre, amit egy, jobb esetben néhány tényező determinál. Megállapítható, s egyben a korábbi vizsgálat eredményeit megerősíti, hogy 50-60 városban koncentrálnak a fejlődés, a megújítás erőforrásai, s ennek fele a mozdulni képes központ, s negyede az innovációkat és a humán erőforrásokat koncentrálni és fejleszteni képes nagycentrum.

A *leszakadók, lemaradók halma*za a városhálózatban folyamatosan bővül, a nem a fejlődési tényezőkre építő, a térségi funkciókat támogató városfejlesztési politika az elmúlt tíz évben csak felhígította a hálózatot, reményt adva a fejlődésre, tényleket nyújtva a leszakadáshoz, a mozdulatlansághoz, a szükséghez.

A magyar városhálózat időbeli, összehasonlító elemzése szükséges, s egyben tanulságos. Ugyanakkor *módszerében kimerült!* A 10-12 nagyváros esetében határo-

zott nemzetközi elemzésre van szükség, vagy legalább kelet-közép-európai összevetésre, mert az igazi versenyterük ebben a makrorégióban érvényesül, s fejlesztési pályájukat a szomszédos országok nagyközpontjaihoz kell alakítani. Kívánatos lenne ezen városkör tagjainak *egyedi fejlődés elemzése*, azon kemény és puha tényezők, intézmények, szereplők és kapcsolatok vizsgálata, amelyek legkorábban a rendszer-változás óta jelen vannak a nagyvárosokban. Ezekkel az elemzésekkel leírhatjuk a hazai modelleket, példát adhatunk a hálózat második körének az elmozdulásra és reményt az többségnek a megújításra.

Felhasznált irodalom:

- Bajmócy P. – Kiss J. (1999): Megyék, régiók és központjaik – modellek tükrében. *Tér és Társadalom*, 1-2. 31-51. o.
- Barta Gy. (2009): Integrált városfejlesztési stratégia: a városfejlesztés megújítása. *Tér és Társadalom*, 3. 1-12. o.
- Beluszky P. (1999): *Magyarország településföldrajza. Általános rész.* Dialóg Campus, Budapest.
- Csapó T. – Kocsis Zs. (2008): A várossá válás reformja. *Területi Statisztika*, 6, 645-650. o.
- Csomós Gy. (2013): Magyarország gazdasági központjainak pozícióváltása. *Területi Statisztika*, 6. 529-550. o.
- Dövényi Z. (2009): „Város az, ami magát annak nevezi” – Tünődések Tóth József tanulmánya alapján. *Területi Statisztika*. 1. 3-7. o.
- Enyedi Gy. (2010): Városok a közép-európai átmenetben. In Barta Gy. – Beluszky P. – Földi Zs. – Kovács K. (szerk.): *A területi kutatások csomópontjai.* MTA RKK, Pécs. 223-243. o.
- Enyedi Gy. (2012): *Városi világ.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Faragó L. (2006): A városokra alapozott területpolitika koncepcionális megalapozása. *Tér és Társadalom*, 2. 83-102. o.
- Faragó L. (2008): A funkcionális városi térségekre alapozott településhálózat-fejlesztés normatív koncepciója. *Falu-Város-Régió*, 3. 27-32. o.
- Faragó L. (2009): A településhálózat és annak alakítása – A városokról való diskurzus folytatása. *Területi Statisztika*, 3. 257-263. o.
- Grosz A. – Rechnitzer J. (szerk.) (2005): *Régiók és nagyvárosok innovációs potenciálja Magyarországon.* MTA RKK, Pécs–Győr.
- Horváth Gy. (1998): *Európai regionális politika.* Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- Horváth Gy. (szerk.) (2006): *Régiók és települések versenyképessége.* MTA RKK, Pécs.
- Horváth Gy. (2007): Régióközpontok Európában. *Magyar Tudomány*, 6. 704-721. o.
- Kulcsár J. L. (2008): Rendhagyó gondolatok a várossá nyilvánításról a megkésett fejlődés kontextusában. *Területi Statisztika*, 5, 509-501. o.

- Lengyel I. (2007): Fejlesztési pólusok, mint a tudás alapú gazdaság kapuvárosai. *Magyar Tudomány*, 6, 749-759. o.
- Lengyel I. – Rechnitzer J. (2000): A városok versenyképességéről. In Horváth Gy. – Rechnitzer J. (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. MTA RKK, Pécs, 130-153. o.
- Nagy G. (2011): A gravitációs modell felhasználhatóságának lehetőségei a várostérségek lehatárolásában. *Területi Statisztika*, 6, 656-673. o.
- Pálné Kovács I. (2010): Városi terek kormányzása és a városi rezsimek. Egy induló kutatás margójára. *Tér és Társadalom*, 4, 3-27. o.
- Pirisi G. (2009): Város vagy nem város? Dilemmák a formális és funkcionális városfogalom kettőssége kapcsán. *Területi Statisztika*, 2, 129-136. o.
- Pirisi G. – Trócsányi A. (2009): Így készül a magyar város. *Területi Statisztika*, 2, 137-147. o.
- Rechnitzer J. (1993): *Szétszakadás vagy felzárkózás. A térszerkezetet alakító innovációk*. MTA RKK, Győr.
- Rechnitzer J. (2007): Az európai regionális politika és a városfejlődés. *Magyar Tudomány*, 6, 692-704. o.
- Rechnitzer J. – Csizmadia Z. – Grosz A. (2004): A magyar városhálózat tudás alapú megújító képessége az ezredfordulón. *Tér és Társadalom*, 2, 117-156. o.
- Salamin G. – Radvánszki Á. – Nagy A. (2008): A magyar településhálózat helyzete. *Falu-Város-Régió*, 3, 6-27. o.
- Somlyódy Péter E. (szerk.) (2012): *Az agglomerációk intézményesítésének sajátos kérdései. Három magyar nagyvárosi térség az átalakuló térben*. Publikon Kiadó, Pécs.
- Szigeti E. (2002): *Község, város, jogállás. A magyar településhálózat közigazgatási térszerkezetének néhány kérdése*. Magyar Közigazgatási Intézet, Budapest.
- Szirmai V. (szerk.) (2009): *A várostérségi versenyképesség társadalmi tényezői*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- Szirmai V. (szerk.) (2013): *Csinált városok a XXI. század elején. Egy „új” városfejlődési út ígérete*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Intézete, Budapest.
- Tagai G. (2010): A városok szerepe a kelet-közép-európai országok térszerkezetének formálásában. In Barta Gy. – Beluszky P. – Földi Zs. – Kovács K. (szerk.): *A területi kutatások csomópontjai*. MTA RKK, Pécs, 244-260. o.
- Tóth B. (2011): A magyar középvárosok teljesítménye a területi töke tükrében. *Területi Statisztika*, 5, 530-543. o.
- Tóth G. – Nagy Z. (2013): Eltérő vagy azonos fejlődési pályák? A hazai nagyvárosok és térségek összehasonlító vizsgálata. *Területi Statisztika*, 6, 593-612. o.
- Tóth J. (2008): Meditáció a városokról és a várossá nyilvánítás hazai gyakorlatáról – Vitairat. *Területi Statisztika*, 3, 237-244. o.

Magyar ifjúság az Alföldön

Balcsók István¹ – Becsei Lilla² – Szarvák Tibor³

Tanulmányunk fő gondolatmenetét az a napi aktualitással bíró kérdés adja, hogy a fiatal felnőttek körében miként érvényesülhet az uniós alapelveként is megjelenő klasszikus fogalom-pár, vagyis a népességmegtartó képesség és a képességmegtartó népesség egymásra hatása. A Magyar Ifjúság 2012 nagymintás kérdőíves felmérés adataira épülő, a terjedelmi korlátok miatt alapvetően leíró jellegű elemzésben az Alföld 15-29 éves fiataljainak életvilágát meghatározó két fő szempontot, a munkához jutás lehetőségét, illetve a valós és virtuális közösségi kapcsolatokat vizsgáltuk a település és a közösség (tér és társadalom) eddig kevésbé kutatott megtartóképességével összefüggésben.

A Magyar Ifjúság 2012 projekt gesztorszervezete (Kutatópont) által lehetővé tett vizsgálat eredményeként lehetőség nyílt az egyéni élethelyzetre ható szocializációs és kohéziós terek néhány fontos elemének feltérképezésére. A legmagasabb iskolai végzettség megszerzése során, valamint a munka világában szerzett tapasztalatok, a baráti körök és terek fizikai (off-line) és hálózatos (on-line) jellemzői mellett csokorba szedjük azokat a tapasztalatokat, amelyek a válaszadók eddigi, területi mobilitással kapcsolatos élményeihez kapcsolódnak.

Kulcsszavak: alföldi fiatalok, munkavállalási lehetőségek, jövőkép, attitűdök, információs társadalom

1. Bevezetés

Napjainkban igen széles nyilvánosságot kap az a tény, hogy a hazánk Európai Unió csatlakozása óta eltelt tíz esztendőben több százezres nagyságrendben kerestek külföldön munkát vagy akár végleges otthont honfitársaink. Az átmeneti korlátozások leteltével ténylegesen szabadabbá váló munkavállalás révén elérhető jobb megélhetési feltételek vonzó hatásáról számos cikk és híradás született, azonban az egyéb kiváltó

---

¹ Balcsók István, PhD, társadalomkutató, geográfus-történész.

² Becsei Lilla, regionális irodavezető, szociálpedagógus-humán erőforrás menedzser, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet (Budapest).

³ Szarvák Tibor, PhD, regionális irodavezető, szociológus-szociálpolitikus-szociális munkás, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet (Budapest).

okok, a migráció motivációi, illetve az ezek esetében (is) tapasztalható területi különbségek azonban jóval kevesebb figyelmet kapnak.

Tanulmányunk fő célkitűzése ennek figyelembe vételével az, hogy a fiatal felnőttek (vagyis a 15-29 éves népesség) megélt tapasztalatain, véleményén, jövőre vonatkozó elképzelésein keresztül vizsgálja a hazai szakirodalomban gyakran használt, ám eddig annál kevésbé kutatott népességmegtartó képesség két fontos elemének alföldi vetületeit. Az általunk kiemelt két tényező, jelesül a munkához jutás lehetőségei és az azokat befolyásoló körülmények, illetve a közösségi (valós vagy virtuális) kapcsolatrendszer alapvetően meghatározza azt, hogy az adott fiatal jelenlegi lakóhelyén képzele-e el a jövőjét, vagy amint megteheti, inkább máshol (határainkon belül vagy kívül) keresi a boldogulását.

Aligha kell hosszasan bizonygatni azt, hogy a fiatal felnőtt népesség ilyen irányú döntései mennyire meghatározzák az eleve tradicionálisan népességkibocsátónak számító Alföld, illetve Magyarország jövőbeni társadalomszerkezetét, lehetőségeit. A kivándorlásra ösztökélő külső és belső késztetések minél pontosabb, területi sajátosságokat is feltérképező vizsgálata tehát azért különösen indokolt, mert a konkrét migrációs veszteségeken túl a helyben maradó társadalom szerkezeti torzulásai is messzire ható következménnyel bírnak. A szelektív, magasabb végzettségű, sok esetben gyermekvállalás előtt álló vagy kisgyermekes egyéneket és családokat érintő elvándorlás tehát egyszerre befolyásolja egy település vagy térség népességmegtartó képességének és képességmegtartó népességének kondícióit, nem véletlenül kapott kiemelt figyelmet EU-s szinten is.

A terjedelmi korlátokra való tekintettel tanulmányunk a szakirodalmi kapcsolódási pontok bemutatását követően két nagyobb tematikai egységre osztva előbb az alföldi fiatalok munkaerő-piaci helyzetét, munkavállalással kapcsolatos tapasztalatait és elképzeléseit, majd a mindennapokban megélt közösségi (online és offline) kapcsolatok néhány jellemvonását elemzi. A döntően a Magyar Ifjúság 2012 felmérés adataira (vagyis országos szinten 8 000, a 15-29 éves korosztályhoz tartozó fiatal megkérdező komplex kérdőíves felmérésre) épülő, elsődlegesen leíró jellegű munka a teljességre nem, gondolatok ébresztésére és további kutatások inspirálására viszont annál inkább törekszik.

2. Népességmegtartó képesség, munkaerőpiac, migráció és közösségi kapcsolati hálók

A népességmegtartó képesség meglehetősen képlékeny, több kontextusban megjelenő fogalom, és a szerénynek tekinthető szakirodalomban sem létezik egységes, kialakult álláspont. A kérdéssel foglalkozó szerzők közül Matolcsi Lajos három alap-

vető funkcióhoz kapcsolja a fogalmat, vagyis egy település akkor képes hosszabb távon is megtartani a népességét, ha lakosai számára egyszerre funkcionál megfelelő lakóhelyként, megélhetést biztosító munkahelyként, és a „közérzet” megélésére alkalmas közéleti/közösségi térként (Matolcsi 1982).

Csatári Bálint az alföldi falvak népességmegtartó képességét vizsgálva tovább finomította azokat a tényezőket, amelyeknek alapvető szerepe van a lakosság helyben maradásában, és ezeket négy fő változóban jelölte meg: a népesség biológiai reprodukciós képessége, a gazdaság eltartó képessége, az ellátó képesség, illetve a ragaszkodás (Csatári 1986). Csatári megközelítésének legfontosabb eleme véleményünk szerint az, hogy a statisztikai adatokkal jól jellemezhető tényezők (demográfiai folyamatok, gazdasági aktivitás, foglalkoztatási szerkezet, az életkörülmények és az intézményellátottság mutatói stb.) mellett nagy hangsúlyt kap az egyén és a helyi közösség kapcsolata, a kohéziós erő megléte vagy épp hiánya.

Bármelyik megközelítést vesszük is alapul, kijelenthető, hogy a felsorolt tényezők igen szoros összefüggésben vannak az adott település vagy térség földrajzi elhelyezkedésével. Noha az egyes tényezők, és ennek következtében maga a népességmegtartó képesség térben és időben is változnak, mégis kialakulnak olyan területek, amelyek tartós hátrányba kerülnek a többihez képest. A gazdasági-társadalmi depresszióval sújtott térségekből a tapasztalatok alapján egy olyan szelektív elvándorlás indul meg, amelynek eredményeként a cselekvőképes lakossági rétegek „elmenekülése” zajlik le (Györi-Nagy 2003).

A cselekvőképes társadalmi rétegek közé mindenképpen besorolható a kutatásba bevont, tulajdonképpen a fiatal felnőtteket képviselő 15-29 éves korosztály, így nagyon fontos az ő kötődésük, „ragaszkodásuk” felmérése, illetve az azt befolyásoló tényezők vizsgálata. A megkérdezett fiatalok ugyanis tudatosan vagy kevésbé tudatosan, de „szavaznak” lakókörnyezetük megtartó képességéről, és véleményüket legmarkánsabban azzal fejezik ki, hogy mennek, vagy maradnak.

A döntésük meghozatalában szerepet játszó tényezők közül az egyik, ha nem a legfontosabb a munkához jutás lehetősége, a megélhetés stabil alapjainak megteremtése. Az alföldi fiatalok ebből a szempontból az átlagosnál jóval kedvezőtlenebb helyzetben vannak, ahogyan azt a munkaerőpiac regionális különbségeivel foglalkozó tanulmányok már az 1990-es évek közepétől kezdve rendre bemutatták. A bőséges szakirodalomból leszűrhető legfontosabb következtetések alapján a „modern” magyar munkanélküliség alakulása jelentősen eltér a nyugatitól, mert kezdettől fogva jelentős területi (települési és településtípusbeli egyaránt) különbségek jellemzik. Makroszinten a nyugat-keleti lejtő alakult ki nagyon gyorsan (vagyis a keleti ország-részekben jóval magasabb a munkanélküliség, mint nyugaton), de az egyes megyéken, esetenként kistérségeken belül is jelentős a szóródás (Schwertner 1992, 1994, Dövényi-Tolnai 1993).

A Nemes-Nagy–Németh szerzőpáros a térszerkezeti változásokat az adóköteles jövedelmekben, illetve a becsült munkanélküliségi rátában megfigyelhető tendenciák szemszögéből vizsgálta az 1990 és 2001 közötti időszakot felölelve. A különféle statisztikai módszereket felhasználó és több területi szintre, illetve egyenlőtlenségi indikátorra kiterjedő elemzésnek a munkanélküliséget illetően megfogalmazható leglényegesebb következtetése az, hogy a munkaerőpiac tagoltságában domináns szerepe van a földrajzi fekvésnek, illetve a képzettségi viszonyoknak. A nyugati határtól való távolság az 1990-es évtized első felében volt igazán meghatározó, és ehhez „zárkózott fel” fontosságát tekintve az a kérdés, hogy mekkora az iskolázatlan népesség aránya (Nemes-Nagy–Németh 2003). A képzettségi viszonyok fontosságát hangsúlyozza a munkanélküliség regionális különbségeit kiváltó tényezők kutatása során Ábrahám Árpád és Kertesi Gábor tanulmánya is. A szerzők az elméletileg rendelkezésre álló munkaerőbázis iskolázottsági szintje mellett figyelembe vették a roma népesség összlakosságon belüli arányát, illetve a velük szemben megnyilvánuló előítéleteket, és úgy találták, hogy ezeknek számottevő hatása van a térbeli tagozódásra, bár az etnikai diszkrimináció helyett egyre inkább a végzettség a meghatározó (Ábrahám–Kertesi 1996). A témával foglalkozó szerzők tehát – bár csak áttételesen, de mégis jól érzékelhetően – már igen korán kimutatták a munkaerő-piaci viszonyoknak a népességmegtartó képességre leginkább befolyást gyakorló tényezőinek erőteljes területi szegmentáltságát, és ahogyan a későbbiekben látni fogjuk, ezt az Alföldön élő fiatalok napjainkban is gyakran megtapasztalják.

3. Az alföldi fiatalok és a munkavállalás

3.1. Pályakezdő álláskeresők az Alföldön

A fiatalság jelenlegi életkörülményeit, illetve jövőbeni terveit (család, mobilitás stb.) alapvetően meghatározzák az elérhető munka- és karrierlehetőségek. A Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat (NFSZ) adatai alapján, az Alföldön elsősorban annak is az északkeleti szegletében élő fiatal korosztályok helyzete ebben a tekintetben évtizedes távlatokban sem minősíthető kedvezőnek. Gyakorlatilag a munkanélküliség rendszerváltást követő tömegessé válásától kezdve az országos átlagot jelentősen meghaladó volt a pályakezdők részaránya az összes regisztrált munkanélkülihez viszonyítva az Észak-alföldi régióban, és az általában 10% körüli vagy afölötti érték a legmagasabbnak számított az országban.

Az elmúlt esztendőben ráadásul további kedvezőtlen tendenciák jelentkeztek, amelyek egyfelől a nyilvántartott pályakezdő álláskeresők részarányának országos szintű emelkedésében, másrészt az alföldi régiók relatív helyzetének további

romlásában nyilvánultak meg. Az NFSZ decemberi záró létszámai alapján 2004 és 2011 között 8,5-9,4% között mozgott a pályakezdők aránya az összes nyilvántartott álláskeresőn belül, míg 2012-ben 11,7%, 2013-ban pedig 12,6% volt az országos átlag.

A növekedés oka egyértelmű: miközben a kormányzati intézkedések (elsősorban a közfoglalkoztatás térnyerése) következtében a nyilvántartott álláskeresők létszáma a globális gazdasági válság kiteljesedésekor jellemző értékhez (2009. december: 604 576 fő) képest jelentősen csökkent (2013. december: 414 273 fő), addig a pályakezdők létszáma kis mértékben még emelkedett is a fenti időszakban (51 314 főről 52 297 főre). A fiatalok tehát egyértelműen a recesszió vesztesei közé tartoznak, létszámuk 2008-2009 között a korábban jellemző 35-40 ezer fős értékről hirtelen 51 ezer fölé ugrott, 2012-ben pedig kiemelkedően magas, 66 841 fős adat szerepelt az NFSZ regiszterében. Noha a 2013-as érték ehhez képest jelentős csökkenést jelent, még mindig nem sikerült megközelíteni a válság előtti szintet.

A vizsgált időszakra jellemző negatív trendek az eleve legmagasabb értékekkel rendelkező Észak-Alföldön is érvényesültek: a korábban 11% környékén alakuló mutató 2013 végére 15%-ra emelkedett, vagyis a régió egészét tekintve több mint 15 ezer pályakezdő szerepelt a nyilvántartásban. A Dél-alföldi régióban a globális gazdasági válságot megelőzően 9%-os szint környékén mozgó mutató 2009-ben 10%-ra emelkedett, és azóta folyamatosan növekszik, 2013. decemberben 13,5% volt. Mindez azt eredményezte, hogy a Dél-Alföld megelőzte az országos rangsorban addig stabil második Észak-magyarországi régiót, és az elmúlt években már a két alföldi régióban volt a legmagasabb a pályakezdők összes nyilvántartott álláskeresőhöz viszonyított aránya.

Az Alföldön élő pályakezdők átlagosnál rosszabb elhelyezkedési esélyei számos tényezőre vezethetők vissza. Ebbe az irányba hat többek között az egyébként is tartósan magas munkanélküliség (Békés, Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg folyamatosan a legkedvezőtlenebb helyzetű megyék között található, és további számos kistérség tartozik a magas munkanélküliséggel sújtottak közé) és a közfoglalkoztatást is beleértve kevés helyi munkalehetőség. Szintén ide sorolható a kedvezőtlen képzettségi struktúra, a cigányság össznépességen belüli magas aránya (a becslések szerint 85-90%-uk kiszorult az elsődleges munkaerőpiacról), vagy éppen az országos átlagnál jóval fiatalosabb korszerkezet (főként Szabolcs-Szatmár-Bereg esetében). A fentiek mind-mind hozzájárulnak a pályakezdők átlagon felüli részarányához, ráadásul a legtöbb esetben halmozottan, egymást erősítve jelentkeznek.

3.2. *A jelen és a jövő lehetőségei – ahogyan maguk az érintettek látják*

Az előzőekben bemutattuk az elmúlt tíz esztendő legfontosabb folyamatait a pályakezdők munkanélküliségének alakulása kapcsán, és ez a még igen rövidre szabott

összefoglaló is kidomborította az Alföld kedvezőtlen helyzetét, illetve a probléma összetettségét. A statisztikai adatsorokat alátámasztják az Ifjúság 2012 kutatás keretében a 15-29 éves népesség bevonásával zajló, mindösszesen nyolcezer főt érintő kérdőíves felmérésben megkérdezettek által adott válaszok is.

A minta gyakorlatilag lefedi a pályakezdő álláskeresők korcsoportjait (középfokú végzettség esetén 25 év, a diplomával rendelkezőknél 30 év a felső korhatár), a gazdasági aktivitást tekintve viszont nyilván jóval szélesebb körre terjed ki. A megkérdezettek 43,4%-a a felmérés időpontjában tanulmányokat folytatott (akár munka mellett, tanfolyamon is), 39,6%-a valamilyen formában dolgozott, 5,8%-uk részesült GYES/GYED/GYET ellátásban, 3,7%-uk kapott álláskeresési járadékot, 1,2% volt közfoglalkoztatott, 5,3% ellátásban nem részesülő munkanélküli, és további 2,6%-uk nyilatkozott úgy, hogy „eltartott, otthon van”. Az alföldi régiók adatai összességében hozzávetőlegesen megegyeznek az országos átlagokkal, a tanulók és munkavállalók aránya néhány százalékponttal alacsonyabb, a közfoglalkoztatottaké, a gyermeket nevelőké és a valamilyen formában munka nélkül lévőké pedig magasabb annál. A különbségek ugyanakkor igen jelentősek észak és dél között, az Észak-Alföldön a dolgozók részaránya csak 34%, miközben a GYES-en/GYED-en/GYET-en lévőké 9,2%, az álláskeresési járadékban részesülőké 5,5%, a közfoglalkoztatottaké pedig 2,1% volt.

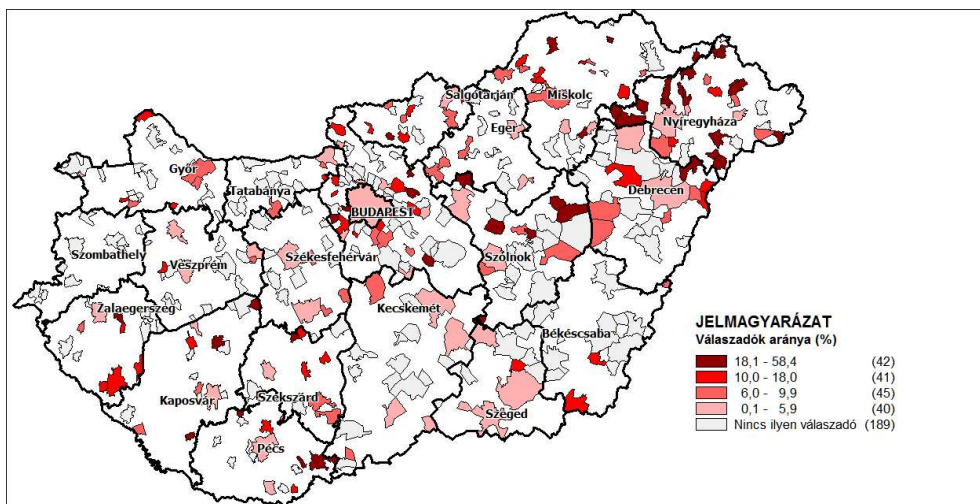
A válaszok alapján az elmúlt években a munkaerőpiac fontosabb mutatóira leginkább hatást gyakorló közfoglalkoztatás csak kis mértékben érintette a piacra belépő legfiatalabb korosztályokat – ez pedig jelentős szerepet játszhat a pályakezdő álláskeresők arányának folyamatos emelkedésében. Elgondolkodtató az is, hogy bár a válaszok alapján mintegy 9%-uk munkanélküli, a munkaügyi központokban mindössze 2,7%-uk regisztráltatta magát. Ez minden bizonnyal leginkább annak tudható be, hogy bár számos szolgáltatást (támogatott képzések, munkahely-teremtési támogatás stb.) csak így vehetnek igénybe, azonban kellő hosszúságú munkaviszony hiányában a legtöbben nem részesülhetnek pénzügyi ellátásban.

A fiatalok kedvezőtlen munkaerő-piaci helyzetét jelzi az is, hogy országos szinten a megkérdezettek 25,3%-a nyilatkozott úgy, hogy volt már regisztrált vagy nem regisztrált munkanélküli. Az Alföldön nem meglepő módon magasabb átlagértékkel találkozhatunk, a fiatalok közel egyharmada (32,2%) tapasztalta már meg személyesen is a munkanélküliséget, és az arányok ugyancsak az Észak-Alföldön kedvezőtlenebbek (33,9% – 22 településen haladta meg az érték az 50%-ot, ez az országban található 55 darabnak pontosan a 40%-a). A munkaügyi szolgáltatásokból (legfőképp a konkrét pénzügyi ellátás hiányából fakadóan) történő, fentebb már érintett kiábrándultságot támasztja alá az, hogy a válaszadók közel 90%-a volt már regisztrált álláskereső, a felmérés időpontjában munka nélkül levők esetében viszont jóval alacsonyabbak az arányok (lásd fentebb).

Mindezek alapján nem mellékes tehát, hogy maguk a fiatalok milyenek ítélik meg az elhelyezkedési esélyeket saját szűkebb környezetükben, mit gondolnak arról, elérhető-e olyan munkahely, amelyet ideálisnak képzelnek el saját maguk számára, vagy, hogy problémáik megoldásaként terveznek-e külföldi munkavállalást, esetleg más országba települést. A helyi munkavállalási lehetőségek megítélésében nincs különösebb meglepetés, a válaszok igazodnak az egyes régiók valós gazdasági teljesítőkéességéhez, tehát a mindennapos tapasztalatok hatására összességében reálisan mérik fel az elhelyezkedési esélyeket. A jelenlegi lehetőségeket tekintve országos átlagban sem túl optimisták a fiatalok, 37 százalékuk ítéli „nagyon rossznak” azokat saját lakókörnyezetében, miközben csak 8 százalék látja kedvezőnek vagy nagyon kedvezőnek. A legpesszimistábbak az Észak-Magyarországon élők, 48 százalékuk véli úgy, hogy nagyon rosszak az esélyek az elhelyezkedésre, de az Észak-Alföldön (48%), illetve a Dél-Dunántúlon (46%) sem sokkal jobbák az arányok. Az ellenkező végletet a nyugat-dunántúliak 21 százalékos mutatója képviseli, ami még a közép-magyarországi 29 százaléknál is jóval alacsonyabb.

1. ábra „Véleménye szerint lesz-e valaha olyan munkája, amely legalábbis megközelíti azt amire vágyik?” – ötfokozatú skála, az „egyáltalán nem” lehetőséget bejelölők aránya

Megjegyzés: Az Alföld átlaga 6,14%, az országos átlag 4,85% (N=8 000)

Forrás: Saját szerkesztés a Magyar Ifjúság (2012) felmérés adatai alapján

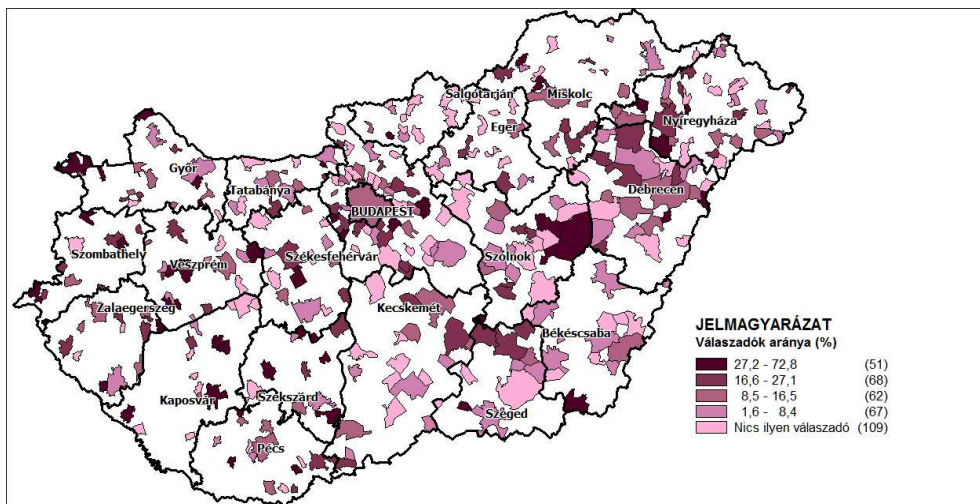
Az országos adatok alapján a tanulmányaikat végző fiatalok (3 474 fő) mintegy egyharmada úgy gondolja, hogy néhány hónapon belül képes lesz majd elhe-

lyezkedni, míg a legpesszimiztábbak – „egyáltalán nem” válaszok – részaránya alig 1,2% volt, feltűnően magas (29,4%) viszont a bizonytalanok aránya is. Az Alföldön összességében kevésbé derülátók a válaszok: jóval kisebb a bizonytalanok aránya (21,6%, az Észak-Alföldön 17,7%), többen vannak viszont azok, akik csak hosszabb időtávban (egy-másfél év) vagy egyáltalán nem (1,9%, Észak-Alföld: 3%) tartják valószínűnek az elhelyezkedésüket. A vélemények sokkal inkább megoszlanak abban a tekintetben, hogy lesz-e valaha olyan munkájuk, amilyenre vágnak. Az alábbi térképről jól leolvasható, hogy a kérdésben leginkább pesszimizták aránya szintén relatíve alacsony, és összességében az Alföld nem haladja meg jelentősen az országos átlagot. Szembeötlő ugyanakkor, hogy az Észak-Alföldön jóval magasabbak az értékek (átlagosan 9,19%), főleg a szabolcsi és szatmári települések alkotnak nagyobb tömböt, vagyis a válaszadók tisztában vannak a periférikus fekvés, illetve az ebből (is) fakadó valós munkaerő-piaci viszonyok kínálta lehetőségekkel.

A fentiek alapján érdekes – és egyben aktuálpolitikai – kérdés, hogy a környezetük (munkaerő-piaci) viszonyaira adott lehetséges válaszként mennyire merül fel a fiatalokban a külföldi munkavállalás, esetleg a más országba település lehetősége, választanák-e bármilyen távra ezt a megoldást. A nemzetközi mobilitásban való részvételre vonatkozó elképzeléseket a Magyar Ifjúság 2012 kutatás keretében egy több válaszlehetőséget felkínáló kérdés („Amennyiben lenne lehetősége arra, hogy külföldön tanuljon, dolgozzon, hajlandó lenne-e elhagyni az országot hosszabb-rövidebb időre?”) segítségével vizsgálták, ahol a két végpontot a „nem, csak Magyarországon tudja elképzelni az életét”, illetve az „igen, akár végleges letelepedés céljából is” opciók képviselték.

A kapott válaszok igen széles skálán mozognak: ÉNy- és Közép-Magyarországon magas a maradni szándékozók aránya, de jellemzően erős kötődés mutatkozik az Észak-Alföldön, főként Jász-Nagykun-Szolnok megyében is (emiat magasabb az Alföld 35,7%-os átlaga az országos 33,9%-nál). Ez elsőre ugyan kedvezőnek tűnhet, mindent összevetve azonban tartani lehet attól, hogy a fő mozgatórugó nem a lokálpatriotizmus, hanem sokkal inkább a sikeres érvényesüléshez szükséges anyagi és személyes lehetőségek (nyelvtudás stb.) reális felmérése. A kérdésben való erős megosztottságot mutatja ugyanakkor, hogy a fentebbi térségekben az akár végleg kitelepülők részaránya is magasabb az átlagosnál, bár ebben a tekintetben kiegyenlítettebb az ország egésze a kisebb területi góccok ellenére is. Bár a felmérésben szereplő települések egyharmadában egyáltalán nem volt ilyen terveket dédelgető fiatal, ez a területi megoszlás mégis mutatja egyfajta közösségi gondolkodásmód-formálás meglétét, lokális közösségekben esetenként felerősödő hatását.

2. ábra „Amennyiben lenne lehetősége arra, hogy külföldön tanuljon, dolgozzon, hajlandó lenne-e elhagyni az országot hosszabb-rövidebb időre?” – az „igen, akár végleges letelepedés céljából is” választ adók aránya

Megjegyzés: Az Alföld átlaga 9,9%, az országos átlag 11,9% (N=8 000)

Forrás: Saját szerkesztés a Magyar Ifjúság (2012) felmérés adatai alapján

A külföldi munkát tervezők részaránya értelemszerűen azokban a térségekben magas, ahol alacsonyabb a jövőjüket kizárólag Magyarországon elképzelni tudók aránya: az Alföldön Csongrád megye, Debrecen (hajdúvárosok) és Nyíregyháza térsége, míg országosan a nyugati határszél települései alkotnak nagyobb területre kiterjedő, de nem feltétlenül egységes tömböt. A külföldi munkavégzést tervezők kiemelkedően legmagasabb részarányát ennek megfelelően a Nyugat-Dunántúlon (67%) regisztrálhatjuk, és az Észak-Alföld (57%) is jelentősen meghaladja az átlagot. Az ellenkező véget a fentiekhez hasonlóan Közép-Magyarország (40%) képviseli, míg a többi régió értéke a dél-alföldi 53 százalékot leszámítva 46-48 százalék között mozog. A nyugati határszél értékei abszolút nem meglepőek: könnyen elérhető az osztrák munkaerőpiac, és évtizedek óta itt jellemző a legaktívabb együttműködés a munkaügyi szervezetek között. A „keleti végekre” ez korántsem jellemző, bár Temesvár és Nagyvárad változó intenzitású hatása kimutatható (Biharban pl. Debrecen felé rosszabbak a közlekedési kapcsolatok, mint a történelmi vonzásközpontot jelentő Nagyvárad irányába, és a romániai fizetések versenyképesebbé válásával már itt is van csekély migráció).

A külföldi munkavállalást befolyásoló tényezők között igen komoly szerepet játszik a közvetlen, vagy akár közvetett előzetes tapasztalat. Az előzőekben leírtak

alapján nem meglepő módon a legintenzívebb külföldi munkavállalási tapasztalatai a Ny-magyarországi fiataloknak vannak, akik akár nyári, iskolaszünetben vállalt szezonális munkák során gyűjtött élményekre is építhetnek. Általános jelenség, hogy aki már volt a „túloldalon”, az sokkal nagyobb valószínűséggel megy ki újra, jóval magasabb arányban (országosan 82%, ezen belül 39% akár véglegesen is kitelepülne) tervezve ezt, mint a tapasztalatokkal nem rendelkezők.

A jövőbeni munkavállalási szándékot tekintve tehát komoly kettősséget jelent az, hogy a helyi munkalehetőségeket, a megélhetési perspektívákat tekintve legrosszabb helyzetben lévő régiók potenciális kibocsátóként jelennek meg, ugyanakkor az iskolai végzettség és a nyelvismeret éppen ezeken a területeken mutatnak az átlagosnál kedvezőtlenebb képet. A mobilitást és a ragaszkodást tehát ezek az ellentétes előjelű tényezők teszik jóval összetettebb kérdéssé (és vezetnek még erőteljesebb kontraszelekcióhoz, mivel aki teheti, annak a legtöbb esetben gazdasági érdeke a leszakadó régiók elhagyása), de mindemellett az is számottevő mérlegelési szempont, hogy „van-e hova menni”.

4. On-line térben az Alföldön

A hálózati sűrűség egyik mérőeszköze lehet, az online térben kialakuló kapcsolati háló egyénekenkénti index száma (ismerősök száma). A közösségi portálokon való megjelenés (Moreno 2009) és kapcsolatok száma presztízs-kérdés a fiatalok számára, jelzi egy-egy személy népszerűségét az offline térben is. Így hasznos képet kapunk a megkérdezettek offline hálózatának hozzávetőleges sűrűségéről.

A létrejövő hálóban kimagasló kapcsolati számmal rendelkező csomópontok tartják össze a hálózatot, melynek nemcsak az online közösségben tulajdonítunk nagy jelentőséget. A fiatalok közösségének sok kapcsolattal rendelkező egyénei rövid- és hosszútávon is meghatározzák a hálózat életét.

Kérdéses, hogy az online létrejövő csoportosulások, szerveződésüket tekintve, mely sajátosságokat hordozzák magukban (Tönnies 1983). Ugyanakkor témánk szempontjából különös jelentőséggel bír, hogy ezek az egyének mely tereket fogják favorizálni továbbtanulásuk, pályaválasztásuk, szabadidős tevékenységeik helyszínéül, választásuk kulcsfontosságú a hálózat életében (Barabási 2003).

A vizsgált korcsoport életének fontos része az online kommunikáció, mely nemcsak a hétköznapi érintkezésekre terjed ki, hanem meghatározhatja azokat a konverziós folyamatokat, mellyel, munkával kapcsolatos információhoz jutnak a fiatalok (Johnson–Mortimer 2002). Ennek egyik indikátora az online térben létrejövő hálózat sűrűsége, és a hálózatból kiemelkedő pontok sajátosságai.

Az online hálózatokhoz való kapcsolódás feltételezi minimum egy kapcsolat meglétét (online és/vagy offline) valamint olyan hálózathoz való kapcsolódási lehetőséget, ahonnan elérhető internet. Otthoni internet hozzáférési lehetőséget tekintve a KSH adatai szerint Magyarország 2013-ra elérte a 99%-os lefedettséget, vagyis majdnem a háztartások teljes egésze képes csatlakozni olyan központhoz, ahonnan elérhető internet.

Régiós megoszlásokat tekintve azt láthatjuk, hogy az Alföld déli része a régiók között a harmadik helyett foglalja el otthoni internet előfizetéseket tekintve (82,8 százalék), még Észak-Alföldön a fiatalok mindössze 61,9 százaléka tud otthon internetet használni, hasonlóan kedvezőtlen megoszlást Észak-Magyarországon találunk. Mindenképp befolyásoló tényező az internet hozzáférés lehetősége a kapcsolatok kialakításakor, hiszen a hálózathoz kapcsolódás bonyolultsága befolyásolja a kapcsolatok számát és minőségét. Minél több idő és tér áll rendelkezésre a kapcsolatok számának és minőségének növelésére, annál több lehetőség nyílik az információ megszerzésére, mely jelenthet munkával kapcsolatos ismeretszerzést is.

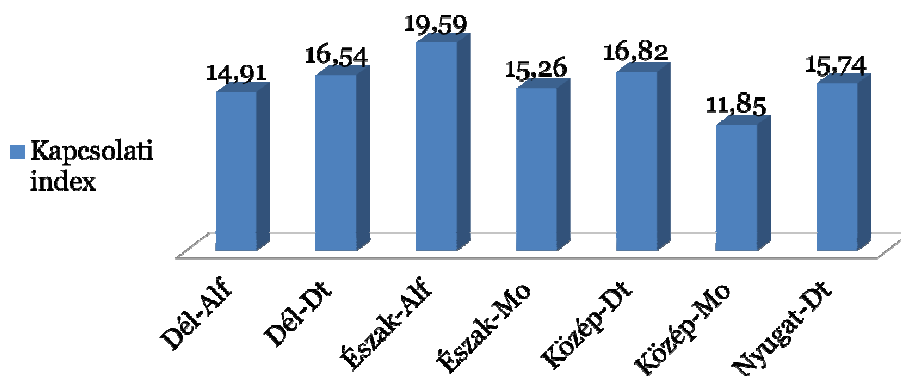
Otthonában nem minden fiatal rendelkezik internet előfizetéssel, ennek ellenére aktívan (akár aktívabban, mint az offline szabadidős helyeket) használják azokat az online tereket, melyekben kielégíthetik online társas és információs igényüket. Az ebben a térben létrejövő hálózatot is meghatározza a kapcsolatok száma, azok eloszlása a személyek között. A közösségi portálon lévő ismerősök számából csoportokat képeztünk, majd megvizsgáltuk a különböző régiók közötti eltéréseket.

Ha a térbeli elhelyezkedéssel párhuzamosan megvizsgáljuk a fiatalok online térben létrejövő hálózatai a következőket írhatjuk le. A hálózat létét jelentheti a kiemelkedő kapcsolati számmal rendelkezők aránya egy-egy csoportban. Országos adatokat tekintve a Magyar Ifjúság 2012 kutatás keretében vizsgált válaszadók között, 1-500 fő közötti ismerősi számot legtöbbször Közép-Magyarországon jelölték meg, és kiugróan magas, 1 500 fő feletti kapcsolattal ebben a régióban nem rendelkezőt gyakorlatilag senki. Ennek ellentéte igaz az Alföldre, ahol több volt a magas kapcsolati számot megjelölők száma, mint az ország többi részén.

Minden megkérdezett fiatal létrehoz egy-egy hálózatot kapcsolati számával az online térben. Ha megvizsgáljuk, hogy az előbb is említett eltérések milyen sűrű szöveteket alkotnak a digitális világban, képet kaphatunk arról, hogy milyen szervezettségű, milyen sok tagja van egy-egy online hálózatnak.

A kapcsolatok számának szorzata alapján legmagasabb értéket Észak-Alföldön találjuk, és ezt jóval kevesebb ($N=785$) fiatal hozza létre, mint a Középmagyarországi régióban ($N=1\ 162$). Ha a kapcsolati szorzatot elosztjuk a közösségi portált használók számával egy indexszámot képezhetünk, melyből egy-egy fő közösségi portált használó fiatalra vetítve látszik, hogy milyen kapcsolati szorzattal rendelkeznek online.

3. ábra Kapcsolati index a különböző régiók vonatkozásában

Forrás: Saját szerkesztés a Magyar Ifjúság (2012) felmérés adatai alapján

Közép-Magyarországon sokkal többen használják a közösségi portálokat, de nincsen annyi és olyan magas kapcsolati indexszel rendelkező csomópont, mint az Alföldön. Tehát leírható, hogy az internetes ellátottság, és internetet használók kisebb aránya ellenére, kapcsolatok számában ezek az online hálózatok nem kisebbek, mint az ország középső vagy nyugati részén élő kortársaik online hálózatai.

Nagyobb összefüggést keresve megfogalmazható az az állításunk, amely szerint az alföldi fiatalok webes aktivitása nem mutat elkésődést (lemaradást) az ország más régióitól. Ez a dinamikus kulturális és szociális tőke összehangolt szakpolitikai fejlesztésekkel megjelenhet más, a településhez / térséghez jobban kötődő, pozitív területi hatású cselekvésben.

5. Záró gondolatok

A tanulmányunkban közölt másodelemzés alapján érdekes és egyben aktuálpolitikai kérdés, hogy a környezetük viszonyaira adott lehetséges válaszként mennyire merül fel a fiatalokban az ország elhagyásának lehetősége, választanák-e bármilyen távra ezt a megoldást. A válaszok igen széles skálán mozognak, de az nem meglepő, hogy ÉNy-Magyarországon és a Közép-magyarországi régióban magas a maradni szándékozók aránya, ugyanakkor jellemzően erős kötődés mutatkozik az Észak-

Alföld megyéiben is. Tartani lehet attól, hogy ez nem lokálpatriotizmus, inkább az anyagi és személyes lehetőségek reális felméréséből adódhat. Összegezzük hát ezeket a társadalmi tényeket.

A fiatalság életkörülményeit, jövőbeni terveit (család, mobilitás stb.) alapvetően meghatározzák az elérhető munka- és karrierlehetőségek. Nem mellékes tehát, hogy mit gondolnak arról, elérhető-e számukra olyan munkahely, amelyet ideálisnak képzelnek el saját maguk számára. Összességében az Alföld nem haladja meg jelentősen az átlagot, de szembeötlő, hogy az Észak-Alföldön jóval magasabbak az arányok, főleg a szabolcsi-szatmári települések alkotnak nagyobb tömböt, itt jön ki leginkább a periférikus fekvés – no meg a valós munkaerő-piaci viszonyok, amelyekkel a fiatalok is tisztában vannak.

A külföldi munkát tervezők részaránya értelemszerűen azokban a térségekben magas, ahol alacsonyabb a jövőjüket kizárólag Magyarországon elképzelni tudók aránya: az Alföldön Csongrád megye, Debrecen (hajdúvárosok) és Nyíregyháza térsége, míg országosan a nyugati határszél települései alkotnak nagyobb területre kiterjedő, de nem feltétlenül egységes tömböt. A nyugati határszél abszolút nem meglepő, innen könnyen elérhető az osztrák munkaerőpiac, és évtizedek óta itt jellemző a legaktívabb együttműködés a munkaügyi szervezetek között – a keleti határszélre ez korántsem jellemző, bár Temesvár és Nagyvárad hatása azért kimutatható (Biharban pl. Debrecen felé rosszabbak a közlekedési kapcsolatok, mint a történelmi vonzasközpontot jelentő Nagyvárad irányába, és a romániai fizetések versenyképesebbé válásával már itt is van csekély migráció).

Komoly akadályt jelent a szintén gyakran, talán leggyakrabban hangoztatott, a magyar munkaerő versenyképességét igen negatívan befolyásoló tényező, a nyelvtudás – pontosabban annak hiánya is. Sok ki nem adott diploma, a hazai multik panaszai (emiatt beszállítói hálózatot sem tudnak kiépíteni) tanúskodnak erről – a felmérés adatai viszont ellentmondani látszanak ennek is, különösen a nyugati határszél vagy a budapesti agglomerációt tekintve, ám a belső és a külső periféria településein élő fiatalok idegen nyelvi tudása – saját bevallásuk szerint is – elmaradt az átlagtól.

Az elemzett adatok azt mutatják, hogy a ragaszkodás a kötelek jelentős anti-migrációs tényezőként hatnak még akkor is, ha a gazdasági-megélhetési érdek az indulást, a változtatást diktálná... A nem mobilizálható (kockázatvállaló) közösségek számára formálódik a XXI. századi társadalmi csapda; a bezáródó mobilitási utak csapdája.

Azonban azok a közösségek, akik egyszer megtapasztalták, hogy a jelenlegi környezete által nyújtott életnívót is el tudnak érni a mobilitás révén, és már sikerült korábban leküzdeniük az ezzel kapcsolatos nehézségeket, akkor a ragaszkodás, a

szülőhely közösségi kohéziós ereje önmagában már kevésnek bizonyulhat ahhoz, hogy képes legyen biztosítani a szükséges népességmegtartó képességet.

Mivel a letelepedési szándékok mozgatórugóját a megélhetéshez kapcsolódó értékek jelentik, összességben azt valószínűsítjük, hogy térségi-települési szinten nem telepednek meg olyan számban olyan képzett, kreatív társadalmi közösségek, akiknek kulcsszerepük lehet a kívülről jövő innovációs kezdeményezések befogadásában, társadalmasításában, illetve a helyi igények, kezdeményezések összefogásában, megfogalmazásában és artikulálásában.

Tanulmányunk elméleti oldalát összegezve azt mondhatjuk, hogy az ifjúság-szociológia a regionális tudományok ismereteit azzal a szintézissel bővítheti, amely azt vizsgálja; hogy a különböző területi szinteken milyen jellemzői vannak (Bourdieu 1978) a különböző tőkék konvertálhatóságának.

Ismert, hogy ebben a folyamatban az időnek, térnek, és a felhalmozódás módjának van szerepe. A tőkék által kifejtett hatás kulcsfontosságú az egyén társadalomban elfoglalt helyének kialakulásában, előmenetelében. A települések népességmegtartó képessége függ attól, hogy a településen élő fiatalok milyen konvertálható tőkével rendelkeznek, milyen perspektívákat fedeznek fel egyéni boldogulásukhoz, és végül milyen utat választanak annak megvalósítására.

Eltérőek a nézőpontok a tőkék mobilitást képző hatásai között (Blaskó 2002) fontos, hogy különböző életkorokban kumulálódó típusok más és más hatásokat indukálnak a fiatalokban, melyek predestinálhatják társadalmi sikerességüket a későbbiek folyamán, vagy reprodukálhatják társadalmi helyzetüket. Mindez új tartalmat adhat a népességmegtartó képesség és a képességmegtartó népesség vizsgálatának is.

Felhasznált irodalom:

- Ábrahám Á. – Kertesi G. (1996): A munkanélküliség regionális egyenlőtlenségei Magyarországon 1990–1995 között. A foglalkoztatási diszkrimináció és az emberi tőke változó szerepe. *Közgazdasági Szemle*, 43, 7-8, 653-681. o.
- Barabási A-L. (2003): *Behálózva*. Magyar Könyvklub, Budapest.
- Blaskó Zs. (2002): Kulturális reprodukció vagy kulturális mobilitás? *Szociológiai Szemle*, 2, 3-27. o.
- Bourdieu, P. (1978): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Gondolat, Budapest.
- Csatári B. (1986): A községek népességmegtartó képességének fő tényezői az Alföldön. In Novák L. – Selmeczi L. (szerk.): *Falvak, mezővárosok az Alföldön*. Arany Múzeum, Nagykörös, 779-787. o.

- Dövényi Z. – Tolnai Gy. (1993): A munkanélküliség regionális kérdései Magyarországon. In Enyedi Gy. (szerk.): *Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 143-174. o.
- Győri-Nagy S. (2003): *Jövőkép(esség)ek – Iskolavizsgálat Kállón*. A Természet- és Társadalombarát Fejlődésért Közalapítvány Kölcsey Intézete, Gödöllő.
- Johnson, M. K. – Mortimer, J. T. (2002): Career Choice and Development from a Sociological Perspective. In Brown, D. and Associates (eds): *Career choice and development. Fourth edition*. Jossey-Bass, San Francisco.
- Matolcsi L. (1982): Az urbanizáció hatása a közigazgatásra. *Szakdolgozat*, BME Mérnökto-vábbképző Magyar Urbanisztikai Társaság, Budapest.
- Moreno, M. (2009): *Risky Behavior Prominent on Teen MySpace profiles*. University of Wisconsin-Madison, letöltés dátuma: 2014. 10. 30. <http://www.news.wisc.edu/16108>.
- Nemes-Nagy J. – Németh N. (2003): A „hely” és a „fej”. A regionális tagoltság tényezői az ezredforduló Magyarországon. *Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek*, 7, 59. o.
- Schwertner J. (1992): A munkanélküliség területi jellemzői. *Munkaiügyi Szemle*, 37, 12, 27-31. o.
- Schwertner J. (1994): Parázsló munkaerőpiac. *Tér és Társadalom*, 8, 1-2, 59-82. o.
- Tönnies, F. (1983): *Közösség és társadalom*. Gondolat, Budapest, 9-56. o.

**A vidék fenntarthatósága,
új funkciói**

Az internet használatának lehetőségei a magyarországi hátrányos helyzetű térségek marketingjében Pogányvölgye példáján

Szabó Pál¹ – Turcsán Zsolt²

Tanulmányunkban arra vállalkozunk, hogy bemutassuk milyen lehetőségek vannak a területmarketingben a hazai hátrányos helyzetű térségek számára az internet használata révén. A munka elején, szakirodalmi forrásokra támaszkodva, a területmarketingről írunk röviden, az internetes lehetőségekre kifuttatva a mondanókat. Ezt követően a hazai hátrányos helyzetű térségekről és területmarketingjükéről szól a munka. A tanulmány következő részében, az esettanulmány megalapozásaként, a felsőoktatás és az LHH kistérségek partneri programjának, ezen belül az Eötvös Loránd Tudományegyetem Földrajztudományi Központ és a Lengyeltóti kistérség (Pogányvölgyi Többcélú Kistérségi Társulás) együttműködésének lényeges elemeit írjuk le, kitérve egyúttal a térség főbb jellemzőire is. A tanulmány utolsó részében a konkrét, területi marketing célú internetes formák megvalósítására tett kísérleteket, és ezek vegyes tapasztalatait rögzítettük Pogányvölgye esetében. Vizsgálatunk alapján megállapítható, hogy ma már sokféle módon lehet egy egyszerű internetes elérhetőség révén, ingyen, komolyabb informatikai ismeretek nélkül megpróbálni ismertté tenni hátrányos helyzetű térségeket, településeiket, de, feltételezhetjük, hogy ezek a módszerek még nem igazán elterjedtek.

Kulcsszavak: Magyarország, hátrányos helyzetű térségek, területmarketing, Lengyeltóti

1. Bevezetés

Hátrányos helyzetű térségek, területmarketing és internet – ezt a három jelenséget kapcsoljuk össze ebben a munkában. Célunk rávilágítani arra, hogy a mai modern korban egy internethozzáférés révén, anyagi befektetés nélkül, szerényebb számítástechnikai ismeretekkel egy hátrányos helyzetű térséget is meg lehet próbálni „eladni”, csak megfelelő alany, némi fantázia és munka kell hozzá. Mi ezzel kísérleteztünk egy együttműködési program (egyetem – hátrányos helyzetű térség) keretében,

---

¹ Szabó Pál, PhD, habil, adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kar Földrajz- és Földtudományi Intézet Regionális Tudományi Tanszék (Budapest).

² Turcsán Zsolt, BSc-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kar (Budapest).

vegyes tapasztalatokkal és eredményekkel, amelyeket e cikkben teszünk közzé. Előtte azonban az elméleti alapokat fektetjük le hozzá.

2. Területmarketing és internet

2.1. A területmarketing fogalma, tartalma

Magyarországon több szerző foglalkozott már részletesebben a terület- és településmarketing témájával (Garamhegyi–Révész 2000, Kozma 2002, Piskóti et al. 2002, Pap 2007). Kozma (2002) a „Terület- és településmarketing” c. munkájában széles szakirodalmi bázisra építve (pl. Harley, Kotler, Szilágyi, Técsy) írta le a fő jellemzőket, ezért ebből emeltük ki a témánk szempontjából fontos elemeket.

A terület- és településmarketing fiatal múltra tekint vissza, és először az USA, majd a nyugat-európai országok voltak ahol felbukkant. Alapja egy szemléletváltás volt: a városvezetők felismerték, hogy nagyobb és határozottabb szerepet kell vállalniuk az általuk irányított terület sorsának alakításában. A terület- és településpolitikával foglalkozó szakemberek szerint ez a megközelítés egyik formája nagyban hasonlít a hagyományos termék eladásának marketingjére, csak itt a területi egységek eladása jelenik meg, és emiatt „geographical marketing” ill. „place marketing”-ről kezdtek el beszélni. Kotler (1986) így definiálja ezt: „mindazon tevékenységek, amelyeknek a célja az egyes helyek iránti attitűd és viselkedés kialakítása, fenntartása és megváltoztatása” (Kozma 2002, 11. o.). Magyarországon a terület- és településmarketing (illetve térségmarketing) megnevezés terjedt el; ebben a munkában mi ebből a területmarketingre koncentrálnunk.

Ami a területi szinteket illeti, Kozma (2002) szerint a területi marketing: „az egyes helyek által végzett marketingtevékenységet jelenti, és ennek megfelelően egyrészt magában foglalja a községek, a városok, a megyék, a régiók és az országok marketingmunkáját” (8. o.). A továbbiakban mi ezekből a mikoregionális szinttel foglalkozunk, ami már a lokális szint (települések) felett áll, de még nem éri el a megyei szintet, azaz települések kisebb csoportjairól van szó. E szint esetében a települések szövetséget hozhatnak létre, és így versenyeznek a különböző forrásokért (de ez nem jelenti a verseny kiküszöbölését, csak más szintre helyezi azt) (Garamhegyi–Révész 2000).

2.2. A területmarketing célcsoportjai és eszközei

A területmarketingnél a terület, mint termék eladása a cél a következő célcsoportoknak: gazdasági szereplők, turisták és lakosság. Mind a három csoporttal szemben az

eladónak fontos feladata egyrészt a területen tartózkodók marasztalása, másrészt újabbak vonzása a területre (Kozma 2002). Ahhoz, hogy sikeresen lehessen értékesíteni a térséget, vagy ahhoz, hogy bekerüljön a köztudatba, fontos a jó kommunikáció a közvélemény felé; ehhez szükség van egy üzenetre, amely figyelemfelhívó, és kialakít egy saját imázst (arculatot) a térségnek. Kiemelt feladat az üzenet hatékony eljuttatása a célcsoportokhoz. Kotler et al. (1993) véleménye szerint öt általános eszköz létezik a kommunikációra (id. Kozma 2002): a hirdetések, a direkt marketing, az internet, a kiadványok/brosúrák és a PR (Public Relations, személyes kapcsolatok). Mi ezek közül az *internetes lehetőségekkel* foglalkozunk. Az internetes lehetőségekkel kapcsolatban Szilágyi (2001) kiemeli (id. Kozma 2002), hogy ennek az előnyei közé tartozik, hogy olcsó, gyorsan kezelhető, messzire ható, információgazdagsága hatalmas és lehetővé teszi a kétoldalú kommunikációt, amelyet például a hirdetések nem tesznek lehetővé.

Az 1990-es évektől kezdve hazánkban is egyre több önkormányzat ismerte fel az internet nyújtotta lehetőségeket, és gyakran létrehozta saját weboldalát. A térségi társulásoknak is általános internetes eszköze lett a saját weboldal. Az ilyen oldalaknak fő jegyei lehetnek Técsy szerint (id. Kozma 2002): a könnyű elérhetőség, a többnyelvűség, az interaktivitás (amely biztosítja a kétoldalú kommunikációt), az aktualitás, a könnyű kezelhetőség, a jó elrendezés és a web-oldal kereső funkciója. Pap (2007) is összeszedte a kistérségek weboldalára vonatkozó funkciókat, amely sokkal több szempontot tartalmaz, például a térség közlekedésének, kultúrájának, népességének bemutatását, sőt, lényegében a terület helyzetelemzésének kivonata lehet a weboldal. Az ilyen típusú weboldal – megfelelően strukturálva – az összes célcsoport információ igényét kielégítheti, ezért általánosan jelen van. Munkánkban a települési, térségi weboldalakra csak érintőlegesen térünk ki, mivel többen foglalkoztak már e témával itthon is (Garamhegyi–Révész 2000, Kozma 2002, Piskóti et al. 2002, Pap 2007), és inkább a web-lehetőségek más formáit próbáljuk feltárni, kihegyezve a hátrányos helyzetű térségekre.

3. Hátrányos helyzetű térségek és területmarketing

3.1. Hátrányos helyzetű térségek marketingje

Magyarország esetében az elmúlt évek, évtizedek szakirodalma szinte kimeríthetetlen, ha az elmaradott térségekről írtakat tekintjük. Mi itt csak két oldalról, a hivatalos leírás és a témánk szempontjából (területi marketing) foglalkozunk ezzel.

A hátrányos helyzetű térségek hivatalos lehatárolásáról legutóbb a 311/2007. Kormányrendelet szólt (KR 2007). Ez a területfejlesztési támogatásokról és a de-

centralizáció elveiről, a kedvezményezett térségek besorolásának feltételrendszeréről szóló 67/2007. országgyűlési határozatban meghatározott feltételrendszer szerint, fejlettségük alapján, sorrendbe állított kistérségeket. Kedvezményezett kistérség a rendelet szerint a hátrányos helyzetű (HH) kistérség és a leghátrányosabb helyzetű (LHH) kistérség. A rendelet alapján a cikkben később szereplő Lengyel-tóti kistérség a 33. volt a rangsorban, ezáltal LHH besorolást kapott.

A 97/2005. (XII. 25.) OGY (2005) határozatban (az Országos Területfejlesztési Koncepcióról) ez olvasható a területi versenyképességről: a területi verseny különböző területi szinteken (országok, régiók, térségek, városok között) és különböző erőforrásokért – tőke, vállalkozások, turizmus, képzett munkaerő, közösségi beruházások, térségi funkciók – folyik. Ezen túl kiemelik, hogy a fejletlenebb régiókban szükséges a foglalkoztatás erősítése beruházások révén, az aprófalvak, perifériák esetében cél a népességmegtartó, ill. – vonzó képesség javítása, és számukra új életképes térségi (ökológiai, rekreációs, lakó stb.) funkciók megnyerése, ill. megőrzése. A dokumentum leszögezi, hogy a célok megvalósítása érdekében szükséges a regionális és települési marketing-kommunikáció erősítése: a stratégiaileg megalapozott arculatformálás, a kommunikációs és marketing eszközök alkalmazása nélkülözhetetlen a befektetések ösztönzésében, a turizmus élénkítésében, a lakossági elégedettség, a pozitív megítélés kialakításában és az érdekérvényesítés érdekében egyaránt (OGY 2005).

Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy a hazai, legelmaradottabb térségek „eladási kísérlete” elég reménytelen, mivel a tapasztalatok szerint sem a költöző lakosság, sem beruházók nem fordulnak ebbe az irányba; „vevőként” néhány átlagos igényű, kíváncsi turista jelenik meg legfeljebb. Ezen térségek esetében jut kiemelt szerep az ún. endogén fejlesztési stratégiának (G. Fekete 2008), a térségek, települések önálló, helyi gazdaságfejlesztésének, és gyakorta a szociális ellátásnak. Azonban az elmaradott térségek közül azoknak, amelyek egyrészt kedvező földrajzi helyzetűek (nagyváros, autópálya, kiemelt turisztikai látnivaló stb. közelsége), másrészt nem jellemzik a lokális társadalmi feszültségek fizikai megnyilvánulásai, harmadrészt van némi területi tőkénk, hasznosítható helyi erőforrásaik, esélyük van arra, hogy céltudatos területi marketinggel eredményeket érjenek el. A részleteket tekintve: egyrészt a vándorlásnak jellemzően nem céliránya az elmaradott térség, de hétféle házak vásárlásának lehet helyszíne egy romantikus, csendes falu. Másodsorban a beruházók is esetleg láthatnak fantáziát egy-egy helyszínben; persze nem valószínű nagy cégek betelepődése, inkább csak kisebb, feltehetőleg a mezőgazdasághoz, egyedi termékekhez, turizmushoz kötődő befektetések jelenhetnek meg. Harmadrészt a belföldi turistáknak is van egy számottevő része, aki szeretné felfedezni hazánk kisebb, rejtett szépségeit, vágyik a vidéki romantikára, és köztük vannak, akik tudatosan gyakorolják az ún. „méltányos turizmust”. A hátrányos helyzetű térségek

marketingje igazából ezeket a szereplőket célozza, és legkönnyebbnek ebből a legtöbb mutatkozik, azaz rávenni az embereket arra, hogy turisztikai céllal felkeressék az adott térséget. Az első lépés pedig a térségnek a köztudatba való bevitele, pozitív imázssal; erre mutatunk példát a későbbiekben.

3.2. A Felsőoktatás és az LHH-Kistérségek Együttműködési Programja

A Nemzeti Fejlesztési Ügynökség kezdeményezésére indult el 2009-ben a Felsőoktatás és az LHH-Kistérségek Együttműködési Programja. Alapvető célja volt, hogy hozzásegítse az ország leghátrányosabb helyzetű kistérségeit egy, a mainál hatékonyabb és hasznosabb társadalmi kapcsolatrendszer kialakításához, a társadalmi értelemben vett perifériális helyzet oldásához. A program célja volt az is, hogy a hátrányos helyzetű kistérséggel való kapcsolatépítés révén a társadalmi, gazdasági diszciplínákat oktató egyetemek és főiskolák hallgatóik számára a mai magyar vidéki valóság mélyebb és közvetlen megismerésének lehetőségét tudják nyújtani. A meghatározott tematika több feladatot takart, például órák tartása a kistérség problémájához, fejlesztéséhez kapcsolódóan, OTDK-, illetve szakdolgozatok írása a kistérségről, rendezvények, terep- és szakmai gyakorlatok szervezése a kistérségbe, a kistérség helyi termékeinek és turisztikai vonzeróinak, ezek fejlesztési lehetőségeinek feltárása (<http://mitemuhely.hu>).

Több együttműködés jött létre, közülük az egyik a Pogányvölgyi Többcélú Kistérségi Társulás (Lengyeltóti kistérség) és az Eötvös Loránd Tudományegyetem TTK Földrajztudományi Központja között valósult meg. A feladatok között a tanévköziek teljesítése Budapesten zajlott, így már a kezdetektől nagy szerepe volt az internet használatának: a munka szakirodalmi feldolgozásra, adatok gyűjtésére és elemzésére terjedt ki főleg, amelyek eredményét közös internetes portálon ismerhették meg a kistérség fejlesztésben érintett szereplői. Az egyik konkrét feladat az volt, hogy az internet segítségével próbálják a térséget és településeit, azok előnyeit, szépségét stb. jobban megismertetni az internethasználók körében, azaz egyfajta területi marketinget végezzenek. Azonban kérdés, hogy mi is itt az „áru”.

3.3. Lengyeltóti térsége – Pogányvölgye

„A Lengyeltóti kistérség (Pogányvölgyi Többcélú Kistérségi Társulás) Somogy megye északi részén fekszik. Lakónépessége 11.310 fő (2008), területe 273 km², népsűrűsége 42 fő/km². A Lengyeltóti kistérség településhálózatát 10 település alkotja: Buzsák, Gyugy, Hács, Kisberény, Lengyeltóti, Öreglak, Pamuk, Somogyvamos, Somogyvár, Szőlősgyörök. A települések déli irányban 15 kilométerre helyezkednek el a Balaton-parttól, a kistérség a Balaton-part tipikus háttérterülete.” Ezen írásbeli

tájékoztató forrása a Wikipédia, amely azért lényeges esetünkben, mivel ELTE-s diákok írták az együttműködés keretében.

Korábban írtuk, hogy a területmarketing igazából olyan térségekben hasznos, ahol van ún. „helyzeti és helyi energia”. Pogányvölgye esetében a helyzeti energiát adja egyrészt a Balaton közelsége, másrészt az itt futó autópálya. Két kiemelkedő tényező hazai viszonyok közepette, azonban, sajnos, az autópálya gyakorlatilag nem, a Balaton (turizmus) pedig csak gyengén érezteti a hatását a térség társadalmi, gazdasági életében. Ha a turisztikai terület életgörbéjét vesszük (Jancsik 2011), akkor megállapíthatjuk, hogy régen volt egy felfutás (évtizedekkel korábban a Balaton hatása elért idáig), majd hanyatlás jött, és egy ideje stagnálás a jellemző – kérdés, hogy jön-e a megújulás. Ehhez lényeges lenne, hogy a térség marketingje meginduljon, hiszen kialakulhat még kereslet. (Egy adalék a marketing problémához: terepi munkával feltártuk, hogy a szomszédos Balaton-part turisztikai standjain nem volt gyakorlatilag semmiféle információ a térség településeiről, látnivalóiról, pedig például egyszerű szóróanyagok készítésének és osztásának lehetősége adott, akár a szabadstrandon.) Helyi energiák (adottságok) is vannak, például ha a turisztikai tényezőket nézzük, sokféle látnivaló akad a térségben – itt nem térünk ki a 10 település és környezetének vonzerőleltárára, erről ld. a kistérség honlapjait (például <http://www.poganyvolgy.hu>; <http://www.poganyvolgyi.hu>).

Fontos kiemelni, hogy itt a marketingben az első lépés a térség és települései nevének köztudatba vitele (hiszen hányan hallottak egyáltalán Lengyeltóti város, vagy a környező falvak nevééről, vagy akár Pogányvölgyről...), ezt követően viszont egy érdeklődő számára már komoly tartalmú weboldalakat kell szolgáltatni (elérhetőség, helyi erőforrások, lehetőségek, turisták esetében a szállás, étkezési lehetőség stb. feltárása), és itt lépnek be képbe a térség és településeinek hivatalos web-oldalai (egy keresőbe a nevet beírva megkaphatjuk a megfelelő térségi, települési web-oldalt, ahova az ilyen jellegű információkat célszerű feltölteni), valamint például a turizmus esetében ott vannak a különböző belföldi utazási portálok is, ahova célszerű regisztrálni (DÖE 2013). Mi ezekből itt csak az első lépésre koncentrálnunk.

E térség esetében azonban már maga az elnevezés is kérdéses: Lengyeltóti városa nem akarta „kisajátítani” a társulást, így a Pogányvölgy nevet vették fel, amelynek tartalmi alapját a kereszténység mellett más hit képviselőinek a jelenléte, a múltban és a jelenben is, adja. A marketing szempontjából azonban kérdés, hogy vajon a pogány kifejezésnek milyen a csengése a mai magyar világban, miközben egyfajta misztikum övezi, így akár vonzó név is lehet.

4. Az internetes területmarketing lehetőségei Pogányvölgye térségének példáján

4.1. Internetes eszközök a célcsoportok figyelmének felhívására

Témánkhoz nagyon közel áll Weber (2008) munkája, ahol négy online információ-közvetítő stratégiát fogalmazott meg a szerző: 1. tartalomaggregátor-stratégia: lényege, hogy például a Google, Yahoo! oldalakon minél előrébb legyen a térség neve (ez elérhető, ha folyamatosan frissítjük a térséggel kapcsolatos weboldalakat); 2. blogstratégia: alapja egy blog létrehozása; az írásos fajtájú a legelterjedtebb, de vannak fotó, videó és hangállományokra épülő blogok is; 3. e-közösség-stratégia: olyan oldalak, amelyek hasonló érdeklődésű embereket gyűjtenek össze; 4. közösségi hálózat-stratégia: lényege videók készítése, és azok elhelyezése a világhálón. Ezeknek a videóknak nem a magas minősége a legfontosabb, hanem hogy minél többen megnézzék vagy továbbküldjék. (A videóknak ezt a változatát vírusvideónak nevezik, melynek főbb tulajdonságai Berényi (2011) szerint, hogy rövidek (átlagosan 1-3 percesek), alacsony az előállítási és médiaköltségük, témájuk egy érdekes vagy szórakoztató esemény bemutatása. Ezeknek a videóknak a publikálását segítheti a Youtube és a Facebook.)

Véleményünk szerint további lehetőségek is felmerülhetnek, a továbbiakban ezekből és az előbbiekből mutatunk példákat Pogányvölgye példáján.

4.2. Az internet használata Pogányvölgye területmarketingjében

Az együttműködés előtt Pogányvölgye néhány alap internetes lehetőséget már használt, amelyből a saját weboldal és linkgyűjtemény volt a meghatározó; utóbbi a térségre vonatkozó weboldalak elérhetőségeit gyűjti össze. Ennek kapcsán annyit érdemes kiemelni, hogy további linkgyűjtemények létrehozása is javasolt (pl. Startlap, Lapozz, Magyar Honlap), és az internetes lehetőségek is továbbfejleszthetők (pl. a linkgyűjteménybe új linkek felvétele, a weboldalra új képek, videók feltöltése). A térségi weboldalra központi funkciója miatt (ezt keresik fel elsőként a célcsoport tagjai) érdemes a térséggel foglalkozó összes weboldal elérhetőségét feltölteni (pl. linkek menüpont alatt). Zeff és Aronson (2000) szerint fontos, hogy a létrehozott weboldal minél több célcsoporthoz eljusson; ezt segítheti, ha elküldik a weboldal linkjét nagyobb keresőprogramokhoz és webkalauzokhoz, vagy a weboldal linkjét kicserélik más hasonló weboldalakkal (ilyen lehet például testvérvárosok, közeli térségek és nagy turisztikai látványosságok weboldala), és mindkét fél kihelyezi a linket az oldalára. (Érdemes időnként megnézni, hogy a link kint van-e a partneroldalon, és hogy arról tényleg elérhető-e a weboldal.)

Az együttműködés során fontos céllá vált a térség megismertetése szélesebb körben, vagyis a területmarketing. A hátrányos térség szerény anyagi lehetőségei és a rendszer jövőbeli fenntarthatósága miatt ezt csak költségmentesen, így internetes formában volt célszerű megvalósítani. A következő lehetőségekkel próbálkoztunk:

1. Először is kellett egy komoly, részletes szakmai alap, amelyből építkezhet a marketing. Írásos anyagok, különböző szakmai helyzetfeltárások, elemzések, saját gyűjtésen alapuló adatbázisok, fényképek készültek és kerültek fel egy internetes portálra, amelyhez a résztvevők hozzáférnek. Ez a helyi térségfejlesztés számára jelentős, ingyen hozzáférhető információbázis.
2. A hazai legnépszerűbb közösségi oldalakon (előbb az Iwiw-en, majd a Facebook-on) kapcsolatépítés kezdődött a helyi szereplőkkel, egyfajta nézőközönség előtt. Az Iwiw-en több helyi lakos regisztrált egy, a kistérség nevét tartalmazó csoportba, amely típusú csoportot azonban az ország összes kistérségére hozta létre egy személy (passzióból vagy jövőbeli üzleti célból); az ide regisztráltak azonban csak megfigyelői státuszt vettek fel. Az ELTE-s hallgatók kezdeményezték, hogy a helyiek vállaljanak aktív szerepet e virtuális közösségben, sikertelenül. Mára az Iwiw oldal működése leállt. A napjainkra divatossá vált Facebook számos funkciója azonban hasznosítható a hátrányos térségek ismertségének bővítésére, például a térség saját oldalának létrehozása, csoportok és események szervezése. Az ELTE-s csapat létrehozott egy csoportot „Pogányvölgyéért!” néven, amely azonban főleg az ELTE és a kistérség közötti együttműködésben résztvevő oktatókat és hallgatókat tömöríti, s leginkább az együttműködésben résztvevő diákok közötti kommunikációt segítette; ugyanakkor rajtuk keresztül az ő ismerőseik is megláthatták ezt a csoportot, s így a Pogányvölgy nevet is. Az elmúlt időszakban, tapasztalatunk alapján, a kistérség települései, szervezetei is egyre inkább aktivizálódtak a Facebook-on: egyre több oldal származik innen; ebből kifejezetten kistérségi marketing célú az „Írány Pogányvölgy” oldal. (Mögötte a Pogányvölgyi Kistérségért Vidékfejlesztő Közhasznú Alapítvány áll.) Ahhoz azonban, hogy a közösségi oldal jól működjön, folyamatos frissítésre van szükség (heti többször pl. új videó, cikk, kép feltöltése), ehhez a térség szereplőinek aktivitása kell.
3. Blog indult az együttműködés eseményeinek, eredményeinek leírására, ami az ELTE oldaláról aktívan frissítve volt egy ideig (<http://poganyvolgy.blog.hu/>). Általánosan leírható, hogy egy térségi blognál egy szerző is írhatja az aktuális bejegyzéseket, de szét lehet osztani a teendőket a térség egyes szereplői között. Itt a diákok részéről volt ilyen igény, így viszont az együttműködés aktivitásának csökkenésével a blog is leállt. Megoldás lehet még, szerény helyi humán erőforrás esetén, ha olyan

- blogírókat keresnek fel, akinek blogjuk arculatába be lehet illeszteni a kistérség valamelyik tulajdonságát, mert fontos, hogy a blog mindig aktualizálódjon. Ezt a lehetőséget azonban újra működésbe lehet még hozni, vagy a már említett videó, kép vagy hangállományra épülő blogot hoz létre.
4. A wikipedia oldalon különböző leírások születtek a térségre, településeire, amelyek bemutatják a turisztikai desztinációkat; ennek folytatására folyamatos lehetőség van. Ugyanakkor más hasonló weboldalakon is be lehet mutatni a térséget, például wikitravel.org/hu (csak a turistákat célozza meg, lényegében egy online útikalauz), vagy tumblr.com (főleg képekkel és rövid írásos bemutatókkal lehet ezen az oldalon a térséget prezentálni). Egy tumblr.com oldala a Lengyeltóti térségnek készült az ELTE hallgatók jóvoltából, de képek és írásos szöveg nem került még fel az oldalra, ám ez bármikor pótolható.
  5. A hallgatók fórumtémákat hoztak létre a kistérség turisztikai lehetőségeiről különböző oldalakon. Ezek nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, mert nem történt rájuk reagálás. Ha a témára bukkanás nem egyszerű, illetve nem kellően izgalmas a téma, akkor nehéz reakciókat kiváltani a nézőközönségből.
  6. Kvízoldaloknak (kvízpart, honfoglaló) kérdéseket küldtek a diákok a térséggel kapcsolatban. A kvízpart csak az általa éppen aktuálisan meghirdetett pár témakörben fogadott el kérdéseket, ide nem sikerült bejuttatni kérdést. A honfoglaló-nak küldött 18 kérdésből egyet sem fogadott el az oldal; a kérdések a térség történelmi, és gazdasági adataira kérdeztek rá. Ez a forma jó utat jelent, mert az internetes játékok nagyon keresettek, ugyanakkor meghatározott célú és korlátozott tartalmú kérdések esetében „jó helyen, jó időben” kell lenni, hogy bekerüljön a térségről szóló kérdés egy játékba.
  7. Két videó készült a térségről, amelyeket elhelyeztek az egyik legnépszerűbb videómegosztó oldalon, a Youtube-on. A videók készítése során fontos szempont volt, hogy azok ne legyenek túl hosszúak és felkeltsék az érdeklődést a térség turisztikai látványosságai iránt. Az első videó („Pogányvölgye” címmel) rövid, csak képek láthatók benne, amelyek a települések látványosságait mutatják be és pogány ritmusú zene szolgáltatja az aláfestést. Ez vírusvideónak készült, de nem tudott vírushatást generálni, mivel tartalma nem volt elég érdekes vagy szórakoztató. A második videó („Lengyeltóti kistérség” címmel) hosszabb, több képet és filmrészleteket is tartalmaz, és amelyben egy Youtube videóblogger mutatja be a térséget a belföldi turisták számára. Mindkét videónak évről-évre nő a nézettsége, de célszerű lett volna mindkét videót egy helyre feltölteni, amire lehetőséget

adhat egy térségi Youtube csatorna létrehozása, mivel ez a lépés növelhette volna a videók nézettségét. Mindkét videó semleges hangvételű, de lehet készíteni olyan videót is, amely a gerillamarketing eszközeivel él (például itt a pogány „jelenséget” meghökkentő módon tálalva). Egy ilyen hatásvadász vírusvideó elkészítése azonban nagyobb körültekintést igényel, mert jól és rosszul is elsülhet (ld. Papp-Váry 2013).

Összességében a több kipróbált internetes lehetőség közül nem mindegyik vált be, leginkább a Facebook, a wikipédia és a youtube volt megfelelő felület, feltételezőleg azért, mert ez nincs igazából korlátozva más emberek által, és nem igényel interakciót, ugyanakkor rendkívül népszerűek. Fontos kiemelni, hogy ezek első kísérletek voltak, és vannak másfajta formák is (pl. a Google Street View megerősítése saját képekkel, vagy Google térképre vihető túra (ld. <http://mitemuhely.hu/lhh/bce-encs,128.html>)).

Ami a projekt kockázatokat illeti, azok tágabb kontextusban fogalmazhatók meg: az egyetemi nonprofit próbálkozások fenntartása nehézkes, mivel cserélődnek a diákok, és mind az oktatói, mind a hallgatói hozzáállás, aktivitás hullámzó, ugyanakkor azt is lényeges kiemelni, hogy ha nincs kellő akarat a helyiek esetében a fejlődés előmozdításához, akkor feleslegessé válik a külsős munka. Az együttműködés rávilágított viszont arra, hogy a mai diákság nagyon kreatív és tetterre kész, ha a számítógépről és internetről van szó, amely potenciált nem szabad szunnyadni hagyni az iskolapadokban, ha ilyen formákban tehetnek a hazai elmaradott térségekért, településekért, például azok területmarketingéért.

5. Összegzés

Eredményeink arra mutattak rá, hogy az internet révén napjainkban egy szinte ingyenes eszköz áll már rendelkezésre ahhoz, hogy egy térség ne maradjon az „Isten háta mögött”, hanem szélesebb körben megismerjék nevét, értékeit, amihez azonban nem elég egy saját térségi, települési weboldal, amely könnyen megbújik az „internet-dzsungelben”, hanem a nagy látogatószámmal bíró web-oldalakra is célszerű különféle módon „próbálkozni”. Igaz, ez egy szerény eszköz a fejlesztéshez, és kisebb, nehezen mérhető eredményeket produkál, azonban szükséges egy térség számára kidolgozott, reális (!) térségi marketing stratégia (ld. DÖE 2013), amelybe az itt számba vett formák is illeszkedni tudnak.

Zárszóként: ez a cikk is egyfajta online marketingeszköz, hiszen azzal, hogy felkerült az internetre (nevekkel, weboldal-címekkel), minden bizonnyal egyesek rá-

keresnek majd a térségre, sőt, talán ha arra járnak, meg is látogatják. Ezzel talán újabb kis lépést tettünk az általunk megszeretett Pogányvölgye fejlődése érdekében.

Felhasznált irodalom:

- Berényi K. (2011): Online kommunikációs eszközök, technológiák. In Bányai E. – Novák P. (szerk.): *Online üzlet és marketing*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 158-177. o.
- DÖE – Duna Összeköt Egyesület (2013): *Duna Összeköt Egyesület térségi marketing stratégiája 21 település számára*. Oncreative Marketing Professional Kft, http://dunaosszekot.hu/marketing/marketing_strategia.pdf.
- Garamhegyi Á. – Révész B. (2000): A területi marketing, mint az önkormányzatok versenyképességének egyik lehetséges eszköze. In Farkas B. – Lengyel I. (szerk.): *Versenyképesség – regionális versenyképesség*. SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei, JATEPress, Szeged, 124-137. o.
- G. Fekete É. (2008): A fejlődés és versenyképesség értelmezése kevésbé fejlett térségekben. In Lengyel I. – Lukovics M. (szerk.): *Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében*. JATEPress, Szeged, 130-152. o.
- Jancsik A. (2011): A turisztikai terek életciklusát mérő indikátorok. In Kóródi M. (szerk.): *Turizmus kutatások módszertana*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 115-128. o.
- Kozma G. (2002): *Terület- és településmarketing geográfus és földrajz tanár szakos hallgatók számára*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- KR – Kormányrendelet (2007): *311/2007. (XI.17.) Kormányrendelet a kedvezményezett térségek besorolásáról*.
- OGY – Országgyűlési Határozatok (2005): *97/2005. (XII, 25.) Országgyűlési Határozat az Országos Területfejlesztési Konceptióról*.
- Pap N. (2007): Az információs korszak kihívásai a területfejlesztésben. In László M. – Pap N. (szerk.): *Bevezetés a terület- és településfejlesztésbe. A terület- és településfejlesztés oktatása – I.* Lomart, Pécs, 83-90. o.
- Papp-Váry Á. (2013): *Vírusreklám: kreatív eszköz a települések népszerűsítésére. Beszédok Könyve Polgármestereknek 2013. augusztus*. Raabe Tanácsadó és Kiadó Kft., Budapest.
- Piskóti I. – Dankó L. – Schupler H. (2002): *Régió-és településmarketing*. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest.
- Weber, L. (2008): *Marketing a hálón*. HVG Kiadó Zrt., Budapest.
- Zeff, R. – Aronson, B. (2000): *Reklám az interneten*. Geomédia, Budapest.

A fenntartható kistérségi folyamatok modellezése

Baják Imre¹ – Töröcsvári Zsolt²

Napjainkban egyre több szó esik környezetünk védelméről, a klímaváltozásról és -védelemről, valamint a fenntartható fejlődésről. Az ENSZ Fenntartható Fejlődés Bizottsága szerint a hatásvizsgálati és alkalmazkodási kérdések tipikusan helyben megoldandó feladatok, melyek megoldására kidolgozott programoknak igazodniuk kell a települések adottságaihoz, erőforrásaihoz és célkitűzéseikhez. A programok megfogalmazásakor konkrét, egyértelmű, összehasonlítható, számszerűsíthető eredményeket adó módszerekre van szükség.

Elsődleges célkitűzésünk ennek megfelelően hosszú távon az, hogy az egyes településtípusok esetében matematikai-statisztikai módszerek segítségével kidolgozzuk azt a mutatórendszert, mely megfelelő képet ad a település fenntarthatóságáról, és tájékoztatást nyújt a döntéshozók számára arra vonatkozóan, hogy a településeknek mely lépéseket kell megtenniük fenntarthatóbbá válásuk érdekében. Első lépésként modellt készítettünk a gazdasági-társadalmi-környezeti összefüggések vizsgálatához.

Kulcsszavak: fenntartható fejlődés, kistérség, stratégia, modell

1. Bevezetés

Az emberiség környezetszennyező és energiapazarló életmódja hosszú távon a természeti erőforrások pusztulásához, és ezáltal környezeti katasztrófához vezet. Az utóbbi évek, évtizedek eseményei egyértelműen jelzik a tudomány és az átlagember számára is, hogy a környezeti problémák önálló kezelése nem jelenthet megoldást napjaink egyre gyorsuló, a környezeti hatásokat számos esetben semmibe vevő világában. Csak egy jelentős paradigmaváltás segíthet, mely rávilágít arra, hogy a környezeti érdekek a társadalmi és gazdasági érdekekkel azonos szinten, tőlük nem elválasztva kezelendők. E paradigmaváltást a fenntartható fejlődés koncepciójának kidolgozása fémjelzi.

---

¹ Baják Imre, PhD, adjunktus, Károly Róbert Főiskola Közgazdasági Módszertani és Informatikai Intézet (Gyöngyös).

² Töröcsvári Zsolt, CsC, főiskolai tanár, Budapesti Gazdasági Főiskola Kereskedelmi Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar (Budapest).

2. A fenntarthatóság és az életminőség kapcsolata

2.1. A fenntartható fejlődés fogalma

A Brundtland Bizottság 1987-ben megjelent „Közös Jövők” című jelentésében került kifejtésre a fenntartható fejlődés fogalma:

„A fenntartható – harmonikus – fejlődés a fejlődés olyan formája, mely a jelen igényeinek kielégítése mellett nem fosztja meg a jövő generációkat saját szükségleteik kielégítésének lehetőségétől” (Persányi 1988, 68. o.).

A *Brundtland jelentésben* megfogalmazott definíción kívül a fenntarthatóság számos egyéb megfogalmazása létezik, hiszen a témával foglalkozó különböző szakemberek a fenntartható fejlődés fogalmát eltérően értelmezik. Ahogy *Enyedi* írja: „a fenntarthatóság koncepciója eléggé sokértelmű, attól függően, hogy melyik érdekcsoport próbálja meg azt kifejteni egy meghatározott hallgatóság számára” (Enyedi 1994, 1151. o.).

Néhány megfogalmazás a fenntartható fejlődés központi gondolatának egyszerűségét emeli ki, mely szerint a jobb életminőséghez való hozzáférést biztosítani kell mindenki, azaz a jelen és jövő generációk számára is.

Ezt az álláspontot képviseli a magyar Nemzeti Fenntartható Fejlődés Stratégia is: A fenntartható fejlődés a „tárgyban értelmezett életminőség javulását szolgálja, amely nem szűkíthető le az anyagi jólétre, hanem magában foglalja a környezet minőségét, a demokratikus jogok érvényesülését, a természeti erőforrásokhoz valamint a társadalom nyújtotta szolgáltatásokhoz és intézményekhez való hozzáférést, a teljes testi, lelki egészséget, a szabadidőt, a biztonságot is” (MKK 2007, 3. o.).

Herman Daly megfogalmazása ugyancsak ezzel cseng egybe:

„A fenntartható fejlődés a folytonos szociális jólét elérése, anélkül, hogy az ökológiai eltartó-képességet meghaladó módon növekednénk” (Daly 1991).

Eszerint a fenntartható fejlődés elveinek gyakorlatba történő átültetése érdekében a társadalomnak egyeztető szerepet kell betöltenie két közel ellentétes cél, a gazdasági valamint a környezeti érdekek között, melyek összehangolása során a fenntarthatóság elve nyújt segítséget:

„A legtöbb társadalom gazdasági fejlődés elérésére törekszik, hogy biztosítsa a magasabb életszínvonalat a jelen és eljövendő generációk számára. Ugyancsak próbálja óvni és javítani a környezetét saját maga és gyermekei számára. A fenntartható fejlődés megpróbálja ezt a két célt összeegyeztetni” (HMSO 1994).

A fogalom jelentése tehát nem egységes, s az eltérő értelmezéseket olvasva felvetődhet az Enyedi által is feltett kérdés:

„Az alapvető kérdés az, hogy mit kell fenntartani. A környezetet? A gazdasági fejlődést? Vagy szélesebb értelemben: a társadalmi és kulturális rendszert?” (Enyedi 1994, 1152. o.).

Csete a kérdésre a következő választ adja: „a fenntarthatóság szemlélet-, gondolkodás-, élet-, termelési- valamint fogyasztási mód, amely felöleli az emberi létezés valamennyi dimenzióját, a természeti erőforrásokhoz való viszonyát, a gazdaságot és a társadalmat” (Csete 2005, 5-6. o.).

A fentieket szem előtt tartva, jelen cikkünkben szereplő modellünk közép-pontjába Daly megközelítésével összhangban az ökológiai eltartó-képességet még nem fenyegető folytonos szociális jólét elérését állítottuk.

2.2. *A jólét és az életminőség*

A jólét feltételeinek meghatározása meglehetősen bonyolult feladat és azon elemeknek kiválasztása, melyek segítségével a modell megfelelően írja le a közösség jóléti viszonyait sok nehézséget okoz.

A jólét sokszínű és tág fogalom, mely hétköznapi gondolkodásunknak is tárgya. Ugyanakkor a közgazdaságtan is széles körben foglalkozik a fogalom meghatározásával és mérésével.

A jólét egyik legegyszerűbb definíciója szerint kedvező, gondtalan anyagi helyzetet jelent. Természetesen a kedvező, gondtalan anyagi helyzet az egyének számára mást és mást jelenthet, ugyanakkor jól mutatja, hogy a definíció ebben a formájában az anyagi helyzetet, s rajta keresztül az anyagi fogyasztást helyezi előtérbe. Azonban felmerülhet a kérdés: valóban csak ezek a tényezők befolyásolják jólét-érzésünket? Sen (2009) szerint nem elegendő pusztán azt vizsgálni, hogy melyek azok a javak, amelyekkel az emberek rendelkeznek, hanem a jólét az ember lehetőségét jelenti arra, hogy mi az, amit megtehet, vagy amivé válhat. Ennek megfelelően a közgazdasági kutatások a jólét számos egyéb dimenzióját is meghatározták. A dimenzió fogalma nem egy bizonyos alapvető jószágot jelöl, amellyel rendelkeznie kell az egyéneknek, hanem egy nézőpontot, ahonnan rátekinünk a jólétre (Gébert 2012).

A jólét dimenziói alkalmasak arra, hogy az egyes emberek jóllét-érzését, életminőségét leírják. Jóllétként az ember testi-szellemi jó érzésére gondolunk, míg életminőség alatt az egyén vagy népesség jóllét-érzését, a különböző, számukra objektíven vagy szubjektíven fontos testi és lelki aspektusokat értjük.

Az egyik legismertebb, a jólét dimenzióival foglalkozó modell, az MIT (Massachusetts Institute of Technology) kutatói által kifejlesztett jóléti napraforgó modell az életminőséget meghatározó legfontosabb tényezőket próbálja megragadni, melyeket az 1. ábra mutat be.

1. ábra A jóléti napraforgó modell elemei

Forrás: Saját szerkesztés Meadows et al. (1972) és Kerekes (2007) alapján

Gébert (2012) közgazdaságtani jólételeméletek alapján összeállított dimenziók listája azokat a tényezőket tartalmazza, amelyek megjelennek egy vagy több jóléti elméletben. Szerinte a jólétet közvetlenül befolyásoló dimenziók a következők:

1. Anyagi javak alatt azokat az erőforrásokat értjük, melyek az ember céljainak a megvalósításához szükségesek. Modellünkben a szegénységgel, jövedelmekkel és a fogyasztással jellemeztük ezt a dimenziót.
2. Az alapvető szabadságjogok listája tartalmazza a gondolat és lelkiismeret szabadságát, az egyesülés szabadságát, a személyi és politikai szabadságjogokat.
3. Fizikai jóllét alatt az élethez elengedhetetlen mennyiségű élelmiszert, ivóvizet; alapvető higiéniai körülményeket, a lakhatást és az egészséget értjük. A modellben ezt a dimenziót több tényező – így a fogyasztás, jövedelmek, lakhatás és az egészségügyi ellátás – együttesen jeleníti meg.
4. A családi/baráti kapcsolatok jelentőségét az ember kommunikáció iránti igénye adja. A modellben e dimenziót a közösségen belüli hálózatok jelölik.
5. A környezet minősége egyaránt jelenti az egészséges és szép környezet iránti igényt, mely biztonságos életfeltételeket biztosít, valamint olyan látványt, a szabadidő eltöltésének olyan helyet biztosító környezetet, amely az emberben jóleső érzést kelt. Modellünkben a fenntarthatóság környezeti dimenziójának elemei jellemzik e dimenziót.

6. Szabadidős tevékenység: az embernek arra a képességére utal, hogy szabadon dönthet a szabadidejéről, és széles választék áll előtte a szabadideje eltöltésére.
7. Munka: az embernek legyen lehetősége dolgozni, ezáltal jövedelemre szert tenni, és a társadalom hasznos tagjának lenni. Ugyancsak fontos szempont a munkával kapcsolatban a felelősségvállalás és a foglalkozás szabad megválasztása. A modellben e dimenzióra foglalkoztatásként utaltunk.
8. Közszolgáltatások alatt azokat a lehetőségeket, közjavakat értjük, amelyeket a közösség (adott esetben az állam) biztosít a tagjai részére, pl. bölcsődei ellátás biztosítása, közterek és középületek járhatóvá tétele mozgássérültek számára, egészségügyi ellátás, közbiztonság.
9. Oktatás, az emberi képességek szélesítése: a magasabban képzett embernek több lehetősége van, több hozzáadott értéket termel, magasabb jövedelemre tehet szert.
10. Információ-hozzáférés: ha az ember élni kíván a lehetőségeivel, szüksége van arra, hogy információhoz jusson, értesüljön a világ eseményeiről és ezáltal teljesebb életet élhessen.
11. Társadalmi önbecsülés alapjai: az embernek szüksége van bizonyos jószágokra ahhoz, hogy egy társadalom teljes jogú tagjának érezhesse magát. A modellben e dimenzió a társadalmi tőke részeként jelenik meg (Gébert 2012).

3. A fenntartható kistérségi modell

A fenntarthatóság globális eszméjének gyakorlatba való átültetése elsősorban a helyi közösségekre hárul, hiszen a közösség tagjai vannak leginkább tisztában az őket és környezetüket érintő problémákkal (Szlávik 2002). A *'Helyi feladatok a XXI. Századra'* (*Local Agenda 21*) dokumentum kifejti, hogy a fenntarthatóság céljai csak helyi szinten, a polgárok aktív közreműködésével érhetők el, hiszen lehetnek a célok akármilyen magasztosak is, ha helyi szinten a közösség passzív marad irányukban, vagy esetleg negatívan viszonyul hozzájuk, az eszme sikertelen marad (Bulla M. et al. 1993).

Modellünkben a fenntarthatóság kérdését ennek megfelelően kistérségi szinten vizsgáltuk. Ennek oka, hogy bár beszélhetünk fenntartható településekről, hiszen ahogy Csete fogalmaz: „a fenntartható település megvalósítása az emberek helyben tartásának, visszajárásának, a fiatalok nevelésének, oktatásának, a település táji, természeti környezetének, a biodiverzitás megőrzésének elemi közege” (Csete 2005, 11. o.), azonban egy település nem lehet önmagában fenntartható, a település fenn-

tarthatósága csak a körülötte lévő vidék fenntarthatóságával párhuzamosan valósulhat meg (Csete 2005).

A modell megalkotása során a fenntarthatóság dimenzióit (gazdaság, társadalom, környezet) és az életminőség érzésére ható tényezőket egyaránt figyelembe vettük.

Elsőként a fenntartható kistérség főbb elemeit helyeztük el a modellben, jelölve a közöttük lévő kapcsolatrendszert (2. ábra).

2. ábra A fenntartható kistérség

Forrás: Saját szerkesztés

Már ekkor különbséget tettünk az épített környezet és infrastruktúra, valamint a természeti környezet, mint a környezet két meghatározó részhalmaza között, jelezve, hogy a környezetnek is létezik olyan része, mely az emberi tevékenység eredményeképpen jött létre.

Következő lépésként a fenntarthatóság egyes dimenzióinak jellemző összetevőit határoztuk meg.

3.1. Közösséget jellemző összetevők

Napjaink modern társadalmainak fontos problémája a fejlett országokban a lakosság elöregedése, és ezzel egyidejűleg a fejlődő országok – s így a Föld – lakossági lét-

számának folyamatos növekedése. Ezért a közösséget jellemző összetevők közül a demográfiai változásokat szerepeltettük első helyen. A születések és a halálozások száma, valamint a migrációs folyamatok fontos információkat közölnek a társadalom fenntarthatóságáról. A közösség hosszú távon nem lehet fenntartható sem folyamatosan csökkenő, sem folyamatosan növekvő népesség esetében. A csökkenő létszám esetében nem csak az önfenntartás kerül veszélybe, hanem az is gondot okoz, hogy a fiatal, munkaképes réteg lehetőségeit, életszínvonalát korlátozza a nagy tömegű már nem munkaképes társadalmi réteg eltartása. Ez az adott országból, térségből való elvándorláshoz vezethet, tovább súlyosbítva a helyzetet. A növekvő népességű országokban a területi, természeti korlátok miatt nem tartható fenn a közösség. Hiába építenek egyre magasabb lakóépületeket, növelve az élhető lakóterületet, a környezet egyéb korlátai: víz, élelmiszer, termőterület, hulladékasszimiláló kapacitás, stb. határt szabnak a fenntarthatóságnak. A migráció ugyan időlegesen csökkentheti ezeket a különbségeket, de egyéb kulturális, vallási, stb. problémákat generálhat.

A lakosság szám aránytalan változása megakadályozható azáltal, hogy a kistérséghez tartozó települések mindegyike a kor színvonalának megfelelő lakhatási körülményekkel, elegendő, megfelelő jövedelmet biztosító munkahellyel, és a szabadidő tartalmas eltöltését biztosító közösségi térrel, minőségi közszolgáltatásokkal, például oktatási intézményekkel, egészségügyi ellátással, valamint megfelelő közbiztonsággal rendelkezik. A demográfiai változások mellett ezért e tényezőket is a közösséget jellemző összetevők között szerepeltettük.

Az épített környezet minősége jelentős hatást gyakorol a városi környezet minőségére. A jellegzetes építmények nemcsak a város arculatát határozzák meg, hanem erősítik a lakosok kötődését városukhoz. Az építészet révén válik a település vonzó lakóhellyé, olyanná, ahol a lakosok szívesen élnek és dolgoznak.

Az oktatás-nevelés a fenntarthatósággal több szempont szerint is összefüggésben van: fontos, hogy a lakosság a kor színvonalának megfelelő oktatásban részesüljön, hogy élni tudjon a kor adta lehetőségekkel, ismerje múltját, kultúráját, részt tudjon venni a tudomány, gazdaság, társadalom fenntartásában, fejlődésében. Más oldalról viszont a közösség az oktatás keretében kapja meg a környezettudatossággal és a fenntarthatósággal kapcsolatos ismereteket is. Ahogy Havas írja: „A fenntarthatóság pedagógiája célja szerint *egész életen át tartó tanulási folyamat*, amely olyan informált és tevékeny állampolgárokat nevel, akik kreatív, problémamegoldó gondolkodásmóddal rendelkeznek, eligazodnak a természet- és környezettudomány, a társadalom, a jog és a gazdaság terén, és felelős elkötelezettséget vállalnak egyéni vagy közös intézkedésekben. Ezek az *intézkedések* biztosítják az egészséges környezetet és a hatékony gazdaságot a jövő számára” (Havas 2001).

Ezután a társadalmi tőke szerepét vizsgáltuk.

Narayan szerint: „a társadalmi tőke azon szabályok, normák, kötelezettségek, bizalom és kölcsönösségek együttese, amelyek a társadalmi viszonyokba és struktúrákba, valamint a társadalom intézményrendszerébe beágyazva lehetővé teszik a társadalom tagjai számára, hogy egyéni és közösségi céljaikat egyaránt elérhessék” (Narayan 1997, idézi Csath 2002).

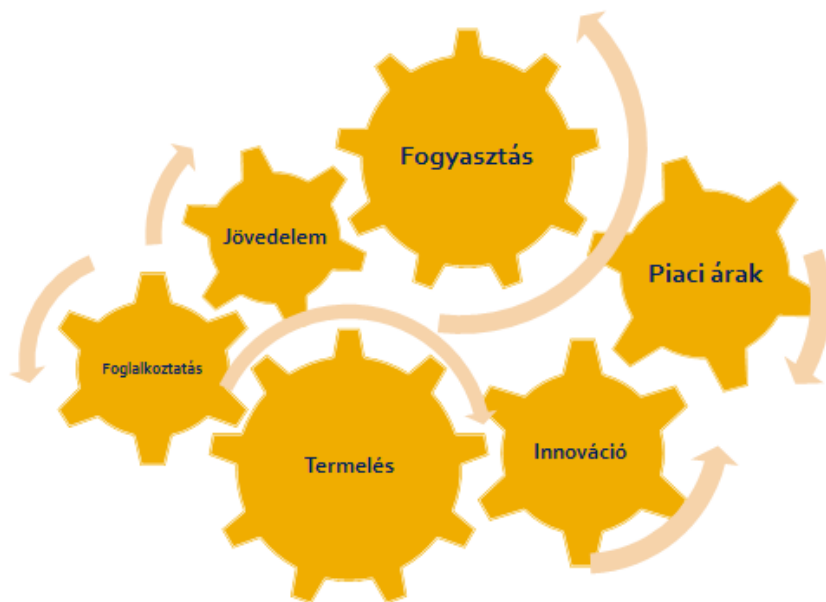
A társadalmi tőke segít az egészséges, fenntartható társadalom kialakításában. Az erős társadalmi tőkével rendelkező társadalmakban sok alulról szerveződő kapcsolat alakul ki az egyének között, mely erősíti a demokráciát. A társadalmi tőke segít abban is, hogy a közösség képes legyen valós jövőképet megfogalmazni, célokat kijelölni és azokat megvalósítani.

Mindezt úgy éreztük, hogy a társadalmi tőke szerepeltetése a modellben elengedhetetlen.

3.2. Gazdasági tényezők

Az általunk kiemelt gazdasági tényezők kapcsolatrendszerét szemlélteti a 3. ábra.

3. ábra A gazdasági folyamatok egymáshoz kapcsolódása

Forrás: Saját szerkesztés

Gazdasági téren a kistérségek szintjén a cél az élénk helyi gazdaság megteremtése, mely:

- a környezet károsítása nélkül teszi elérhetővé a kielégítő és kifizetődő munkát;
- lehetőség szerint helyben, elérhető áron elégíti ki a helyi szükségleteket;
- értékeli a társadalmi tevékenységeket;
- mindenki számára megteremti a munka, kultúra, a szabadidő és a pihenés könnyen hozzáférhető lehetőségeit (Gyulavári Kastély: Fenntartható fejlődés).

A versenyképesség és a foglalkoztatás növelése mellett törekedni kell a fenntartható termelési eljárások és fogyasztási szokások meghonosítására, az erőforrások és energia iránti igények csökkentésére (takarékosagra, hatékonyságra, a megújuló erőforrások szélesebb körű használatára), valamint a közlekedési ártalmak minimalizálását szem előtt tartva a fenntarthatóbb közlekedési rendszer kialakítására (közösségi közlekedés, fizikailag aktív közlekedési módok elterjedése) (Láng 2002, MKK 2007).

Az innovációnak hármas szerepe lehet. Részben új termékek létrehozásában, a legmodernebb technika, tudás felhasználásával új, nagy profittal eladható termékek jöhetnek létre, részben pedig új gépek, eljárások alkalmazásával, a korábban csak drágán termelhető, így kevesek számára elérhető termékek válhatnak tömegcikké. Növelve ezzel a munkahelyek számát, jövedelmet biztosítva tömegeknek, javítva életminőség-érzésüket. Napjainkban az is egyre fontosabb feladata az innovatív cégeknek, hogy az új technológiák egyben egyre kevésbé károsítsák a környezetet.

3.3. Környezeti tényezők

Természetesen egyre több ember szeretne többet és többet fogyasztani a megtermelt javakból, s ezáltal az emberiség összes energia- és anyagfogyasztása korábban soha nem tapasztalt szinteket ért el. Az energia- és anyagéhség a társadalmi rendszer határait folyamatosan tolja kifelé és mára az ökológiai rendszer eltartó képességének határait feszegeti. Az ökológiai rendszer e korlátait jelentő tényezőket a modellben kiemelten kezeltük.

Eltérő szerepük miatt a természeti erőforrások, valamint a táj- és természeti értékek a modellben külön szerepelnek.

Természeti erőforrások alatt azokat a természetben szabadon előforduló anyagokat értjük, amelyek az ember számára valamilyen okból értékesnek számítanak. Az egyes környezeti elemek, a levegő, a talaj, a víz, az élővilág, az ásványkincs vagy a táj mind természeti erőforrásnak tekinthetők. Számos esetben e természeti erőforrások a piacon jól beárazottak, míg más esetekben ez az érték pénzben nem kifejezhető, az ilyen erőforrásokat nem adják-veszik a piacon. A települési erőfor-

rás-gazdálkodás területei közül az energiagazdálkodás, a vízfelhasználás és -kezelés, valamint a hulladék-gazdálkodás kérdéseit a modellben kiemelten kezeltük.

Azokat a természeti erőforrásokat melyek kitermelése révén konkrét pénzügyi haszon nem realizálható, hanem „csak” az egészséges és szép környezet iránti igényt, biztonságos életfeltételeket testesítik meg, illetve olyan látványt, a szabadidő eltöltésének olyan helyet biztosítanak, amely az emberben jóleső érzést kelt, táj- és természeti értékeként jelenítettük meg a modellben.

Napjaink egyik legfontosabb globális környezeti problémája a *globális felmelegedés*, mely az éghajlat napjainkban végbemenő változására utal. A globális felmelegedés legfontosabb hatásai a következők: magasabb a hőmérséklet, melegeknek a tengerek, olvadnak a gleccserek, gyakoribbak az erdő- és bozóttüzek, egyes területeken tartós aszályok, míg másokon özönvizek, árvizek jelentkeznek, patakok apadnak el illetve öntenek el nagy területeket, a tavak vízfelülete csökken, helyenként az évszakok egybemosódnak, korábban tavaszodik és virágoznak a növények, későbbiek az őszyk, változnak az élőhelyek.

A legelfogadottabb vélemények szerint a klímaváltozást leginkább az üvegházhatású gázok okozzák, melyek közül – a légkörbe juttatott mennyisége és légköri tartózkodási ideje alapján – a legfontosabb a szén-dioxid. A légkör CO₂ tartalma az ipari forradalom kezdetén 280 ppm (azaz átlagosan minden 1 millió részecske közül 280 volt szén-dioxid molekula) értéket mutatott, 2013-ban pedig aránya a 400 ppm-es értéket is meghaladta. Eközben a metán mennyisége a légkörben megduplázódott, a dinitrogén-oxidé pedig 20 százalékkal nőtt.

A modell az éghajlatvédelemmel összefüggő intézkedéseken belül az emberi tevékenység következtében a légkörbe jutó és ott felhalmozódó üvegházhatású gázok csökkentésére, illetve a megváltozott éghajlati körülményekhez történő alkalmazkodásra, valamint a káros hatások csökkentésére vonatkozó intézkedésekre egyaránt kitér. Az alkalmazkodás elsősorban az alábbi eseményekre való felkészülést jelenti:

- hóhullámok, UV sugárzás;
- aszály, szárazság, vízszűkösség;
- erdőtüzek;
- extrém csapadékmennyiség.

Az egészséges, jó minőségű környezet létrehozása a kistérségben hosszú távon csak úgy lehetséges, ha az egész területen integráltan történik a környezeti kérdések kezelése. A fenntartható településtervezés a területhasználat szerkezetével és típusaival foglalkozik. Az itt jelentkező egyik legfontosabb probléma a városok terjeszkedése a vidéki területek rovására. A terjeszkedés legfontosabb következményei a következők:

- A közlekedés terén problémát jelent a megnövekedett gépjárműforgalom, és az ezzel együtt járó szennyezőanyag- és zajkibocsátás. A közlekedési balesetek rontják a gazdaság hatékonyságát. A városi motorizáció magas szintje mozgáshiányt eredményez.
- Az újonnan keletkezett épületek anyag- és energiafelhasználása jelentős.
- A vidék elnéptelenedése, melynek következménye a városok túlszűfolttá válása. A jobb életminőség iránti igény, a több és jobban megfizetett munkahely, a megfelelőbb egészségügyi ellátás mind-mind lényeges vonzerővel bír a vidéki munkaerő szemében.
- A zöldterületek csökkenése jelentős hatással van a lakosok életminőségére. A jól kezelt zöldterületek, parkok és erdők a települések igen kedvelt és jellemző színterei lehetnek, lehetőséget nyújtanak a testedzésre, társadalmi életre, pihenésre, békére és nyugalomra. A zöldterületeket napjainkban ipari, kereskedelmi valamint lakáscélú építmények váltják fel, ugyanakkor a barnamezős területek elhagyatottá és elhanyagolttá válnak.

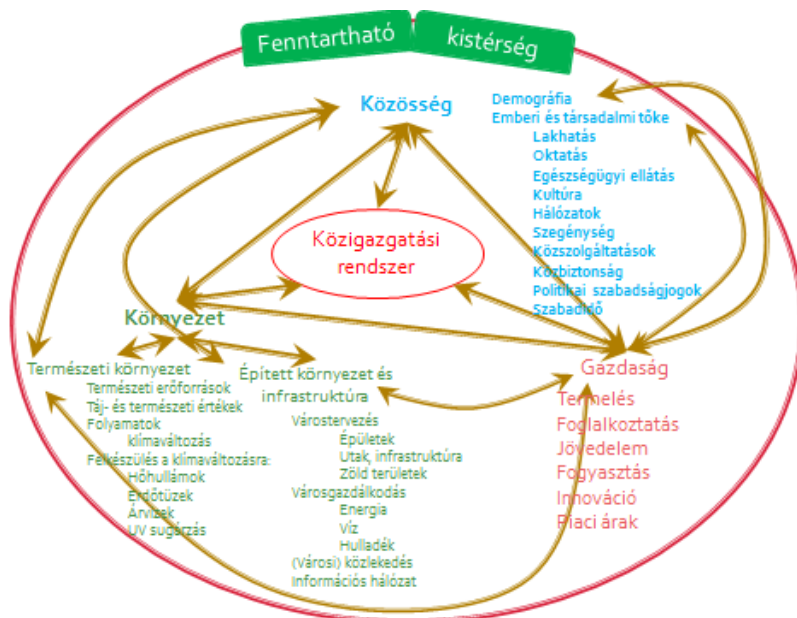
A modell részét képezi az információs hálózatok infrastruktúrája, mely az építési környezet része. Fenntartása és üzemeltetése a gazdaság működésének fontos tényezője. Napjainkban az információ, annak gyors megszerzése, továbbítása, birtoklása, felhasználása nagyon fontos tényező a gazdaság alakulásában. Az információs rendszerek gyors fejlődése, az informatikai eszközök árának és méretének fajlagos csökkenése újabb és újabb információs hálózatok, információs felületek létrejöttét eredményezte, mind a társadalmon belül – személyek és közösségek között –, mind a termelésben – a vállalati információs rendszerekkel –, mind társadalmi, sőt világszinten – az Internet segítségével. Az új információs felületek új közösségeket – információs társadalmat – hoznak létre. Környezeti szempontból is nagy a jelentősége, hiszen például, ha valahol természeti katasztrófa történik, a hír gyors áramlása lehetőséget nyújt a gyors segítségre, a még nagyobb baj megelőzésére.

3.4. A dimenziók közti kölcsönhatások

A modell készítése során ugyancsak fontos a dimenziók közötti kölcsönhatások figyelembevétele is. Ezeket modelleztük a 4. ábrán.

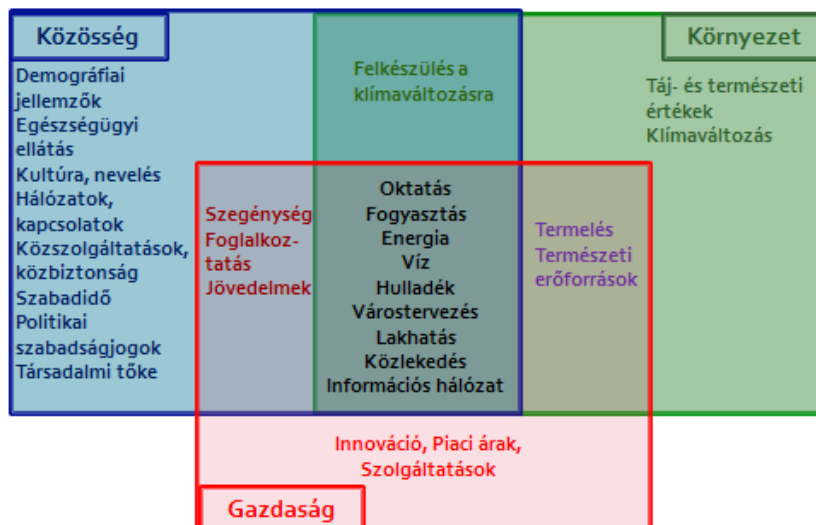
Természetesen az említett három dimenzió (közösség, gazdaság, környezet) nem alkotja önálló, diszjunkt halmazát összetevőinek. Számos olyan tényező van, amely kettő, vagy akár mindhárom dimenzióba is besorolható. Az 5. ábrán úgy tüntettük fel – szubjektív módon – a dimenziók elemeit, hogy abba a részhalmazba kerültek, amelyikbe szerintünk leginkább tartozhatnak.

4. ábra A fenntartható kistérségi modell elemei

Forrás: Saját szerkesztés

5. ábra Kölcsönhatások a fenntartható kistérségi modell elemei között

Forrás: Saját szerkesztés

4. Összegzés

Több éve foglalkozunk a fenntartható fejlődés problémakörével, mely természetesen nagyon összetett kutatási terület. Ebben a tanulmányban vizsgálataink egy szeletét mutattuk be. Arra szerettünk volna példát mutatni, hogy a közösség, gazdaság, környezet, mint a fenntarthatóság három dimenziója milyen elemeket tartalmazhatnak, azok milyen kapcsolatrendszerben vannak. Ehhez a szakirodalom áttanulmányozása, bemutatása után készítettük el modellünket.

Foglalkoztunk a fenntarthatóság fogalmával, a jólét és fenntarthatóság kapcsolatával, a közösség, a gazdaság és a környezet tényezőivel, azok kapcsolatrendszerével.

Következő feladatként azt tűztük ki, hogy az általunk készített modell alapján matematikai-statisztikai módszerek segítségével egy, a fenntarthatóság három dimenzióját és az életminőség kérdését szem előtt tartó mutatórendszert alkossunk, mely segítséget nyújt, a kistérségnek és településeinek az adottságaiknak, gazdasági és környezeti erőforrásaiknak és célkitűzéseiknek megfelelő stratégia kialakításához, mely épít a település környezeti előnyeire és törekszik hátrányai felszámolására.

Felhasznált irodalom:

- Bulla M. et al. (1993): *Feladatok a 21. századra: az ENSZ Környezet és Fejlődés Világkonferencia dokumentumai.* (A Feladatok a XXI. századra (Agenda 21) végleges változata, amelyet az UNCED plenáris ülése 1992. június 14-én Rio de Janeiróban elfogadott). Föld Napja Alapítvány, Budapest, 433. o.
- Csath M. (2002): Erős társadalmi tőke, sikeres nemzet. *Valóság*, 5, 82-92. o.
- Csete L. (2005): A fenntartható agrár- és vidékfejlesztés rendszere. *Gazdálkodás*, 2, 3-15. o.
- Daly, H. E. (1991): Elements of Environmental Macroeconomics. In Costanza, R. et al. (eds): *Ecological Economics*. Columbia University Press, New York.
- Enyedi Gy. (1994): Fenntartható fejlődés – mit kell fenntartani? *Magyar Tudomány*, 10, 1151-1160. o.
- Gébert J. (2012): A jólét mérésének elméleti alapjai és problémái. In Bajmócy Z. – Lengyel I. – Málovics Gy. (szerk.) (2012): *Regionális innovációs képesség, versenyképesség és fenntarthatóság*. JATEPress, Szeged, 303-317. o.
- Gyulavári Kastély: *Fenntartható fejlődés*. Letöltés dátuma: 2014.07.30. <http://www.gyulavarikastely.hu/index.php/fenntarthato-fejlodes/>.
- Havas P. (2001): A fenntarthatóság pedagógiája. *Új Pedagógiai Szemle*, 51, 10, 39-50. o.
- HMSO (1994): *Sustainable Development: The UK Strategy*. London, Cm 2426, 267 o.
- Kerekes S. (2007): *A környezetgazdaságtan alapjai*. Aula Kiadó, Budapest, 238. o.
- Láng I. (2002): A Brundtland Bizottság és a fenntartható fejlődés fogalmának és jelentőségének nemzetközi elismerése. In Fenntartható Fejlődés Bizottság (FFB) (2002): *Nem-*

- zetközi együttműködés a fenntartható fejlődés jegyében és az EU Fenntartható Fejlődés Stratégiája. FFB, Budapest, 69. o.
- Magyar Köztársaság Kormánya (MKK) (2007): *Nemzeti Fenntartható Fejlődési Stratégia*. Nemzeti Fejlesztési Ügynökség (NFÜ) – Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium tervezői munkacsoport, 64. o.
- Meadows, D. H. – Meadows, D. L. – Randers, J. (1972): *The limits to growth*. Universe Books, USA, New York.
- Narayan, D. (1997): *Voices of the poor. Poverty and social capital in Tanzania*. Environmentally and Socially Sustainable Development Studies and Monographs Series, 20, World Bank, Washington D.C.
- Persányi M. (szerk.) (1988): *Közös Jövönk. Környezet és Fejlődés Világbizottság (KFVB), Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 404. o.*
- Sen, A. K. (2009): *The Idea of Justice*. Belknap Press, Cambridge, 496. o. ISBN 9780674036130.
- Szlávik J. (2002): *A helyi-kisregionális szint szerepe a fenntarthatóságban*. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Környezettudományi Intézet, Budapest, 55. o.

Ökoszisztéma szolgáltatások egy újfajta keretrendszerben

Fodor Renáta Kitti¹

Az 1970-es években kezdetét vette az ökoszisztéma funkciók, mint szolgáltatások utilitarista megközelítése annak érdekében, hogy a közvélemény figyelmébe minél jobban a biodiverzitás megőrzése, a természetvédelem kerüljön. Néhány évtized elteltével már az ökoszisztéma szolgáltatások irodalma is különböző becsléseket alkalmazott az egyes természeti összetevők gazdasági értékére.

Jelen tanulmány célja annak feltárása, hogy a környezetpolitika számára rendelkezésre álló eszközök (fókuszálva egy új, lehetséges eszközre, a Payments for Environmental Services- ökoszisztéma szolgáltatásokért történő fizetés) mennyire alkalmazhatóak Magyarországon, valóban szolgálja-e a természeti, környezetvédelmi célokat. Újfajta megközelítés révén hazai szakirodalma elég gyér, ezért egyrészt egy összefoglaló tanulmányt szeretnék írni, másrészt szeretném a Best Practice-t Magyarországra átültetni, hazai példákkal bemutatva.

Kulcsszavak: ökoszisztéma szolgáltatások, környezetpolitika, PES

1. Bevezetés

„A természetvédelem, ha kizárólag gazdasági önérderekre épül, reménytelenül egyoldalú. Hajlamos figyelmen kívül hagyni, s végső soron megsemmisíteni az élőlények közösségének számos elemét, amelyek piaci értékkel nem bírnak, de amelyek (amennyire ma képesek vagyunk megítélni) nélkülözhetetlenek a közösségek egészséges működéséhez. Azt feltételezi (hibásan, úgy hiszem), hogy a természet órájának gazdasági alkatrészei jól ketyegnek a nem-gazdasági alkatrészek nélkül is. Hajlamos a kormányzatra hagyni számos olyan feladatot, amely túl nagy, túl komplex, vagy túl szétszórt ahhoz, hogy a kormányzat hatékonyan kezelhesse őket. A magántulajdonos etikai elköteleződése lehet az egyetlen gyógyír ebben a helyzetben”² (Leopold 1949, 251. o.).

---

¹ Fodor Renáta Kitti, PhD-hallgató, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Doktori Iskola (Szeged).

² “(A) system of conservation based solely on economic self interest is hopelessly lopsided. It tends to ignore and thus eventually to eliminate many elements in the land community that lack commercial

Az ökoszisztéma szolgáltatások fogalmának szélesebb körű használatának számos oka létezik napjainkban:

- Egyrészt az ökoszisztémák fenntarthatóságát a politikai döntéshozatalnak állandó napirenden kellene tartania;
- Másrészt segíthet a széleskörű fogalomhasználat az egyéni tudatosság növelésében;
- Harmadrészt segíthet a különböző tudományterületek közötti párbeszéd kialakításában, közös kutatások létrejöttében;
- Negyedrészt a fogalom lehetőséget adhat a vállalatoknak környezetbarát termelési gyakorlat kiépítéséig és az ökoszisztéma szolgáltatásokra épülő üzleti lehetőség megteremtésére is.

Az ökoszisztéma szolgáltatások fogalma számos változáson ment keresztül, a kezdeti figyelemfelkeltő és szemléletváltoztató szándék mára már teljesen megváltozott. A politikai viták során az ökoszisztéma szolgáltatások piaci szemléletet tükröző megközelítése dominál, ennek következményeként a szolgáltatások értékének monetáris keretek közti kifejezésére jelentkezik manapság a legnagyobb igény. Éppen ezért a tudományos vita napjainkban egyaránt foglalkozik a kvantitatív és pénzügyi értékelési módszerek fejlesztésével, így a technikai problémák és torzítások módszertani kiküszöbölésén át egészen a monetáris értékelés megbízhatóságának és az eredmények pontosságának növeléséig.

Nehézség abból adódhat, ha az ökoszisztéma szolgáltatások esetében a piaci szemlélet a közpolitikai és az üzleti döntésekben a tágabb értelemben vett hasznosítást és az értékelés morális aspektusait figyelembe vevő eljárásokkal ellentétben egyeduralmukodóvá válik.

A szakirodalom az ökoszisztéma fogalmát egy egységes rendszerben kezeli, melynek elsődleges célja, hogy a számtalan szolgáltatást áttekinthesse, rendszerezze. Ennek értelmében az ökoszisztéma szolgáltatások esetében a következő négy funkció alapján különböztethetjük meg a természet 'ajándékait':

- termelő szolgáltatások (provisioning services);
- szabályozó szolgáltatások (regulation services);
- kulturális szolgáltatások (cultural services);
- támogató szolgáltatások (supporting services).

---

value but that are (as far as we know) essential to its healthy functioning. It assumes, falsely, I think, that the economic parts of the biotic clock will function without the uneconomic parts. It tends to relegate to government many functions eventually too large, too complex, or too widely dispersed to be performed by government. An ethical obligation on the part of the private owner is the only visible remedy for these situations."

1. táblázat Az ökoszisztéma szolgáltatások alapvető csoportjai

Termelő szolgáltatások (provisioning services)	<ul style="list-style-type: none"> - élelmiszer - takarmány - energiaforrás, tüzelőanyag - faanyag ill. egyéb nyersanyag - biokémiai, orvosi célú anyagok - genetikai készletek - díszítő elemek
Szabályozó szolgáltatások (regulation services)	<ul style="list-style-type: none"> - széndioxid megkötés (levegő minőség) - éghajlat szabályozás - felszíni és felszín alatti vizek szabályozása, minőségének fenntartása - árvizek elleni védelem - erózió elleni védelem - faji reprodukció biztosítása - szennyezőanyagok lebontása - beporzás - kártevők és fertőzések elleni védelem - viharok elleni védelem - zaj és por elleni védelem - biológiai nitrogénmegkötés - természet és biodiverzitás védelem
Kulturális szolgáltatások (cultural services)	<ul style="list-style-type: none"> - kulturális, történelmi és vallási örökség - tudományos és oktatási szolgáltatás - rekreáció és turizmus - esztétikai érték, vonzó tájkép - egyéb kulturális vagy művészeti információk, inspiráció - „sense of place”
Támogató szolgáltatások (supporting services)	<ul style="list-style-type: none"> - talajképződés - tápanyagkörforgás - elsődleges termelés

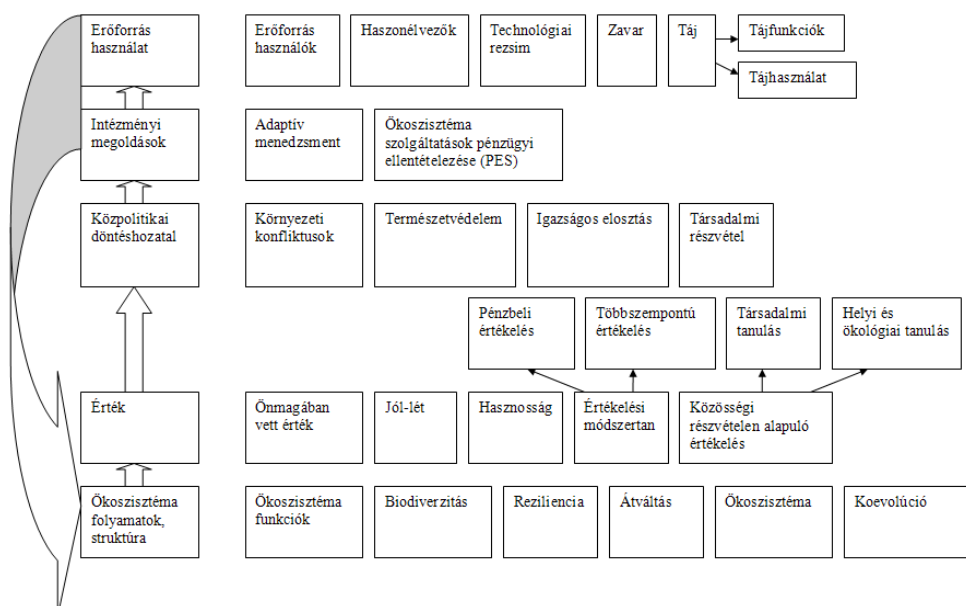
Forrás: Saját szerkesztés Marjainé (2005) alapján

Ahhoz, hogy ezt a komplex megközelítésmódot megértsük, a főbb fogalmak gondolati térképen való összegzése szükséges (1. ábra).

Az ábra legelső sorában a természettudományos fogalmak (1. fogalmi kör) meghatározására kerül sor, mint az ökoszisztéma funkciók, maga az ökoszisztéma, biodiverzitás és a rendszerek közti összefüggésekre rávilágító koevolúció. Ebből következik az ábra bal oldalán, a nyíl mentén haladva az érték különböző aspektusokban történő meghatározása, a természettel való viszonyunk értékválasztásokra épül. Az ökoszisztéma szolgáltatások értéke (1. gondolatkör) tudatosan is gondolkodásunk részét képezi, azonban fontos észrevennünk, hogy ezen szolgáltatások értékét adott viszonyítási alapokhoz mértén fejezzük ki – fontos lehet egy természeti erőfor-

rás önmagában vett értéke, hasznossága, különböző értékelési módszerek figyelembevételével.

1. ábra Ökoszisztéma szolgáltatások fogalmi rendszerezésének a helyi szinten történő elhelyezése

Forrás: Saját szerkesztés Kelemen (2013) alapján

A mai felgyorsult világban, amikor a természet degradálódása soha nem látott méreteket ölt, szükség van a közpolitikai döntéshozatalba történő beépítésére (2. gondolatkör), intézményi megoldások (3. gondolatkör) alkalmazásával. Ennek egyik lehetséges eszköze a PES.

Az ökoszisztéma szolgáltatások alapvető fogalmai mellett további fontos fogalmak ismertetése is szükséges (2. fogalmi kör), mint az erőforrás-használat (erőforrás használók, haszonélvezők, technológiai rezsim) és a táj (tájfunkciók, tájhasználat).

2. Történeti áttekintés

A klasszikus közgazdászok a természeti erőforrások által kínált szolgáltatásokat ingyenesnek nevezték (Ropke 2004). A munka mellett (és később a tőke mellett is) a föld a termelési funkciókban különálló tényezőként szerepelt. Ezt tükrözi vissza pél-

dául Ricardo csökkenő hozadékon alapuló törvénye, ez jelenik meg Malthus népeség-növekedési aggodalmában és Mill előrejelzésében, miszerint a gazdaság végül el fog érni egy állandó állapotot (Constanza–Daly 1992).

A *fizokraták* úgy gondolták, hogy a föld az érték elsődleges forrása, ez tükröződik vissza Adam Smith 1776-os a Nemzetek gazdagságában is. Say a természet ajándékait, mint ingyenes, bárki által elérhető erőforrásokat a következőképpen fogalmazta meg: „*a szél, amely a malmainkat forгатja és talán még a nap melegét is, értünk dolgozik: de boldogan senki nem volt még képes mondani azt, hogy a szél és a nap az enyém, és azért a szolgáltatásért, amit nyújtanak nekünk, fizetni kell*” (Say 1829, 250. o.).

Marx, Liebig és Molescott munkáitól ihletve megalkotta az anyagok körforgásának elméletét, összekapcsolva a munkát a természettel: „*a munka nem minden gazdagság forrása. A természet legalább annyira fontos forrása az értéknek (és ez biztosan annyira, mint az anyagi gazdagságban áll), mint a munka, amely maga a természet erejének csupán egyfajta megnyilatkoztatása* (Marx (1887) 1970, 7. o.).

Néhány szerző jelentős figyelmet fordított a természeti erőforrások fizikai változásaira. Például Stanley Jevons 1865-ös könyvében (The coal question) a szénkészletek kimerítése miatti aggodalmáról írt.

Pigou szerint: „*a társadalmi életben a ma egyik rendelkezésre álló mérőszám nyilvánvalóan a pénz. Ennek tükrében, megismerésünk tartománya a világról korlátozottá válik a társadalmi jólétnek azon részére, amely közvetlen vagy közvetett módon a pénzzel, mint érték-mérővel kapcsolatba tudják hozni*” (Pigou (1920) 2006, 11. o.). A monetáris értékelést ezek után terjesztették ki a piacokon túlra, mint a gazdasági externáliák értékelésének egy lehetséges útjára.

Ugyanebben az időszakban kezdetét vette a neoklasszikus gazdasági elmélet kidolgozásának keretében az, hogy a technológiai újítás hogyan vehetné számításba a termelési inputok közötti helyettesíthetőséget, mint például a föld és a tőke esetében (Georgescu-Roegen 1971). Solow a gazdasági növekedés elméletében a földet már nem tekintette termelési tényezőnek. „*Ha nagyon könnyű lenne helyettesíteni más faktorokkal a természeti erőforrásokat, akkor elvben nem lenne semmi probléma. A világ valójában boldogulhat természeti erőforrások nélkül, éppen ezért a kimerülés, csak egy esemény, nem egy katasztrófa*” (Solow 1974, 11. o.).

A 20. század második felében, a közgazdaságtan el kezdte elemezni a környezeti problémákat. Az 1960-as évek elején, a környezet és erőforrás gazdaságtana (a mai környezetgazdaságtan) létrehozott olyan módszereket, amelyek internalizálták a gazdasági hatásokat a környezetre a döntéshozatalba történő beépítésen keresztül (költség-haszon elemzés) (Constanza et al. 1991). Az ökoszisztéma szolgáltatásokat, mint pozitív externáliákat belefoglalták a döntéshozatalba. A környezetgazdaságtan irodalma az 1960-as évek óta fejlődött, a számtalan értékelési módszer segítségével

már számoltak a környezetvédelmi költségekkel és hasznokkal egyaránt (Gómez-Baggethun et al. 2009).

Krutilla publikációja óta (1967 – a gazdasági értékről), a gazdasági érték használattal összefüggő és használattal nem összefüggő értékrészekre oszlott meg, majd „megszületett” az úgynevezett Teljes Gazdasági Érték fogalma (Heal et al. 2005).

2003-ban a *Millennium Ecosystem Assessment* (továbbiakban: MA) nemzetközi szintézis során a résztvevő felek megállapodtak abban, hogy az ökoszisztéma szolgáltatásokkal napi szinten foglalkozni kell. A szintézis során meghatározásra került 24 db ökoszisztéma szolgáltatás, mely tartalmát tekintve csupán 4 (!) mutat javulást, 15 szolgáltatás súlyosan hanyatlik, míg 5 ökoszisztéma szolgáltatás állapotát tekintve stabilitást mutat összességében, habár a világ egyes részein romló az állapotuk (MA 2003, 6-19. o.).

A 2000-es évektől kezdve az ökológiai szolgáltatások mindinkább előtérbe kerültek a gazdasági döntéshozatalon át egészen a széles körben elterjedt piaci alapú eszközök fenntartásáig, majd így, ennek logikájára született meg a Payments for Ecosystem Services (PES – ökoszisztéma szolgáltatások fizetési) rendszere (Wunder 2005).

3. Ökoszisztéma szolgáltatások a közpolitikában

Az ökoszisztéma szolgáltatások fogalma a 21. század terméke. Kialakulását tekintve 1970-ben született egy természettudományos tanulmány (Study of Critical Environmental Problems), amely már rendszerezte, kategorizálta és összefoglalta az ökoszisztémák működése által nyújtott szolgáltatásokat (Mooney–Ehrlich 1997). Ugyanebben az időszakban látott napvilágot az első részletes ökoszisztéma szolgáltatások tipológia is (Westman 1977, Ehrlich–Ehrlich 1981). Ekkor még csak egy szűk fogalmi meghatározás létezett: célját a biodiverzitás-megőrzés társadalmi elfogadottságának elősegítéseként, a társadalom és a döntéshozók tudatosságának növeléseként határozták meg (Gómez-Baggethun–de Groot 2010).

A közpolitikai döntéshozatal azonban felfigyelt a fogalom szükségességére, a környezet fontossága és a különböző környezeti problémák nem csak a köztudatba, hanem a nemzetközi szervezetek fókuszába is bekerült. Az USA-ban 1991-ben a *Környezetvédelmi Ügynökség* (Environmental Protection Agency, EPA) megbízásából interdiszciplináris párbeszéd vette kezdetét az ökoszisztéma szolgáltatások értékelésének politikai döntéshozatalban való hasznosításáról (Bingham et al. 1995), majd az ezredforduló után a Millenniumi Ökoszisztéma Becslés (Millennium Ecosystem Assessment) globális szintre terjesztette ki ugyanennek a kérdésnek a

vizsgálatát (MA 2003, 2005). A fogalmat több tudományterület kezdte el használni és értelmezni, ennek tudható be, hogy mind a természet-, mind pedig a társadalomtudományok az ökoszisztéma szolgáltatások kutatásában és értékelésében egyaránt fontos szerepet kezdtek el betölteni.

Az ökoszisztéma szolgáltatások azért is fontosak, mert a közpolitikai és egyéni döntéshozók figyelmét felhívhatja arra, hogy cselekedeteik sokszor aláássák a létfontosságú szolgáltatások fenntartását. Ennek következtében feltételezhetjük, hogy valamennyi cselekvő – azaz mind a politikai döntéshozatal, mind pedig az egyéni cselekvők – esetén egy proaktív cselekvésre buzdíthat. Ez a gondolatmenet az MA-t követő *TEEB* (The Economics of Ecosystems and Biodiversity, magyarul az Ökoszisztémák és a Biodiverzitás Közgazdaságtana; hasonlóan globális keretek között működik, mint a MA) projektben is visszaköszönt. A *TEEB*³ konkrét akciókat fogalmazott meg a biodiverzitás és az ökoszisztéma szolgáltatások megőrzésére és javaslatokat tett az ökoszisztéma szolgáltatások közpolitikai döntéshozatalba való beépítésére nemzetközi, országos (Ten Brink 2011), regionális és helyi szinten egyaránt (Wittmer–Gundimeda 2012).

Az ökoszisztéma szolgáltatások fogalma megjelenésétől kezdve számos fontos állomáson ment keresztül, mire napjainkban eljutott odáig, hogy a döntéshozatalba is bekerüljön (2. ábra).

A 2000-es évektől megfigyelhető az ökoszisztéma szolgáltatások fogalmának beépülése a közpolitikába. Példaként említendő globális szinten a *Biológiai Sokféleség Egyezmény* (Convention on Biological Diversity) 10. Részes Felek Találkozóján (COP 10 Nagoya (Japán) 2010) született megállapodás. Ennek során a résztvevők három célkitűzése expliciten megfogalmazza az ökoszisztéma szolgáltatások fontosságát és elismeri a tudomány és a döntéshozás együttműködését megcélzó kormányközi platform, az *IPBES*⁴ (Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services, Nemzetközi Tudományos-Politikai Platform a Biodiverzitás és Ökoszisztéma szolgáltatásokért) megalakulását. Európai Unió szinten fontos kiemelni a 2020-ig szóló *Biodiverzitás Stratégiát* (Biodiversity Strategy⁵), amelynek második célkitűzése az ökoszisztémák és szolgáltatásaik fenntartása és helyreállítása.

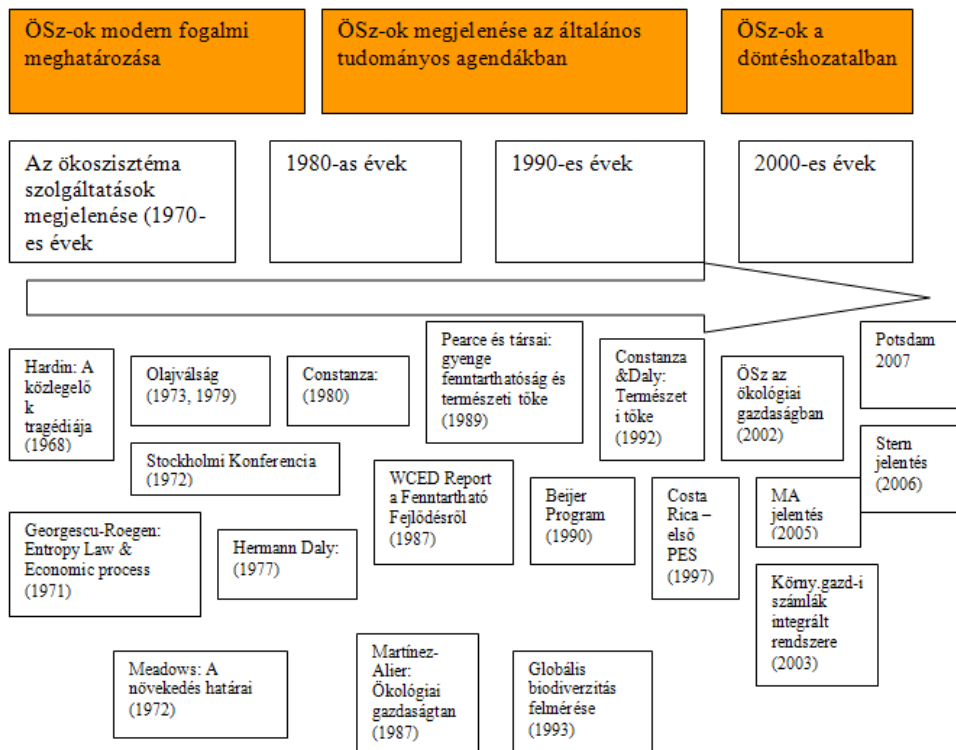
---

³ <http://www.teebweb.org/>.

⁴ www.ipbes.net/.

⁵ <http://ec.europa.eu/environment/nature/biodiversity/comm2006/2020.htm>.

2. ábra Az ökoszisztéma szolgáltatások történetének főbb állomásai

Forrás: Saját szerkesztés Gómez-Baggethun et al. (2009) alapján

Fontos megemlíteni a *Natura 2000*⁶ hálózatot, amely az ökoszisztéma szolgáltatások fenntartását lehetővé tevő gazdálkodási gyakorlat vonatkozásában, egyfajta pénzügyi ösztönzőként működik adott kompenzációs sémákon keresztül. Országok szintjén számos példája létezik az ökoszisztéma szolgáltatások fogalmának beépülésére a politikai életben. Nagy-Britannia élen jár mind az EU-n belül, mind pedig világszinten abban, hogy az ökoszisztéma szolgáltatások döntéshozatalba történő beépülése minél jobban megvalósuljon. Az országos szintű ökoszisztéma értékelés (UK National Ecosystem Assessment) keretében felmérték Nagy-Britanniában és Walesben is a különböző ökoszisztémák által nyújtott hasznok értékességét is, ezek

⁶ <http://www.termeszetvedelem.hu/termeszetvedelmi-celkituzesek-prioritasok-natura-2000-teruleteken>.

alapján megalkották azt a közgazdasági keretrendszert, amelyben megtervezhetők és bevezethetők az ökoszisztéma szolgáltatások piaci ellentételezését biztosító fizetési sémák. Ez lett a Payments for Ecosystem Services, az Ökoszisztéma Szolgáltatásokért történő Fizetések Rendszere (továbbiakban: PES).

4. A Dél-alföldi régió és a PES lehetőségei

A Dél-alföldi régió Operatív Programja a jövőképet akként nevezi meg, hogy a régió váljon a „tudás és egészség” régiójává, melyhez átfogó célként jelenik meg a fenntartható növekedés biztosítása, a foglalkoztatás bővítése, valamint a területi különbségek kiegyenlítése.

Az operatív program prioritásai a következők:

1. Regionális gazdaságfejlesztés;
2. Turisztikai célú fejlesztések;
3. Közlekedési infrastruktúra fejlesztés;
4. Humán infrastruktúra fejlesztése;
5. Településfejlesztési akciók.

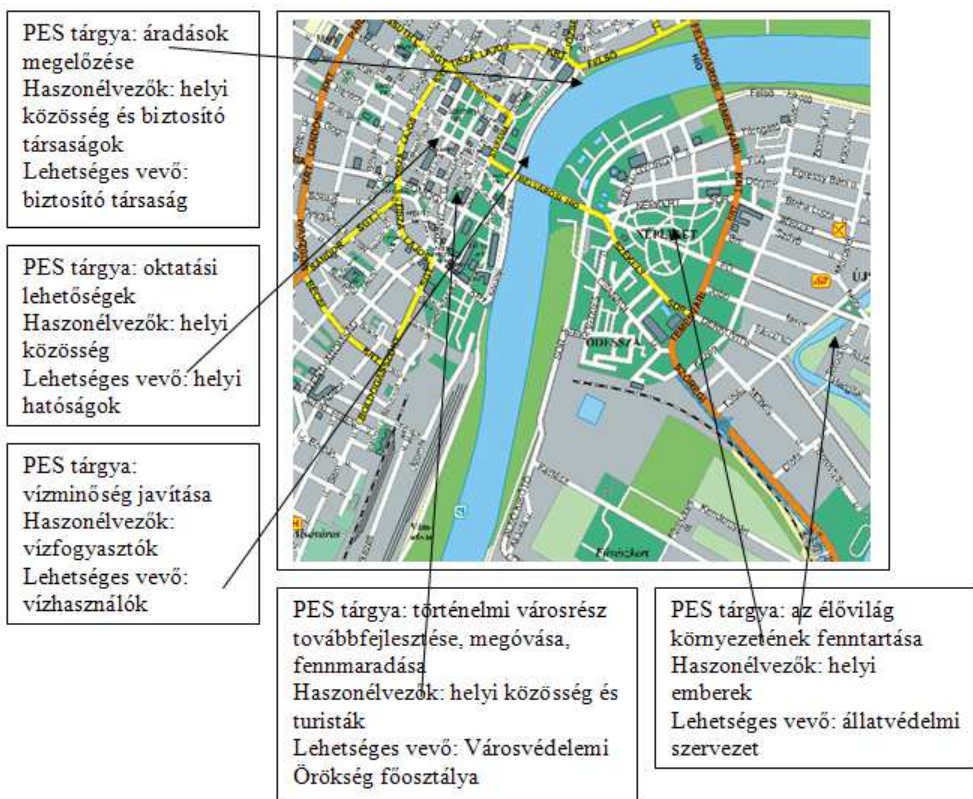
A területi preferenciákon belül a városrehabilitációs akciók a régió városi jogállású településeit érintik. Az integrált fejlesztések a kijelölt, jól körülhatárolt, egybefüggő akcióterületen valósulnak meg, melyre vonatkozóan integrált településfejlesztési stratégia határozza meg az intézkedéseket. A településfejlesztési akciók keretében a következő fejlesztési lehetőségek támogathatóak:

- Kistérségi székhelyek integrált fejlesztése.
- Integrált városfejlesztés a komplex programmal segített leghátrányosabb helyzetű kistérségekben.
- Integrált, szociális jellegű városrehabilitáció.
- *A városi örökség megőrzése és korszerűsítése.*
- *Regionális jelentőségű vízvédelmi intézkedések.*
- Települési hulladéklerakók rekultivációja.
- Belterületi csapadék- és belvíz elvezetés támogatása.
- 2000 lakosegyeneérték alatti települések szennyvízkezelésének fejlesztése.

A településfejlesztési akciók közül a városi örökség megőrzése és korszerűsítése, továbbá a regionális jelentőségű vízvédelmi intézkedések esetében a PES egy opció lehet a célok elérése érdekében.

A térkép Szeged belvárosának egy részét mutatja, különböző PES sémákat alkalmazva, egyes településfejlesztési akciók lehetséges megoldását megjelenítve (3. ábra).

3. ábra Szegeden megvalósítható településfejlesztési akciók a PES segítségével

Forrás: Saját szerkesztés

5. Összegzés

Tanulmányom célja egyrészt az volt, hogy felhívjam a figyelmet az ökoszisztéma szolgáltatások fontosságára. Valamennyi szolgáltatás, funkció már önmagában is rendkívül nélkülözhetetlen elem. A mindenkori környezetpolitika képes lehet arra és meg vannak az eszközei, hogy e funkciók ne lássák a kárát a jelenben végbemenő globális folyamatoknak. Valamit tenni kell, valamit lépni kell, a döntéshozatal fi-

gyelmébe bekerült ezen szolgáltatások megőrzésének és a már degradálódó funkciók visszaállításának lehetősége. De mindez nem elég. Konkrét lépések kellene, akár az állam, a piac vagy a magánemberek cselekvésbe történő bevonásával. A PES egy nemzetközileg már működőképes piacon alapuló eszköz, amelynek hazai gyakorlatba történő beültetésével talán lehetőség nyílna az emberek közti együttműködés kialakítására.

Felhasznált irodalom:

- Bingham, G. – Bingham, G. – Bishop, R. – Brody, M. – Bromley, D. – Clark, E. T. – Cooper, W. – Suter, G. (1995): Issues in ecosystem valuation: improving information for decision making. *Ecological economics*, 14(2), 73-90. o.
- Costanza, R. – Daly, H. E. – Bartholomew, J. A. (1991): Goals, agenda, and policy recommendations for ecological economics. In Costanza, R. (ed.) (1991): *Ecological Economics: The Science and Management of Sustainability*. Columbia University Press, New York.
- Constanza, R. – Daly, H. E. (1992): Natural capital and sustainable development. *Conservation Biology*, 6, 37-46. o.
- Ehrlich, P. R. – Ehrlich, A. (1981): *Extinction: the causes and consequences of the disappearance of species*. Random House, New York.
- Georgescu-Roegen, N. (1971): *The Entropy Law and the Economic Process*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Gómez-Baggethun, E. – de Groot, R. – Lomas, P. L. – Montes, C. (2009): The history of ecosystem services in economic theory and practice: from early notions to markets and payment schemes. *Ecological Economics*, DOI: 10.1016/j.ecolecon.2009.11.007.
- Gómez-Baggethun, E. – de Groot, R. (2010): Natural Capital and Ecosystem Services: The Ecological Foundation of Human Society. In Harrison, R. M. – Hester, R. E. (eds): *Issues in Environmental Science and Technology*. Royal Society of Chemistry, Cambridge, 105-121. o. DOI: 10.1039/9781849731058-00105. <http://pubs.rsc.org/en/content/chapter/bk9781849730181-00105/978-1-84973-018->
- Heal, G. M. – Barbier, E. E. – Boyle, K. J. – Covich, A. P. – Gloss, S. P. – Herschner, C. H. – Hoehn, J. P. – Pringle, C. M. – Polasky, S. – Segerson, K. – Shrader-Frechette, K. (2005): *Valueing Ecosystems Services: Toward Better Environmental Decision-making*. National Research Council, Washington D.C.
- Jevons, W. S. (1865): *The Coal Question: an Enquiry Concerning the Progress of the Nation, and the Probable Exhaustion of our Coal Mines*. Macmillan, London.
- Kelemen E. (2013): Az ökoszisztéma szolgáltatások közösségi részvételen alapuló, ökológiai közgazdaságtani értékelése. *Doktori értekezés*, Gödöllő.
- Krutilla, J. V. (1967): Conservation Reconsidered. *The American Economic Review*, 57(4), 777-786. o.
- Leopold, A. (1949): *A Sand County Almanac*. Oxford University Press, New York.

- Marx, K. (1887): *Capital. A Critique of Political Economy. Volume I, Book One: The Process of Production of Capital*. Progress Publishers, Moscow, USSR. www.marxists.org/archive/marx/works/1867-c1/.
- MA (2003): *Ecosystems and Human Well-being: A Framework for Assessment*. Island Press, Washington D.C.
- MA (2005). *Ecosystems and Human Well-being: Synthesis*. Island Press, Washington D.C.
- Marjainé Sz. Zs. (2005): *A természetvédelemben alkalmazható közgazdasági értékelési módszerek*. A Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium Természetvédelmi Hivatalának tanulmánykötete, Budapest.
- Mooney, H. A. – Ehrlich, P. R. (1997): Ecosystem services: a fragmentary history. In Daily, G. C. (ed.): *Nature's services: societal dependence on natural ecosystems*. Island Press, Washington D.C., 11-19. o.
- Pigou, A. C. (1920): *The Economics of Welfare*. McGraw-Hill Book Company, New York.
- Ropke, I. (2004): The early history of modern ecological economics. *Ecological Economics*, 50, 293-314. o.
- Say, J. B. (1829): *Cours complet d'économie politique pratique*. Chez Rapylli, Paris.
- Solow, R. M. (1974): The economics of resources or the resources of economics. *American Economic Review*, 64(2), 1-14. o.
- Ten Brink, P. (2011): *The economics of ecosystems and biodiversity in national and international policy making*. Routledge, London.
- Westman, W. E. (1977): How much are nature's services worth? *Science*, 197(4307), 960. o.
- Wittmer, H. – Gundimeda, H. (eds) (2012): *The Economics of Ecosystems and Biodiversity in Local and Regional Policy and Management*. Routledge, London.
- Wunder, S. (2005): *Payments for environmental services: Some nuts and bolts*. Center for International Forestry Research Occasional, Paper No. 42. www.cifor.org/publications/pdf_files/OccPapers/OP-42.pdf.

Helyi erőforrások, vidékfejlesztési stratégiák¹

Póla Péter²

Gyakran olvashatjuk, hogy egy térség sikeres fejlesztése jelentős részben a helyi erőforrások optimális felhasználásán, megfelelő valorizálásán múlik. Ennek a megállapításnak az érvényességét talán nem szükséges vitatni, de mindaddig, amíg az erőforrások, és különösen a helyi erőforrások fogalma nem tisztázott, természetlen lehet a gyakorlati fejlesztések során. A vidéki térségek fejlesztését a helyi, vagy belső (endogén) erőforrásokra kell alapozni, de vajon rendelkezésre állnak-e és milyen minőségben ezek az erőforrások, mit tekintenek annak és sikeresen tudják-e azokat egy térség fejlesztése során használni? A kérdések megválaszolását három, több szempontból különböző adottságú magyarországi vidéki térség fejlesztési stratégiáinak elemzése mellett a helyi szereplőkkel folytatott interjúk segítik.

Kutatásaim előzetes eredményei alapján úgy vélem, hogy a helyi erőforrások megfelelő listázása is hiányos és főként sablonos, ezek valorizálása jellemzően sikertelen. A „kreált” erőforrások (szervezett gazdaság, találmányosság, koordináció stb.) mellett a legnagyobb problémát azon erőforrások kapcsán tapasztalhatjuk, amelyeket szokás a társadalmi tőke elemei közé sorolni: együttműködési készség, bizalom, erős civil aktivitás stb.)

Kulcsszavak: helyi erőforrás, vidékfejlesztés, társadalmi tőke, Leader-módszer

1. Bevezetés

Vajon egy ma elmaradott vidéki térségben egy olyan fejlesztési stratégia, amely a meglévő, de eddig nem (kellő mértékben) használt vagy nem felismert helyi erőforrásokra támaszkodik, mennyiben lehet sikeresebb, mint a sablonos, az eddig is használt erőforrásokat fetiszáló stratégiák? Egyáltalán vannak-e ilyen jellegű érdemi próbálkozások az érintett térségekben, láthatóak-e innovatív, kreatív elemek a helyi

---

¹ A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

² Póla Péter, PhD, tudományos munkatárs, Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete (Pécs), egyetemi docens, Eötvös József Főiskola (Baja).

fejlesztési stratégiákban, illetve a stratégiai célok megvalósulását segítő konkrét projektek szintjén. Ezekre a kérdésekre aligha adható elfogadható válasz mindaddig, amíg nem tisztázzuk, mit is értünk helyi erőforrás alatt, s a bőséges listából mit ismer el annak a helyi közösség, mit képes valóban a fejlesztések alapvető elemének tekinteni. Rövid szakirodalmi áttekintés után három magyarországi vidéki térség példáján keresztül próbálom bemutatni, hogy hol tart ma Magyarország a helyi erőforrások kihasználása, részben helyi erőforrások teremtése terén, s vajon a Leader-program hozott-e innovációt a vidéki közösségek életébe. Mindezek a kérdések ráirányítják a figyelmet arra is, hogy hogyan áll a magyar vidék azzal a nehezen meghatározható, s még nehezebben megragadható erőforrással, amit az utóbbi években egyre többen társadalmi tőke néven emlegetnek – újabban már a közgazdászok is.

A kutatás módszertanát tekintve három dunántúli térséget vizsgál: A Dél-Baranyai Határ menti Települések Leader Akciócsoporthoz tartozó és a Sellyei Járással jelentős átfedést mutató Ormánságot, a Zengő-Duna Akciócsoporthoz tartozó Bólyi járást, valamint a Zalai Domboktól a Vulkánok Völgyéig Akciócsoporthoz kapcsolódó Káli-medence településeit. A térségek kiválasztását a hasonlóságok és a nyilvánvaló különbségek megléte, valamint előző kutatások során szerzett helyi tapasztalatok és ismeretek indokolták. Míg Bóly dinamikus, a vidéki átlaghoz képest iparosodott térsége az akciócsoporton belül is húzóerőt jelent, addig Selye térsége, az Ormánság igen súlyos társadalmi-gazdasági válságban van. Előbbiben erős társadalmi tőke érzékelhető főként a jelentős német nemzetiségű lakosság körében, s ennek látható eredményei is vannak a pályázati aktivitások, a sikeres projektek tekintetében is, míg utóbbi térségben a roma lakosság az országos átlagot jelentősen meghaladó aránya mellett sem nyújt be projekteket. Míg Bóly térségére erős együttműködés jellemző, addig az Ormánságban szétartó jövőbeli irányokat találunk. A Káli-medence három dologban különbözik az előzőektől. A vidéki turizmus lehetőségei és a táji értékek országos viszonylatban is kiemelkedőek, a térségben – érdemi arányban – nincs jelen a magyaron kívül más nemzetiség, ugyanakkor a városokból (főleg Budapestről) betelepülő „bebírók” és az „őslakosok” sokszor eltérő jövőképe és a párhuzamos társadalmi hálózat sajátos problémákat vet fel. A kutatás során a helyi szereplőkkel folytatott interjúk mellett egy a stratégiák, az erőforrások és az interperszonális és partnerségi kapcsolatok feltárását segítő kérdőív segíti munkámat.

2. Helyi fejlesztés, helyi erőforrások

Az 1980-as évektől a fejlett piacgazdaságok térfolyamataiban jelentős változások zajlottak le. A fordista ciklus vége, a posztfordista ciklus kezdete alapvető változá-

sokat hozott a gazdasági szerkezetben, ami a regionális gazdaságfejlesztésben is szemléletváltozás eredményezett (Horváth 1998), a regionális politikában e előtérbe került a partnerség és a szubszidiaritás elve. A korábbi felülről lefelé szerveződő programokat felváltotta az belső erőforrásokra építő alulról felfelé szerveződő helyi gazdaságfejlesztés gyakorlata (Deák 2002). A helyi gazdaságpolitika óriási jelentőségre tett szert a 80-as, 90-es évek fordulóján, melynek oka leginkább az, hogy miközben jelentős különbségek mutatkoznak az egyes lokalitások között a helyi gazdasági aktivitás, a foglalkoztatás és a társadalmi jólét tekintetében, a világgazdasági változások felerősítették ezeket az ellentéteket (Mezei 2007). A globalizáció egészének tehát természetes velejárója a lokalitások felértékelődése.

A *nemzetközi versenyképesség előfeltétele a helyi versenyképesség*, a szereplőknek nem lehet kivonni magukat a helyi feltételekből, ezért a helyi társadalmat kell alkalmassá tenni versenyképességük fenntartásával, növelésével (Szigeti 2003). Hozzá kell azonban tenni, hogy a globalizáció világában a helyi adottságok szerepe is változik: egyre több a szinte mindenütt jelenlévő, a versenyképesség szempontjából közömbös erőforrás, ezért a nagy értékű, sajátos tudáson alapuló, ritka, nehezen utánozható helyi adottságok értékelődnek fel (Enyedi 2000). Enyedi a helyi adottságok közé sorolta a tágabb értelmű intézményi környezetet is.

A „hely” nem csupán fizikai tér vagy földrajzi régió, hanem az ott lakók közti kapcsolatok, folyamatok összessége, olyan társadalmi gazdasági tér, amelyben van egy létrehozható közös gazdasági érdek és kulturális és közösségi identitás. A helyi jelző sajátosan módosítja a gazdaságfejlesztés tartalmát. Olyan folyamatokra utal, amelyek alapvetően egy adott régióon belül hatnak, s valamilyen oknál fogva kötődnek az adott területhez (Faragó 1990).

A Bottom-up típusú fejlesztés társadalmi folyamat (Pecqueur 2001), melyben a szereplők mobilizálása alapvető elem, erre kell épülnie a stratégia készítés folyamatának is. Ez a fejlesztési modell szükségszerűen a szereplők hálózatára, együttműködésére épül (mit tanulhatok a másiktól, közösen vitatjuk meg a jövőt, a közösség boldogulása is szükséges az egyén boldogulásához), melyhez azonban meg kell találni a helyi kulcsszereplőket.

Mik lehetnek ezek a helyi erőforrások:

- földrajzi elhelyezkedés;
- természeti erőforrások (táj, talaj, víz, klíma, növény- és állatvilág, tiszta környezet, nyersanyag, megújuló energiaforrás);
- humán erőforrások (kreativitás, szorgalom, képzettség, speciális tudás, ismeretanyag);
- társadalmi erőforrások (együttműködési kultúra, identitás, bizalom, kapcsolatok);

- intézményi környezeti erőforrások (helyi gazdaság szervezettsége, helyi intézmények működése, térségen belüli kereskedelem, intézmények közötti együttműködés);
- speciális termékhez kapcsolódó erőforrás (egészséges élelmiszer, speciális tradicionális vagy innovatív helyi termék).

A helyi erőforrások felismerése, felhasználása kreativitást és aktivitást feltételez. Fenti lista elemei között is található több olyan, amely kreált erőforrás, amely aktivitás és találmányosság nélkül nem létezne, vagy nem lenne kihasználható. Tipikusan aktivitást (és némi kreativitást) igényel a helyi gazdaság szervezettsége, a tevékenységek, ágazatok és intézmények közötti szinergikus együttműködések kialakítása.

Érzékelhető a felsorolásból az is, hogy a helyi fejlesztések kapcsán előtérbe kerülnek a társadalmi tőkéhez kapcsolódó erőforrás elemek is. Tegyük hozzá, hogy az elmúlt egy-két évtizedben a vállalatok közötti versenyben is a társadalmi tőke vált meghatározóvá, ennek koncentrációja a fejlett régiókra, míg a fizikai tőkeelemek túlsúlya a fejletlenebb térségekre jellemző (Lengyel–Rechnitzer 2004).

Az immateriális, nem látható tőkeelemek és azok vizsgálata egyre inkább felkeltette a közgazdászok érdeklődését is, mindenekelőtt azért, mert a területi fejlettségbeli különbségeket sok esetben nem lehet kizárólag gazdasági fejlettséggel, aktivitással magyarázni. A társadalmi tőke vizsgálatának előtérbe kerülése a közgazdaságtani, regionális gazdaságtani elemzésekben részben a gazdaság és a társadalom kapcsolatrendszerének értelmezésének alakulása által is befolyásolt (Póla 2014).

A szociológia a gazdasági élet szereplőit a társadalmi kapcsolatok sokrétű hálózatába ágyazott cselekvőként fogja fel. A szociológiai nézőpont lényegi elemének egyike az, hogy az egyéni cselekvőt nagymértékben befolyásolják társadalmi kapcsolatai (Szántó 1994). A gazdasági cselekvők társadalmi kapcsolatai, társadalmi tőkéje megkönnyítheti gazdasági célok elérését (Póla 2014). A gazdasági szereplők társadalmi tőkéje vagy kapcsolati tőkéje (más gazdasági szereplőkkel meglévő kapcsolatai) az anyagi, fizikai, pénz- és humán tőkével egyenértékű, ezért a társadalmi szempontok egyre hangsúlyosabb megjelenésével együtt a nem gazdasági tényezők felértékelődése is megfigyelhető a gazdasági, területfejlesztési elemzésekben.

Amikor egy stratégiai célt nem sikerül elérni, jellemzően azzal indokoljuk, hogy nem volt elég pénz/tudás/információ/idő/technológia/stb. Vagyis hiányoztak nagyon fontos erőforrások, de lehet, hogy a legnagyobb hiány kreativitásban, találmányosságban, motiváltságban volt.

Az erőforrások számbavételekor hatással van ránk az gazdasági rendszer is. Jellemzően azokra az erőforrásokra irányítjuk figyelmünket, amelyek a rendszer logikája szerint fontos erőforrás, s elkerüli figyelmünket az, ami kevésbé fontos, holott

egy más megközelítésű erőforrás számbavétel egész más stratégiát eredményezhetne. Egy helyi gazdaság ugyan az uralkodó paradigmát megváltoztatni nem képes, de alkalmazkodóképességgel és találékonysággal elérhető, hogy rácsatlakozzon a globalizációs áramlatokra. Ehhez azonban az első feltétel a motivált, képzett és kreatív helyi szereplők együttgondolkodása.

Peyrache-Gadeau és Pecqueur (2004) a helyi erőforrások egy olyan tipologizálását alkalmazza (1. táblázat), amely az erőforrás felhasználási területe és helyi kötődése szerint kombinálható, s amely az erőforrások kreatív valorizálását segítheti a stratégia alkotás során.

1. táblázat Erőforrás típusok egy borvidéki példán szemléltetve

Erőforrás	nincs lokalizációs kényszer	van lokalizációs kényszer
Többféle hasznosítás	„másolható” általános erőforrás <i>pl: szőlő</i>	„lokalizált” egyedi erőforrás <i>pl. szőlőhegyi táj</i>
Egyféle hasznosítás	„szektorfüggő” általános erőforrás <i>pl:borászat</i>	„védjegyes” egyedi erőforrás <i>pl: eredetvédett bor</i>

Forrás: Saját szerkesztés Peyrache-Gadeau–Pecqueur (2004, 74. o.) alapján

Erre az osztályozásra építve rajzolhatók fel az erőforrások hasznosításának lehetséges módozatait. A helyi szereplők feladata a felhasználandó erőforrások kijelölése mellett az is, hogy ezeket az erőforrásokat miként valorizálják. Vagyis az a fő kérdés, hogy a stratégia mit akar kezdeni ezekkel az erőforrásokkal. Melyek az erőforrás valorizálásának módozatai s ezek milyen hatással lehetnek a helyi fejlesztésekre. Egy adott térségben a helyi erőforrások felhasználásának négy különböző lehetősége adódik, melyből kettő az erőforrás eredeti jellegét megőrzi, kettő pedig módosítja azt:

- az erőforrás egyediségének megerősítése;
- az erőforrás általános jellegének megtartása;
- az általános jellegű erőforrás egyedivé tétele;
- az egyedi erőforrás általánossá tétele.

Az erőforrások osztályozását és felhasználásuk módját ötvözheti is egy helyi fejlesztési stratégia, ami az adott erőforrás jól átgondolt tudatos használatát jelenti.

3. A LEADER program és a Helyi Vidékfejlesztési Stratégiák

A LEADER program úgy is felfogható, mint egy új szemléletmód, az európai vidéki társadalmak számára. A módszer megjelenése és elterjedése egy olyan policy modell-válltásként írható le (Chevalier et al. 2012), amelynek lényege, hogy a felülről vezérelt „top down” területfejlesztési politikát a helyi, endogén erőforrások feltárására és mobilizálására építő „bottom up” típusú fejlesztés váltja fel. Ebben a folyamatban egyre nagyobb hangsúly helyeződik az immateriális tőkeelemekre, a gazdasági szereplők közötti kapcsolatokra, hálózatokra, a már többször említett társadalmi tőke tényezőire.

A LEADER a helyi közigazgatás, a vállalkozók és civil szervezetek együttműködésére épít, a helyi közösségek (akciócsoportok) kezébe döntéshozatali jogkört ad. Földrajzilag összefüggő térségeket hoz létre, az aktív vidéki szereplők közötti együttműködés megalapozásával az egymás közelében élő és dolgozók egyenrangú partnerekké válnak, és közösen alakítják térségük jövőjét. A program a vidéki térségekben élők kreativitására alapoz, arra ösztönzi a helyi önkormányzatokat, vállalkozásokat, civil szervezeteket, magánszemélyeket, hogy együttműködve hozzanak döntéseket a térség hosszú távú fejlődéséről. Ezek a helyi közösségek az uniós források felhasználásáról saját fejlesztési programjuk alapján saját maguk döntenek (Nemes 2000). Fontos célja ezért a programnak a térségi belső erőforrások feltárása, mobilizálása, az ezekre építő fenntartható helyi fejlesztési stratégiák kidolgozása és megvalósítása. A belső erőforrások között pedig olyan új (eddig nem tudatosan használt) tőkeelemeket is érdemes feltárni, amelyek természetüknél fogva „láthatatlanok”, de feltételezhetően jelentős hatásuk lehet egy térség gazdasági fejlődésére.

A LEADER francia mozaikszó³, is a vidéki gazdaság fejlődése érdekében a különböző tevékenységek közötti szinergiák, az együttműködés fontosságára utal. Az 1991-ben az Európai Unió egyik közösségi kezdeményezéseként induló program több programozási cikluson keresztül is sikeresnek tűnt. Olyannyira, hogy a 2007-2013-as programozási periódusban az EMVA önálló pilléreként bekerült az EU fejlesztéspolitikájának fő áramába (Kovács et al. 2011), 2004-től Magyarországon is megalakultak a LEADER közösségek, a helyi akciócsoportok, 2007-től pedig már egy teljes programozási ciklus teljes forrása elérhető volt a helyi akciócsoportok számára. A két évtizedes európai gyakorlat sikerei igazolják a program létjogosultságát. Fontos kérdés ezért, hogy mennyiben tekinthető a program megvalósulása sikeresnek Magyarországon, s amennyiben a LEADER hazai adaptációja kevésbé eredményes, s több kutatás ezt igazolja (Kovács et al. 2011, Chevalier et al. 2012,

---

³ Liaison Entre Action pour le développement de l’Economie Rurale.

Finta 2008, Kis–Szekeresné Köteles 2011, Katonáné Kovács–Mártha 2005), azt milyen okokkal lehet magyarázni.

Amennyiben kompetens, szervezett, jól együttműködő a vidék közössége – más megközelítésben: erős a társadalmi tőke, az fontos előfeltétele annak, hogy a térségbe érkező külső források hatékonyan hasznosuljanak. Vagyis a társadalmi tőke előfeltétele a sikeres vidékfejlesztésnek, de a jó vidékfejlesztési gyakorlat fejleszti is a társadalmi tőkét (Kis 2006). A társadalmi tőke szempontjából vizsgálja a LEADER-programot Shucksmith (2000) is, akinek fő kérdése az, hogy miként jelenik meg a programban társadalmi tőkeépítés, és a kapacitásépítés.

Sajnos a magyarországi tapasztalatok azt mutatják, hogy sem a társadalmi tőke elemeinek fejlesztése terén, se a stratégiaalkotás terén nem hozott átütő eredményeket az elmúlt hét év gyakorlata. Mindez ugyanakkor nem indokolhatja, a Leader-módszer megszüntetését, a működőképes, sok helyen már-már sikeres akciócsoportok ellehetetlenítésével. Pedig a tervezésre, stratégiaalkotásra, az ezt megalapozó erőforrás leltározásra mindig szükség lesz. De csak azért, hogy később ezek a stratégiák következetesen meg is valósuljanak. Ehhez kell a helyi szereplőkben még a hitet megőrizni.

4. A kutatás előzetes térségi eredményei

A Bólyi járás területén (a Zengő-Duna helyi akciócsoport keretein belül) a helyi fejlesztésekkel, a társadalmi tőkével és a helyi erőforrásokkal kapcsolatosan az alábbi megállapítások tehetők:

- Erősek a társadalmi tőke elemei közé sorolható tényezők a német nemzetiség körében.
- A döntések jelentős része egy karizmatikus térségi vezetőhöz köthető, aki képes meggyőzni a helyi szereplőket a döntés helyességéről.
- Érzékelhető lett (a 2007-2013-as időszak végére) a vállalkozói réteg aktivizálódása.
- A kisüzemek, kistermelők keresik a réseket, az országos átlag felettinek minősíthető az együttműködési kultúra és az innovativitás is.
- A források (EMVA III. és IV. tengely) elosztásánál az egyenlőségre törekvés volt meghatározó.
- A programozási időszak végére a projektek szintjén is kezdenek beérni az együttműködés alapú helyi erőforrásra alapozó ötletek. (Ezeket túl a klasszikusnak számító játszótér és temető felújítások itt is jellemzőek voltak.)
- Kiemelkedő helyi erőforrás: a talaj és a szorgalom.

A Káli medencében (a mikrotérség a Zalai Dombháttaktól a Vulkánok Völgyéig helyi akciócsoporthoz tartozott a Leader 2007-2013 közötti időszakában) egészen más a helyzet az erőforrások és különösen azok valorizálása tekintetében.

- Mindenekelőtt két, jórészt egymás mellett párhuzamosan létező hálózat létezik („bebírók” – „őslakosok”), az előzőek csatákat nyernek csupán.
- A Káli-medence az EMVA forrásokból (III. és IV. tengely) igen csekély mértékben részesült, a fejlesztések jelentős része nem kötődik az akciócsoporthoz, sok esetben pályázatokhoz sem.
- Jellemzően a fontosabb helyi szereplők sem ismerik a térséget érintő fejlesztési stratégiákat.
- Az akciócsoport túl nagy, nem kellően homogén, de a társadalmi, gazdasági és természeti szempontból is egységes Káli-medencében sem érzékelhető az egyéni akciók térség szintű összekapcsolódása. Szinte teljesen hiányzik a térségi szemlélet a medencében is és a HACS-on belül is.
- Nagyon alacsony fokú az együttműködési készség.
- A Nemzeti Park jelenléte és a Balaton törvény jelentős akadálya lehet bizonyos fejlesztéseknek, a stratégia alkotás során ezek inkább problémaként merültek fel.
- Kiemelkedő helyi erőforrás: a táj.
- A leginkább hiányzó erőforrás: az aktivitás és az együttműködés.

Az Ormánság (A sellyei és a siklósi járások által alkotott Dél-Baranyai Határmenti Települések Akciócsoport része, az Ormánság és a Sellyei térség között jelentős az átfedés, de az Ormánság néprajzi és társadalmi-gazdasági szempontú lehatárolása is értelmezhető, ami a járási struktúrától kis mértékben ugyan, de eltér) erőforrásainak, és stratégiáinak jellemzői:

- Erős a megosztottság, különösen a nagyüzem-kisüzem közötti vita kiélezettsége érzékelhető.
- Jelentős társadalmi-gazdasági és ökológiai konfliktusok jellemzik a térséget.
- Ebből eredően is megosztó vélemények élnek a stratégiákról (a HVS inkább jó, az Ős-Dráva inkább rossz), a stratégiakészítésbe – a mindig elmaradt megvalósítás miatt – belefásult az aktív szereplők többsége is.
- Kevés aktív és kreatív helyi szereplő.
- Néhány kivételtől eltekintve nagyfokú vállalkozói inaktivitás volt jellemző (pl. helyi termékfeldolgozás).
- Kiemelkedő helyi erőforrás: a víz, a növény- és állatvilág.
- A legnagyobb hiányosság: humán erőforrás.

5. Összegzés

A vizsgált vidéki térségekben bár nem egyforma problémák és nem egyforma mértékben kerültek felszínre, de összességében a helyi erőforrásokra építő vidékfejlesztési stratégiák sikeréhez a helyi szintű kompetencia, aktivitás, kreativitás és minde nélkül az együttműködési készség javítása nélkülözhetetlen. A Leader egyik legfontosabb feladata éppen az lett volna, hogy erősítse a helyi társadalom szövetét, növelje a kooperációs hajlandóságot, az együttgondolkodást és segítse elő a valóban alulról építkező, a helyi adottságokra építő fejlesztési stratégia kidolgozását, ami majd kerete lehet helyi erőforrásokat mozgósító projekteknek, s főként olyan projektötletek szülessenek és valósuljanak meg, amelyek jellemzően térségi együttműködést tesznek szükségessé. Ahhoz, hogy a területi szemlélet és a közösségépítés erősödjön, ahhoz nem a Leader-módszer elutasítása, hanem megerősítése szükséges. Ezt várják a helyi akciócsoportok még aktív szereplői is: a program folytatását, de nagyobb önállósággal, a munkaszervezetek részére nagyobb mozgástérrel, valódi helyi fejlesztési feladatkörrel.

Felhasznált irodalom:

- Chevalier, P – Maurel, M. – Póla P. (2012): L'expérimentation de l'approche LEADER en Hongrie et en République Tchèque: Deux logiques politiques différentes. *Revue d'études comparatives Est-Ouest*, Volume 43, No. 3, 91-143. o.
- Deák Sz. (2002): Klaszter alapú gazdaságfejlesztés. In Hetesi E. (szerk.): *A közszolgáltatások marketingje és menedzsmentje*. JATEPress, Szeged.
- Enyedi Gy. (2000): Globalizáció és a magyar területi fejlődés. *Tér és Társadalom*, 1, 1-10. o.
- Faragó L. (1990): A helyi gazdaságfejlesztés elmélete. *Gazdasági fórum*, 2, 44-55. o.
- Finta I. (2008): A vidéki települések fejlesztési lehetőségei az ÚMVP és az ÚMFT tükrében. In Buday-Sántha A. – Hegyi J. – Rácz Sz. (szerk.): *Önkormányzatok gazdálkodása – helyi fejlesztés*. PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. Pécs, 416-423. o.
- Horváth Gy. (1998): *Európai regionális politika*. Dialog Campus, Budapest–Pécs.
- Katonáné Kovács J. – Mártha B. (2005): A LEADER típusú vidékfejlesztési támogatások lehetőségei és akadályai Magyarországon. In Glück R. – Lux G. (szerk.): *Évkönyv 2004–2005. I. kötet*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 219-228. o.
- Kis K. – Szekeresné Köteles R. (2011): A Helyi Akciócsoportok működése egy országos felmérés tükrében. *Gazdálkodás*, 55(1), 19-27. o.
- Kis K. (2006): A társadalmi tőke, mint a társadalomban fellelhető nem anyagi erőforrás. *Pa-rola*, 1(17), 2-4. o.
- Kovács D. – Finta I. – Póla P. (2011): A Leader program és az alulról építkező vidékfejlesztés néhány tapasztalata Magyarországon. *Gazdaság és Társadalom*, 3-4, 81-108. o.

- Lengyel I. – Rechnitzer J. (2004): *Regionális gazdaságtan*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs, 391. o.
- Mezei C. (2007): A helyi gazdaságfejlesztés elméleti háttéréről. In Horváth M. T. (szerk.): *Piacok a főtéren. Helyi kormányzás és szolgáltatásszervezés*. KSZK ROP3.1.1. Programigazgatóság, Budapest, 121-160. o.
- Nemes G. (2000): Az Európai Unió vidékfejlesztési politikája – az integrált vidékfejlesztés lehetőségei. *Közgazdasági Szemle*, 3, 459-474. o.
- Pecqueur, B. (2001): Gouvernance et régulation: un retour sur la nature du territoire. *Géographie, Economie, Société*, Volume 3, No. 2, 229-245. o.
- Peyrache-Gadeau, V. – Pecqueur, B. (2004): Les ressources patrimoniales: une modalité de valorisation par les milieux innovateurs de ressources spécifiques latentes ou existantes. In Camagni, R. – Maillat, D. – Matteacoli, A. (eds): *Ressources naturelles et culturelles, milieux et développement local*. EDES, Neuchâtel, Suisse, 71-89. o.
- Póla P. (2014): A társadalmi tőke megjelenése helyi akciócsoportokban. In Csák L. (szerk.): *Regionális versenyképesség: irányítás, tudás, változás*. Konferencia előadások, Csíkszereda (megjelenés alatt).
- Shucksmith, M. (2000): Endogenous Development, Social Capital and Social Inclusion: Perspectives from LEADER in the UK. *Sociologia Ruralis*, 40(2), 208-218. o.
- Szántó Z. (1994): A gazdaság társadalmi beágyazottsága. *Szociológiai Szemle*, 3. 141-145. o.
- Szigeti P. (2003): Globalizáció és nemzetállami kormányzás. In Lenkei G. (szerk.): *Globalizáció. Európai Unió, Gazdaságpolitika. Stratégiai Füzetek 13*. MeH Stratégiai Elemző Központ, Budapest, 51-78. o.

Egy új elektronikus agrárbeszerzési piactér, mint a kereskedelem elősegítője és a termelők szakmai támogatója minden régióban

Erdeiné Késmárki-Gally Szilvia¹ – Fenyvesi László²

Napjaink globalizálódó gazdasága percről percre változik. A globalizációs folyamat átrendezte a vállalkozások üzleti környezetét, versenyelőnyeinek forrását. Munkánk során célkitűzésünk egy olyan elektronikus piactér koncepciójának kialakítása, amely hatékony támogatást nyújt az alapvetően kis- és középvállalkozások körébe tartozó mezőgazdasági termelőknek és szolgáltatóknak a termelési inputok beszerzésében, hatékony felhasználásában, a termelés- és termékfejlesztésben, üzleti kapcsolatok kialakításában, valamint a termékek értékesítésében. Az elektronikus agrárbeszerzési piactér koncepciója a mai mezőgazdaság egy olyan modern technológia alapokon való megközelítése, ahol az agrártermelők és a termeléshez szükséges input anyagok szállítói között számos egyedi funkcióval ellátott, egy rendszeren belüli elektronikus kapcsolattartás, ügyintézés és kereskedelem lehetősége valósítható meg.³

Kulcsszavak: együttműködés, input, régió, verseny

1. Bevezetés

A gazdaság változásában kiemelkedő szerepet játszik az elektronikus gazdaság térhódítása, amit gyakran Új Gazdaság (New Economy) névvel illetnek. Az információs technológiák elterjedése révén gyakorlatilag mindenhol lehetővé válik az információk egyszerű és olcsóbb hozzáférése, kezelése, feldolgozása és tárolása, ami megváltoztatja a gazdasági tevékenységek korábbi rendszerét.

---

¹ Erdeiné Késmárki-Gally Szilvia, PhD, kutató, főiskolai docens, Nemzeti Agrárkutatási és Innovációs Központ Mezőgazdasági Gépesítési Intézet (Gödöllő).

² Fenyvesi László, PhD, mb. igazgató, egyetemi tanár, Nemzeti Agrárkutatási és Innovációs Központ Mezőgazdasági Gépesítési Intézet (Gödöllő).

³ Jelen kutatás címe: „elektronikus Magyar Agrárbeszerzési Piactér” kialakítása, GOP-1.1.1-11-2012-0471 azonosítószámú projekt.

Az informatikai világhálózatok üzleti célú alkalmazása kitűnő lehetőség a vállalkozások *fellendítésére*. Olyan versenytényező, amellyel élni kell, ha egy cég talpon akar maradni. A világhálózatokon egyre gyorsabban terjednek azok a szolgáltatások, amelyeket a szolgáltatótól távol, akár otthonról is igénybe lehet venni (pl. elektronikus piacterek).

Az *elektronikus piac* a tényleges és potenciális vevők és eladók, valamint cserkapcsolataik olyan rendszere, melyben a vevők és eladók a cserkapcsolataik létesítésére, fenntartására valamilyen információs és kommunikációs technológiát használnak, azonban a legfőbb tényezők továbbra is a kereslet, a kínálat, az ár és a jövedelem. Az e-piacterek több szempontból is előnyösek: gyorsaság, új üzleti partnerek keresése, reklámok, időmegtakarítás, globális méretű kereskedés időtől függetlenül, költségcsökkentés, stb.

A mezőgazdaságban felhasznált főbb *inputok* a biológiai termékek, a kémiai anyagok, technikai rendszerek, az emberi és anyagi tényezők. Az inputoktól kezdődik egyrészt a *termelés*, másrészt az *üzlet*. Általánosságban egyrészt elmondható, hogy az input oldali nyomás a kereskedők irányából kb. 15-20% extraprofit mértékében jelenik meg a termelők felé, azaz ennyivel csökkenti a termelők profitlehetőségét. Másrészt a mezőgazdaság éves támogatási kereteit a nyomott felvásárlási árakon keresztül nagyrészt a megtermelt javak felvásárlói realizálják.

Az inputok területén rendkívül dinamikus fejlesztő-megújító tevékenységek tapasztalhatók, és ennek eredményeként kínálati dominancia érvényesül. A termelők és az inputot kínálók viszonya térben meglehetősen determinált, ez azt jelenti, hogy az input-felhasználókat a gyártók és kereskedők ügynöki hálózata tartja szorosan kézben és viszonyukat a kereskedők profitmaximalizálása határozza meg. Egyrészt ebben a viszonyrendszerben a termelőnek kevés lehetősége van egy teljes kínálati portfólió összehasonlítására és a kínálók legteljesebb körére kiterjedő, a számára legkedvezőbb ajánlatok érvényesítésére (például minimális beszerzési ár, legjobb minőség stb.). Másrészt ma már megkülönböztethetők a globális, a nemzeti, a regionális, a szektorális, és a technológiai innovációs rendszerek. Ezek sorát kiegészítik az egy-egy nemzetközi régióra (EU) koncentrált és a triple-helix modellben gondolkodó rendszerek (Martin 2012). Az eredményes innováció – a triple helix modell alapján, amely egy hármasspirálként közelít a nemzeti innovációs rendszerekhez – az állami intézmények, a tudásbázis és a vállalkozások harmonikus együttműködésével valósítható meg, gyakorlatilag bármelyik termék előállításánál, illetve vidékfejlesztési feladatnál. Amennyiben nem lehet egy-egy szakterületen ezt a kapcsolódást létrehozni, nem tud az elvégzett kutatási eredmény hasznosulni, így az (uniós vagy nemzeti) támogatás nem éri el a célját. Magyarországon a szükséges források egy részét az Európai Unió, illetve nemzeti alapú támogatás adja, tehát nem elhanyagolható a forrásfelhasználás gazdaságossága.

Az ágazati sajátosságok, az eltérő gazdasági fejlettséggel jellemezhető regionális különbségek jellemzően meghatározzák a vállalkozások mozgásterét a fejlődés, a megújulás terén. Fontos az inputkereskedelemben a gazdálkodók pozíciójának javítása, valamint az outputok értékesítése területén adódó lehetőségek kihasználása. E helyzetből kitörési lehetőséget először az input oldalon felállítható elektronikus piactér és innovációs tér jelenthet, ami az mezőgazdaság beszerzési feltételeit javíthatja, esélyt adva a termelés bővítésére a nyereségesség javulásán keresztül.

Munkánk célja a piactudatos technológiafejlesztési rendszer alapjait felhasználva egy olyan innovatív online piactér koncepciójának kialakítása, amely a mezőgazdasági termelőket és beszállítóikat egyesíti egy rendszerbe, és mint szervezési innováció lerövidíti a szereplők egymásra találását, így végső soron az árucseré költségeit csökkenti, valamint a régiók fejlődését, előrehaladását ösztönzi.

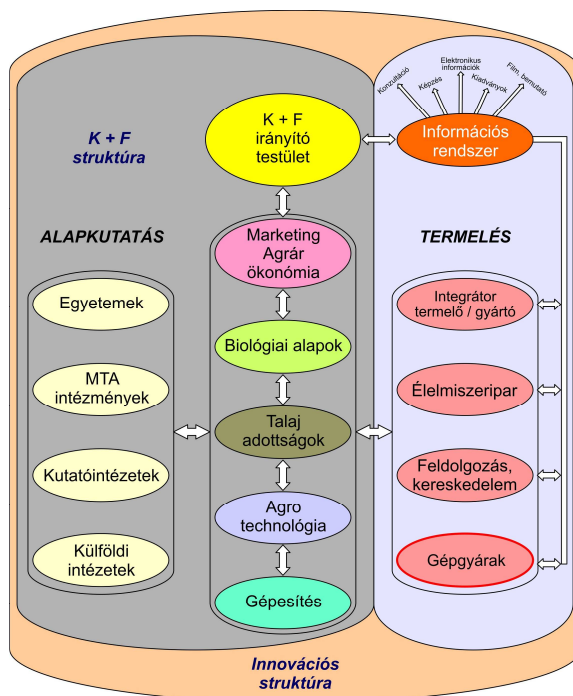
2. A piactudatos technológiafejlesztési modell

Az általunk kidolgozott piactér koncepció a „piactudatos technológiafejlesztés” rendszerre épül (Birovľjev et al. 2013, Fenyvesi–Erdeiné Késmárki-Gally 2012, Kok et al. 2003, Phillips 2001, Zheng Zhou et al. 2005), melynek célja segíteni a versenyképes termelést, vagyis a „mezőgazdasági” termék sikerességének növelésére koncentrálni.

A piactudatos modell lényege, hogy a kutatás-fejlesztés során nem a szakterületi tevékenységre helyezzük a *hangsúlyt*, hanem a termékre, vagy a szolgáltatásra. A termelési folyamat során felvetődő szakterületek alkalmazott kutatást végző szervezetei úgy tevékenykednek, olyan kutatási feladatokat oldanak meg, amelyekkel a piaci sikeresség növelhető. A felvetődő hipotézisek megoldásához csatlakozó alapkutatási intézmények mellett fontos szerephez jutnak a kutatási eredményeket kísérleti jelleggel megvalósító termelő vállalatok. Szemléletünk szerint egy-egy termékpálya igényének megfelelően az alap-, az alkalmazott kutatásnak, az inputok fejlesztésének, a termelésnek, a marketingnek és a piacnak egységet kell alkotnia.

A modell fontos eleme egy olyan információs rendszer, amely eljuttatja az információkat a termelőkhöz, és biztosítja az információk megfelelő visszacsatolását a K+F szervezethez. Ez a „profí” információs rendszer kiszolgálja az egyes termékek piactudatos technológiafejlesztési rendszerét, tulajdonképpen biztosítja a termelési rendszer működését (1. ábra).

1. ábra A piactér szereplőit átölelő rendszerek

Forrás: Fenyvesi–Erdeiné Késmárki-Gally (2007)

3. Korszerű informatikai megoldások

A XXI. századra a mezőgazdasági termelőknek a *felgyorsult* gazdasági folyamatok és az új fogyasztói igények, a szigorúbb környezetvédelmi előírások miatt egyre több időt kell fordítani a termelésen kívüli feladatokra is. A legjobb döntés meghozása egyre nehezebb a sokféle lehetőség miatt például a termeléshez milyen vetőmagot, vegyszert és műtrágyát használjon fel, mikor és kinek értékesítse a termékét, a felhasznált input anyagokkal összhangban milyen agrotechnikai beavatkozások vannak összhangban. Ezen kívül jelentős időt kell fordítani a különböző adminisztratív feladatokra (például támogatásigénylésre, naprakész nyilvántartások vezetésére, különböző bevallások készítésére az állam intézmények számára), továbbá a fogyasztók között egyre inkább felmerül az igény az élelmiszerek előállításának a teljes nyomon követhetőségére is (Charvát et al. 2009). Ennyire szerteágazó feladatokat a

hagyományos papír alapú nyilvántartásokkal lehetetlen elvégezni ezért a mezőgazdaságban is az informatika adta lehetőséget kell felhasználni, hogy az új kihívásoknak megfeleljenek a termelők és ezzel együtt versenyben maradjanak a piacon.

A gazdák a XXI. században egyre többen vásárolnak és használnak számítógépet és egyéb informatika eszközt. Több tanulmány is kimutatta, hogy a gazdaságok miért vásárolnak számítógépet és egyéb informatikai eszközöket. A legfőbb említett okok a következők voltak (Nuthall 2004):

- Magasabb jövedelem elérése a költséghatékonyabb input anyagok kiválasztásán és felhasználásán keresztül.
- Időmegtakarítás a gyorsabb és könnyebb adatszolgáltatás az állami és szakigazgatási szervek felé.
- Vezetői feladatok megkönnyítése a gyorsabb döntések, hatékonyabb tervezési, kivitelezési és ellenőrzési folyamatot biztosításával.
- Egyszerűbb kapcsolattartás a piaci szereplőkkel és az állami szervekkel.
- Hatékonyabb szakmai fejlődés.
- Versenyben maradni a többi gazdával, akik már használják a számítógépet.

Az Internet által nyújtott lehetőségek napjainkban a gazdaság minden szegmensében egyre nagyobb szerepet kapnak. A néhány éve még szinte csak információszerezésre, levelezésre használt világhálón, ma már egyre több cég kínálja kereskedelmi, ügyfélszolgálati és egyéb szolgáltatásait.

Az elektronikus kereskedelem (e-commerce) egyik meghatározása az üzleti tranzakcióknak minden olyan formája, melyek során a felek inkább elektronikus, mint fizikai úton, vagy közvetlenül érintkeznek. Az IBM meghatározása szerint az üzleti folyamatok internetes technológiákon alapuló támogatását jelenti. Az internetes kereskedelem két alapvető formája: a vállalatok közti (B2B) és a vállalat-fogyasztó (B2C). Az e-kereskedelemnek köszönhetően a vállalatközi tranzakciók folyamata teljesen átalakult; mind a vevők, mind pedig az eladók számára egy sokkal átláthatóbb piac jött létre (Fónai 2006).

Ugyanakkor a mezőgazdaság még csak *részlegesen* használja ki az informatika adta lehetőségeket. Az újítások elterjedését több tényező határozza meg legfőképpen a technológiák bekerülési költsége azáltal, hogy adott beruházás mikorra térül meg, ezen kívül fontos még a gazdálkodók tőkeellátottsága és az állami törvényi szabályozás, hogy milyen előírásokat támasztanak a gazdákkal szemben.

4. A mezőgazdasági piactér

4.1. Napjaink mezőgazdasági piacterei

A jelenleg működő európai piactereket megvizsgálva megállapítható, hogy általános jellegű piactereknek is lehet terjedelmes agrárszekciója, ahol maga a piactér részben már támogatja is az üzletkötés folyamatait. Léteznek továbbá olyan piacterek is, amelyek több-kevesebb állami részvétellel egy adott ország agrártermékeinek exportorientált „katalógusaként” szolgálnak, ahol jellemzően a termelők és a termékek széles skálája ugyan megtalálható, de az üzletkötés maga a piactér keretein kívül zajlik. Ugyanakkor jelenleg Európában *nincs* a valódi értelemben vett működőképes *elektronikus agrárbeszerzési piactér*.

A fenti részt kiemelve *kell* tehát egy olyan rendszer, amely szoros kapcsolatot tud tartani a termelőkkel és megoldja a hatékony érdekérvényesítést, valamint növeli az innovációs aktivitást. A mezőgazdasági innováció elterjedési feltételei jellegzetesek és a szereplők együttműködése meghatározó (Daberkow–McBride 2003, Takács–Baranyai 2010, Takács-György 2012). Az innováció versenyelőnyöket eredményez és ennek eredményeképpen hosszútávon biztosítja a megfelelő piaci pozíciót. Mogyorosi et al. (2009) szerint a termelőknek az alábbi tényezőket kell figyelembe vennie: kiterjedt kapcsolatrendszer, megfelelő tudásszint, K+F tevékenység végzése, magas hozzáadott értéket képviselő termékek/szolgáltatások előállítása, gyors reakciókészség, kezdeményezőkézség.

4.2. Az e-piactér koncepciója

A Nemzeti Agrárkutatási és Innovációs Központ *Mezőgazdasági Gépesítési Intézete* olyan modellt dolgozott ki, amely figyelembe veszi a mezőgazdasági termelés összetettségét: az inputok-alkalmazói területenként eltérő használati értékét⁴, a biológiai folyamatok jellegzetességeit, több – esetenként különböző jellegű – szakterületek szükséges együttműködését, az élelmiszerpiac dinamikusságát.

A fentiek alapján a piactér koncepciónk *célja* elsősorban a termeléshez szükséges input anyagok előállítói és a termelők közötti termelési láncban érvényesülő részfolyamatok költséghatékony támogatása, ezért a beszállító / eladó és felhasználó / vevő közötti „utat” kell a lehető legrövidebbre csökkentenie. Meg kell teremtenie a transzparenciát, összehasonlíthatóságot és nem utolsósorban a követhetőséget. Cé-

---

⁴ A használati érték nem azonos a laborban kimért, vagy a gyártó által megadottal, mivel például a gép használati értéke függ a termelési körülményektől, amely nem csupán a gép műszaki minősége, hanem a mezőgazdasági termelés sikerességét meghatározó szántóföldi, telepi jellemzője, munkaminősége.

lunk továbbá az inputszolgáltatók közötti versenyhelyzet megteremtése, a kínálati oldal bővítése, a megmerevedett kereskedelmi struktúrák fellazítása a legkedvezőbb beszerzési feltételek megteremtése érdekében. Ehhez egy olyan rendszerre van szükség, amely lehetőséget biztosít a termelők közös ajánlatkérésére, illetve amely az egy tranzakcióban jelentkező igények mennyiségi növekedésén keresztül eredményezne kedvezőbb ajánlatkérési pozíciót a kínálati pozícióban levők versenyeztetésén keresztül.

Az általunk kialakított rendszerfejlesztés B2B hálózati platformok mintájára épül, annak minden alkotóelemét tartalmazza és a megvalósíthatóság korlátain belül igyekszik kielégíteni a piaci igényeket. Központi eleme az *adatbázis*, amely az internetes piactér alapjául szolgál. A felhasználók (termelők) részére a piactér ajánlatokat gyűjt, valamint segítséget nyújt a beszerzési-, illetve értékesítési tenderek megfogalmazásában, ezáltal a beszállítók illetve a vevők versenyeztetésében. A termelők e rendszer segítségével kedvezőbb pozíciókat tudnak elérni input anyagaik beszerzési árszintjét, minőségét, egyéb termékjellemzőket illetően (2. ábra).

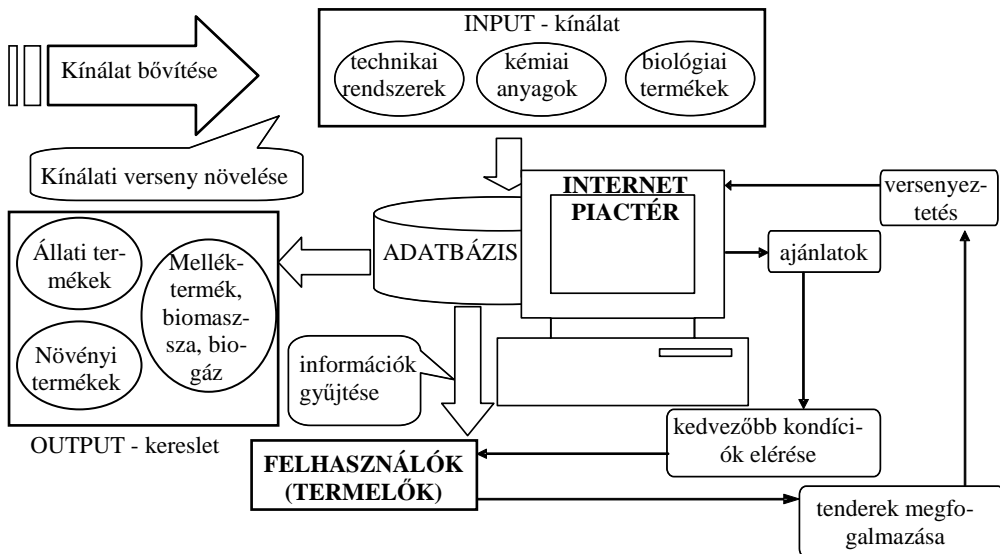
Célcsoportjai: termelők, input előállítók (gépgyártók, gépforgalmazók termésfokozó és növényvédő, szaporítóanyag előállítók, stb.) és partner szervezetek (stratégiai: kutató intézetek, egyetemek, szakmai szervezetek és szakkönyvkiadók; és operatív partnerek: bankok, stb.). A termelők strukturáltságát tekintve különböző ágazathoz és régiókba tartozók lehetnek.

A *felhasználók* a rendszer segítségével tekintet nélkül méretbeli és térbeli elhelyezkedésükre egymással kapcsolatban lépve jelentkezhetnek input anyag igényekkel beszerzés céljából. A kialakítandó információs rendszer együttműködésre ösztönzi a felhasználókat. A mezőgazdasági termelést nagy számban kis- és közepes vállalatok, gazdálkodók végzik, akik igen nehezen tudják a piaci előnyök megszerzéséhez szükséges koncentrációt megvalósítani. Az *együttműködés* kiterjedhet a technikai eszközök közös használatának összehangolására, illetve a pénzeszközökhez történő hatékonyabb hozzáférés magvalósítására. A termelés intenzitásának koordinálása lényegesen magasabb, átfogóbb szinten valósulhat meg több termelő bevonásával. Továbbá a támogatási rendszerek összehangolása, azok különböző ösztönző mértékének optimalizálása is *pontosabbá, szakmailag megalapozottabbá válik*. A felhasználók teljes körét átszöve biztosítja a hatékony információáramlás feltételeit. Közös alapot biztosít az innovációs rendszerek alkalmazásához, a K+F+I menedzsment feladatok koordinálása közösen, nagyobb termelési struktúrát átölelve valósulhat meg.

A kínálati-, illetve keresleti piac szereplői annak ellenére, hogy versenyben lesznek egymással, előnyökben is részesülhetnek, hiszen számukra is *átláthatóbb, tervezhetőbb* lesz az általuk biztosított input termék kínálat-keresleti piaca, a piaci szereplők behatárolása egyszerűbbé válik, ezáltal kereskedelmük hatékonysága nő.

A kínálati szereplők száma és személye fokozatosan bővíülhet, hiszen a rendszer új belépőkkel számol, ezáltal a verseny fokozódhat tovább a kínálatban szereplő termékek száma nő, minőségi jellemzőik javulnak. A rendszerbe bevont termelőknél, kereskedőknél nyomon követhetők a ráfordítások, értékesítések volumene. Emellett a rendszer nem csak a kereslet és kínálat találkozásának helyszíne, hanem egy tudásbázis, amit minden résztvevő közösen épít a termékekhez adott megjegyzésekkel, a rendszeren belül végzett különböző online aktivitásokkal, illetve a vásárlásokkal. Ez alapján a folyamatos monitoring viszonyrendszereket, valamint regionális különbségeket térképezhet fel és követhet nyomon, mindig az aktuális helyzetet mutatva.

2. ábra A piactér szereplőit átölelő rendszerek

Forrás: Erdeiné Késmárki-Gally (2014)

A termelési modellekre alapozott, a kutatás-fejlesztést generáló és a vertikális és horizontális kutatásokat optimalizáló (a K+F résztvevők versenyztetésével) rendszer eredményeinek gyors gyakorlati bevezetését kell elérni, úgy hogy minden információt, az adott termelőnek a specifikumok (pl. birtokméret, elhelyezkedés, kondíciók) figyelembevételével kell átadnia. Ez azt jelenti, hogy a termelő optimális esetben a rá vonatkozó termelési információkat kapja. A módszer „spontán” hozza létre a horizontális fejlesztési irányokat, hiszen a termékpálya, a tevékenység mentén

történő fejlesztésnél több részelem lehet azonos, amelyek kezelése is hasonlóan történhet.

A külső információátadást végző szervezet feladatainak pontos kijelölése szükséges, mivel a lehető legjobb, felhasználóbarát elektronikus rendszert kell kiépíteni, amely az országot leképező GIS struktúrákra épít (pl. földnyilvántartási, állatnyilvántartási rendszerek), de fenntartja a hagyományos információ átadási formákat is (pl. bemutatók, képzések). Az információt leképező termelésirányítási rendszer jól tud *kapcsolódni* más integrált irányítási struktúrákhoz (pl. logisztikai, értékesítési szervezetek).

4.3. Az e-piactér szerepe a régiókban

A XXI. századi európai kontinens egyik meghatározó folyamatának az egységesülés tekinthető. Az Európai Unió *regionális* politikájának általános célkitűzése az Unión belüli *területi* egyenlőtlenségek csökkentése. Az Európai Unió bővítései központi megvilágításba helyezték a területi különbségek kérdését, melynek természetéről és törvényszerűségeiről többféle közgazdasági elmélet és empirikus elemzés született. Az elemzők nagy gyakorisággal alkalmazzák az egy főre jutó GDP-t, mint kizárólagos indikátort a területi különbségek vizsgálatára. Ugyanakkor Lukovics (2008) kutatásában egy zárt logikai rendszerre épülő, versenyképességi alapú, *komplex* megközelítést alkalmazott a területi különbségek alakulásának vizsgálatára. A tagországok fokozatosan decentralizált és regionalizált államokká alakultak át. Emellett a globalizáció átrendezte és folyamatosan átrendezi az országok gazdaságát, kiterjesztve a piaci versenyt az egész fejlett világra, egyúttal a piaci verseny feltételeit, jellemzőit is gyökeresen átalakítja. A nemzeti kormányok a dereguláció és a nemzetközi egyezmények miatt közvetlenül nem avatkozhatnak a globális versenybe, ezért csak közvetett módon a versenyképesség háttérfeltételeinek javítására, az üzleti környezet megfelelő kialakítására törekedhetnek. A régiók gazdaságfejlesztésének is egyik fő célja az ott működő domináns iparágak, üzletágak sikeres globális versenyéhez szükséges tartós versenyelőnyök létrejöttének és fennmaradásának támogatása, versenyképességük javításához szükséges üzleti környezet kialakítása, végső soron a régióban képződő (tőke-, munka-) jövedelmek növelése.

A fentiek miatt a fejlesztéspolitika fő céljává az iparági körzetek, kis- és középvállalati hálózatok, sikerességéhez szükséges üzleti környezet létrehozása vált (Lengyel 2002, 2003). A vállalkozások *innovációs képességének* növelése hozzájárul a térség/régió versenyképességének növeléséhez (Lukovics 2005). Csak ott tartható fenn tartós vállalati versenyelőny, ahol állandósul az innovációra irányuló kutatás-fejlesztési tevékenység. Csak ezek a vállalkozások tudják sikeresen venni a globális gazdaság által felállított akadályokat. Mindebből következik, hogy a vállalko-

zásoknak kapcsolati tőkéjüket kell fejleszteni, innovatív tevékenységet kell folytatni, tudatosan kell fellépni a piacon (Mogyorosi et al. 2009).

Magyarországon a „tudomány-ipar” kapcsolatok ritkák, vagy hiányzanak, a regionális együttműködések erősödésének jele pedig elég gyenge. Ezt például az elektronikai (e-business, e-government) alkalmazások lassú terjedése tanúsítja, különösen kedvezőtlen a helyzet egyes agrárszektorokban. Az elektronikus kereskedelem ma már az USA-ban teljesen hétköznapi dolognak számít, sőt húzóágazat. Az Európai Unióban létezik az e-Európa nevű közös program, amelynek célja, hogy az Uniót a legversenyképesebb régióvá tegye.

Az innovációs képesség, a regionális versenyképesség, és a regionális gazdaságfejlesztés között igen szoros a kapcsolat. A fentiekben kidolgozott e-piactér nemcsak a hozzá kapcsolódó vállalkozások számára *előnyös*, hanem a régióknak vagy kistérségnek is kedvező, mivel javul annak versenyképessége (termelékenység), és így nőnek a jövedelmek, új és versenyképes vállalkozások jelennek meg, és ezáltal is javulhat a foglalkoztatottság.

5. Összegzés

Összességében elmondható, hogy jelenleg is találhatunk példákat a mezőgazdasági termékek különböző B2B piactereken való elérhetőségére, vagy akár B2C piactér alapú profitorientált értékesítési felületre, azonban olyan *korszerű megoldás*, amely egy integrált rendszerben fogja össze a beszerzés, innováció, kommunikáció és kereskedelem kérdéseit miközben megteremti a transzparenciát, összehasonlíthatóságot és nem utolsó sorban a követhetőséget: jelenleg sem hazai sem nemzetközi szinten nem létezik.

Az elektronikus agrárbeszerzési piactér a hazai és nemzetközi összehasonlításban is egyaránt *jelentős mértékű újdonságtartalommal* rendelkezik. A megvalósítás során egy olyan komplex agrárpiaaci ökoszisztéma épülhet fel, amely piactér alapokon biztosít korszerű integrált technológiai megközelítést az agrártermelésében, kommunikációban és kereskedelemben, közelebb hozva egymáshoz a régiókat.

A rendszer alkalmazásával az inputforgalmazók közötti *verseny megnő* az árak összehasonlíthatóságával és a megrendelés egyszerűsödésével. A kereskedelmi lánc rövidüléséből adódóan a termelői szerepvállalás megnő, miközben az egyes részfolyamatok költséghatékony támogatása várható. A közös beszerzés lehetőségével a kistermelőknek is lehetőségük lesz jobb alkupozíció elérésére az input forgalmazókkal szemben. Várható a minőség javulása és a családi kockázat csökkentése azáltal, hogy az egyes szereplők üzleti múltja, forgalmazási statisztikái, a partnerek visszajelzései követhetővé válnak.

Egy *integrált felületen* nyílnak lehetőségek az általános trendek és piaci információk követhetőségére, tehát segítené a szektor vállalkozásait a piaci szerepük megerősítésében a gazdasági hatékonyságuk javításával. Ezen felül egy olyan integrált piactér, ahol a korszerű IT technológia segítségével kialakított extranet portál alapján a piactér valamennyi felhasználója széles körű támogatást és hozzáférést kaphat a testre szabott információk, a különböző portálmodulok és partnerkapcsolati lehetőségek használatán keresztül.

Felhasznált irodalom:

- Birovljev, J. – Četković, B. – Vukmirović, G. (2013): Prospects of Improving the Competitiveness of Serbian Agriculture in Re(indu) Strialization Process. *Ekonomika Preduzeća*, 364-372. o. ISSN 0353-433 X.
- Daberkow, S. – McBride, W. (2003): Farm and operator characteristics affecting the awareness and adoption of precision farming agriculture technologies in the US. *Precision Agriculture*, (4), 2, 163-177. o.
- Charvát, K. – Gnip, P. – Mayer, W. (2009): Future farm vision. *Agris on-line papers in Economics and Informatics*, Volume 1, No. 2, 45-57. o.
- Erdeiné Késmárki-Gally Sz. (2014): Market-oriented production system as a part of agricultural innovation. *Annals of the Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economists*, 16(6).
- Fenyvesi L. – Erdeiné Késmárki-Gally Sz. (2007): Az innováció növelése a mezőgazdasági termelésben. *Mezőgazdasági Technika*, 48(11), 2-4. o.
- Fenyvesi L. – Erdeiné Késmárki-Gally Sz. (2012): Boosting the competitiveness of agricultural production in Hungary trough an innovation system. *Studies in Agricultural Economics*, 114(2), 106-110. o.
- Fónai B. (2006): *Kihívás vagy általános tendencia – az online aukció térhódítása*. Budapesti Gazdasági Főiskola, Budapest.
- Kok, R. A. W. – Hillebrand, B. – Biemans, G. W. (2003): What Makes Product Development Market Oriented? *International Journal of Innovation Management*, 7(2), 137-162. o.
- Lengyel I. (2002): A regionális gazdaság- és vállalkozásfejlesztés alapvető szempontjai. In Buzás N. – Lengyel I. (szerk.): *Ipari parkok fejlődési lehetőségei: regionális gazdaságfejlesztés, innovációs folyamatok és klaszterek*. JATEPress, Szeged, 24-54. o.
- Lengyel I. (2003): *Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon*. JATEPress, Szeged.
- Lukovics M. (2005): Innovációs képesség: a regionális gazdaságfejlesztés alapja. In Buzás N. (szerk.): *Tudásmenedzsment és tudásalapú gazdaságfejlesztés*. SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei, JATEPress, Szeged, 74-86. o.

- Lukovics M. (2008): A térbeli különbségek alakulásának komplex vizsgálati módszere kistérségek példáján. In Lengyel I. – Lukovics M. (szerk.): *Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében*. JATEPress, Szeged, 248-263 o.
- Martin, B. (2012): The evolution of science policy and innovation studies. *Research Policy*, 41(7), 1219-1239. o.
- Mogyorosi P. – Bucsay K. – Tyetyák Zs. (2009): *Innováció lépésről lépésre*. Ipargazdasági Kutató és Tanácsadó Kft., Budapest.
- Nuthall, P. L. (2004): Case studies of the interactions between farm profitability and the use of a farm computer. *Computer and Electronics in Agriculture*, 42, 19-30. o.
- Phillips, F. Y. (ed.) (2001): *Market-Oriented Technology Management: Innovation for Profit in Entrepreneurial Times*. Springer-Verlag, Heidelberg.
- Takács I. – Baranyai Zs. (2010): Role of trust in cooperation of farmers from the aspect of new institutional economics. *Annals of the Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economists*, 12(6), 179-184. o.
- Takács-György K. (2012): Economic Aspects of an Agricultural Innovation – Precision Crop Production. *Abstract: Applied Studies in Agribusiness and Commerce*, 6(1-2), 51-57. o.
- Zheng Zhou, K. – Kin Yim, C. – Tse, D. (2005): The effects of strategic orientations on technology and market-based breakthrough innovations. *Journal of Marketing*, 69(2), 42-60. o.

Kereskedelmi márkás élelmiszerek vizsgálata Kelet-Magyarországon

Földi Kata¹

A magyar vásárlók etnocentrizmusát korábbi kutatások szerint felülírja az árorientáltság. A termelői márkás termékeknél alacsonyabb árszínvonalú kereskedelmi márkás élelmiszereket a vásárlók márkaválasztása során ár szempontjából előnyben részesíthetik az alacsonyabb árú import termékekkel szemben. A magyar származás szerepét vizsgáltam az élelmiszerek kereskedelmi márkaválasztására Kelet-Magyarországon. Leíró kutatási módszerek közül megfigyelést követően feltáró kutatási módszerek közül kvalitatív kutatás keretében fókusz-csoportos interjúk készültek.

Javaslom a kereskedelmi márkás élelmiszereken annak a megjelölésnek (magyar termék, hazai termék, hazai feldolgozású termék) feltüntetését, amelynek megfelelnek a VM rendelet (74/2012. – VII. 25.) előírásai szerint, mivel a szekunder és primer kutatás eredménye szerint a magyarok előnyben részesítik a kereskedelmi márkás magyar származású élelmiszereket, az import termékénél és termelői márkáknál. A kereskedelmi márkás élelmiszerek megvásárlásával a vásárlók (kedvező ár-érték arány és magyar származás) előnyöket realizálják, és az FMCG piac kiskereskedelmi üzletláncai növekvő forgalomra és nyereségre számíthatnak.

Kulcsszavak: kereskedelmi márka, magyar származás, élelmiszer, Kelet-Magyarország

1. Bevezetés

Napjainkban egyre inkább aktuálisabbá válik az FMCG piac konkrét árucsoport vásárlási szokás kutatások középpontba állítása, mivel a napi társadalmi gyakorlatokban betöltött kulcsszerepe vitathatatlan, valamint az egykori posztszocialista országokban lezajlott – a válság és a kereskedelempolitikai váltások miatt ma is tartó – alapvető strukturális áttrendeződés társadalmi hatásai és azok feltáratlansága okán. A ko-

---

¹ Földi Kata, PhD, egyetemi docens, Szolnoki Főiskola Kereskedelem és Marketing Tanszék (Szolnok). A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával a TÁMOP 4.2.4.A/1-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg.

rábbi vizsgálatok többnyire absztrakt terekre fókuszáltak, elválasztva a napi társadalmi gyakorlatokat a térbeli kontextusoktól, amelyekben zajlanak. Ezért választottam kutatásom térbeli fókuszának az alacsonyabb diszkrecionális jövedelmű és vásárlóerejű Kelet-Magyarországot.

Számos kutató (Totth 2012, Pólya–Szűcs 2013, Szakály 2014) és piackutató intézet kutatási eredménye bizonyította, hogy a magyar vásárlók preferálják a magyar származású termékeket, ha azok ára nem haladja meg a külföldi termékekét. Ezért a termelői márkás termékeknél alacsonyabb árszínvonalú kereskedelmi márkás termékeket a vásárlók márkaválasztása során ár szempontjából előnyben részesítik az alacsonyabb árú import termékekkel szemben. Ezért kutattam etnocentrikusság és árorientáltság márkaválasztási tényezőknek egyaránt megfelelő kereskedelmi márkás élelmiszereket.

2. Kereskedelem és fogyasztás terei

A vállalatok hatással vannak a területre, ugyanakkor a területek különbözőek, ahova a vállalatok beágyazódnak (Dicken–Malmberg 2001). A globalizáció állítólagos homogenizáló hatása ellenére egyes területek (országok és országokon belül egyes városok vagy régiók) a specializáció feltételei, a versenyképesség és az ipari dinamizmus tekintetében Dicken–Malmberg (2001) szerint drasztikus különbségekkel jellemezhetők. Magyarországon diszkrecionális jövedelem és vásárlóerő viszonylatában a nyugati és keleti országrész tekintetében mutatkozik jelentős differencia. Ezért választottam kutatásom területként az alacsonyabb diszkrecionális jövedelmű Kelet-Magyarországot.

Nemes-Nagy (1998, 151. o.) szerint egyrészt nagyon eltérő adottságokat kívánó társadalmi tevékenységek térbeli eloszlásában figyelhető meg a „távolságtartás”, és eredményez jellegzetes térbeli specializációt, munkamegosztást, térfelosztást, másrészt az azonos tevékenységet végzők is felosztják a teret (lásd kereskedelem).

Vállalati telephelyválasztást befolyásolja a tér jelentéstartalma, mivel a létrehozott tér, beruházott térként vonz, illetve taszít fogyasztókat, fogyasztást (Smith 2002). Modern piacgazdaság növekedésétől függött és azzal összeegyeztethető volt a terek szociabilitásának (vásárlás, mint szórakozás és szabadidő eltöltésének kedvelt módja) előmozdítása (Zukin 1998). Zukin (2003) szerint az üzletek társadalmi tere álmaink anyagi megtestesülése.

A kereskedelem és a fogyasztás tereit Nagy (2007) az új kereskedelmi földrajz mindkét áramlata alapján társadalmi tevékenységek folytonosan változó, alakuló „termékének” tekinti, amely hatalmi viszonyokat testesít meg és társadalmi identitást hordoz. Ezáltal a kereskedői és vásárlói döntések egyik meghatározó tényező-

je, mozgatórugója (Nagy 2007). Nagy (2010) szerint a javarészt külföldi tulajdonban lévő kereskedelmi vállalatok kihasználták az átmenet lehetőségeit, ezzel átrendezték (szuburbanizáció, dzsentifikáció, fogyasztás térbeli koncentrációja városhierarchián belül) a fogyasztás tereit, megtöltötték új tartalommal, átformálták a globális/európai munkamegosztásban betöltött helyzetét egy-egy régióknak és benne a helyi/térségi gazdaságoknak.

A szakirodalmi áttekintésre alapozott véleményem szerint azért fontosak fogyasztás tereinek feltérképezésében a kiskereskedelmi terek, mert a kereskedelmi tőke térben rögzített, kifejezi a használók presztízsét, státusát, hatalmi, társadalmi és gazdasági kapcsolatait valamint befolyásolja a vásárlói döntéseket.

3. Etnocentrizmus

Kipnis és szerzőtársai (2012) szerint a fogyasztási cikkek származási országa jelentősen befolyásolja a fogyasztók márka attitűdjét és magatartását (Balabanis–Diamantopoulos 2008, Erickson et al. 1984, Nebenzahl–Jaffe 1996, Papadopoulos–Heslop 2002, Thakor–Kohli 1996, Verlegh–Steenkamp 1999).

Solomon (2006, 328. o.) szerint az etnocentrizmus tendencia, amely alapján előnyben részesítik a termékeket vagy saját kultúrájukat más országokéval szemben. Az etnocentrikus fogyasztók valószínűleg rosszul érzik magukat, ha más ország termékét vásárolják, különösen a hazai gazdaságra gyakorolt negatív hatása miatt. Lehota (2001b) szerint a kulturális zártság formája az etnocentrizmus, amely a fogyasztó azon hiedelme, hogy az importtermék vásárlása nem helyénvaló, mivel kárt okoz a hazai gazdaságnak. Az etnocentrizmus következményeként tehát a fogyasztók előnyben részesítik a saját országuk termékeit a más nemzetek termékeivel szemben.

A magyar származás szempontjából teremtett egyértelmű helyzetet az Egyes önkéntes megkülönböztető megjelölések élelmiszereken történő használatáról szóló 74/2012. (VII. 25.) VM rendelet. A megnevezések használata *nem kötelező*, az élelmiszer-vállalkozó egyéni döntése, hogy alkalmazza-e. Viszont amennyiben alkalmazza, akkor a terméknek meg kell felelnie a rendeletben meghatározott, alábbi követelményeknek:

A magyar termék olyan:

- növényi élelmiszer, ahol a termesztés és az ezt követő valamennyi lépés, illetve állati élelmiszer, ahol a *születés, keltetés és valamennyi ezt követő lépés Magyarországon történik;*

- feldolgozatlan termék, ahol a felhasznált alaptermék magyar termék, illetve feldolgozott élelmiszer, ahol *valamennyi, a termék előállításához felhasznált alapanyag magyar származású.*

A *hazai termék* olyan feldolgozott élelmiszer, ahol a felhasznált feldolgozatlan összetevő *több mint 50%-a magyar termék* és az előállítás *valamennyi lépése Magyarországon történt.*

A *hazai feldolgozású termék* megjelölés használható, ha a feldolgozott élelmiszer előállításához felhasznált összetevők *kevesebb, mint 50%-a hazai eredetű,* de az előállítás *minden lépése Magyarországon történt.*

Hazai termék és hazai feldolgozású termék jelölés kizárólag a feldolgozott élelmiszerek esetében értelmezhető. Alaptermékek és feldolgozatlan élelmiszerek csomagolásán ezek a megjelölések nem használhatók.

Fazekas Sándor Vidékfejlesztési miniszter a Magyar Termék Nonprofit Kft. szakmai rendezvényén (2014) kijelentette, hogy a termékrendelet 2012-es megalkotásánál kiemelt cél volt, hogy minél több magyar termék jelenjen meg a piacon, az élelmiszerek nyomon követhetők, jó minőségűek és megbízhatók legyenek.

4. Kereskedelmi márka

A kereskedelmi márka (private label brand) fogalma röviden kiskereskedő és nagykereskedő saját márkája (Kotler–Keller 2012, 848. o.) Ezt a megfogalmazást egészítette ki Agárdi (2010, 172. o.) azzal, hogy forgalmazása egy kis- vagy nagykereskedőhöz kötődik. Baltas (1997) kiterjesztette a kereskedelmi márka fogalmát, olyan márkaként értelmezve, amely a kereskedő tulajdona, ellenőrzi és kizárólagosan értékesíti.

Napjainkban a kereskedelmi márka már minőséggel is versenyez a termelői márkával, így megvásárlásával okos vásárlói magatartást követnek (Kumar–Steenkamp 2007). Lincoln–Thomassen (2009, 23-25. o.) szerzőpáros 4 tévhitet cáfolt meg a kereskedelmi márkával kapcsolatban. A harmadik tévhit szerint kereskedelmi márkás termékeket alacsony diszkracionális jövedelműek vásárolnak. Kezdetben valóban az alacsony diszkracionális jövedelmű és nagy háztartás létszámú családok vásárolták a kereskedelmi márkás termékeket. Viszont napjainkban a kereskedelmi márkás termékeket vásárló alacsony diszkracionális jövedelmű háztartások arányát alig lemaradva követi a magas diszkracionális jövedelmű háztartások aránya.

Balló (2013) kereskedelmi márkák magyarországi FMCG piacon való elterjedését befolyásoló tényezők összegző modelljében a termék kategória jellemzői kö-

zött az ár-/minőségorientált kereskedelmi márkát, gyártói márkák magatartását és szezonalitást tüntette fel. Viszont nem vizsgálta a magyar származás termékjellemzőt, amely a fogyasztói vásárlói magatartást befolyásoló pszichológiai tényezőben a percepcióban fejt ki hatását.

5. Szekunder kutatás

Magyar származású kereskedelmi márkás élelmiszere vonatkozó kutatást nem találtam szekunder kutatásom során. Ezért a magyar származásra és a kereskedelmi márkára vonatkozó kutatások eredményeit külön-külön taglalom.

5.1. Magyar származás

2009. nyarán a Kaposvári Egyetem Marketing és Kereskedelem Tanszéke 1000 fős országos reprezentatív felmérésének kutatási eredménye szerint kedvező kép él a magyar élelmiszerek iránt azonban az üzletek pultjaihoz érve eltűnik, abban az esetben, ha magasabb árral találkozik a magyar termékeken, korábbi morális megfontolásait félreteszi, és mindössze tízből 2-3 vásárló emeli le a hazait a polcra. Emiatt „Janus-arcú” fogyasztóról beszélhetünk (Szakály–Polereczki 2010). Mivel a magyar termék preferencia magasabb ár esetén harmadára csökken, ezért Szakály (2009) szerint 10-ből 3 fogyasztó tekinthető elkötelezettnek a magyar élelmiszerek vásárlása szempontjából. Hámori–Horváth (2009) kutatási eredménye szerint etnocentrikus érzelmek a termékválasztásra inkább befolyással vannak, mint az üzletválasztásra, így a széles magyar termékválaszték a hazai, és a külföldi üzletek számára is fontos versenytényező lehet. Az Ipsos 2009-es felmérése szerint egy élelmiszer-termék megvásárlásakor az ár a legfontosabb szempont a fogyasztók számára, ezt követi a minőség, az akciók és a kedvelt íz, míg a termék származása az ötödik helyen állt (MTI 2009). A Nielsen piackutató vállalat 2011. évi kutatása szerint tízből hat fogyasztó tartja fontosnak, hogy amikor élelmiszert vásárol, akkor magyar terméket válasszon. Töröcsik (2011) szerint 11 termékkel kapcsolatos kifejezést illetve kifejezéspárt a 4. legszimpatikusabb a hazai/magyar kifejezéspár lett 4,9-es átlaggal és a harmadik legkisebb szórással (1,17), amely a válaszadók egyöntetű véleményére utal. Kutatási eredményei szerint komoly mozgósító erőt mutat az, ha egy termék származási helye Magyarország. A középgeneráció az idős generációval azonos mértékben reagáltak pozitívan a „hazai/magyar” jelzőkre. A 2011-ben Szolnokon készített strukturált vásárlói interjú alanyok közel fele szerint az élelmiszer üzletek tulajdonosi hovatartozása mellett/helyett a termékek magyar származása fontos a vásárlóknak. A válaszadók többsége előnyben részesíti a magyar származású termékeket, még azok is, akiknél az üzlet magyar tulajdona nem jelent előnyt (Földi 2012,

133-143. o.). Totth (2012) szerint minden eddigi kutatás azt mutatja, hogy a magyarok etnocentrikusak, azaz előnyben részesítik a hazai termékeket az import árukkal szemben. Ez igaz is, egészen a pultig, amikor választani kell a kicsit magasabb árú hazai, vagy az adott esetben alacsonyabb árú import termékek között. Ez még mindig a „Janus-arcú” fogyasztói magatartást mutatja. Pólya–Szűcs (2013) szerint néhány évvel ezelőtt nem is maga termék, a termék minősége volt a siker titka, hanem a származása adta el a terméket. Az utóbbi években a magyar termékek soha nem látott népszerűségnek örvendenek a fogyasztók körében. A fogyasztói etnocentrizmus, a „magyarságunk” az, ami megmaradt nekünk a gazdasági válság ellenére is. Természetesen erre a jelenségre a piac is intenzíven reagál: a magyar és hazai kifejezések varázsszóként működnek, a fogyasztók számára pedig egyúttal garanciaként is szolgálnak (Pólya–Szűcs 2013). A magyarok 79 százaléka véli úgy, hogy ha magyar terméket vásárol, akkor munkahelyeket lehet megőrizni. Viszont majdnem ugyanennyien vannak azok is, akik túl drágának tartják a hazai élelmiszereket. Ráadásul a magyar védjegyekben is csak minden negyedik vásárló bízik. Hazai fogyasztóknál viszont még mindig a nemzeti érzelem dönti el, hogy leveszi-e a polcokról a magyar árut, ezért tovább kell növelni a vásárlók érzelmi kötődését a magyar élelmiszerek és a védjegyek iránt (Szakály 2014). Fazekas Sándor Vidékfejlesztési miniszter a Magyar Termék Nonprofit Kft. szakmai rendezvényén (2014) elmondta, hogy a vásárlók 75 százaléka kifejezetten magyar terméket keres az üzletekben, míg 5-6 évvel ezelőtt ez az arány mindössze 50 százalék körül alakult. Ismertetése szerint a vásárlók 80 százalékát érdekli a termék származása és az ételminőségbiztonság, és a magyar lakosság 50 százaléka akkor is a magyar terméket vásárolja meg, ha az drágább, mint a külföldi. A megkezdett munka eredményességét az is igazolja, hogy a kereskedelmi láncok becslése szerint a megvásárolt élelmiszerek 75-80 százaléka belföldről származik (Fazekas 2014). Kecskeméti Attila, a Magyar Termék Nonprofit Kft. ügyvezető igazgatója új partnereik közül kiemelte a Metro Kereskedelmi Kft.-t, és az Auchan Magyarország Kft.-t. Ezek a kereskedelmi vállalatok a kereskedelmi márkás élelmiszereik csomagolásán feltüntetendő megkülönböztető megjelölésekre pályáztak.

5.2. *Kereskedelmi márka*

A 2011-ben Szolnokon készített strukturált vásárlói interjúk szerint az interjú alanyok többsége szereti az üzletek saját márkás termékeit. Vannak, akiknek a kereskedelmi márkás termékek szeretete üzletlánc, termékcsoport vagy kereskedelmi márka generáció (minőség és ár) függő. Az üzletek saját márkás termékeit közepes vagy alacsony árúnak, és közepes vagy megfelelő minőségűnek ítélték (Földi 2012, 145. o.).

Nielsen szerint az élelmiszerek teljes hazai kiskereskedelmi forgalmából a kereskedelmi márkás termékek részaránya értékben 25 százalékra nőtt 2012-ben (Nielsen 2013). Ez a részarány 26% volt a GfK szerint 2013-ban, amikor átlagosan 129 alkalommal (2-3 naponta) vásároltak Magyarországon kereskedelmi márkás termékeket gyakrabban, mint a „B” márkás gyártói terméket (Tisza 2014). A PLMA 2014. évi nemzetközi kereskedelmi márká évkönyv jelentése szerint a kereskedelmi márká piaci részesedése nőtt Magyarországon. Planet Retail a Kereskedelmi márkák forradalma tanulmányában 2015-re a kereskedelmi márkás termék értékbeli arányát globális szinten 24%-ra becsüli (Gregory 2011).

6. Primer kutatás

Kutatási célom a magyar származás szerepének vizsgálata az élelmiszerek kereskedelmi márkaválasztására Kelet-Magyarországon. Először a feltáró kutatási módszer közül szekunder adatokat vizsgáltam, majd a leíró kutatási módszerek közül megfigyelés következett. Utána a feltáró kutatási módszerek közül kvalitatív kutatás keretében fókuszcsoportos interjúk készültek a kutatási cél feltárására. Végül a leíró kutatási módszerek közül internetes megkérdezést folytattam. Kutatási módszereimet az 1. ábra szemlélteti. Jelen mű a szekunder adatok rövid összefoglalását tartalmazza. Jelen fejezet a kereskedelmi márkás élelmiszerek csomagolásán feltüntetett magyar származás jelölések megfigyelés eredményét és a fókuszcsoportos interjúk néhány kiemelt kérdés kutatási eredményét tartalmazza.

1. ábra Kutatási módszereim

Forrás: Saját szerkesztés Malhotra–Simon (2008) alapján

6.1. Megfigyelés

Primer kutatás keretében először a leíró kutatási módszerek közül megfigyelést alkalmaztam az FMCG piac minden multinacionális és magyar üzletláncában 30 kereskedelmi márkás termék csomagolásán került megfigyelésre a magyar származás jelölése 2014. május 1-15 között. A 30 kereskedelmi márkás termék tejtermék és tartós élelmiszerek kiválasztására a GfK piackutató intézet kereskedelmi márkás termékek forgalmi rangsora (50-es lista) és az egyik magyar üzletlánc vevőközpontjának kereskedelmi márkás forgalmi rangsora alapján került kiválasztásra. Megfigyelés helyszínei: Tesco-Global Áruházak Zrt., Coop Hungary Zrt., Spar Magyarország Kereskedelmi Kft., Penny Market, CBA Kereskedelmi Kft., Lidl Magyarország, Auchan Magyarország Kft., Aldi Magyarország Élelmiszer Bt., és Reál Hungária Élelmiszer Kft. üzletei. A megfigyelés eredményét a 1. táblázat tartalmazza.

A kereskedelmi márkás élelmiszerek csomagolás megfigyelés eredménye szerint FMCG piac üzletláncainak (multinacionális és magyar) kereskedelmi márkás termékválasztékából hiányzó termékek: cukor, túrókrém, szendvicsszós és sűrített tej. Ezen termékekkel javaslom a kereskedelmi márkás termékválasztékot szélesíteni és mélyíteni. A megfigyelt kereskedelmi márkás élelmiszerek töredékén szerepel az önkéntes megkülönböztető megjelölés. Javaslom a kereskedelmi márkás élelmiszereken annak a megjelölésnek (magyar termék, hazai termék, hazai feldolgozású termék) feltüntetését, amelyek megfelelnek a VM rendelet (74/2012. – VII. 25.) előírásának, mivel a szekunder kutatás eredménye szerint a magyarok előnyben részesítik a kereskedelmi márkás magyar származású élelmiszereket, az import terméknél és termelői márkáknál.

1. táblázat Kereskedelmi márkás élelmiszerek csomagolás megfigyelés 30 terméken

Megnevezés	Aldi	Auchan	CBA	Coop	Spar	Lidl	Real	Tesco	Penny Market
PL	27	23	19	25	26	15	16	26	23
Termelő magyar	16	13	12	15	16	3	16	17	11
Magyar	3	10	0	1	3	3	0	6	7
Hazai	0	0	0	7	0	0	0	2	1
Hazai feldolgozású	0	2	0	3	0	0	0	2	0

Megjegyzés: PL – private label = kereskedelmi márka

Forrás: Saját szerkesztés

6.2. *Kvalitatív kutatás*

Kvalitatív kutatás Babbie (2004) szerint feltárhat magyarázó értékű (változók közötti oksági) összefüggéseket és mintázatokat. Kvalitatív kutatási módszerek közül azért választottam a fókuszcsoportos interjút, mert alkalmas egy meghatározott problémakör, jelen esetben a kereskedelmi márkás élelmiszer vásárlási szokások és magyar származás szerepe témakörök mélyebb feltárására. A potenciális vásárlók által megélt jelentések empatikus feltárása és perspektíváik feltételezése megkönnyíti a vásárlói viselkedés befolyásolását (Steinar 2005, 80. o.). Napjainkban Steinar (2005) szerint elterjedt az interjú a vásárlói viselkedésmódok előrejelzésére és irányításra. A fókuszcsoportos interjúkban a félig strukturált megközelítést alkalmaztam, a kutatott terület főbb témáira kérdéseket készítettem elő, amelyeket az interjú alanyoknak feltettem, egy-egy kutatási témát több, egymásba fonódó kérdéssel követtem és mélyítettem (Lehota 2001a). Az interjúanalízisnek Steinar (2005) öt fő megközelítést taglalja, ezek közül a megközelítések közül alkalmaztam a jelentés kondenzációt, amivel az interjúalanyok fő mondanivalóját rövid formákká alakítottam. A kategorizáció strukturálja a kiterjedt és komplex interjút, áttekintést nyújt. Ezzel a módszerrel a hosszú szövegeket ábrává strukturáltam a szófelhő készítő szoftverrel.

6.2.1. *Kutatás körülményei és módszertana*

A fókuszcsoportos interjúk kutatási céljai a következők voltak: az élelmiszer-kiskereskedelem keresleti oldalát jelentő vásárlók véleményének mélyebb megismerése élelmiszervásárlási szokások és magyar származás szerepének témakörében valamint a kereskedelmi márkás élelmiszervásárlásról alkotott vélemények feltárása Kelet-Magyarországon.

A fókuszcsoportos interjúk elkészítésére 2014. májusában került sor. Előzetes telefonos időpont egyeztetés alapján 17 fókuszcsoportos interjú készült 128 élelmiszervásárlóval. A fókuszcsoportos interjú alanyok beleegyezésével hangfelvétel készült, amely a fókuszcsoportos interjú jegyzőkönyvek alapját jelentette. A fókuszcsoportos interjú alanyok lakóhelye 8 kelet-magyarországi megye (Jász-Nagykun-Szolnok, Békés, Bács-Kiskun, Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Csongrád, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Pest) több mint 30 települése volt. Az interjú alanyok életkora 18-87 év közötti, foglalkozásukat tekintve tanulóktól, fizikai és szellemi foglalkoztatottakig valamint nyugdíjasokig vettek részt a fókuszcsoportos interjúkon. Az interjúalanyok körében mindkét nem képviseltette magát, habár a nők többségben voltak, mivel a szakirodalmi és szekunder kutatások szerint nők a fő élelmiszervásárlók Magyarországon. A fókuszcsoport alanyai szociodemográfiai ismérvek alapján számos társadalmi rétegből kerültek ki. A fókuszcsoportos interjúk feldolgozásához szófelhő

módszert alkalmaztam, amelyhez a <http://wordle.net> weboldal szófelhő készítő programja nyújtott segítséget. A szófelhő módszer segítette a válaszok tartalomelemzését. A fókuszcsoportos interjú 4 témakörben 37 kérdést tartalmazott. Mindegyik fókuszcsoport kérdésre az interjú alanyok véleményét összefoglaló interjúválaszokat idézek.

6.2.2. *Kutatási eredmények*

A származási ország élelmiszerek csomagoláson való feltüntetése az interjú alanyok többségének nagyon fontos vagy fontos, sőt volt olyan interjú alany, aki nem veszi meg a terméket, ha nem tudja, hogy honnan származik.

„Nem mindig figyelem a csomagolást, így előfordul, hogy nem veszem észre, hogy fel van-e tüntetve a gyártó vagy a forgalmazó. Ha jól látható helyen van megjelölve a termék, akkor valószínűbb, hogy azt választom. Ez főleg gyümölcsökre és zöldségekre jellemző nálam.” M. ZS.

„Mérnökként különösen sokat számít egy termék ökolábnyoma, illetve a tudatos vásárlás. Szóval fontos, hogy ott legyen, honnan jött.” Sz. Zs.

Számos interjú alanyunk nem fontos, nem igazán fontos, vagy meg sem nézi a származási országát a megvásárolni kívánt terméknek. Ezt a véleményt az alábbi válasz szemlélteti leginkább.

„Engem különösebben nem érdekel a termék származása, és nem is nagyon ismerek olyat, aki az élelmiszerboltban nagyon olvasgatná a címkéket, hacsak nem valami egészen új dolgot vesz, de akkor sem feltétlen a származás, hanem az összetevők, meg a mennyiség miatt.” M. F.

Az interjú alanyok azon csoportjának, akiknek *fontos a származási ország* csomagoláson való feltüntetése ezt a véleményt azzal *indokolták*, hogy minőséget (zöldségnél és gyümölcsnél jó ízt), megbízhatóságot, biztonságot jelent. Ezt a meggyőződést foglalja össze az alábbi interjúalany nézete.

„Azért, mert a hazaiban jobban megbízom, frissebbnek ítélem meg, mert pl.: nem szállították messziről, s támogatjuk a magyar termelőket, és visszaszorítjuk a rengeteg importárt.” I. B.

Azok számára, akiknek *nem fontos* a termékeken a *származási ország* feltüntetése azzal *indokolták* véleményüket, hogy a termék minősége, de elsősorban az ára (olcsó) befolyásolja a termékválasztást, és nem a származási ország. Ezt a véleményt az alábbi interjú alany foglalta össze.

„Ennél fogva én semmivel sem vagyok hajlandó többet fizetni egy termékért csak azért, mert magyar, csak ha jobb minőségű, akkor. Ha adott két termék, amiknek a minősége számomra kb egyforma, akkor az ár dönt semmi más.” M. F.

Az interjú alanyok többségének fontos illetve nagyon fontos az élelmiszerek magyar származása. Ezt a nézetet ragadja meg az alábbi interjú alany megfogalmazása.

„Számomra azért is fontos, hogy honnan származik egy termék, mert ezáltal arról is információt kapok, hogy milyen egészségügyi követelményeknek kell megfelelnie.” K. E.

Viszont markáns véleményként körvonalazódott, hogy ha a magyar élelmiszer árát magasnak ítélik, akkor inkább az alacsonyabb árú külföldi terméket vásárolják meg. Ezt a vélekedést foglalja össze lényegre törően az alábbi interjú alany megítélése.

„Fontos számomra, hogy magyar terméket vásároljak, mert megbízhatóbbnak tartom, de van olyan eset, amikor annyival drágább, mint a külföldi, hogy nem éri meg megvenni.” K. A.-né

Néhány interjú alany százalékos mértékben fejezte ki a magyar származás fontosságát élelmiszer vásárláskor 20%-tól 80%-ig szóródott a fontosság értéke.

A legtöbb interjú alany *semennyivel sem hajlandó többet fizetni* a magyar származású élelmiszerért. Az ár viszonylatában helyettesítő termékként megjelennek az alacsonyabb árú külföldi termékek, ezt határozta meg lényegre törően az alábbi interjú alany válasza.

„Számomra egyetemistaként, az olcsóság a lényeg, még akkor is, ha gyengébb minőségű a termék. Inkább az olcsóbb külföldit választom, nem foglalkozom túlságosan a minőséggel, úgy is majdnem mindent külföldön állítanak elő, csak a csomagolásra írják rá, hogy magyar.” Cs. K.

Számos interjú alany jövedelmétől, a termék értékétől, árától, minőségétől és árucsoporttól (pl.: zöldség, gyümölcs) tette függővé, hogy mennyivel hajlandó többet fizetni a magyar származású élelmiszerért. A magasabb árat fizetni hajlandó interjú alanyok megoszlának a kevesebb, mint 10%-ot és a 10-20%-kal magasabb árat kész megfizetni vásárlók közé tartoznak. A magasabb ár megfizetési hajlandóság viszont jövedelem vásárlóerejének függvénye, amely korlátozza a vásárlók körét. Ezt fejezi ki az alábbi interjú alany vélekedése.

„Számomra fontos, hogy magyar terméket vásároljak, még, ha 20%-kal drágább, akkor is azt választom, de sajnos nem sokan tehetik ezt meg.” S. P.

„Én előnyben részesítem, ha van rá lehetőség, akkor a magyar termékjelzéssel ellátott árut veszem. Természetesen ezt befolyásolják az árak. Egy magyar termékért (szemben egy importáruval) hajlandó vagyok 15-20 százalékkal magasabb árat fizetni, de ennél többet nem igazán, mert nem engedhetem meg magamnak. Szerintem fontos a hazai termékek vásárlása, ezáltal is támogatjuk a magyar termelőket, és visszaszorítjuk a rengeteg importárt.” M. ZS.

A legtöbb interjú alany *megnézi a termék csomagolásán a magyar származás jelölését*, de közel annyian nem nézik meg.

„Nem szoktam figyelni, nem érdekel. Ha rajta van, tudomásul veszem, de egyébként nem tartom számon.” K. B.

A szekunder kutatási eredményeknek leginkább ellentmondó, hogy több interjú alany bevallása szerint megnézi a csomagoláson a magyar származás jelölését, de nem befolyásolja vásárlási döntését. Néhány interjú alany a vásárlásra rendelkezésre álló idő függvényében nézi meg a csomagoláson a magyar származást, másnak szemüvegre van hozzá szüksége a csomagoláson szereplő apró betűs információk elolvasása miatt. A magyar származási országot a csomagoláson megnéző vásárlókat is érheti olykor kellemetlen meglepetés az alábbi interjú alany vélekedése szerint.

„Igen, megnézem, de többször is kiderült, hogy Magyarországon csak annyi a köze, hogy itthon csomagolták.” SZ. A.

Néhány interjú alany árucsoport (pl.: tejtermékek, hús- és hentesáru) függvényében nézi meg a csomagoláson a magyar származás jelölését.

Az interjúalanyok többségének *termékválasztását befolyásolja* a magyar származás, de annak mértéke változó. A legtöbb interjú alanyt nagymértékben befolyásolja, de számos olyan fókuszcsoport résztvevő volt, akit egyáltalán nem befolyásol. Voltak olyan interjú alanyok, akiknél a befolyásolás mértéke az árutól (pl.: tojás) illetve árucsoporttól (pl.: tejtermékek) vagy kiserelés nagyságától, ártól függ.

„Számomra fontos, hogy magyar terméket vásároljak, hiszen szeretném támogatni a magyar termelőket, és sokkal jobban megbízom azokban az árukban, melyeknek ismerem az eredetét, esetleg feldolgozási körülményeit.” N. F.

„Nagy mértékben. Függ attól, hogy bevált-e, illetve a tapasztalat is befolyásol.” Z. H. M.

A válaszadók *nem voltak tisztában a termék jelölések közti különbséggel*. Ezt az alábbi interjú alany fogalmazta meg találóan.

„Szerintem sokan egyáltalán nem vágják, hogy most pontosan mi is a különbség a magyar termék, meg a hazai termék közt. Speciel én sem vagyok teljesen tiszt-

tában a pontos definíciókkal. De a magyar termék az gondolom, arra utal, hogy az alapanyagtól a késztermékig Magyarországon készül a termék teljes egészében.” M. F.

Az interjú alanyok többsége *magyar terméket* vásárolna legszívesebben. Ezt az alábbi interjú alany fogalmazta meg lényegre törően.

„Nagyon fontos, hogy magyar terméket fogyasszak, tudjam, hogy mik az összetevők, és hol készítik az adott élelmiszert (gyár, üzem stb.)” N. F.

Az interjú alanyok azért választanak magyar terméket, mert véleményük szerint 100%-osan magyar, magyar alapanyagból készült magyar termelők gyártják, dolgozzák fel, csomagolják és forgalmazzák. Magyar termék vásárlásakor a termékeket biztonságosnak (elsősorban egészségügyileg), megbízhatónak és bizalom gerjesztőnek ítélik. Ezen termékek megvásárlásakor a válaszadók úgy érzik, hogy támogatják a magyar gazdaság fejlődését és a hazai gazdákat.

„Magyar termék, mert a gyártó magyar valamint itt is forgalmazzák.” S. T.-né

Az interjú alanyok többsége konkrét termékeket illetve árucsoportokat soroltak fel olyan élelmiszerekként, amelyek csomagolásán szerepelhet a magyar termék jelölés. Számos interjú alany úgy gondolta, hogy akkor szerepelhet a csomagoláson a magyar termék jelölés, ha az alapanyag és a feldolgozás is magyar. Addig mások szerint csak a termelés, előállítás vagy alapanyagának kell magyarnak lennie.

Így szükségesnek vélem az egyes önkéntes megkülönböztető megjelölések élelmiszereken (magyar termék, hazai termék, hazai feldolgozású termék) pontos jelölésének ismertetését elsősorban televíziós reklámban.

Az alábbi két interjú alany fogalmazta meg lényegre törően véleményét.

„Véleményem szerint olyan termékeken lehetne feltüntetni a magyar termék jelölést, melyek alapanyaga, nyersanyaga hazánkból származik, és a feldolgozás is itt történik.” N. F.

„Úgy gondolom, hogy csak arra a termékre lenne szabad ráírni, hogy magyar, melynek biztosak az eredetében, magyar alapanyagokat tartalmaz, Magyarországon dolgozták fel, magyar termelők termelték.” G. J.-né

Volt olyan fókuszcsoporthoz tartozó interjú alany, aki megtévesztőnek ítélte a csomagoláson feltüntetett magyar termék jelölést az alábbi véleménye szerint:

„A külföldi termékre is ráteszik a magyar termék jelölést.” R. I.

A legtöbb interjú alanyt valamilyen mértékben befolyásolja a *magyar származás a kereskedelmi márkás termékválasztáskor*. A befolyásolás mértéke eltérő: na-

gyon, közepesen vagy csekély szinten. Az interjú alanyok véleményét a magyar származás befolyásoló hatásáról a kereskedelmi márkaválasztásra a 2. ábrán lévő szófelhő ábrázolja.

Néhány fókuszcsoporthoz tartozó résztvevő előnyben részesíti a magyar származású kereskedelmi márkás élelmiszert. Ezt fejezi ki a két alábbi vélemény.

„Előnyben részesíti a magyar származású termékeket, de fontos az olcsóság is számára.” Z. Ny. Zs.

„Nem mindig van feltüntetve, de ha magyar szívesebben megveszem, mint a külföldit.” S. T.-né

Ez alapján javaslom, hogy az FMCG piac kiskereskedelmi üzletláncjai (magyar és multinacionális is) a kereskedelmi márkás termékek csomagolásán tüntetessék fel a magyar származást (magyar termék, hazai termék és hazai feldolgozású termék).

2. ábra Magyar származás befolyása a kereskedelmi márkaválasztásra

befolyásolja

Forrás: <http://wordle.net>

7. Összegzés

A magyar származású kereskedelmi márkás élelmiszerek a márkaválasztás két tényezőjét is ötvözik, a megfelelő ár-érték arányt és a magyar származást. Így az alacsony diszkrecionális jövedelmű vásárlók többletkiadás nélkül vásárolhatnak magyar származású élelmiszereket. Szekunder és primer kutatás eredményei alapján

javaslom az FMCG piac multinacionális és magyar kiskereskedelmi üzletláncainak is, hogy az egyes önkéntes megkülönböztető megjelölések élelmiszereken történő használatáról szóló 74/2012. (VII. 25.) VM rendelet szerinti 3 termék jelölés (magyar termék, hazai termék, hazai feldolgozású termék) közül azt tüntetessék fel a gyártókkal a csomagoláson, amelyik VM rendelet szerinti előírásnak a termék megfelel. A kereskedelmi márkás élelmiszerek megvásárlásával a vásárlók (kedvező ár-érték arány és magyar származás) előnyöket realizálják, és az FMCG piac kiskereskedelmi üzletláncai növekvő forgalomra és nyereségre számíthatnak.

Felhasznált irodalom:

- Agárdi I. (2010): *Kereskedelmi marketing és menedzsment*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Babbie, E. (2004): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Hatodik átdolgozott kiadás. Balassi Kiadó, Budapest.
- Balabanis, G. – Diamantopoulos, A. (2008): Brand origin identification by consumers: A classification perspective. *Journal of International Marketing*, 16, 1, 39-71. o.
- Balló Zs. (2013): A hazai kereskedelmi márkák vásárlói magatartását befolyásoló tényezőinek vizsgálata a napi fogyasztási cikkek piacán. *Doktori értekezés*, Szent István Egyetem Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Gödöllő.
- Baltas, G. (1997): Determinants of Store Brand Choice: A Behavioral Analysis. *Journal of Product and Brand Management*, 6, 5, 315-324. o.
- Dicken, P. – Malmberg, A. (2001): Firms in Territories: A Relational Perspective. *Economic Geography*, 77, 4, 345-363. o.
- Erickson, G. M. – Johansson, J. K. – Chao, P. (1984): Image variables in multi-attribute product evaluations: Country-of-origin effects. *Journal of Consumer Research*, 11, 2, 694-699. o.
- Fazekas S. (2014): *Közös érdek a védjegyhasználat bővítése*. Letöltés dátuma: 2014.05.20. http://www.elelmiszer.hu/friss_hirek/cikk/fazekas_kozos_erdek_a_vedjegyhasznalat_bovítése?utm_source=newsletter&utm_medium=elelmiszer_online_napi_hirlevel&utm_campaign=12003.
- Földi K. (2012): A fogyasztói üzletválasztási döntések az élelmiszerorientált kiskereskedelemben. *Doktori értekezés*, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs.
- Gregory, R. (2011): *Kereskedelmi márkák a jól csengő márkanevek nyomában. A saját márkák mindenkit lenyomnak? Meddig vagyunk hajlandók többet fizetni a gyártói márkákért?* Planet Retail, letöltés dátuma: 2011.03.16. http://www.elelmiszer.hu/cikk/sajat_markak_a_jol_csengo_markanevek_nyomaban.
- Hámori J. – Horváth Á. (2009): A származási hely szerepe élelmiszervásárlási döntések esetén. „Új marketing kihívások a XXI. században – Fenntartható fogyasztás” Magyar Marketing Szövetség Marketing Oktatók Klubjának 15. Jubileumi Országos Konferencia Poszter szekciója, 2009. augusztus 25-26., Kaposvár, 411-419. o.

- Jogtár (2012): *Egyes önkéntes megkülönböztető megjelölések élelmiszereken történő használatáról szóló 74/2012. (VII. 25.) VM rendelet*. Hatályos Jogszabályok Gyűjteménye.
- Kipnis, E. – Kubacki, K. – Broderick, A. J. – Siemieniako, D. – Pisarenko, N. L. (2012): They don't want us to become them': Brand Local Integration and consumer ethnocentrism. *Journal of Marketing Management*, 28, 7-8, 836-864. o.
- Kotler, P. – Keller, K. L. (2012): *Marketingmenedzsment*. Akadémiai kiadó, Budapest.
- Kumar, N. – Steenkamp, J-B. E. M. (2007): *Private Label Strategy: How to Meet the Store Brand Challenge*. Business School Press, Harvard.
- Lehota J. (2001a): *Marketingkutatás az agrárgazdaságban*. Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- Lehota J. (2001b): *Élelmiszer-gazdasági marketing*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Lincoln, K. – Thomassen, L. (2009): *Private Label: Turning the Retail Brand Threat into Your Biggest Opportunity*. Kogan Page, London.
- Malhotra, N. K. – Simon, J. (2008): *Marketingkutatás*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MTI (2009): Papíron a hazait választjuk. *Fogyasztók*, letöltés dátuma: 2014.06.28. <http://www.fogyasztok.hu/cikk/20091120/ipsos-felmeres-a-hazai-termekek-vasarlasarol>.
- Nagy E. (2007): A belvárosi bevásárlóközpontok és a hagyományos köztérszerep megőrzésének lehetősége az európai városokban In Sikos T. T. (szerk.): *A bevásárlóközpontok jelen és jövője*. Selye János Egyetemi Kutatóközpont, Komárom, 233-261. o.
- Nagy E. (2010): Változó erőviszonyok – átalakuló terek. A kereskedelmi tőke térszerkezet-alakító szerepe az élelmiszer-ágazatban In Sikos T. T. (szerk.): *Fenntartható fogyasztás és növekedés határai. Új trendek a kereskedelemben*. Selye János Egyetem Kutatóintézete, Gödöllő–Komárom, 177-194. o.
- Nemes-Nagy J. (1998): *A tér a társadalomkutatásban. (Bevezetés a regionális tudományba.)* Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület „Ember-Település-Régió”, Budapest.
- Nebenzahl, I. D. – Jaffe, E. D. (1996): Measuring the joint effect of brand and country image in consumer evaluation of global products. *International Marketing Review*, 13, 4, 5-22. o.
- Nielsen (2011): Tízből hat fogyasztó tartja fontosnak, hogy amikor élelmiszert vásárol, akkor magyar terméket válasszon. *Hírvilág*, letöltés dátuma: 2014.06.10. <http://hu.nielsen.com/site/20111109.shtml>.
- Nielsen (2013): Lassult a kereskedelmi márkák piaci részesedésének növekedése az első fél évben – Kereskedelmi márkás élelmiszerekkel fél év alatt mintegy 168 milliárd forint forgalmat értek el idén a boltok – Diszkontban nőtt és továbbra is kiemelkedik a kereskedelmi márkák piaci részesedése. *Hírvilág*, letöltés dátuma: 2014.03.28. <http://hu.nielsen.com/site/20130828.shtml>.
- Papadopoulos, N. – Heslop, L. (2002): Country equity and country branding: Problems and prospects. *Journal of Brand Management*, 9, 4-5, 294-314. o.
- Pólya É. – Szűcs R. S. (2013): Divat lett a magyar termék – Egy „kis plusz” mindenre képes lehet *Élelmiszer szakfolyóirat*, letöltés dátuma: 2013.12.09. http://www.elelmiszer.hu/friss_hirek/cikk/divat lett a magyar termék.
- Solomon, M. R. (2006): *Consumer Behavior. Buying, Having and Being*. 7th. edition. Prentice Hall, New Jersey.

- Smith, N. (2002): New Globalism, New Urbanism: Gentrification as Global Urban Strategy. *Antipode*, 43, 3, 427-449. o.
- Steinar, K. (2005): *Az interjú – Bevezetés a kvalitatív kutatás interjútechnikáiba*. Jászöveg Műhely Kiadó, Budapest.
- Szakály Z. (2009): Az etnocentrikus fogyasztói magatartás Magyarországon. *Etnocentrizmus Országos Konferencia*, FVM Színházterem, 2009. november 6., Budapest.
- Szakály Z. (2014): *Szeretik mégsem kelendő*. Letöltés dátuma: 2014.07.14. <http://www.amagyartermek.hu/hirek/144/>.
- Szakály Z. – Polereczki Zs. (2010): „Janus-arcú” fogyasztók. Letöltés dátuma: 2014.03.26. http://www.elelmiszer.hu/fmcg_szakmai_hirek/cikk/janus_arcu_fogyasztok_2.
- Thakor, M. V. – Kohli, C. S. (1996): Brand origin: Conceptualization and review. *Journal of Consumer Marketing*, 13, 3, 27-42. o.
- Tisza A. (2014): Ismét enyhén nőtt a kereskedelmi márkák részesedése a napi fogyasztási cikkek piacán. *Sajtószolgálat*, letöltés dátuma: 2014.05.31. http://www.gfk.com/hu/documents/20140508_gfk%20a%20kereskedelmi%20m%C3%A1rk%C3%A1kr%C3%B3l.pdf.
- Totth G. (2012): Jó a magyar, ha nem kerül sokba. *Élelmiszerklub konferencia*, 2012. április 3. Letöltés dátuma: 2013.04.10. http://www.kreativ.hu/marketing/cikk/jo_a_magyar_ha_nem_kerul_sokba.
- Töröcsik M. (2011): *Vásárlók Magyarországon 2011*. Marketing Inspiráció Fogyasztói Magatartás Kutató Intézet Trendinspiráció Műhely, Pécs, letöltés dátuma: 2011.10.11. www.trendinspiracio.hu.
- Verlegh, P. W. J. – Steenkamp, J-B. E. M. (1999): A review and meta-analysis of country-of-origin research. *Journal of Economic Psychology*, 20, 5, 521-546. o.
- World Private Label (2014): *Private label market share over 30% in 15 countries, PLMA's 2014 International Private Label Yearbook reports*. Amsterdam, letöltés dátuma: 2014.07.14. <http://www.plmainternational.com/news-update>.
- Zukin, S. (1998): „Urban Lifestyles: Diversity and Standardisation in Spaces of Consumption”. *Urban Studies*, 35, 5-6, 825-839. o.
- Zukin, S. (2003): Attention, Shoppers: Your Dreams in Aisle 3. *The Chronicle of Higher Education*, 50, 17, 92-94. o.

Intelligens szakosodás

Egyetemek és tudományos parkok szerepe a helyi gazdaságfejlesztésben: Szeged lehetőségei

Gyurkovics János¹

A tudás növekvő jelentősége a tudást előállító intézményeket a gazdaságfejlesztési beavatkozások középpontjába állította. Az intézmények közül különös érdeklődés övezi az egyetemeket, hiszen ők egyszerre biztosítják a kvalifikált munkaerőt, valamint az új tudás és innovációk magját. Ez különösen érdekes az egyetemekkel rendelkező, relatíve fejletlenebb régiókban, mert e térségek ezekre az intézményekre építve tudnak a tudásalapú gazdaság folyamataiba bekapcsolódni. A gazdaságfejlesztés eszköztára is kibővült az egyetemekre építő eszközökkel, melyek egyik típusát a tudományos parkok jelentik. Fejlesztésüket illetően azonban nincs szakmai konszenzus, és gyakoriak a sikertelen kezdeményezések. Am mindezek ellenére a relatíve fejlett és fejletlenebb térségekben is a fejlesztéspolitika szerves részét képezik.

Jelen tanulmány célja egy általános jellegű szempontrendszer felállítása egyetemmel rendelkező, relatíve fejletlenebb térségekben található tudományos parkok kialakításához és működtetéséhez kapcsolódóan, az egyetemek helyi gazdaságra gyakorolt hatásainak növelése érdekében. Továbbá e szempontrendszer gyakorlati alkalmazása: javaslatok megfogalmazása a Szegeden tervezett tudományos parkkal kapcsolatban. Az elméleti keret öt főbb elemből épül fel, – egyetemekkel való kapcsolat; földrajzi elhelyezkedés; fizikai környezet; menedzsment és szolgáltatások; park imázsa – melyek szerint a Szegedre vonatkozó javaslatok is rendszerezésre kerültek.

Kulcsszavak: tudományos park; egyetem; helyi gazdaságfejlesztés; elmaradott régió

1. Bevezetés

Napjainkra a gazdaságot mozgató erők jelentősen megváltoztak. A természeti erőforrásokra és az olcsó munkaerőre épülő gazdasági berendezkedést felváltotta a *tudásra, mint új termelési tényezőre építő gazdasági struktúra*. Ennek megfelelően a vállalatok, a regionális és nemzetgazdaságok teljesítményét egyre inkább az új tudás létrehozására, terjesztésére és adaptálására való képességük határozza meg (Lukovics 2007). A tudás növekvő jelentősége térben is differenciálta a gazdaságot.

---

¹ Gyurkovics János, PhD-hallgató, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar (Szeged).

A tudásteremtő központok körül a tudáson alapuló gazdasági tevékenységek földrajzi koncentrációja jött létre (Varga 2004). Ebből kifolyólag a tudást előállító szervezeteket számos gazdaságfejlesztési beavatkozás állította középpontba, mely szervezetek közül az egyetemek különös érdeklődésre tartanak számot. Jelenlétük egy elmaradottabb térség számára még fontosabb, mert ők az egyetemekre építve lehetnek képesek a tudásgazdaság folyamataiba bekapcsolódni. Eközben a gazdaságfejlesztés eszköztára is kibővült az egyetemekre építő eszközökkel, melyek egyik típusát a tudományos parkok jelentik. Robbanásszerű elterjedésük néhány nemzetközileg sikeresnek tűnő példának köszönhető, azonban adaptálásuk előtt számos akadály áll. Ennek ellenére a relatíve fejlett és fejletlenebb térségekben egyaránt a fejlesztéspolitika szerves részét képezik.

A tanulmány *elsődleges célja* annak feltárása, hogy milyen szempontokat érdemes figyelembe venni egy egyetemmel rendelkező, relatíve fejletlenebb térségben található tudományos park kialakítása és működtetése során az egyetem helyi gazdaságra gyakorolt hatásainak növelése érdekében. A kutatás *másodlagos célja* az általános jellegű logikai keret alkalmazása: konkrét észrevételek és javaslatok megfogalmazása Szeged vonatkozásában. Szegedet az teszi különlegessé és a szempontrendszer tesztelésére alkalmassá, hogy itt valósul meg egy Európai Unió nagy K+F beruházás, az Extreme Light Infrastructure (ELI), melynek hatására a következő időszaki fejlesztési elképzelések között előtérbe került egy tudományos park létesítésének az ötlete. A park létrehozása pedig lehetőséget kínál arra, hogy a magyarországi vidéki egyetemekre jellemző csekély helyi gazdasági beágyazottságot javítsa.

Kutatási célkitűzésemet az egyetemekkel és a tudományos parkokkal kapcsolatos legfontosabb ismeretek bemutatásával, majd a kettő szintetizálásából készülő logikai keret tesztelésével kívánom elérni.

2. Egyetemek, kutatóegyetemek lehetséges gazdasági hatásai

A tudáson alapuló gazdaságok legfőbb mozgatórugója a humán tőke, vagyis a tudást, hordozó és (újra)termelő emberek (Penco 2013). Ennek megfelelően a vállalatok telephelyválasztási döntéseinél is egyre nagyobb arányban esik latba a munkaerő képzettsége (és a magasan képzettek tömege), ugyanis az innovációk kidolgozására csak a képzett szakemberek képesek (Lengyel 2007). A tudás és annak hordozói, használói azonban csak egy-egy erre alkalmasabb térségben koncentrálnak nagyobb mértékben. Ezek alapján nem meglepő, hogy az *egyetemek, és az egyetemeknek helyet biztosító térségek szerepe felértékelődött*, hiszen egyrészt itt a kreatív és magasan képzett humán tőke minden évben újratermelődik (Lengyel 2007), más-

részt a tudásintenzív vállalkozások megjelenésének és túlélésének is nagyobb a valószínűsége.

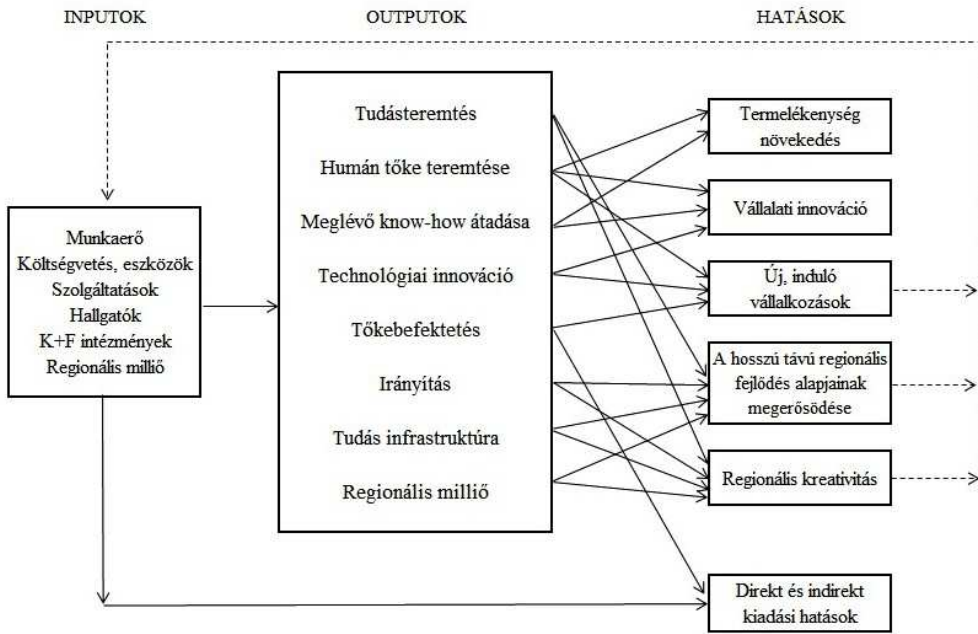
A szakirodalomban általánosan elfogadott megközelítés szerint az egyetemek térségi gazdaságára gyakorolt hatását két csoportra lehet bontani (Armstrong–Taylor 2000, Goldstein 2009, Varga 2004): az egyiket input oldali vagy kiadási hatásként, a másikat output oldali, más néven tudáshatásként azonosítják. A *kiadási hatások* egy egyetem jelenlétéből fakadóan többnyire automatikusan jelentkeznek a munkavállalók és a hallgatók költségeinek és az egyetem saját kiadásainak multiplikatív hatása révén. Az előbbieket statikus és nehezen befolyásolható jellege miatt azonban egy térség gazdaságának hosszú távú dinamizálására csak az *output oldali hatások* képesek. Ezek alatt a mechanizmusok alatt az egyetemekről a gazdasági szférába áramló tudományos, műszaki, technológiai és gazdasági ismeretek értendőek, azaz azok a gazdasági jellegű hatások, amelyek az egyetemek (oktatási és kutatási) outputjához kapcsolódnak (Varga 2004).

Nyilvánvaló, hogy nem minden egyetem képes ugyanolyan mértékben hozzájárulni térsége gazdasági fejlődéséhez. Hozzájárulásuk mértéke minden esetben függ alaptevékenységük fókuszától és kiterjedtségétől, illetve rendelkezésre álló kapacitásaik mértékétől. Ebből kifolyólag célszerűnek tűnik megkülönböztetni a jelentősebb kutatási tevékenységet végző, és alap, mester, és doktori képzést biztosító modern *kutatóegyetemeket* (Goldstein 2009), az ezzel nem jellemezhető hagyományos egyetemektől, főiskoláktól. A megkülönböztetés alapját az a feltételezés adja, hogy az előbbieket esetében nagyobb valószínűséggel várható a tudásintenzív vállalkozások megjelenése és valamiféle koncentrációja az intézmény körül.

A kutatóegyetemek a rendelkezésre álló erőforrásaik segítségével a működésük során (oktatás, kutatás) olyan outputokat hoznak létre, melyeket tudatosan közvetítve a helyi gazdaság felé (harmadik misszió) különböző térségi hatásokat generálhatnak (1. ábra).

A humán tőke képzése és a know-how átadása révén hozzájárulnak a *térségbeli vállalkozások termelékenységének növekedéséhez*, illetőleg kutatási tevékenységük kiterjesztésével, tudományos eredményeik transzferálásával a *vállalkozások innovációs tevékenységének fokozódásához* (Goldstein–Renault 2004). Kutatási és oktatási tevékenységük eredményeként, illetve némi pénzügyi támogatással *elősegítetik új induló vállalkozások létrejöttét*. A kutatóegyetemek komoly szerepet játszhatnak térségük hosszú távú gazdasági fejlődésében a szükséges alapok megteremtésével, illetve a meglévők megerősítésével, valamint a szakpolitika alkotásban való aktív részvételükkel (Bajmócy 2011). Végül a magasan képzett humánerőforrás folyamatos (újra)termelésével, speciális millió kialakításával, illetve a rendelkezésre álló kapacitások elérhetővé tételével *fokozhatják a regionális kreativitást*, növelhetik a térség vonzerejét (Goldstein 2009).

1. ábra A kutatóegyetemek térségi gazdaságra gyakorolt hatásai

Forrás: Goldstein–Renault (2004, 735. o.)

Gyakran az egyetemek térségi gazdaságra gyakorolt érdemi hatását csak bizonyos kritikus tömeg megléte esetén feltételezik, azonban európai példák igazolják (pl. Turku, Cardiff), hogy kisebb méretű városokban és relatíve fejletlenebb gazdaság mellett is hatékony szereplői lehetnek a helyi gazdaság fejlesztésének (Bajmócy 2005). Ez a megállapítás azonban, csak akkor helytálló, ha *nem a spontán mechanizmusoktól várják a gazdasági növekedés beindulását*, hanem nagy hangsúlyt helyeznek az egyetemek output oldali hatásainak tudatos kiaknázására, felerősítésére.

Be kell azonban látni, hogy *az egyetemek önmagukban nem képesek jelentős gazdasági változások elindítására*, ugyanis ha az őket befogadó térség és szereplőinek az abszorpciós képessége korlátozott, akkor az egyetemről kiáramló tudás, know-how nem talál gazdára helyben. Ha a végzett hallgatók nem kapnak a régióban munkát, vagy az egyetemi képzés struktúrája nincs összhangban a regionális igényekkel, akkor a hallgatókkal együtt más térségbe vándorol a megszerzett tudás is. Ugyanez a megállapítás tehető az egyetemen képződő tudományos eredményekkel kapcsolatban is. Hogyha nincs a közelben befogadó képes vállalkozás, vagy az egyetem kutatási profilja teljesen eltér a helyi gazdaság szerkezetétől, továbbá ha az új vállalkozások alapításának támogatása is korlátozott mértékű, akkor a technoló-

gia, a tudás piaci hasznosítása egy távolabbi térségben valósul meg. Egyszóval *egy egyetem jelenléte a térsége számára adottság*, de pozitív hozadékainak kiaknázásához egyéb helyi tényezők rendelkezésre állására is szükség van.

A relatíve fejlettebb gazdaságok viszonylag elmaradottabb régióban található egyetemek előtt álló problémákat Benneworth és Hospers (2007) *négy korlát* fennállására vezeti vissza:

- *intézményi korlát*: az egyetemi intézményrendszer csekély mértékben fókuszál a regionális szerepvállalásra;
- *regionális-strukturális korlát*: alacsony regionális kereslet az egyetemek outputja iránt;
- *regionális-intézményi korlát*: a regionális kormányzásban és partnerségekben csekély mértékben veszik igénybe az egyetemek szakértelmét, nem definiálják egyértelműen a tőlük elvárt szerepet;
- *külső korlátok*: nemzeti vagy egyéb külső korlátok, melyek akadályozzák az egyetemek regionális szerepvállalását.

Amíg ezeket a korlátokat – részben vagy egészben – nem sikerül feloldani, addig az egyetem bekapcsolódhat a nemzetközi tudásáramlásba, kiterjedt globális kapcsolatokat alakíthat ki, de a helyi gazdaság szereplőivel nem tud érdemi interakcióba lépni (Benneworth–Hospers 2007). Ekkor az *egyetemi tudáshatás csak spontán módon tud terjedni, így csak egy nagyon szűk térben koncentrálnak*. Azonban a térségi szereplők (pl. helyi kormányzat) támogatásával létrejöhetnek a lokális környezet azon hiányzó elemei, melyeket az egyetem magától nem képes biztosítani. Kialakulhat egy olyan, kreatívabb helyi környezet, amely ha adekvát munkalehetőségekkel is párosul, növeli a képzett munkaerő térségben maradásának valószínűségét. Ezáltal *olyan tevékenységek* alakulhatnak ki a térségben, amelyek az *egyetemek outputjára jobban igényt formálnak*, és így a tudáshatások már egy jóval szélesebb lokális környezetben jelenhetnek meg.

Az áttekintettek alapján elmondható, hogy a tudás és annak legnagyobb értékhányadát kitevő tacit tudás felértékelődése a földrajzi koncentrálnak szükségességét előtérbe helyezték. Ez a kutatóegyetemek esetében még jobban tetten érhető. Karlsson és Andersson (2009) igazolták, hogy az ipari K+F tevékenységek előszere-ttel települnek egyetemek közelébe, de a fő vonzerőt a képzettek tömege jelenti. Ugyanakkor az elmaradottabb térségek rendszerint nem rendelkeznek ilyen típusú vállalkozások működéséhez szükséges fejlett infrastruktúrával, ezért előttük egy más jellegű fejlesztési stratégia rajzolódik ki. E stratégia középpontjában azonban nem az alacsony költségek és egyéb kedvezmények, hanem a kutatóegyetemek tudásbázisa, valamint a *magas minőségű működési körülmények állnak*. Tehát a tudást magas arányban hasznosító vállalkozások agglomerációjához megfelelő működési környe-

zetet kell teremteni az egyetemek elérhető közelségében, melynek egyik lehetséges gazdaságfejlesztési eszközei lehetnek a tudományos parkok.

3. Tudományos parkok és funkcióik

A tudományos parkok fogalmának pontosabb megértéséhez a három leggyakrabban alkalmazott definíciót (IASP², UKSPA³, AURP⁴) vettem alapul (Albahari et al. 2010), melyet kiegészítettem elméleti kutatók (Link–Scott 2006, Capello–Morrison 2009, Cabral 1998) meghatározásaival. Ezeket áttekintve négy főbb pont rajzolódott ki, amelyek többnyire minden definícióban visszaköszöttek:

- *Földrajzi közelség és (fizikai) környezet fontossága*: speciális környezet, ahol a földrajzi közelség a kapcsolati közelség kialakulásának előfeltételeként jelenik meg, és közvetve a modern infrastruktúrának köszönhetően tudásintenzív vállalkozások jönnek létre és települnek be.
- *Tudásteremtő intézményekkel, egyetemekkel való kapcsolat*: ők biztosítják a magasan képzett, speciális munkaerőt, a kutatások nagyobb hányadát, illetve a parkok egyik legaktívabb támogatói, kezdeményezői.
- *Tudás/technológiatranszfer ösztönzése*: összegyűjtjük az azonos vagy hasonló technológiára, tudáselemekre igényt tartó szereplőket, csökkentik a szereplők ilyen irányú keresési költségeit (technológia átadó-átvevő, munkaerő), serkentik a kétirányú technológia és tudásáramlást a szereplők között (Link 2009).
- *Új vállalkozások létrejöttének ösztönzése*: új, tudásintenzív vállalkozások számára nyújtott inkubációs tér és szolgáltatások.

A fogalmi áttekintés révén körvonalazódó ismérvek alapján megadhatóak azok a főbb funkciók, amelyet *egy park képes lehet betölteni térsége gazdasági rendszerében*. Capello és Morrison (2009) a tudományos parkok négy lehetséges funkcióját különböztette meg:

- *Technológiatranszfer funkció*: fejlett technológiák közvetítése és elterjedésük támogatása vállalkozások, szektorok és régiók között, valamint a hagyományos innovációk újszerű adaptálásának elősegítése.
- *Tudásteremtő funkció*: radikális innovációk létrehozásának ösztönzése.

---

² International Association of Science Parks, (www.iasp.ws).

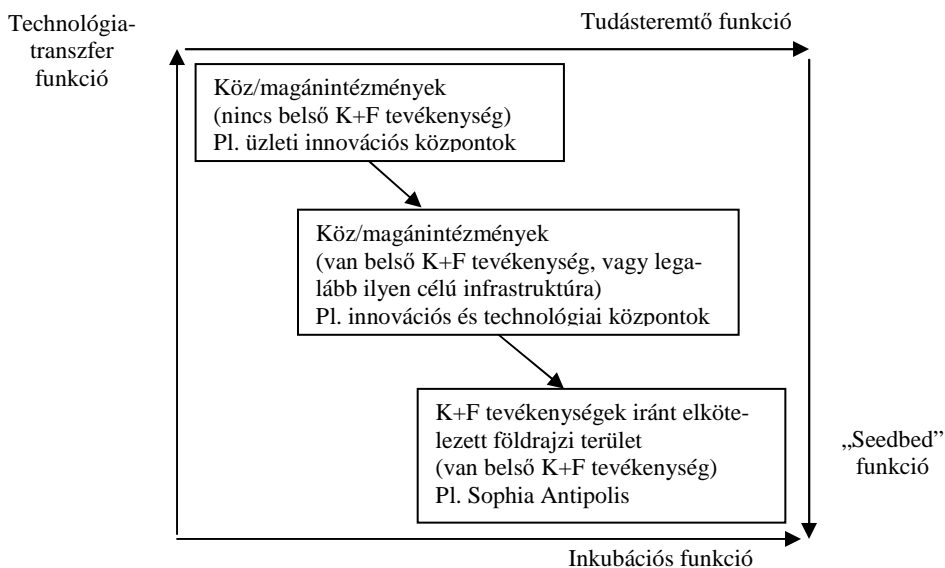
³ United Kingdom Science Parks Association, (www.ukspa.org.uk).

⁴ Association of Universities and Research Parks, (www.aurp.net).

- „Seedbed” funkció: olyan tudományos környezet biztosítása, ahol a vállalkozások a különböző tudásforrásokhoz való földrajzi közelségből élveznek előnyöket.
- Inkubációs funkció: új technológiaintenzív vállalkozások létrejöttének ösztönzése, spin-off folyamatok támogatása.

Látható, hogy egy tudományos park bár számos funkcióval bírhat, azonban *nem feltétlenül képes mindet betölteni egyszerre* (2. ábra). A szerzőpáros kiemeli, hogy a hagyományos értelemben vett tudományos parkok – adott földrajzi területen megvalósuló ingatlan beruházás, ahol vállalkozások, kutatóközpontok és egyetemek élvezik a térbeli közelségből származó előnyöket – a *technológiatranszfer* kivéve az összes többi funkciót képesek magas színvonalon betölteni (Capello–Morrison 2009). A gyenge technológiatranszfer funkciós teljesítményük mögött vélhetően a Vedovello (1997) által is feltárt azon jellegzetességek állnak, miszerint *a tudományos parkok vajmi csekély módon járulnak hozzá a formális akadémiai-ipari kapcsolatok kialakulásához*, amely Capello-ék értelmezésében a technológiatranszfer funkciónak felel meg. Míg a Vedovello (1997) által szignifikánsabb tényezőként azonosított informális és humánerőforrás kapcsolatok a többi, főként a „seedbed” funkcióba értendők bele.

2. ábra Tudományos parkok típusai és funkciói

Forrás: Saját szerkesztés Capello–Morrison (2009) alapján

A tudományos parkok és az egyetemek közötti kapcsolatok alakulásának megértéshez a parkok három generációjának az áttekintése jó segítséget nyújthat (Annerstedt 2006). A parkok első két generációja főleg külvárosi területeken alakult ki, mintegy tudatosan elszeparálva a térségüktől. A *harmadik generációs* parkok viszont már a nekik helyet adó *urbánus térségek szerves részét képezik* és céljaik sem egyetlen szűk szegmens igényei szerint alakulnak. Kezdetben ugyanis az egyetemi dominancia olyannyira befolyásolta a tudományos parkok működését, hogy *az első generációiknak célja szinte kizárólag az egyetemek gazdasági lehetőségeinek kiszélesítése volt*. Létrejövetelük mögött tulajdonképpen a kutatási eredmények gazdaságba történő erőszakos átültetése húzódott meg. Később mindez a gazdasági és innovációs folyamatok szofisztikálódásával háttérbe szorult, és a parkok harmadik generációja már a tágabb térségének integráns részét képezi és céljai is e szerint finomodtak. A kezdeti science push megközelítést, felváltotta az interaktív innovációs modell mentén történő gondolkodás, ahol már a folyamatban részt vevő szereplők oda-vissza irányuló tudás- és információáramlásán alapuló innovációs tevékenységein van a hangsúly. A harmadik generáció céljait illetően pedig a tágabb térség jólétének a növelése került a középpontba.

4. Kísérlet egy lehetséges elméleti keret felállítására

Az általános jellegű szempontrendszer felállításához egyrésztől *Goldstein és Renault* (2004) *rendszerezésére* támaszkodtam a *kutatóegyetemek lehetséges térségi hatásai* tekintetében. A választásom azért esett a kutatóegyetemekre, mert ők egyszerre képesek biztosítani a magas végzettségű szakemberek tömegét, és széles kutatási profillal rendelkeznek. Az elméleti keret másik pillérét a tudományos parkok szakirodalma nyújtotta. Itt a hagyományos értelemben vett, földrajzi közelségen alapuló ingatlan-beruházást vettem alapul, mely az áttekintett definíciók mindegyikében tetten érhető. A biztosított *funkcióik tekintetében Capello és Morrison* (2009) *kategóriáit* vettem figyelembe, a technológia transzfer funkciót marginálisan kezelve.

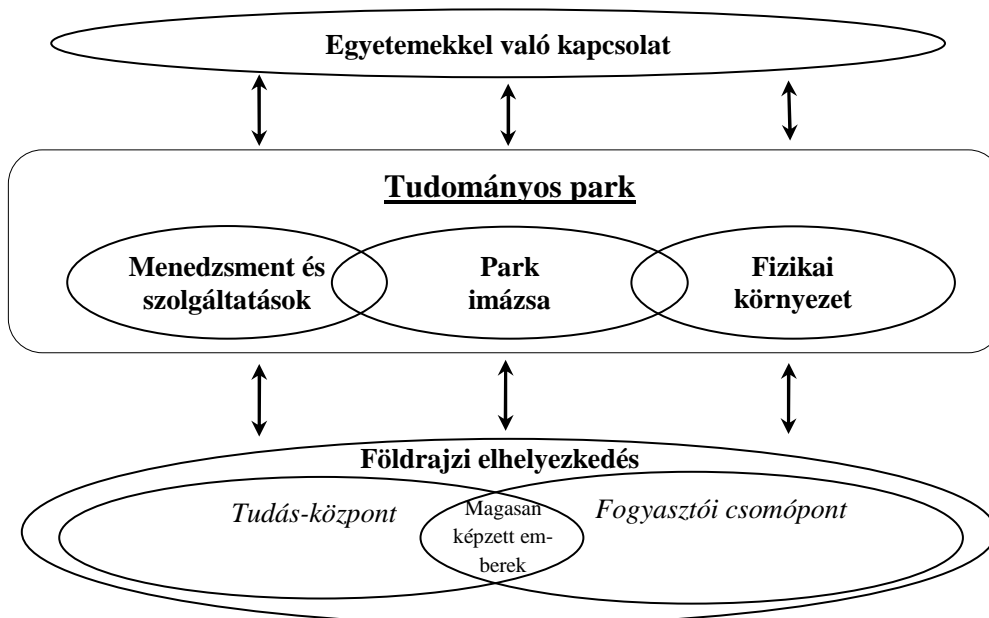
Mindezek összevetéséből az tűnik ki, hogy a tudományos parkok a kutatóegyetemek helyi gazdaságra gyakorolt hatásai közül, leginkább a *vállalati innováció serkentéséhez*, illetve az *új tudásintenzív vállalkozások létrejöttének elősegítéséhez* nyújthatnak közvetlenül segítséget. Emellett adekvát működési körülmények biztosításával és az inkubációs szolgáltatásaikkal támogathatják *tudásintenzív vállalkozások parkba települését* is. Természetesen a tudás teremtőinek és alkalmazóinak térbeli koncentrációjával, a kapcsolati közelség elemeinek megerősítésével, és speciális millió kialakításával az egyetemek egyéb hatásainak megerősítéséhez is hozzájárulnak.

rulhatnak, ám ez a hozzájárulás inkább *közvetettnek* tűnik. Ennek megfelelően három cél jelölhető ki általánosságban a tudományos parkok számára:

1. tudásintenzív vállalkozások létrejöttének elősegítése;
2. tudásintenzív vállalkozások térségbe vonzása;
3. vállalkozások innovációs aktivitásának serkentése.

A célok lehatárolását követően arra tettem kísérletet, hogy kijelöljem azokat a *főbb tényezőket, amelyek befolyásolhatják a parkok sikerességét e célok elérésében.* Ehhez a korábbi megállapítások mellett, néhány olyan tanulmány (Vedovello 1997, Cabral 1998, Bakouros et al. 2002, Bellavista–Sanz 2009, Salvador 2011, IASP 2012) eredményeit is felhasználtam, amelyek azt (is) vizsgálták, hogy melyek azok a főbb sikerességi tényezők, amelyek a park menedzserei és/vagy vállalkozásai szerint kiemelt jelentőséggel bírnak egy tudományos park fejlődésére: befolyásolják a vállalkozások létrejöttét, betelepülési szándékát és innovációs aktivitását. Az elméleti áttekintés és e tanulmányok alapján *öt szempont* rajzolódott ki, melyek hatással vannak egy park céljainak sikeres megvalósítására (3. ábra).

3. ábra A tudományos parkok sikerességének főbb tényezői

Forrás: Saját szerkesztés

a) *Egyetemekkel való kapcsolat*

Az áttekintett definíciók mindegyikében (3. fejezet) hangsúlyosan jelennek meg az egyetemekkel kialakított kapcsolatok. Az *IASP 2012*-es felmérésben a park imázsa után *ez volt a második legfontosabb tényező* a tudományos parkok fejlődésének sikerességi faktorai között, mely figyelembe véve a tudás, mint termelési tényező felértékelődését nem is meglepő. Szem előtt kell azonban azt is tartani, hogy a tudományos parkok csak eszközök az egyetemek output oldali hatásainak felerősítésében, ezáltal térségük fejlődésében. Ebből kifolyólag az egyetem jellege, fejlettsége, elkötelezettsége jelentősen determinálhatja egy park sikerességét.

b) *Földrajzi elhelyezkedés*

„*Bármely, tudományos parkok létrehozását támogató beavatkozás esetében figyelembe kell venni annak a térségnek az adottságait, amelyben a park működni fog*” (Capello–Morrison 2009, 242. o.). Tehát a park térbeli elhelyezkedése komoly befolyással lehet annak teljesítményére. Ezt a tacit tudás terjedésének lokális jellege is alátámasztja, amely a tudás teremtői körüli földrajzi koncentrációk kialakulását eredményezte (Varga 2004). Bár mint többször is kiemelésre került *pusztán a földrajzi közelség nem elegendő* az ipari és az akadémiai szféra közötti formális kapcsolatok létrejöttéhez, mégis a tudományos parkok szignifikáns szerepet képesek betölteni a tudás diffúziójában (Capello–Morrison 2009).

A földrajzi elhelyezkedés másik lényeges aspektusát az adott térség környezete, atmoszférája képezi. A tudományos parkok egyik alapkövét a magasan képzett humán tőke jelenti, melynek térségben maradása nemcsak a helyi munkalehetőségek meglététől, hanem az *inspiratív környezettől*, illetve a *kikapcsolódási, szórakozási lehetőségek elérhetőségétől*, azaz a térség fogyasztói csomópont jellegétől is függ (Penco 2013). Nem véletlen, hogy a parkok harmadik generációjának elhelyezkedése esetében már a pezsgő, kreatív városi centrumhoz közeli létezés a mérvadóbb.

c) *Fizikai környezet*

Ahogy a termelő tevékenységek esetében, úgy a magasabb hozzáadott értékű tevékenységeknél is fontos tényező a fizikai környezet fejlettsége. Amellett, hogy ez az elem a definíciókat megvizsgálva is hangsúlyosnak tűnik, az áttekintett tanulmányokban is a harmadik leggyakrabban előforduló szempont. Ez esetben már nem az alpinfrastrukturális elemek biztosítása a döntő tényező, hanem az infrastruktúra fejlettebb elemein van a hangsúly. Ahhoz hogy a tudás teremtőinek közelében a tudás alkalmazóinak földrajzi koncentrációja kialakulhasson, *szükség van fejlett infrastruktúra meglétére*, amely gyakran egy relatíve elmaradottabb térségben egyáltalán nem áll rendelkezésre a tudásteremtő központok elérhető közelségében.

d) Menedzsment és szolgáltatások

Az összes szempont közül a legmarkánsabban a menedzsment felkészültsége és a nyújtott szolgáltatások köre emelkedett ki. Ennek egyik lehetséges oka, hogy a tudományos parkok irányítása rendkívül eltérő készségek kombinációját igényli mások, hogy szereplők széles körének motivációit kell egyszerre megismerni és harmonizálni. Az elhivatott, karizmatikus menedzsment mellett a szolgáltatások széles köre is meghatározó tényező. A tudásgazdaságban *a modern üzleti szolgáltatások a lokális üzleti környezet nélkülözhetetlen részét képezik*, sőt egyre nagyobb az igény arra, hogy ezek a szolgáltatások helyben elérhetőek legyenek, jelentősen mérsékelve ezzel az igénybevételükkel felmerülő tranzakciós költségeket.

e) Park imázsa

Az öt közül a park imázsa az egyetlen faktor, amely az elméleti háttér alapján nem rajzolódott ki egyértelműen, azonban a tanulmányok áttekintése során mégis fontos tényezőnek bizonyult. Bár a park imázsa erősen összefügghet a menedzsmenttel, azonban abból kiindulva, hogy ez a tényező az újonnan alapított parkok esetében is dominánsnak tekinthető (Bakouros et al. 2002) célszerűnek ítéltém a külön történő kezelését. A vállalkozások egy része ugyanis elsősorban nem a fejlett infrastruktúra, és nem is a tudásteremtő intézmények térbeli közelsége miatt dönt a parkban való működés mellett, hanem egész egyszerűen *branding megfontolások állnak a háttérben* (pl. a Szilícium völgy informatikai vállalkozásainak egy része azért hozott létre telephelyet a térségben, mert nemzetközi viszonylatban az IT fellegvárának tekintik).

Végül ugyan nem került külön kiemelésre, viszont mindenképpen fontosnak tartom a *helyi szereplők együttműködését* is. Ugyanis egy helyi gazdaságfejlesztési beavatkozás csak annyira lehet sikeres, amennyire az érintett szereplők hajlandóak azonosulni vele és együttműködni a sikerre vitele érdekében.

5. Az elméleti keret gyakorlati alkalmazása: javaslatok Szegednek

Az általános jellegű elméleti keret megalkotását követően célszerűnek tűnt annak egy gyakorlati példán történő alkalmazása. A teszteléshez kézenfekvő példaként kínálkozott *Szeged esete*, amely egy relatíve elmaradott térség központjaként bír egy nemzetközileg *sikeresnek tűnő kutatóegyetemmel*, illetve ahol az ELI beruházásának hatására *a fejlesztési elképzelések fókuszába került egy tudományos park létesítése*. A térség további jellegzetessége, hogy hazai viszonylatban erős innovációs potenciállal bír, amely mögött a tudásteremtő alrendszer magas teljesítménye áll (Bajmócy-Lengyel 2010). Továbbá, hogy a Szegedi Tudományegyetem (SZTE) csekély mér-

tékben áll kapcsolatban a helyi vállalkozásokkal (Lengyel 2009) és a kistérség gazdasági és innovációs teljesítményét nem befolyásolja szignifikánsan az egyetem jelenléte (Bajmócy et al. 2010). Szeged esetében is elfogadva a korábban kijelölt hármas célrendszert, a következőkben a felállított logikai keret mentén kísérletet teszek néhány olyan észrevétel megfogalmazására, amelyek hozzájárulhatnak a park sikerességéhez.

a) Egyetemmel való kapcsolat

A tudományos park lehetséges *fókuszterületét* illetően kulcskérdés, hogy figyelembe vegyük az *egyetem oktatási és kutatási profilját, kiemelkedő tudományterületeit*. Az SZTE esetében négy főbb területen rajzolódik ki jelentősebb tudományos teljesítmény és kapacitás: informatikai, biológiai, kémiai és orvostudomány (Lengyel 2007). Az utóbbi három esetében a térségben megtalálhatóak egyéb kutatóintézetek is, amelyek ezt a tudásbázist tovább erősítik (Bay Zoltán Alkalmazott Kutatási Közhasznú Nonprofit Kft., MTA Szegedi Biológiai Kutatóközpont).

A hallgatók és kutatók vállalkozási tevékenységével kapcsolatban nagy problémát jelent, hogy *az SZTE-n belül nincs olyan szervezet, amely a támogatást nyújtana e téren*. Ennek pótlása kiemelt feladatnak tűnik, ugyanis ha nem jön létre olyan egység, amely az egyetemi hallgatók és kutatók vállalkozói képességeit és készségeit hivatott fejleszteni, illetve az általuk alapított vállalkozásokat támogatni, akkor a park vélhetően nem fogja betölteni deklarált célját. A kutatók vállalkozási tevékenységét illetően egyéb akadályok is felmerülhetnek, melyek közül az egyik, hogy *a tudományos előmenetelben nincsenek elismerve a vállalkozói tevékenységek*, amely csökkentheti a vállalkozási hajlandóságot.

b) Földrajzi elhelyezkedés

Szegeden a jelenlegi tervek szerint a park a város szélén, az ELI közvetlen közelében jön létre. Dilemmaként vetődhet fel azonban, hogy *nem lenne-e megfelelőbb helye valahol a belvárosban, az SZTE releváns karainak közelében*, hiszen a parkok generációinál is megfigyelhető az a tendencia, hogy a kreativitást serkentő, pezsgő környezet miatt mindinkább a város centrumához közelebb működnek.

A fejlesztés során azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy létezik már Szegeden egy hasonló, *az ELI tudományos parkkal versengő kezdeményezés a Biopolisz Park*. Egy Szeged méretű város esetében viszont, ahol feltételezhetjük, hogy inkább a lokalizációs, semmint az urbanizációs előnyök működnek nem javasolt mindkét kezdeményezés támogatása. Egyrészt megosztja a pénzügyi forrásokat, másrészt a fontos szereplők figyelmét. A javasolt az lenne, ha a Biopolisz Park projekt helyett az ELI-hez kapcsolódó elképzelés kerülne a szereplők figyelmének kizárólagos középpontjába. Végül kulcskérdés, hogy Szeged képes-e megfelelően betöl-

teni a magasan képzett munkaerő helyben maradásához elengedhetetlen fogyasztói csomópont jellegű szerepet.

c) Fizikai környezet

A fizikai környezettel szemben elvárásként fogalmazható meg, hogy a *lehető legmodernebb működési teret* kínálja a betelepülni szándékozó vállalkozások számára. A modernitás mellett a rugalmas infrastrukturális feltételek kialakítását kell még kiemelni, amely két tényező miatt bír jelentőséggel. Egyrészt a tervezett *tudományos park technológiai és iparági profilját nem lehet előre meghatározni*, ezért a létesítményeknek eltérő típusú vállalkozások igényeit kell kiszolgálnia. Másrészt a fizikai feltételeknek mindenféle méretű és életciklusú vállalkozás számára kielégítő és megfizethető körülményeket kell biztosítani. A széles vállalati célcsoport miatt célszerű a *parkon belül egy inkubátort is létrehozni*, amely az induló vállalkozások számára biztosít működési teret.

A magasan felszerelt működési környezeten kívül érdemes megfontolni más, *nem gazdasági jellegű létesítmények kialakítását is a park területén* (lakóépületek, kikapcsolódás, szórakozás egyéb terei). Közülük az egyik legfontosabb a kikapcsolódás tereinek közös biztosítása, ugyanis ez serkenetheti a szereplők közötti interakciók létrejöttét és gyakoriságuk növekedését.

d) Menedzsment és szolgáltatások

Elsőként célszerű egy a park tulajdonosi körétől elkülönült, *önálló menedzsment szervezetet felállítani*, amelyben a releváns helyi szereplők mindegyikének azonos arányú tulajdonrészesedése van. A menedzsment szervezet *élére* olyan elkötelezett és *minden szereplő által (el)ismert személyt célszerű kinevezni*, aki bármilyen fórumon képes hitelesen képviselni a parkot (Cabral 1998). A park menedzsmentje bár számos szolgáltatást biztosíthat, azonban ezek közül a legfontosabb a szereplők közötti kapcsolatok megteremtésében és interakciók serkentésében való közreműködés, a tudás diffúziója ugyanis nem várható pusztán a szereplők térbeli közelségétől.

A menedzsment rátermettségén túl biztosítani kell a szolgáltatások széles körének helybeli elérhetőségét. Célszerű egy olyan *szolgáltatói hálózatot kiépíteni*, amely képes rugalmasan alkalmazkodni a park szektorális összetételéhez, a különböző felkészültségű vállalkozások igényeihez, valamint a betelepült cégek eltérő életciklusához. Egy ilyen típusú szolgáltatói hálózat kialakításához a svédországi Linköpingben található Growlink hálózat (Hommen et al. 2006) megfelelő mintául szolgálhat.

Végül, mint minden hasonló kezdeményezésnél úgy az ELI tudományos park esetében is *szigorú belépési szűrőt* kell kidolgozni. Ennek kezdetben nem célszerű

előre definiált iparági korlátokat szabni, azonban a helyben elérhető tudáselemek jellegét mindenképpen figyelembe kell venni.

e) Park imázsa

A park imázsa tekintetében három főbb dolgot érdemes mérlegelni, melyek szorosan összekapcsolódnak a szelekciós politikával és a menedzsment feladataival is. Elsőként, hogy *a park milyen iparágakat, tudományterületeket kíván tömöríteni*. Itt mindenképpen a helyben rendelkezésre álló tudáselemekre célszerű koncentrálni, melyek javarésze az SZTE által determinált. Másodszor, hogy *specializálódni kíván néhányra, vagy iparágak relatíve széles körének biztosít működési teret*. Szeged méretéből adódóan a lokalizációs előnyök érvényesülése valószínűsíthető, amely a park specializálódását indokolja. Azonban kezdetben a helyi tudáselemekre közvetlenül építő iparágak vállalkozásainak egyikét sem érdemes kizárni. A menedzsmentnek – a térség más szereplőinek támogatásával – először egy nemzetközileg ismert nagyobb vállalkozás, vagy annak részlegének a becsábítását javasolt megvalósítania. Siker esetén pedig az e vállalkozáshoz kapcsolódó iparági fókuszot érdemes alkalmaznia a szelekciós politikában. Ugyanakkor a technológiaorientáltságot és az innovativitást mint elvárást nem szabad szem elől téveszteni

Végül *ki kell aknázni az ELI-ben, mint imázsepítő tényezőben rejlő lehetőségeket*. Az alapkutatások dominanciája és a külföldről átmenetileg és rövid időre érkező vendégkutatók magas aránya miatt vélhetően nem az ELI lesz iparági szempontból a legfőbb szervező erő, hanem arra a SZTE tudományos és munkaerő-utánpótlás bázisa sokkal nagyobb hatást gyakorol. Ugyanakkor az ELI által a térségre irányuló nemzetközi figyelem alkalmasnak tűnik arra, hogy a park imázsa e köré épüljön és a vállalkozások egy része ennek hatására települjön be.

6. Összegzés

A tanulmány célkitűzése kettős volt. Egyrészt megkíséreltem egy általános jellegű logikai keretet felállítani, amely olyan szempontokat foglal magába, melyeket célszerűnek tűnik figyelembe venni tudományos parkok létesítésekor egyetemmel rendelkező, relatíve fejletlenebb térségekben. Másrészt kísérletet tettem a felállított szempontrendszer tesztelésére Szeged példáján keresztül.

Az általános jellegű logikai keret megalkotásához *összevettem a lehetséges kutatóegyetemi gazdasági hatásokat és a tudományos parkok által betölthető funkciókat*. A szakirodalom e két szegmensének a metszete alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a tudományos parkok az egyetemek gazdasági hatásai közül elsősorban az új tudásintenzív vállalkozások létrejöttének elősegítéséhez és betelepülésének

ösztönzéséhez, valamint a vállalati innováció serkentéséhez járulhatnak hozzá. A logikai keretben *öt főbb szempontot tudtam elkülöníteni*, melyek hozzájárulhatnak e három cél megvalósulásához, és ez által az egyetemek helyi gazdaságra gyakorolt hatásainak növeléséhez: (a) egyetemekkel való kapcsolatok, (b) földrajzi elhelyezkedés, (c) fizikai környezet, (d) menedzsment és szolgáltatások, (e) park imázsa.

A második célkitűzést a logikai keret Szegedre történő adaptálásával valósítottam meg. Itt fő üzenetként az mondható el, hogy *a park fejlődéséhez szükséges kezdő impulzust megadhatja az ELI, azonban a további fejlesztések során inkább az SZTE oktatási és kutatási teljesítményére javasolt fókuszálni és a park profilját is ehhez igazítani*. A profilt illetően célszerű egy tölcészerűen szűkülő fókuszálást alkalmazni, és a végső specializációt, melyet a szelekciós politikában érvényesíteni kell, egy sikeresen becsábított nagyobb vállalkozás iparági profiljához kapcsolódóan meghatározni. Az ELI-ben rejlő lehetőségeket a kutatóközpont jellegnél tágabban kell értelmezni, és ki kell használni az általa generált nemzetközi figyelmet vállalkozások becsábításához. Meg kell azonban azt is jegyezni, hogy *a tudományos parkon jóval túlmutató fejlesztésekre is szükség van*, amelyek a tágabb térség üzleti és egyéb szolgáltatásainak javítását, illetve a magasan képzettek tömegének megtartásához szükséges inspiratív környezet megteremtését célozzák.

Felhasznált irodalom:

- Albahari, A. – Pérez-Canto, S. – Landoni, P. (2010): Science and Technology Parks impacts on tenant organisations: a review of literature. *MPRA Paper*, 41914, 1-29. o.
- Annerstedt, J. (2006): Science parks and high-tech clustering. In Bianchi, P. – Labory, S. (eds): *International Handbook on Industrial Policy*. Edward Elgar, Cheltenham–Northampton, 279-297. o.
- Armstrong, H. – Taylor, J. (2000): *Regional Economics and Policy*. Blackwell Publisher, Oxford–Malden, MA.
- Bajmócy Z. (2005): „Vállalkozó egyetem” vállalkozásfejlesztési szemszögből. In Buzás N. (szerk.): *Tudásmenedzsment és tudásalapú gazdaságfejlesztés*. JATEPress, Szeged, 312-327. o.
- Bajmócy Z. (2011): *Bevezetés a helyi gazdaságfejlesztésbe*. JATEPress, Szeged.
- Bajmócy Z. – Lengyel I. (szerk.) (2010): *Innovációs képesség, versenyképesség és jólét. A Dél-Alföldi régió innovációs képességének elemzése*. SZTE GTK, letöltés dátuma: 2013.09.21. <http://www.eco.u-szeged.hu/baross-gabor-program>.
- Bajmócy Z. – Lukovics M. – Vas Zs. (2010): A Subregional Analysis of Universities' Contribution to Economic and Innovation Performance. *Transition Studies Review*, 17, 134-150. o.
- Bakouros, Y. L. – Mardas, D. C. – Varsakelis, N. C. (2002): Science park, a high tech fantasy? An analysis of the science parks of Greece. *Technovation*, 22, 123-128. o.

- Bellavista, J. – Sanz, L. (2009): Science and technology parks: habitats of innovation: introduction to special section. *Science and Public Policy*, 36(7), 499-510. o.
- Benneworth, P. – Hospers, G. (2007): Urban competitiveness in the knowledge economy: Universities as new planning amateurs. *Progress in Planning*, 67, 105-197. o.
- Cabral, R. (1998): Refining the Cabral-Dahab Science Park Management Paradigm. *International Journal of Technology Management*, 8, 813-818. o.
- Capello, R. – Morrison, A. (2009): Science Parks and Local Knowledge Creation: A Conceptual Approach and an Empirical Analysis in Two Italian Realities. In Karlsson, C. – Andersson, A. E. – Cheshire, P. C. – Stough, R. R. (eds): *New Directions in Regional Economic Development*. Springer, Dordrecht–Heidelberg–London–New York, 221-245. o.
- Goldstein, H. A. (2009): What we know and what we don't know about the regional economic impacts of universities. In Varga A. (szerk.): *Universities, Knowledge Transfer and Regional Development*. Edward Elgar, Cheltenham–Northampton, 11-35. o.
- Goldstein, H. A. – Renault, C. S. (2004): Contributions of Universities to Regional Economic Development: A Quasi-Experimental Approach. *Regional Studies*, 38, 7, 733-746. o.
- Hommen, L. – Doloreux, D. – Larsson, E. (2006): Emergence and Growth of Mjärdevi Science Park in Linköping, Sweden. *European Planning Studies*, 14, 1331-1361. o.
- IASP (2012): *Science and technology parks throughout the world*. IASP General Survey 2012. International Association of Science Parks, letöltés dátuma: 2014.01.27. http://www.ukspa.org.uk/ContentFiles/IASP_General_survey_2012_Report_Abridged.pdf.
- Karlsson, C. – Andersson, M. (2009): The Location of Industry R&D and the Location of University R&D: How Are They Related? In Karlsson, C. – Andersson, A. E. – Cheshire, P. C. – Stough, R. R. (eds): *New Directions in Regional Economic Development*. Springer, Dordrecht–Heidelberg–London–New York, 267-290. o.
- Lengyel I. (2007): Fejlesztési pólusok, mint a tudásalapú gazdaság kapuvárosai. *Magyar Tudomány*, 6, 749-758. o.
- Lengyel I. (2009): Knowledge-based local economic development for enhancing competitiveness in lagging areas of Europe: the case of the University of Szeged. In Varga A. (szerk.): *Universities, Knowledge Transfer and Regional Development*. Edward Elgar, Cheltenham–Northampton, 321-349. o.
- Link, A. N. (2009): Research, Science, and Technology Parks: An Overview of the Academic Literature. In Wessner, C. W. (ed.): *Understanding Research, Science and Technology Parks: Global Best Practices*. The National Academies Press, Washington D.C., 127-139. o.
- Link, A. – Scott, J. T. (2006): U.S. University Research Parks. *Journal of Productivity Analysis*, 1, 43-55. o.
- Lukovics M. (2007): A tudásalapú gazdaság térségtípusainak lehetséges fejlesztési irányai Magyarországon. In Farkas B. (szerk.): *A lisszaboni folyamat és Magyarország*. JATEPress, Szeged, 137-153. o.

- Penco, L. (2013): *The Development of the Successful City in the Knowledge Economy: Toward the Dual Role of Consumer Hub and Knowledge Hub*. Journal of the Knowledge Economy, letöltés dátuma: 2014.03.26. <http://link.springer.com/article/10.1007/s13132-013-0149-4>.
- Salvador, E. (2011): Are science parks and incubators good “brand names” for spin-offs? The case study of Turin. *The Journal of Technology Transfer*, 36, 203-232. o.
- Varga A. (2004): Az egyetemi kutatások regionális gazdasági hatásai a nemzetközi szakirodalom tükrében. *Közgazdasági Szemle*, 51, 3, 259-275. o.
- Vedovello, C. (1997): Science parks and university-industry interaction: geographical proximity between the agents as a driving force. *Technovation*, 9, 491-502. o.

Tudáshálózat elemzés és klaszterfejlesztés Kecskeméten

Juhász Sándor¹

A klaszterek és a mögöttük álló lokális hálózatok régóta izgalmas vizsgálati területei a regionális gazdaságtannak. Jelen dolgozatom fő kérdése, hogy a tudáshálózatok elemzése hogyan tud hozzájárulni a klaszterek fejlesztéséhez.

A klaszterek és a lokális hálózatok regionális gazdaságfejlesztési jelentőségének áttekintése után a tudáshálózatok szerepét a Kecskeméti nagyvárosi településeggyüttes potenciális nyomdaipari klaszterének elemzésén keresztül mutatom be. A gyakorlati vizsgálatom során szerzett tapasztalataimra alapozva kívánom megítélni a tudáshálózatok elemzésének klaszterfejlesztéshez történő hozzájárulását.

A kecskeméti nyomdaipar vállalkozásai közötti ismeretáramlást, tudásátadást Elisa Giuliani módszertana alapján egy kérdőíves felmérés segítségével vizsgáltam meg. A hálózat feltérképezésem alapján főbb következtetésem, hogy a tudáshálózatok vizsgálata segít megismerni a klaszterek térségi beágyazottságát, a vállalkozások közötti kapcsolatok jellegét, a hálózati struktúrát, valamint azonosítani a legbefolyásosabb szereplőket. A tudáshálózat feltérképezés támogatja a klaszterek speciális fejlesztésének előkészítését.

Kulcsszavak: tudáshálózat klaszter lokális hálózat elemzés

1. Bevezetés

A regionális gazdaságfejlesztés kiemelt vizsgálati területei a klaszterek és a mögöttük álló térségi hálózatok. Jelen munkám középpontjában a klaszterek megismerését és fejlesztését segítő tudáshálózat feltérképezés áll, mely segítségével kívántam feltérképezni a Kecskeméti nagyvárosi településeggyüttes egy potenciális klaszterének tudásáramlását. Kutatásom fő kérdése, hogy a tudáshálózat elemzés hogyan segítheti, támogathatja a klaszterek fejlesztéséhez.

Dolgozatom első részében röviden összefoglalom a térségi gazdaságfejlesztés, a klaszterek és a tudáshálózatok jelentőségét. Ezt követően a Kecskeméti nagyvárosi településeggyüttest és annak kiemelkedő ágazatát, a nyomdaipart mutatom be. A dolgozat harmadik részében primer kutatásom módszertanát, eredményeit és a hálózat

---

¹ Juhász Sándor, PhD-hallgató, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar (Szeged).

feltérképezésem legfontosabb következtetéseit összegzem. Ez után a tudáshálózat elemzés klaszterfejlesztéshez történő hozzájárulását mutatom be. Munkám egy rövid összefoglaló, áttekintő résszel zárom.

2. Térségek gazdaságfejlesztése

A globalizáció okozta társadalmi és gazdasági változások következtében megváltozott a területi szintek korábbi szerepe, a gazdaságban előtérbe kerültek a regionális, lokális területi szintek, felkeltve a figyelmet a térségi kérdések iránt.

Az alulról szerveződő (bottom up) regionális és helyi fejlesztések középpontjába a globális gazdaságban sikeres kollaboratív stratégiák kerültek. Ezek megvalósulására akkor van esély, ha a helyi kulcsszereplők között horizontális együttműködések, konszenzus alakul ki, mely elősegítheti a térségspecifikus fejlesztési tervek kidolgozását, végrehajtását. A sikeres alulról szerveződő gazdaságfejlesztési stratégiák közül kiemelkedik a klaszteralapú helyi gazdaságfejlesztés (Lengyel 2010).

A *regionális klaszter* egy adott iparág, versenyző és kooperáló vállalatai, kapcsolódó és támogató iparágai, pénzügyi intézmények, szolgáltató és együttműködő infrastruktúrális háttér intézmények – úgy mint oktatási, szakképzési, kutatási intézmények – vállalkozói szövetségek – akár kamarák, szakmai egyesületek, klubok – innovatív kapcsolatrendszerén alapuló földrajzi koncentrációja (Porter 2000, 2003, Lengyel 2010, Rutten–Irawati 2013), mely esetében a földrajzi és az iparági koncentráció együttesen valósul meg. A regionális klaszterek decentralizált módon, döntően alulról szerveződő, bottom up stratégiákkal fejlesztethetők.

A *hálózatok* fontosságára számos tudományterület, így a regionális tudomány is felfigyelt. Több kutató is felhívta a figyelmet rá, hogy a térségek gazdaságával foglalkozó regionális gazdaságtan komoly fordulatot esett át annak tekintetében, hogy a térbeliség helyett a *kapcsolatok* ('relational turn') kerültek az érdeklődés középpontjába (Boggs–Rantisi 2003, Floysand–Jakobsen 2010, Giuliani 2007). A földrajzi közelség okán a klaszterek tagjait gyakran úgy írják le, mint lokális hálózatokba ágyazott vállalkozásokat (Giuliani 2010, Molina-Morales–Martínez-Cháfer 2013). Ezen hálózatokat alapvetően piaci-, társadalmi- és intézményi kapcsolatok alkotják, melyek egyaránt elősegítik a tudás és ismeretek áramlását a klasztereken belül. A közgazdászok érdeklődésének régóta előtérében álló *üzleti hálózatok* olyan rendszerek, melyek integrált és koordinált, üzleti és nem üzleti, vállalatokba ágyazott, azokon kívüli és azok közötti kapcsolatokról állnak (Keeble–Wilkinson 1999). Az üzleti hálózatok a hagyományos vertikális, piaci kapcsolatokon kívül magukba foglalják a formális és informális együttműködések, a munkaerőpiaci interakció-

kat, az információ közvetítést. Ezen üzleti hálózatoknak fontos szerepe van az ismeretek terjedésében és a helyi tudás túlcserélésének elősegítésében (Giuliani 2010).

Az üzleti kapcsolatok teremtette hálózatok mellett a közgazdaságtan és a regionális tudomány egy másik népszerű és egyre szélesebb körben vizsgált témája a (tanulás és a) tudás alkotta hálózatok. A *tudás* Gilbert Probst megfogalmazásában ismeretek, készségek, képességek összessége, melyeket problémák megoldására használnak fel (Lengyel 2004). A tudás – főként annak teremtése és transzfere révén – erősen kötődik a kapcsolatokhoz, a hálózatokhoz. A *tudáshálózat* úgy határozható meg, mint egy olyan hálózat, mely az innovációhoz kötődő tudás átadásán keresztül köti össze a vállalkozásokat, komplex technológiai problémák megoldásának céljával. A tudáshálózat a vállalatok közötti tudásátadáson alapul, ami informálisan megy végbe a probléma-megoldás révén, a helyi szakemberek és vállalkozók részvételével (Giuliani 2010).

Elisa Giuliani a két hálózati típust vizsgáló kutatásai alapján elmondható, hogy az üzleti hálózatok és a tudáshálózatok eltérő szerkezettel, struktúrával rendelkeznek (Giuliani 2007, 2010). Míg az üzleti hálózatok piaci-, társadalmi- és intézményi kapcsolatok együttes meglétén alapulnak, a klaszterek esetében szinte minden vállalkozás részvételével mindig jelen vannak – megteremtve az ismeretek, az információk és a tudás átadásának lehetőségét – addig a tudáshálózatok sokkal 'szelektáltabbak'. Ezen szelekció nem csupán abban jelenik meg, hogy a tudásátadás alkotta hálózatok kevésbé sűrűek, de a kapcsolódások egyenetlenül is oszlanak meg a hálózatokon belül. Míg az üzleti kapcsolatok valamilyen haszon reményében széles körre kiterjednek, addig a speciális, saját tevékenységhez kapcsolódó segítségnyújtáson alapuló együttműködések már kevesebb szereplővel kapcsolatban várhatóak. Giuliani egy másik fontos megállapítása, hogy a tudáshálózatoknak nagyobb hatása van a cégek teljesítményére, mint az üzleti hálózatoknak. A cégek közötti sűrű kapcsolatok önmagukban nem növelik a klaszter teljesítményét, a meghatározó szerepet az értékes, ismeretekben és tudásban gazdag együttműködések játsszák.

A továbbiakban szeretném bemutatni a kecskeméti nyomdaipar potenciális regionális klaszterének jellemzőit továbbá a klaszter tudáshálózatára irányuló primer kutatásomat.

3. A Kecskeméti nagyvárosi településeggyüttes nyomdaipara

Az alulról szerveződő, regionális gazdaságfejlesztés döntően a csomóponti régiókhoz kapcsolódik, melyek alapvetően a gazdasági tevékenységek térbeli sűrűsödésén alapulnak és általában egy vagy több nagyvárost, mint térbeli csomópontot és vonzáskörzetét tartalmazzák (Lengyel–Rechnitzer 2004, Lengyel 2010). Jelen munkám-

ban *potenciális csomóponti régió*knak tekintem a Központi Statisztikai Hivatal által 2003-ban meghatározott magyarországi nagyvárosi településegységeket, melyek – ellentétben a településekkel, a statisztikai kistérségekkel vagy a régiókkal – a valós üzleti, lakossági, munkaerőpiaci kapcsolatok alapján lettek kialakítva. Magyarországon 21 nagyvárosi településegységet találhatók. Ezen egységek alapvetően 18 megyeszékhely vonzáskörzetei valamint a fővárosi, a balatoni és a soproni vonzáskörzetek mentén alakultak ki.

Ezen településegységek jelentős súllyal bírnak hazánkban: a magyar lakónépesség 52%-a ezekben a térségekben él és az elmúlt évtizedben ezek a várostérségek voltak a belső migráció fő célpontjai (KSH 2012). Amellett, hogy ezen településegységek a lakosság jelentős hányadát koncentrálnak, gazdasági csomópontoknak is tekinthetők, melyek mind a vállalkozások jelenléte, mind a jövedelemek, mind a munkaerőpiac szempontjából jelentős központok. Munkám során ezen egységeket gazdaságfejlesztési szempontból kiemelten fontos, csomóponti régióknak tekintettem és kutatásom középpontjába a Kecskeméti nagyvárosi településegységet állítottam.

A *Kecskeméti nagyvárosi településegységet* az ország középpontjában elhelyezkedő, dinamikus fejlődő térség, mely személyes kötődést is jelent számomra. A térséget 9 település – Kecskemét, Felsőlajos, Lajosmizse, Ladánybene, Kerekegyháza, Ballószög, Helvécia, Városföld és Nyárlőrinc – alkotja, melyek közül 3 városi ranggal bír. A településegységet az ország középpontjában, Budapeستől körülbelül 70 kilométerre helyezkedik el. Földrajzi fekvése, infrastrukturális megközelíthetősége kiváló, jelentős mezőgazdasági, feldolgozóipari hagyományokkal rendelkezik, regionális gazdasági, oktatási és kulturális központnak tekinthető. Az utóbbi idők nagyobb beruházásai (kecskeméti Mercedes-Benz gyár létrejötte, Knorr-Bremse új üzemének létesítése) élénkítőleg hatottak a térség gazdaságára és új lehetőségeket nyitottak meg a településegységet számára.

Vizsgálatom fókuszába a Kecskeméti nagyvárosi településegységet papírtermék gyártását és nyomdai tevékenységét helyeztem, mely a térség egyik kiemelkedő feldolgozóipari ágazata. Az ágazat *földrajzi koncentrációjának* azonosítására a lokációs együtthatókat, az LQ indexeket vizsgáltam meg, melyek egy adott gazdasági tevékenység térségen belüli alul- vagy felülreprezentáltságát mutatják a nemzetgazdasághoz viszonyítva. A módszert a klaszterek alakulásához szükséges földrajzi koncentráció ágazati mérésére szokás használni (Patik 2009). Többféle LQ index is meghatározható, jelen tanulmányhoz a foglalkoztatotti LQ indexeket vizsgáltam meg. Térségi iparági koncentrációról jellemzően 1 feletti LQ értékek esetén beszélhetünk.

1. táblázat A Kecskeméti nagyvárosi településeggyüttes papírtermék gyártásának, nyomdai tevékenységének foglalkoztatotti LQ indexei

Ágazatok		LQ
17	Papír, papírtermék gyártása	3.777
17.1	Papíripari rostanyag, papír gyártása	0
17.2	Papírtermék gyártása	4.602
18	Nyomdai és egyéb sokszorosítási tevékenység	1.048
18.1	Nyomdai tevékenység	1.059
18.2	Egyéb sokszorosítás	0.393

Forrás: Saját szerkesztés KSH (2010): CégKódTár alapján

Az 1. táblázatban szereplő értékek a KSH 2010-es CégKódTár-ának segítségével kerültek kiszámításra. Az elemzésben nem szerepelnek a 0 főt foglalkoztató vállalkozások. A papírtermékek gyártása mellett a nyomdai tevékenység döntően azért került érdeklődésem középpontjába, mert – igaz a lokációs hányadosa alig haladja meg az 1-et – szorosan kapcsolódik a papírtermékek gyártásához, továbbá a Petőfi Nyomdának köszönhetően a térség egyik régóta meghatározó feldolgozóipari ágazata.

A *papír- és nyomdaipar* története Kecskeméten az 1800-as évek elejéig nyúlik vissza. Szilády Károly 1840-ben alapította meg a Petőfi Nyomdát, megalapozva ezzel a helyi nyomdaipart. Az 1900-as évek elején már több mint 20 nyomda működött a városban és környékén és a *nyomdaipar hagyományai* tovább erősödtek a térségben. A magyarországi rendszerváltást követően az '90-es években több nyomdaipari kisvállalkozás alakult és a nagy nyomdák mellett a kis- és közepes vállalkozások köre is erősödni kezdett az ágazaton belül. Jelenleg a térség nyomdaiparát a *kis- és közepes vállalkozások* határozzák meg. Ezt alátámasztja, hogy a papírtermékeket gyártó vállalkozások közül csupán 1 vállalat statisztikai létszáma haladja meg a 100 foglalkoztatottat, nyomdaipar vállalkozásainak 88%-a pedig kevesebb, mint 10 foglalkoztatottal rendelkezik (2. táblázat).

2. táblázat A papírtermék gyártás és a nyomdaipar vállalkozásainak foglalkoztatottai a Kecskeméti nagyvárosi településeggyüttesben

Foglalkoztatottak	Papír, papírtermék gyártása		Nyomdai és egyéb sokszorosítási tevékenység	
	Vállalkozások száma	%	Vállalkozások száma	%
1-9 fő	7	41	37	88
10-99 fő	9	53	5	12
100 fő felett	1	6	0	0
	17	100	42	100

Forrás: Saját szerkesztés KSH (2010): CégKódTár alapján

Az európai nyomdaipar – és ennek köszönhetően a vizsgált térség nyomdaipara is – az utóbbi évtizedekben jelentős változásokon esett át. Az Európai Unió 2007-ben átfogó tanulmányt készített a tágan értelmezett nyomdaipar helyzetéről és jövőbeli kilátásairól (EC 2007a, 2007b), melyben stratégiai szövetségek, hálózatok létrejöttét szorgalmazza a nyomdaiparban. A kapacitások közös optimalizálása mellett szükségesnek tartja az értéklánc rendszer összefogását nyomdák, nyomdai előkészítők, kiadók szövetségével. A magas hozzáadott értéket teremtő tevékenységek előtérbe helyezése mellett a nagy sorozatú, jól szállítható és raktározható nyomdai tömegtermékek kiszervezése indokolt. A kis sorozatú és sürgős igényeket kielégítő, egyedi jellegű termékek, szolgáltatások tekintetében a külföldi vállalatok hátrányban vannak a regionális, hazai piacokon. A közelség nyújtotta előnyöket kihasználva magasabb árak érhetőek el megfelelő minőségű, egyedi és gyorsan elérhető termékekkel. Az iparágat érintő változások következtében a kecskeméti térség nyomdaiparára is az egyedi, *speciális termékek előállítása* a jellemző, döntően regionális igényeket kielégítve. Kecskemét nyomdaiparának fő profilja a speciálisan nyomtatott, hajtogatott, egyedi papírtermékek, csomagolóanyagok, matricák gyártása.

A kecskeméti nyomdaipar tehát számos olyan jellegzetességgel, adottsággal bír, melyekre építve egy sikeres regionális klaszter jöhetne létre. Részben ezek felismerésének köszönhetően a 2000-es évek elején *több klaszter kezdeményezés* is történt – így 2007-ben megalapult a 3P Műanyagipari, Csomagolóstechnikai, Nyomdaipari Klaszter, majd a szintén az AIPA Kft. által koordinált Alföldi Regionális Ipar- és Gazdaságfejlesztési Klaszter, valamint a Hírös Beszállítói Klaszter. Ezen szerveződésekről elmondható, hogy tagjaik között papírtermékeket gyártó és nyomdaiparban tevékenykedő vállalkozások is vannak, azonban ezen klaszterek keretei között a *térségi nyomdaipar összefogása nem valósult meg*. A településeggyüttes ezen iparágban tevékenykedő kis- és közepes vállalkozásai kimaradtak a szerveződésekből, de a nagy múltú, térségi nyomdák sem tagjai egyik együttműködésnek sem. A térségi klaszterek döntően szerződéses kapcsolatokon alapulnak, kevésbé jellemzőek a kölcsönös bizalmon alapuló kötetlenebb együttműködések. A klaszterekből származó előnyök főként az akkreditációhoz kötött pályázatokon való részvételhez kapcsolódnak. A tagok között jelentős számban régió kívüli vállalkozások, intézmények is találhatóak. A térségi klaszterek döntően a járműgyártás köré szerveződnek, azonban a célzottan a nyomdaipart koncentrálni kívánó 3P klaszter kezdeményezése is rávilágított arra, hogy ezen iparág térségi vállalatainak összefogása is indokolt.

A kecskeméti nyomdaipari koncentráció speciális jellemzői alapján elmondható, hogy az iparág egy *potenciális regionális klasztert* alkot, amely Immarino és McCann modern klasztertipizálását követve (Immarino–McCann 2006) leginkább a *régi társadalmi hálózat* klasztertipusához áll közel. Az ilyen típusú klaszterekre jellemző – a földrajzi koncentráción és a számos kis- és középvállalkozáson túl – a ha-

gyománys iparágakból származó érett tudás, az egyedi vevői igények kielégítésének érdekében a döntően folyamatokra irányuló, kisebb innovációk, a társadalmi és történeti hálózatok jelentősége és a lokális hálózat meghatározó tudást közvetítő szerepe. A kecskeméti nyomdaipari klaszter esetében a technológiai lehetőségek ugyan alacsonyak, de a helyi vállalkozások erős specializációval válaszoltak a globális verseny kihívásaira. Ennek megfelelően a cégek tudásbázisa specializált, a legtöbb vállalkozás a nyomdaipar valamely területén – speciális nyomtatási eljárások, előkészítési eljárások, speciálisan hajtogatott papírtermékek – mélyebb szaktudással, szélesebb körű ismeretekkel rendelkezik. Az iparág körülbelül 150 éves térségi múltja, helyi hagyományai miatt a *társadalmi és történeti hálózatok jelentősége* kiemelten fontos. A régi társadalmi hálózat típusához tartozó klasztereknél a tudás, az ismeretek, az információk jellemzően *lokális hálózatokon* keresztül terjednek. A nagy térségi nyomdák, a kis- és közepes vállalkozások és a néhány főt foglalkoztató családi cégek alkotta helyi nyomdaipar kapcsolatrendszere a klaszter típusából, jellegzetességeiből fakadóan alapvetően meghatározza annak sikerességét, befolyásolja fejlesztésének lehetőségeit. A továbbiakban ezen potenciális klaszter jellemzőire, valamint a lokális tudáshálózatok jelentőségére alapozva szeretném bemutatni a kecskeméti nyomdaipari klaszterhez kapcsolódó primer kutatásomat, valamint annak eredményeit a klaszter fejlesztésének szempontjából.

4. A kecskeméti nyomdaipar tudáshálózatának feltérképezése

Jelen munkám középpontjába a kecskeméti nyomdaipar tudáshálózatának feltérképezését állítottam, mely feltérképezés segítségével szeretném jobban megismerni a klasztert és annak fejlesztési lehetőségeit. Megközelítésemben a *tudáshálózatot* azon aktorok alkotják, melyek innovációhoz kötődő tudást adnak át és fogadnak be a klaszter hálózatán belül (Giuliani 2007, Molina-Morales–Martínez-Cháfer 2013). A klaszter szereplői között fennálló kapcsolatokat a hálózat elemzés egyre szélesebb körben alkalmazott módszereivel kívánom megvizsgálni. Primer kutatásom alapja egy személyes kitöltésen alapuló *kérdőíves megkérdezés* volt, mely során minden vállalkozás egy a klaszter minden tagját tartalmazó listát kapott és az azon szereplő vállalkozásokkal fennálló kapcsolatára vonatkozóan kellett kérdéseket megválaszolni. Ez a módszer széles körben használt kapcsolati adatok gyűjtésére, hálózatok feltérképezésére (Giuliani–Bell 2005, Morrison–Rabellotti 2005, Giuliani 2007, Giuliani 2013, Molina-Morales–Martínez-Cháfer 2013). *Vizsgálatom alanyai* azon vállalkozások voltak, melyek székhelye a Kecskeméti nagyvárosi településegyüttesen belül található, a TEÁOR szerint 17-es papír, papírtermék gyártási ágazatba illetve a 18-as nyomdai és egyéb sokszorosítási tevékenység ágazatába

sorolhatóak és legalább 2 főt foglalkoztatnak (KSH (2010): CégKódTár adatai alapján). A 35 vállalkozás nevét tartalmazó kérdéseim végén nyitott válaszadási lehetőségeket hagytam a helyi érdekérvényesítő szervezetekkel, iskolákkal, szakképző intézményekkel és az egyéb, a listában nem szereplő vállalkozásokkal fennálló kapcsolatok értékelésére.

A kérdőív középpontjában két kérdés állt, mely kérdések – Elisa Giuliani tudáshálózati feltérképezéseiből átvéve – az innovációhoz kötődő tudás átadásához, a szakmai, technikai segítségnyújtáshoz, közös problémamegoldáshoz kapcsolódtak. A kérdőív fő kérdései a következők voltak:

„*Ha szakmai tanácsra vagy technikai segítségre van szüksége, mely helyi vállalatokhoz vagy szervezetekhez fordul az alábbiak közül?*”

Ezt követően a kapcsolatok kölcsönösségét, kétoldaliságát vizsgálva, egy az értelmezést és részben az ellenőrzést segítő, másik kérdés következett:

„*Mit gondol, az alábbi vállalatok, szervezetek közül melyek látták hasznát az Önök vállalatának szakmai tanácsából, támogatásából?*”

A kitöltőket arra kértem, hogy mindkét kérdés esetén a kapcsolatok jelentőségét minden egyes cégre vonatkozóan – a tartósságot és minőséget figyelembe véve – egy nullától háromig terjedő skálán értékeljék (0 – nincs, 1 – alacsony, 2 – közepes, 3 – magas).

Mindezek alapján *elemzésemben* – 72%-os kitöltési arány mellett – 30 a kecskeméti nyomaipar tudásáramlását meghatározó csomópont található, melyek a válaszadó vállalkozásokat a felmerült helyi érdekérvényesítő szervezeteket, iskolákat és szakképző intézményeket továbbá az egyéb kapcsolódó vállalkozásokat jelölik. Az ezen elemeket összekötő kapcsolatok alkalmazott módszertanomból fakadóan irányított, súlyozott kapcsolatokat jelenítenek meg. Mint azt a hálózatokkal kapcsolatos általános adatok is jól mutatják (3. táblázat), az első, segítségkéréshez kötődő kapcsolatrendszer jóval sűrűbb, összetettebb, mint a második, segítségnyújtást bemutató hálózat, mely egy ritkább, de erősebb kapcsolatrendszer. A segítségkérést és a segítségnyújtást bemutató hálózatok közötti különbségek érdekes kérdéseket vetnek fel. A nagyobb számú segítségkérés mutathatja azt, hogy a vállalkozások a számukra új technológiákkal, módszerekkel kapcsolatban nagy érdeklődést mutatnak, és több helyről igyekeznek tájékozódni. Az, hogy a segítségnyújtáson alapuló hálózat erősebb kapcsolatból áll, utalhat arra, hogy a saját szerepüket értékesebbnek ítélik meg a vállalkozások.

A *kapcsolatrendszerek ábrázolására* és a bonyolultabb hálózati mutatók kiszámítására a szabad hozzáférésű Gephi, hálózatelemző és vizualizációt segítő programot használtam. Tanulmányomban kóddal jelöltem azon vállalkozásokat, melyek nem járultak hozzá, hogy nevüket feltüntessem. A kapcsolatrendszerekről készített ábrákon (1-2. ábra) szerepel néhány olyan szervezetet is, melyek a kérdőívet nem

töltötték ki, de a válaszok alapján erősen kapcsolódnak a hálózathoz, továbbá segítik annak értelmezését.

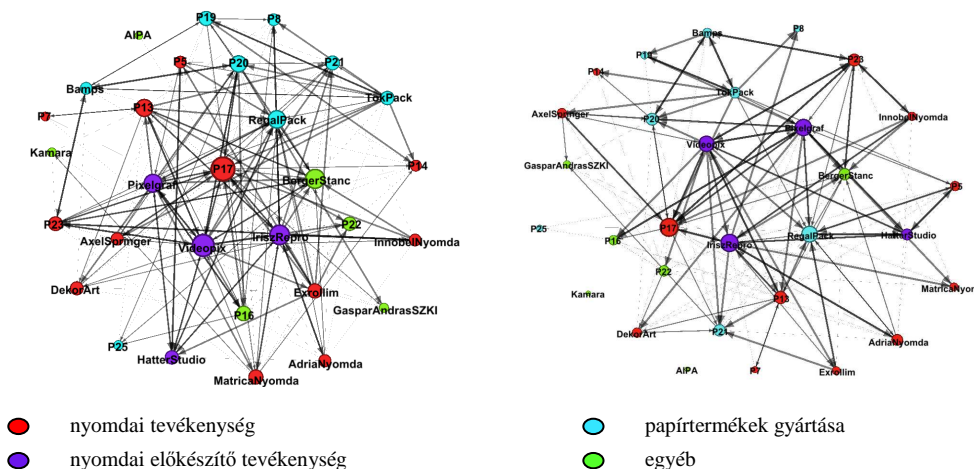
3. táblázat Vizsgált hálózatok alapvető adatai

Mutatók	1. hálózat (segítség kérése)	2. hálózat (segítség nyújtása)
Elemek száma	30	30
Kapcsolatok száma	244	159
Kapcsolatok átlagos száma	8,13	5,30
Kapcsolatok minimális száma	1	0
Kapcsolatok maximális száma	22	12
Kapcsolatok átlagos erőssége	1,89	2,14
Hálózat sűrűsége	0,29	0,19

Forrás: Saját szerkesztés

Az ábrákon látható elemek, csomópontok mérete attól függ, hogy hány kapcsolatuk van – azaz mekkora a fokszámuk. Az ábra középpontjában azok a vállalatok állnak, melyek a legtöbb kötődéssel rendelkeznek. A több kapcsolattal bíró szereplők több ismerethez, információhoz, szakmai tudáshoz jutnak hozzá, így nagyobb befolyással bírnak. Az ábrákon a négy különböző tevékenységi területet négy eltérő szín jelöli.

1-2. ábra A kecskeméti nyomdaipar tudáshálózata(i)

Forrás: Saját szerkesztés

A két hálózati ábra alapján összefoglalva elmondható, hogy a településeggyüttes nyomdaipari vállalatai között jelentős számú, tudás és ismeretek cseréjén alapuló kapcsolat áll fenn. Az iparágban tevékenykedő vállalkozások fő tevékenységi területre való tekintet nélkül egyformán integrált szerepet töltenek be a kapcsolatrendszerben. A Kamara és az AIPA szakmai segítségkérésétől eltekintve egyik hálózat esetében sem beszélhetünk izolált elemekről. Mindkét ábrán megfigyelhető továbbá, hogy van néhány kiemelkedő, központi szerepet betöltő vállalkozás. Ezen középpontban álló cégek azonosítása és a tudásáramlásban játszott szerepük feltárása érdekében szükségesnek tartom néhány összetettebb hálózati mutató vizsgálatát is.

A hálózatok elemzése során széles körben alkalmazott mutatók a *teljes fokszám* (degree), a *közelségi centralitás* (betweenness centrality) és a *közelségi centralitás* (closeness centrality) (Scott 2000, Hanneman–Riddle 2005, Morrison–Rabellotti 2005). A teljes fokszám alatt az egyes csomópontok összes – azaz mindkét irányú – kötődéseit, kapcsolatait értem. A teljes fokszám jelölheti az adott szereplő fontosságát, tekintélyét, befolyását a hálózatban. A közelségi (vagy közöztiségi) centralitási mutató attól függ, hogy az adott elem hány legrövidebb úton van rajta. A legrövidebb út a két egymással közvetlenül kapcsolatban nem álló szereplő közötti legkevesebb lépést tartalmazó út. A mutató segít kiemelni, hogy a kevés éllel rendelkező csomópontok is fontos szerepet játszhatnak a hálózatban. A közelségi centralitás – vagy más néven globális centralitás – az adott elem összes többi elemtől mért távolságára utal. Jelen munkámban a közelségi centralitást az adott csomópont összes többi csomóponttól mért átlagos távolságaként határoztam meg. A globális központi szerepnek nagy jelentősége van az ismeretekhez való hozzáférés és a hálózat befolyásolásának szempontjából. A két hálózat ezen mutatók mentén történő elemzése alapján elmondható, hogy *összesen öt olyan vállalkozás* van, mely mindkét kapcsolatrendszerben legalább egy centralitási mutatót tekintve kiemelkedő helyen áll, továbbá négy olyan vállalkozás, mely a két hálózat közül az egyikben meghatározó. A vizsgált lokális tudáshálózatban ezen vállalkozások kiemelt szerepet játszanak, a tudás és az ismeretek áramlását leginkább ők befolyásolják.

A Kecskeméti nagyvárosi településeggyüttes nyomdaiparának *tudáshálózati elemzését összefoglalva* elmondható, hogy jelentős tudásáramlásról beszélhetünk a térség ezen iparágának vállalkozásai között. A kecskeméti nyomdaipari cégeket nagyszámú, jelentős szakmai tanácsadason, technikai segítségnyújtáson alapuló kapcsolatok kötik össze. A cégek között kétirányú, erős kapcsolatok állnak fenn és egyik tevékenységi terület képviselői sem szorultak ki a hálózatból. Mind a kérdések alapján készített ábrák, mind a hálózat elemzéséhez használt mutatók alátámasztják, hogy a kapcsolatrendszert leginkább 5-10 vállalkozás koordinálja, melyek nagy befolyással vannak a tudás és az ismeretek áramlására.

4. táblázat A hálózat középpontjában álló vállalkozások fontosabb adatai

	Összes kapcsolat száma	Éves nettó árbevétel nagyságrendje (2012)	Foglalkoztatottak száma (2012)
P17	66	250 millió Ft felett	57
Videopix	57	50-100 millió Ft között	6
IriszRepro	55	10-50 millió Ft között	5
Pixelgraf	49	10-50 millió Ft között	5
RegalPack	47	10-50 millió Ft között	6

Forrás: Saját szerkesztés

A válaszadókkal történő *személyes találkozás során* számos érdekes információhoz, történethez jutottam, melyek úgy hiszem, hogy sokat segítettek a hálózat és a klaszter jobb megismerésében. A válaszadó vállalkozások a térségi iparúhoz kapcsolódó kérdőívet többségükben érdeklődéssel fogadták és a többi vállalkozáshoz fűződő kapcsolataikra vonatkozó kérdéseimre lelkesen válaszoltak. A beszélgetések alkalmával nyilvánvalóvá vált, hogy a helyi nyomdaipar szereplői többségükben jól ismerik egymást és informális, sok esetben baráti kapcsolatban állnak egymással. A kitöltések során számos vállalkozáshoz és az iparág utóbbi néhány évtizedéhez kapcsolódó történetet hallottam. Több válaszadó is másokkal közös munkatapasztalatokról, egykori tanulóvekről, a Petőfi Nyomda jelentőségéről mesélt. Ezen történetek megerősítették bennem, hogy valóban van a térségi vállalkozások között tudásáramlás és nagyon *erős informális kötődésekről* beszélhetünk. Ezen informális kapcsolatok alátámasztották azt, hogy a térségi iparági koncentrációt valóban a régi társadalmi hálózatokra jellemző társadalmi és történelmi kapcsolatrendszerek szabályozzák. A személyes beszélgetések alkalmával kiderült továbbá, hogy több cég is a Petőfi Nyomdából kiváló szakemberek ott megszerzett szaktudására alapuló spin-off vállalkozásként jött létre. Az évszázados hagyományokkal rendelkező nyomda esetében ugyan jelentős tudásbázisról beszélhetünk, azonban érdekes, hogy az általam feltérképezett hálózatban nem szerepel a meghatározó, központi szereplők között. A bemutatott hálózatban a tudásáramlást leginkább befolyásoló szereplők többségükben olyan kis- és közepes vállalkozások, melyek a '90-es évek elején alapultak és az egykori *Petőfi Nyomda spin-off vállalkozásaiként* jöttek létre.

Szintén tanulságos tapasztalat volt, hogy hogyan vélekednek a helyi vállalkozások az *egyéb kapcsolódó intézményekről* – úgy mint helyi szakképző intézmények, iskolák, kamarák, egyéb érdekérvényesítő szervezetek. A válaszadók közül sokan részt vesznek a nyomdaiparhoz kapcsolódó helyi képzésekben gyakorlati helyek biztosításával. Az oktatási intézményekkel való kapcsolatukat nagyon egyoldalúnak írták le és nehezményezték, hogy kevés beleszólásuk van a képzésekbe. Mint ahogy a hálózatokról készített ábrákon is látható, a vállalkozások nem tulajdonítottak különösebb szerepet a kamaráknak a helyi nyomdaiparhoz kapcsolódóan, de érdekes ta-

pasztlalat volt, hogy hogyan vélekedtek a térségi cégek a helyi klaszterkezdeményezésekről. A vállalkozások többsége meglehetősen kritikusan tekintett a klaszterekre, de nem azok helyi létjogosultságát vitatták, hanem a korábbi próbálkozásokat. Sokan elismerték, hogy valóban van egy erős kapcsolati háló, melyre a klaszter építhet, de a gyakorlatban nem az informálisan kapcsolódó vállalkozások tudatos összefogása, hanem az egyéni érdekek képviselője volt a jellemző.

A lokális hálózat részletes vizsgálata számos olyan eredményt, tapasztalatot hozott, ami a továbbiakban hasznos lehet a kecskeméti nyomdaipari klaszter fejlesztése, lehetőségeinek vizsgálata szempontjából. A következőekben szeretném összefoglalni, hogy vizsgálatom hogyan járulhat hozzá a klaszter fejlesztéséhez.

5. Tudáshálózat elemzés és klaszterfejlesztés

A társadalmi hálózatok elemzése a közgazdaságtudományok és a regionális tudomány számára is egy viszonylag új, de számos lehetőséget megnyitó eszköz (Ter Wal–Boschma 2009). A kecskeméti nyomdaipar tudáshálózatának elemzése révén rengeteg hasznos információhoz, tapasztalathoz jutottam az iparág térségi szerkezetét, a helyi vállalkozásokat illetően. A vizsgálat eredményeképpen bebizonyosodott, hogy a térség nyomdaipari vállalkozásait valóban egy erős, lokális hálózat köti össze, mely alapját informális kapcsolatok, az innovációhoz kötődő szakmai tudás átadása, a közös technológiai problémamegoldás adják. A hálózat sűrűsége, a szoros kapcsolatok, a széles körű részvétel mind egy sikeres regionális klaszter lehetőségét erősítik meg.

A tudásáramlás elemzése segített megismerni a térségi nyomdaipar vállalkozásai alkotta hálózat struktúráját. A klaszter fejlesztésének szempontjából fontosnak tartom, hogy sikerült azonosítani azon vállalkozásokat, melyek – a szakmai tudás áramlásának, terjedésének tekintetében – központi szerepet töltenek be a térségi nyomdaiparban. Az iparág összefogásához és egy klaszter szerveződéséhez véleményem szerint elengedhetetlen ezen vállalkozások aktív, meghatározó szerepvállalása. Ahhoz, hogy a helyi vállalkozások klaszterként működve ki tudják használni az összefogás előnyeit a hálózatot befolyásoló, az azt összetartó, kontrolláló vállalkozások támogatása, részvétele mindenképpen szükséges.

A helyi tudáshálózat vizsgálata több okát is megvilágította annak, hogy az eddigi térségi klaszterek miért nem tudták sikeresen összefogni a nyomdaipart, mint kiemelkedő helyi ágazatot. A térség eddigi klasztereihez (3P, AIPA Alföldi Regionális Ipar- és Gazdaságfejlesztési Klaszter, Hírös Beszállítói Klaszter) kapcsolódóan elmondható, hogy a helyi nyomdaipari koncentrációra, az erős lokális hálózatra nem építenek. Ezen klasztereknek sem a nagyobb térségi nyomdák, sem a hálózat vizsgálá-

lata alapján láthatóan fontos szerepet betöltő helyi kisvállalkozások nem tagjai. A nagyobb vállalkozások jobb érdekérvényesítő képessége miatt a helyi hálózat meghatározó tagjai kiszorultak a klaszterekből. Az összefogások magját nem a tudáshálózat elemzés alapján középpontban álló vállalkozások adják.

Vizsgálatom során *személyes tapasztalatom* az volt, hogy a válaszadó vállalkozások tisztában vannak a térségi iparági koncentráció, az erős helyi hálózat adta lehetőségekkel, azonban a klaszterekkel kapcsolatos negatív tapasztalataik miatt az ilyen formában megvalósuló együttműködésekben nem kívánnak részt venni. Mindezek alapján azt gondolom, hogy a térségi vállalkozásoknak egy sokkal kötetlenebb, kevésbé formális, önszerveződő szövetségére, összefogására lenne szükség, ami megteremtené a klaszterekhez kötődő előnyök kihasználásának lehetőségét. Véleményem szerint ennek sikere nagyban függ attól, hogy a feltérképezett hálózat középpontjában álló vállalkozások hogyan viszonyulnak egy ilyen összefogáshoz, felvállalják-e a vezető, koordináló szerepeket.

Tapasztalataim és vizsgálatom eredményei alapján úgy látom, hogy egy *kecskeméti nyomdaipari klaszter sikeréhez* konszenzusra lenne szükség elsősorban a tudáshálózat középpontjában álló vállalkozások között a klaszter jövőképét, vízióját, lehetőségeit illetően, majd az ő összefogásuknak köszönhetően lehetne bevonni a térség további nyomdaipari vállalatait. A konszenzus megteremtése érdekében szükségesnek tartom a külső segítséget a hálózatban meghatározó vállalkozások párbeszédéhez, a lehetőségek megvitatásához. Mint vizsgálatom is megmutatta, az innovációhoz kötődő tudás áramlásában a helyi kis- és közepes vállalkozások a meghatározóak, így a klaszter szervezésében a központi szerepeket nekik kellene betölteni, szemben a multinacionális vállalatokkal és az érdekérvényesítő szervezetekkel. Az EU ajánlásának megfelelően a globális versenyben való sikeres helytálláshoz az értéklánc rendszer összefogása mindenképpen szükség, így nem szabad, hogy bármelyik tevékenységi terület is perifériára szoruljon. Személyes meglátásom alapján, hosszú távon egy a klasztert segítő, külső szolgáltató központ létrejötte lenne kívánatos, de ezt megelőzően mindenképpen szükségesnek tartom, hogy egy önszerveződő, közös megállapodáson alapuló, helyi kis- és közepes vállalkozásokra alapozó összefogás mindenki számára elismerésre méltó, sikeres projekteket tudjon felmutatni.

6. Összegzés

Jelen munkám célja a tudáshálózat elemzés, mint módszer klaszterfejlesztéshez való hozzájárulásának vizsgálata volt. Kutatási kérdésem arra irányult, hogy a tudáshálózatok vizsgálata hogyan segítheti a klaszterek fejlesztését.

A klaszterek, a lokális hálózatok és a tudáshálózatok regionális gazdaságfejlesztési jelentőségének áttekintése után a Kecskeméti nagyvárosi településeggyüttes, mint potenciális csomóponti régió egy lehetséges nyomdaipari klaszterének tudáshálózati elemzését mutattam be. Tudáshálózat feltérképezésem eredményeként elmondható, hogy a térségi nyomdaipari vállalkozások között jelentős tudásáramlásról beszélhetünk, amit a nagyszámú, erős kapcsolatok támasztanak alá. A hálózatok struktúráját illetően megállapítható, hogy a kapcsolatrendszer középpontjában körülbelül öt vállalkozás áll, melyek a legnagyobb befolyással vannak az ismeretek és a tudás áramlására. Az erős informális, baráti kapcsolatok, a szakmai segítségnyújtáson alapuló együttműködések megerősítették, hogy a kecskeméti nyomdaipar esetében valóban érdemes egy regionális klaszterben gondolkodni. Azt, hogy a vállalati méret és a tudáshálózatban elfoglalt hely között nincsen összefüggés, alátámasztotta, hogy a hálózat középpontjában álló cégek kis- és közepes vállalkozások, melyek a nagy múltú Petőfi Nyomda spin-off vállalkozásaiként jöttek létre. A klaszter létrejöttének, fejlesztésének szempontjából kiemelten fontosnak tartom ezen központi szereplők szerepvállalását, konszenzuson alapuló együttműködését.

Összességében elmondható, hogy a tudáshálózat feltérképezés egy olyan kvalitatív elemzési módszer, melynek segítségével kvantitatív módszereinket kiegészíthetjük, segítve a klaszterek háttérét nyújtó hálózatok struktúrájának megértését, a regionális beágyazottság megismerését, a központi szereplők azonosítását és előkészíthetjük a speciális fejlesztési terveket.

Felhasznált irodalom:

- Boggs, J. S. – Rantisi, N. M. (2003): The 'regional turn' in economic geography. *Journal of Economic Geography*, 3, 109-116. o.
- EC (2007a): *Competitiveness of the European Graphic Industry. Prospects for the EU printing sector to respond to its structural and technological challenges*. European Commission, Luxembourg.
- EC (2007b): *Mid-term review of industrial policy. A contribution to the EU's Growth and Jobs Strategy*. COM(2007)374. European Commission, Luxembourg.
- Floysand, A. – Jakobsen, S-E. (2010): The complexity of innovation: A relational turn. *Progress in Human Geography*, 3, 328-344. o.
- Giuliani, E. (2007): The selective nature of knowledge networks in clusters: evidence from the wine industry. *Journal of Economic Geography*, 7, 139-168. o.
- Giuliani, E. (2010): Clusters, networks and economic development: an evolutionary economics perspective. In Boschma R. – Martin R. (eds): *The Handbook of Evolutionary Economic Geography*. Edward Elgar, Cheltenham–Northampton, 261-279. o.
- Giuliani, E. (2013): Network dynamics in regional clusters: Evidence from Chile. *Research Policy*, 42, 1406-1419. o.

- Giuliani, E. – Bell, M. (2005): The micro-determinants of meso-level learning and innovation: evidence from a Chilean wine cluster. *Research Policy*, 34, 47-68. o.
- Hanneman, R. A. – Riddle, M. (2005): *Introduction to social network methods*. Riverside: University of California, Riverside.
- Iammarino, S. – McCann, P. (2006): The structure and evolution of industrial clusters: Transations, technology and knowledge spillovers. *Research Policy*, 35, 1018-1036. o.
- Keeble, D. – Wilkinson, F. (1999): Collective Learning and Knowledge Development in the Evolution of Regional Clusters of High Technology SMEs in Europe. *Regional Studies*, 33, 4, 295-303. o.
- KSH (2010): *CégKódTár*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH (2012): *Területi statisztikai évkönyv 2011*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Lengyel B. (2004): A tudásteremtés lokalitása: hallgatólagos tudás és helyi tudástranszfer. *Tér és Társadalom*, 18, 51-71. o.
- Lengyel I. – Rechnitzer J. (2004): *Regionális gazdaságtan*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- Lengyel I. (2010): *Regionális gazdaságfejlesztés*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Molina-Morales, F. X. – Martínez-Cháfer, L. (2013): Structure patterns in cluster knowledge networks: the case of the Spanish ceramic tile cluster. *Global Business Perspectives*, 1, 144-163. o.
- Morrison, A. – Rabellotti, R. (2005): Knowledge and information networks: evidence from an Italian wine local system. *CESPRI Working Papers*, Università Commerciale “Luigi Bocconi”, Milano.
- Patik R. (2009): ”Analyse this” – Cluster-mapping in Szeged and Csongrád County. In Bajmócy Z. – Lengyel I. (eds): *Regional Competitiveness, Innovation and Environment*. JATEPress, Szeged, 54-71. o.
- Porter, M. E. (2000): Location, Competition and Economic Development: Local Clusters in a Global Economy. *Economic Development Quarterly*, 1, 15-34. o.
- Porter, M. E. (2003): The Economic Performance of Regions. *Regional Studies*, 6-7, 549-578. o.
- Rutten, R. – Irawati, D. (2013): Clusters, Learning and Regional Development: Theory and Cases. In Ferreira, J. J. M. – Raposo, M. – Rutten, R. – Varga A. (eds): *Cooperation, Clusters and Knowledge Transfer*. Springer, Heidelberg.
- Scott, J. (2000): *Social Network Analysis: A Handbook*. Sage Publications, London.
- Ter Wal, A. L. J. – Boschma, R. A. (2009): Applying social network analysis in economic geography: framing some key analytic issues. *Annals of Regional Science*, 3, 739-756. o.

Vállalkozások és innovációs közreműködő szervezetek együttműködései a Közép-Dunántúlon

Gajzágó Éva¹ – Dőry Tibor²

Köszönhetően a kutatás-fejlesztés hangsúlyosabbá válásának az egyes nemzeti és nemzetközi politikákban a vállalkozások és az innovációs folyamatban résztvevő, közvetítő szervezetek kapcsolatrendszerének vizsgálata egyre nagyobb jelentőséggel bír. Ebben a cikkben egy Közép-Dunántúli kutatás alapján próbáljuk meg bemutatni az innovációs folyamatban közvetítői szerepet betöltő szervezetek és a Közép-Dunántúli Régióban működő kis- és középvállalkozások kapcsolatrendszerét, kooperációját. Az együttműködések részleteinek feltárásával körvonalazódott az, hogy egyfajta szakadék alakult ki a cégek és a felsőoktatási intézmények között. Ezt a szakadékot a közvetítő szervezetek kell áthidalniuk a partnerségek erősítésével, a személyes – informális – csatornák, kapcsolatok fejlesztésével. Tevékenységeiket, szolgáltatásaikat úgy kell alakítaniuk, hogy tényleges közvetítői szerepet töltsenek be az ipar és a felsőoktatás között, az innovációs folyamatban.

Kulcsszavak: innováció, vállalkozás, együttműködés, Közép-Dunántúli Régió

1. Bevezetés

A külföldi szakirodalomban számos forrás foglalkozik a nemzeti innovációs rendszerekkel (NIS), valamint azok nemzeti gazdaságban betöltött szerepével.

Filippetti és Archibugia cikkükben (Filippetti–Archibugia 2011) összefoglalják a nemzeti innovációs rendszerrel kapcsolatos korábbi kutatásokat: Castellacci 2008, Fagerberg–Srholec 2008, North 1990, 2005, Fagerberg 1994, Landes 1998, Mokyr 2002, Lundvall 1992, Nelson 1993, Freeman 1995. Írásukban a NIS jellegzetességeit, valamint a rendszerben résztvevők viselkedését taglalják. Kifejtik, hogy a vállalkozások innovációs tevékenységét egy országban jelentősen befolyásolják azok a rendszerek, amelyek hatással vannak például az innovációs együttműködésekre, a szabadalmaztatásra, a pénzügyi folyamatokra vagy a felsőoktatásra. Ha eze-

---

¹ Gajzágó Éva, tanársegéd, Edutus Főiskola Gazdasági és Menedzsment Tanszék (Budapest).

² Dőry Tibor, PhD, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar Regionális-Tudományi és Közpolitikai Tanszék (Győr).

ket a folyamatokat összevetjük a közvetítői folyamatokkal, akkor látható, hogy az innovációs közvetítő szervezetek szolgáltatásai szorosan kapcsolódnak ezen rendszerekhez.

Guana és Chen (2012) a NIS-ben résztvevő szervezetek együttműködésére helyezi a hangsúlyt. Az innovációs politikának hangsúlyosan kell kezelnie az innovációs folyamatban résztvevő intézmények együttműködéseit, valamint az innovatív környezeti feltételek megteremtését.

Flanagana et al. (2011) cikkében arra világít rá, hogy az innovációs potenciált nemzeti szinten olyan innovációs politikai elemekkel támogathatják, amelyek összetett, több elemet is tartalmazó eszközöket, megvalósítási lehetőségeket tartalmaznak. Az egyes nemzetgazdaságok fejlődésének egyik kulcseleme a gazdasági ágazatok, szervezetek innovációs potenciáljának fejlesztése, amelyet a kormányok az innovációs rendszerek kiépítésével és fejlesztésével támogathatnak.

Az innováció fontosságát regionális szinten is hangsúlyozzák. A regionális innovációs rendszer fejlesztése egy régióban számos előnnyel járhat. Hewitt-Dundasa és Roperb (2011) utalnak arra, hogy az innováció regionális szintű vizsgálatával a szakértők bizonyították, az innovációba való befektetés szoros kapcsolatban áll az egyes régiók versenyképességének növekedésével.

Freeman (1987) a nemzeti innovációs rendszert a köz-és magánszektor intézményeinek hálózataként definiálja, amelyben alapvető fontosságú a rendszerben résztvevők együttműködése. A felsőoktatás és a vállalkezői szféra kooperációja nélkül nem alakulhatnak ki a hálózatok, így az innovációs rendszer működése is kérdésessé válik.

A felsőoktatási és ipari kapcsolatokat az elmúlt három évtizedben számos kutató vizsgálta, köszönhetően a kutatás-fejlesztés hangsúlyosabbá válásának az egyes nemzeti és nemzetközi politikákban (az 1970-es évektől). A kutatások (például Rosenberg–Nelson 1994, Varga 2000) az együttműködések formájára, a tudásáramlás csatornáira is kiterjedtek. Gulbrandsen et al. (2011) cikkében szintén az egyetemek és az ipar kapcsolatát vizsgálja, és új bepillantást ad a természettudományok területén kutatók ipari kapcsolataira vonatkozóan. Kifejti, hogy a technológia-transzfer (TTI) irodáknak kiemelt szerepük van a kapcsolatok erősítésében, mivel közvetlenül támogatják az egyes kutatókat az együttműködések kialakításában, növelik az erre vonatkozó hajlandóságukat. Van Looy et al. (2011) pedig az együttműködésekben az egyetemek részvételének hangsúlyosabbá válására, a felsőoktatási intézmények aktívabb bevonására hívja fel a figyelmet.

Okamuroa et al. (2011) szerint a felsőoktatás és ipar kapcsolatát vizsgáló kutatások többsége a nagyvállalatokra koncentrál, és csak kevés kutatásban vizsgálják a KKV-k innovációs folyamatba való bekapcsolódását, együttműködéseit. Az európai KKV-k és felsőoktatási intézmények együttműködéséről Fontana et al. (2006) ír,

Muscio (2007) pedig a KKV-k abszorpciós képességeiről végzett kutatást a vállalkozások technológiai és tudástranszfer központokkal, egyetemekkel folytatott együttműködéseit vizsgálva.

A közvetítő szervezetek, illetve a felsőoktatási intézmények innovációval kapcsolatos tevékenységét Howlet (2011) is tárgyalja.

A közvetítő szervezetek olyan tevékenységet végeznek, amelynek központjában az együttműködés, a bizalmon alapuló kapcsolatok kiépítése, és ezen keresztül a tudásteremtők és a tudás-felhasználók, azaz a kutatók és a vállalkozások összekapcsolása áll. Von Stamm (2003) nyolc olyan tényezőt, feladatkört mutat be, amelyek a szervezetek tevékenységét, illetve az innovációs folyamatot befolyásolják: időkeret, technológia, képességek, tudás, anyagi erőforrások, résztvevők, folyamatok, kulturális szempontok, fogyasztók és piacok. Az közvetítő szervezetek működésének alapját ez a nyolc tényező adja, illetve az egyes projektekben ezek a szempontok dominálnak.

Lokshina és szerzőtársai (2011) szerint együttműködéseket befolyásolja a kutatási terület, a kutatás költsége, a kutatásban résztvevők kockázatmegosztása, vagy a partnerek személyes tulajdonságai. Rost (2011) cikkében ez utóbbit emeli ki, és kifejti, hogy az innováció-menedzsment, valamint a tudásteremtés folyamataiban kiemelkedő szerepe van a személyes hálózatoknak, szakmai kapcsolatrendszereknek. Ezek a hálózatok ugyanis nagymértékben befolyásolják nemcsak a kutatásban résztvevő személyek körét, hanem a megszerezhető tudást és forrásokat is.

A nemzeti és regionális innovációs rendszereket, valamint az egyes régiók innovációs fejlettségét *Magyarországon* is számos kutató vizsgálta. Csizmadia, Grosz és Szépvölgyi több cikkében (Csizmadia–Grosz 2002, 2008, 2011, Grosz et al. 2004) is találunk adatokat a régió innovációs potenciáljával, illetve a vállalkozások innovációs együttműködésével kapcsolatban. A szerzők 2004-ben megjelent cikkükben részletesen elemzik a Közép-Dunántúli Régió K+F+I szolgáltatásokat nyújtó intézményrendszerét; a felsőoktatási intézményeket, a kutatóintézeteket, a vállalati szféra kutatóhelyeit, illetve a speciális, innovációs és fejlesztési szolgáltatásokat nyújtó szervezeteket (ipari parkokat, klasztereket). A cikk emellett kiemeli a régió innovációs sajátosságait is, amely sajátosságok a jelen cikkben leírt kutatást is meg alapozzák.

Dőry (1998) régióként elemzi a kutatás-fejlesztéssel foglalkozó szervezetek számának alakulását. Felhívja a figyelmet arra, hogy a régió „ipari körzeteinek”, illetve gazdaságának fejlődéséhez elengedhetetlen a vállalkozások együttműködésének erősítése. A vállalkozói kapcsolatoknak pedig jelentős szerepük van a technológia transzferben és az innovációban is. Dőry röviden elemzi a vállalkozások és az iparkamarák kapcsolatát is, amely kedvezőtlen képet mutat.

Lengyel és Leydesdorff (2008) kutatásukban a hazai innovációs rendszerek szinergiáinak térbeliségét vizsgálta. Cikkükben megyei szinten elemzik a tudásalapú gazdaság szerveződési szintjeit, a vállalkozások földrajzi, technológiai és szervezeti dimenzióit alapul véve. Hangsúlyozzák, hogy egy régióban az innovációs potenciál erősítéséhez az innovációs folyamatban résztvevő három – a tudást teremtő, felhasználó és közvetítő – szervezettípus hatékony együttműködésére van szükség.

Szépvolgyi (2006) a közép-dunántúli tudáshálózatokról ír, és elemzi a tudás termelésének, közvetítésének, illetve felhasználásának sajátosságait. A cikkben részletesen kifejti az egyetemek, gazdasági szervezetek, valamint a kormányzati szervek közötti együttműködésen alapuló Triple Helix modellt (Etkowitz–Leydesdorff 1997), amely az ebben a cikkben bemutatott kutatás szempontjából is kiemelkedő jelentőséggel bír. Szépvolgyi cikkében elemzi a három szektor együttműködésének motivációit, amely az innovációs együttműködésekkel kapcsolatban is iránymutatást ad. Hangsúlyozza a vállalkozási és az állami intézményi szféra motivációinak különbözőségét is. A kutatásból például kiderült, hogy a K+F szervezetek közel 50%-a a saját szakmai fejlődését tartja szem előtt az együttműködések során, míg a vállalkozások többsége a gazdasági profitra koncentrál.

Más régiókban is készültek hasonló, a vállalkozások innovációs teljesítményét felmérő kutatások, tanulmányok. Inzelt és Szerb (2013) a Baranya megyei kutatásuk során vizsgálták a vállalkozások innovációs együttműködéseit. A kutatás fontos tapasztalata – amely a jelen cikkben leírt kutatás eredményeit is alátámasztja –, hogy a technológiát nagyobb mértékben igénylő ágazatokban a cégek kooperációja kevésbé jellemző.

Lux (2013) közelmúltban megjelent cikkében három hazai nagyváros innovációs folyamatban résztvevő szervezeteinek együttműködéseit tárja fel. Lux kiemeli, hogy az innovációs fejlesztésekben, így az innovatív gazdaságfejlesztésben is nagy szerepe van az innovációt támogató intézményi környezetnek. A kutatásban megvizsgált vállalkozásokkal készített interjúról írva kifejti, hogy a gazdasági szférában jelentős igény van az innovációs folyamat fejlesztésére, az együttműködések hatékonyságának fokozására.

Ebben a cikkben egy Közép-Dunántúli kutatás alapján arra keressük a választ, hogy az innovációs folyamatban résztvevő, közvetítői szerepet betöltő szervezetek és a Közép-Dunántúli Régióban működő kis- és középvállalkozások milyen kapcsolatokban vannak egymással, illetve milyen – segítő és akadályozó – tényezők befolyásolják kapcsolataikat. Az együttműködések részleteinek feltárásával pedig megpróbálunk iránymutatást adni arra vonatkozóan, hogy a közvetítők és a vállalkozások kapcsolatrendszerének hiányosságai milyen okokra vezethetőek vissza.

2. A kutatás alapadatai

2012-ben az MTA RKK NYUTI székesfehérvári csoportja egy kiterjedt kutatást³ végzett a Közép-Dunántúli Régióban tevékenykedő vállalkozások körében. A kutatás fő célja a vállalkozások együttműködéseinek, kapcsolatrendszerének felmérése volt. Az együttműködő partnerek körébe az innovációs közvetítő szervezetek csoportja is beletartozott. A felmérésben 300, a régióban működő vállalkozás együttműködéseit mérték fel, kérdőív, illetve mélyinterjúk segítségével. A kérdőíves adatfelvétel a vállalati kapcsolatok meghatározó tényezőire (pl. ágazatok szerinti eltérések, a vállalkozások mérete, tulajdonosi struktúrája szerinti eltérések), tartalmára (pl. technológia transzfer, technológia megosztás, kutatás-fejlesztési együttműködés), résztvevőire (az innovációs rendszer szereplői) és irányaira (egyirányú, függő kapcsolatok vagy hálózatos együttműködések), valamint az ehhez kapcsolódó szolgáltatási igényekre vonatkozóan tartalmazott kérdéseket. A strukturált mélyinterjúkat (összesen 30 db) az innovációs rendszer szereplőivel folytatták le, a vállalkozásokkal kialakított kapcsolataikra (meghatározó tényezők, a kapcsolatok tartalma, iránya) fókuszálva.

Az MTA RKK NYUTI kutatását emellett kiegészítjük saját, az innovációs közvetítő szervezetek körében végzett kutatásunk eredményeivel is. Kutatásunk fókuszában az innovációs közvetítő szervezetek kibővített csoportja állt, a kifejezetten tudástranszferrel foglalkozó szervezetek körét kiegészítettük a vállalkozások innovációs tevékenységét segítő iparkamarákkal, fejlesztési ügynökségekkel, vállalkozásfejlesztési szervezetekkel, valamint a Magyar Innovációs Szövetség szervezeteivel. Összességében a kérdőíves vizsgálatban országos szinten 129 szervezet vett részt.

3. Kutatási kérdések, hipotézisek

Hipotézisünk szerint a közvetítő szervezetek és vállalkozások közötti együttműködések a Közép-Dunántúli Régióban nem elég hatékonyak, ad hoc jellegűek. A korábbi felmérésekben (Grosz et al. 2004, Dóry 1998) szereplő eredmény, miszerint a régió gazdasági és K+F intézményi szférája közötti kapcsolat nem hatékony, az ebben a cikkben közölt kutatási eredményeket is alátámasztja.

---

³ Baross Gábor Projekt (REG_KD_09-3-2009-0004) keretében „Együttműködés alapú vállalkozói innováció-támogatás” címmel (<http://www.nih.gov.hu/palyazatok-eredmenyek/baross-gabor-program/baross-gabor-program-100222-3>).

A régiós szintű kutatás eredményei közül azokat emeltük ki, amelyek az innovációt segítő és akadályozó tényezőkre, valamint a vállalkozások és az innovációs közvetítő szervezetek együttműködéseire vonatkoznak.

4. A kutatás eredményei

4.1. Az innovációt akadályozó és segítő tényezők

A Közép-Dunántúli Régióban elvégzett kutatás felmérte, hogy a válaszadó vállalkozások innovációs teljesítményét, illetve innovációs tevékenységeit milyen tényezők akadályozzák és segítik.

Az akadályozó tényezők közül a legfontosabbnak a forráshiány tekinthető, hiszen ez a válaszadók csak 20%-ánál nem jelentett problémát. Közel ugyanennyien (18,7%) válaszolták azt, hogy ez kiemelkedően nagy gondot jelent az innováció során.

A kutatás során felmérték, hogy az innováció magas költsége az innováció megvalósításában mennyire jelentett a vállalkozások számára akadályt. A válaszadó vállalkozások közel 40%-ánál gondot jelent az innováció magas költsége, és közel 18%-uk úgy gondolja, hogy ez nagymértékben akadályozza az innovációt.

A technológiai információ hiánya szintén akadályozhatja az innovációs folyamatot. A vállalkozások többségénél (43,7%) viszont ez nem volt akadályozó tényező, tehát az információhoz való hozzájutás viszonylag hatékonyan működik. A technológiai információkat a vállalkozások szakemberei tehát sikeresen szerzik be, könnyen hozzájutnak a kívánt adatokhoz.

A régiós kutatás kitért arra is, hogy a vállalkozások számára az innovációs együttműködések létrehozásában mennyire jelent akadályt a megfelelő partnerek megtalálása. A válaszadók több mint felének (56,5%) ez nem probléma, de 4,7%-uk ezt erős akadályozó tényezőként jelölte meg. Ez az eredmény összhangban van az általunk végzett kutatás eredményeivel is. Kutatásunkban ugyanis megvizsgáltuk, hogy a közvetítő szervezetek milyen szolgáltatásokat kínálnak célcsoportjaik számára. A szolgáltatások között első helyen szerepel a vállalati partnerkapcsolatok fejlesztése, ezt a szolgáltatást a szervezetek több mint 86%-a nyújtja.

A regionális kutatásban több, innovációs tevékenységet akadályozó tényező a válaszadók többségének nem okozott nagy problémát. Ilyen változók voltak az alábbiak:

- a korábbi innovációk miatt nincs szükség újabb innovációra;
- az innovatív áruk vagy szolgáltatások iránti kereslet bizonytalansága;
- az innovációk iránti kereslet hiánya miatt nincs rá szükség.

A vizsgált, a vállalkozások innovációs tevékenységét *segítő* tényezők közül az alábbi táblázatban látható, az innovációs közvetítők működését is érintő tevékenységeket vizsgálta az MTA RKK NYUTI kutatása:

1. táblázat A vállalkozások innovációs tevékenységét támogató tényezők

Változó neve	Igen választ adó vállalkozások aránya (%)
a vállalkozáson kívül elérhető potenciális finanszírozási források léte (hazai és nemzetközi pályázati források, kormányzati támogatások)	76,1
innovációt ösztönző kormányzati támogatáspolitikák léte	75,5
innovációt ösztönző intézmények léte	38,7
innovációt ösztönző kiadványok, segédeszközök, kézikönyvek léte	27,8
K+F kapacitások elérhetősége	54,1
együttműködő partnerek felkutatása, együttműködések kialakítása	46,0

Forrás: Saját szerkesztés

Az innovációt tehát a vállalkozások szerint nagymértékben segítené a finanszírozási források elérhetősége, illetve egy innovációt ösztönző támogatáspolitikák. A vállalkozások nagy része támogatást vár az innovációs intézményektől az együttműködő partnerek felkutatásában, az együttműködések kialakításában, illetve segítségként tekint a különböző innovációs kiadványokra, kézikönyvekre.

4.2. A vállalkozások és az innovációs közvetítő szervezetek együttműködése

A fentiekben említett, Csizmadia, Grosz és Szépvölgyi által publikált cikk rámutat arra, hogy a „kutatásfejlesztési szervezetek, valamint a nagyvállalatok és a KKV szektor közötti kapcsolat ad hoc jellegű, esetleges és rendkívül hiányos” (Grosz et al. 2004, 118. o.).

A regionális kutatás során a válaszadó vállalkozások kifejtették, hogy az egyes szereplőkkel való *együttműködés* mennyire ösztönzi innovációs tevékenységüket. Az innovációs folyamat szempontjából negatív az az eredmény, miszerint a vállalkozások többsége (több mint 76%-uk) szerint a felsőoktatási intézményekkel, valamint a kutatóintézetekkel való együttműködés nem ösztönzi a vállalkozás innovációs tevékenységét. Az egyéb közreműködők (például kamarák, innovációs ügynökségek) esetében ez az arány szintén magas, 50% körüli volt.

Kérdéses azonban, hogy a vállalkozások miért látják úgy, hogy az innovációs közvetítőkkel való együttműködés nem ösztönzi kellően az innovációs tevékenységüket, nem segíthet a fenti problémák kiküszöbölésében.

A kérdésre korábbi kutatásokban is találunk válaszokat: Grosz et al. (2004) cikkükben felhívják a figyelmet a régió innovációs rendszerének hiányosságaira.

Ilyen például az innovációs szolgáltatásokat nyújtó szervezetek *szétaprózottsága* a régióban, illetve a közvetítő szervezetek tevékenységében tapasztalható *átfedések*, amelyek az információ torzulásához vezethetnek.

Az együttműködési aktivitás alacsony szintjének problémájára Szépvölgyi (Szépvölgyi 2006) is felhívja a figyelmet. Cikkében kifejti, hogy az innovációs folyamatban résztvevő szektorok közötti tudástranszferben a *szervezettípusok közötti határok elmosódása* jellemző a nemzetközi szakirodalom szerint (Triple Helix modell). Egy közép-dunántúli kutatás eredményeire támaszkodva viszont leírja, hogy a vállalkozások mindössze 7%-a észlelte ezen határok elmosódását. Ugyanebben a cikkben egy olyan problémára is rámutat, amely az együttműködések alapvetően befolyásolja: a vállalkozások és a kutatók *motivációjának* eltérésére. A vállalkozások elsődleges célja a profit, a kutatók viszont saját szakmai előrelépésüket, a szakmai tudást részesítik előnyben. Annak ellenére, hogy a felsőoktatási- és kutató intézmények jelentős múlttal rendelkeznek a régióban, az érdekek eltérése még mindig akadályozza az együttműködések.

A kérdés megválaszolásában a regionális kutatás is segítséget nyújt, mivel részletesen felmérte a vállalkozások *együttműködéseit az elmúlt három évben*. A válaszok közül kiemeltük az innovációs közvetítőkkel történt együttműködések.

Az egyetemekkel, főiskolákkal az együttműködésekben résztvevő vállalkozások 13,1%-a működött együtt. Az ilyen típusú együttműködések 63,6%-ánál a régióban lévő felsőoktatási intézmény volt a partner, a budapesti együttműködések aránya 18,2% volt. A jövőben a válaszadók 11,9% tervez együttműködést egyetemekkel, főiskolákkal.

Az állami és magán kutatóintézetekkel az együttműködésekben résztvevő vállalkozások 4,8%-a működött együtt. Az együttműködő kutatóintézetekben dolgozó partnerek, csoportok száma 50%-ban 1-19 fő, 50%-ban pedig 20-50 fő volt, tehát az együttműködések fele kisebb projekt-teamekben valósult meg. Az együttműködésekben résztvevő kutatóintézetek 50%-a a régióban működik, 25% Budapesten. A válaszadó vállalkozások 4,8% a jövőben is szeretne együttműködni ilyen típusú szervezetekkel.

A gazdaságfejlesztési szervezetekkel az együttműködésekben résztvevő vállalkozások 15,5% működött együtt. A résztvevő gazdaságfejlesztési szervezetek többségében (30,8%) kisebb, 1-9 fős szervezetek voltak, és főként (91,7-ban) ugyanabban a régióban működnek, mint a válaszadó vállalkozás. A válaszadók 13,1% a jövőben is együttműködni szeretne gazdaságfejlesztési szervezetekkel.

Az innovációt segítő egyéb szervezetekkel az együttműködésekben résztvevő vállalkozások 9,5% működött együtt. Az együttműködésben résztvevő innovációs szervezetek többségében (50%) 10-19 fős szervezetek voltak, és főként (85,7%)

ugyanabban a régióban működnek, mint a vállalkozás. A válaszadók 8,3% működne együtt a jövőben az innovációs szervezetekkel.

Az együttműködésekben résztvevő vállalkozások tehát leginkább a gazdaságfejlesztési szervezetekkel (pl. kamarával) kooperáltak. Az összes együttműködésnél fontos tényező – a válaszadók 50-90%-a erről nyilatkozott –, hogy a partnerek és a vállalkozás egy régióban rendelkeznek telephellyel. A jövőbeni tervezett együttműködések aránya viszont nagyon alacsony, a korábban együttműködésekben résztvevők közül csak kevesen szeretnék a jövőben is partnerséget kialakítani a fent felsorolt, korábbi együttműködő szervezetekkel.

Az innovációs közvetítőkkal való együttműködések alacsony arányának okaira a kérdőív következő kérdésének elemzésével kaphatunk választ.

2. táblázat A vállalkozások együttműködésit gátló tényezők

Tényező neve	Tényezőt megjelölő válaszadók aránya (%)
Információhiány	15,7
Támogatási rendszer hiánya	42,0
Függetlenség őrzése, információk átadásától való vonakodás	6,7
Bizalomhiány	15,3
Együttműködési szándék, akarat hiánya	11,3

Forrás: Saját szerkesztés

A felmérésben résztvevő vállalkozások tehát elsősorban a támogatási rendszer hiányát jelölték meg akadályként. A cégek készek az információk megosztására, köszönhetően profitorientált szemléletmódjuknak. A *bizalomhiány* és az információhiány viszont jelentős kockázat lehet az együttműködések kialakításakor. Inzelt (2004) az innovációs folyamatban zajló interakciókat taglaló cikkében kifejti, hogy a bizalom az együttműködések alapja, kiindulópontja.

A régiós kutatásban keresztábrás elemzéssel kimutatható, hogy milyen az összefüggés a bizalomhiány, illetve az együttműködésbe bevont szervezetek típusa között.

A bizalomhiány a gazdaságfejlesztési szervezetekkel, illetve a felsőoktatási intézményekkel együttműködő vállalkozások esetében sokkal alacsonyabb volt, mint az állami kutatószervezetekkel vagy az innovációs közvetítő szervezetekkel együttműködő vállalkozások esetében.

3. táblázat A bizalomhiány és a szervezettípusok összefüggése

Együtműködő szervezet	Bizalomhiány akadályként merült fel – válaszadók aránya (érvényes %)
egyetemek, főiskolák	18,2
állami és magán kutatóintézetek	25,0
gazdaságfejlesztési szervezetek (pl. kamara, vállalkozás-fejlesztési alapítványok, ITDH)	15,4
innovációt segítő egyéb szervezetek (pl. innovációs ügynökök, innovációs és technológiai központok, stb.)	25,0

Forrás: Saját szerkesztés

A Közép-Dunántúlon elvégzett kutatás az *együtműködés területeit* is megvizsgálta. Az eredmények alapján a vállalkozások az alábbi, innovációval kapcsolatos tevékenységekben működtek együtt partnereikkel, illetve terveznek együtműködést a közeljövőben.

4. táblázat A vállalkozások együtműködéseinek területei – az együtműködő vállalkozások aránya

Tevékenység	Volt együtműködés az elmúlt 3 évben (%)	Tervez együtműködést (%)	Változás (%)
K+F	5,3	4	-24,5
innováció	3,3	3	-0,9
információszerzés	10,7	9,7	-0,9
pályázati tevékenység	8,7	7,3	-16,1
közös projektek megvalósítása	9	8,7	-0,3

Forrás: Saját szerkesztés

Az együtműködési területek tábla, hasonló eredményeket mutat, mint a korábban leírt együtműködő partnerekkel kapcsolatos adatok. A kutatás-fejlesztésre, innovációra vonatkozó együtműködések aránya igen alacsony, és várhatóan a közeljövőben is csökkeni fog. Az együtműködések célja a legtöbb vállalkozásnál, az elmúlt három évben az információszerzés, valamint a pályázati projektekben való részvétel volt. Az innovációs közvetítő szervezetek számára feladat, hogy a közeljövőben is kiemelten koncentráljanak a vállalkozások ezen információs igényeinek kielégítésére, illetve esetlegesen az innovációs pályázati tevékenység támogatására.

Az együtműködések területeit összehasonlítva az együtműködő partnerekkel megvizsgálhatjuk azt, hogy az *egyes partnerekkel közösen a vállalkozók milyen tevékenységet* valósítottak meg az elmúlt három évben.

5. táblázat A vállalkozások együttműködéseinek területei együttműködő partnereknél

Együttműködő partnerek	Együttműködések területei ⁴ – válaszadók aránya (érvényes %)			
	K+F	innováció	információ- szerzés	pályázati tevékenység
egyetemek, főiskolák	45,5	45,5	63,6	36,4
állami és magán kutatóintézetek	25,0	25,0	75,0	75,0
gazdaságfejlesztési szervezetek (pl. kamara, vállalkozásfejlesztési alapítványok, ITDH)	23,1	7,7	76,9	30,8
innovációt segítő egyéb szervezetek (pl. innovációs ügynökségek, innovációs és technológiai központok, stb.)	37,5	12,5	62,5	37,5

Forrás: Saját szerkesztés

A legfontosabb együttműködési terület az információszerzés volt, a vállalkozások számára ez volt az együttműködések elsődleges célja. Az egyetemekkel, főiskolákkal való együttműködéseknek csupán 45,5%-a vonatkozott innovációra, illetve kutatás-fejlesztésre, a kutatóintézetek esetében ez az arány 25%. A vállalati K+F együttműködések fele tehát vállalkozások között zajlik, és a kutatóhelyek csak az együttműködések felében vesznek részt. Ha konkrétan csak a K+F együttműködések vizsgáljuk, akkor az eredmény még kedvezőtlenebb képet mutat, hiszen a K+F együttműködések közül csak 31,3% történt az egyetemekkel való együttműködésben.

A kutatóintézetek együttműködései is hasonlóak: a K+F területén történt együttműködések csupán 6,3%-a történt a kutatóintézetekkel közösen, az innovációs tevékenység esetében ez 10%. A vállalkozások együttműködésének 75%-a pályázati forrás szerzésére irányult.

Az innovációt segítő egyéb szervezetekkel, például innovációs ügynökségekkel, innovációs központokkal történt együttműködések közül 37,5% volt K+F és 12,5% volt innovációs témájú. Az innovációs közvetítő szervezetekkel a vállalkozások tehát elsősorban nem a kutatás-fejlesztés terén kooperálnak, hanem inkább az információszerzésben, vagy pályázatokban.

⁴ Azok aránya, akik az egyes tevékenységekben az adott szervezettel együttműködtek.

5. Következtetések

A regionális kutatás a vállalkozások együttműködéseire koncentrált. Egyes részeit kiemelve, eredményeit kiegészítve a közvetítőket célzó kutatásunk eredményeivel, olyan fontos információk kiszűrése vált lehetővé, amelyek elősegíthetik az innovációs folyamatban résztvevő szervezetek működésének fejlesztését, tevékenységük hatékonyságának fokozását.

A kutatás rávilágított többek között arra, hogy a régióban megkérdezett vállalkozásoknak csak egy kis része (18,7%) költött kutatás-fejlesztésre az elmúlt három évben, ellenben 44,3%-uk nyilatkozott úgy, hogy folytat innovációs tevékenységet. Az innováció és a K+F tevékenység tehát nem mindig jelent árbevételt a vállalkozásoknál, így az a vállalati innovativitás méréséhez csak más tényezőkkel együtt használható.

A vállalkozások az innovációt akadályozó tényezők közül a magas költségeket, valamint a forráshiányt jelölték meg. Ezt a következtetést az innovációt segítő tényezőkkel kapcsolatos válaszok is megerősítik; a vállalkozások szerint az innovációt a finanszírozási források elérhetősége, illetve egy innovációt ösztönző támogatáspolitikája is segítené.

A kutatásban választ adó vállalkozások többsége szerint a technológiai információhoz való hozzájutás nem jelent akadályt az innovációs folyamatban. Az elmúlt három évben a vállalkozói együttműködések célja főként az információszerzés volt.

A vizsgálatban résztvevő vállalkozások több mint fele úgy nyilatkozott, hogy az innovációs tevékenységhez szükséges partnerek bevonása nem jelent számukra problémát.

A vállalkozások többsége szerint a felsőoktatási intézményekkel, valamint a kutatóintézetekkel való együttműködés nem ösztönzi a vállalkozás innovációs tevékenységét. Hasonló válaszok születtek az innovációs közvetítő szervezetekkel való együttműködésekkel kapcsolatban is; a K+F-re, innovációra vonatkozó együttműködések aránya igen alacsony volt, és várhatóan a közeljövőben is csökkeni fog.

Az innovációs közvetítő szervezetekkel való vállalkozói együttműködési hajlandóság alacsony szintje olyan tényezőkkel, folyamatokkal indokolható, mint például a régióban működő közvetítő szervezetek szolgáltatásainak szétaprózódása, a szolgáltatások közötti átfedések, az innovációs folyamatban résztvevők motivációinak eltérései, vagy a bizalomhiány. Az együttműködési hajlandóság, valamint az innovációs közvetítő szervezetek tevékenységeinek fejlesztésekor figyelembe kell venni ezeket a tényezőket, valamint a kutatás során feltárt, alábbi adatokat:

- A vállalkozások az elmúlt három évben leginkább a gazdaságfejlesztési szervezetekkel (pl. kamarával) kooperáltak.

- Az együttműködésnél fontos tényező, hogy a partnerek és a vállalkozás egy régióban rendelkeznek telephellyel.
- A kutatás-fejlesztéssel kapcsolatos információk átadásától való vonakodás a vállalkozások körében kevésbé jellemző. A cégek számára a profit a legfontosabb motivációs tényező, és ennek elérésre az információkat is hajlandóak megosztani partnereikkel.
- A vállalati K+F együttműködések nagy része nem a felsőoktatási intézmények, kutatóközpontok és a vállalkozások között zajlik; a kutatóhelyek csak az együttműködések felében vesznek részt. A K+F együttműködések ilyen irányú alakulása összefüggésben állhat a bizalomhiánnyal, vagy a régióban működő közvetítők tevékenységének szétaprózódottságával.

A korábban leírt *hipotézis*, miszerint a közvetítő szervezetek és vállalkozások közötti együttműködések a Közép-Dunántúli Régióban nem elég hatékonyak, tehát igazolódott. A kutatás alapján az együttműködésekkel kapcsolatos több probléma és hiányosság is feltárára került, amelyek megoldásával növelhető lenne a régió innovációs potenciálja, és javulhat a régióban működő vállalkozások versenyképessége is. Az innovációs együttműködésekkel kapcsolatos pozitívumokra is fény derült. Ilyen pozitívum például, hogy az innovációhoz szükséges partnerkapcsolatok kialakítása nem jelent problémát a vállalkozások számára. Az együttműködések kialakításához ugyanis megfelelő információval és kapcsolatokkal rendelkeznek. Szintén pozitívum, hogy a technológiai információ hiánya a vállalkozások többségénél nem volt akadályozó tényező, tehát az információhoz való hozzájutás ezen a téren is hatékonyan működik.

Az együttműködések javításának módszerére, valamint a közvetítő szervezetek tevékenységeire a cikk bevezetőjében felsorolt szakirodalmakban találunk leírást, jó gyakorlatokat.

A partnerségekben igen fontos a hasonló érdekek, hasonló működési területek megtalálása (Lokshina et al. 2011). A kutatás során feltárt tényező, miszerint a vállalkozások leginkább a velük egy régióban működő partnereket keresik, megfelelő alap lehet a közös érdekek megtalálásához – például az adott térség közös fejlesztése.

A tudástranszfert és az információk átadását a helyi intézményi – vállalati, informális kapcsolatrendszerek fejlesztése is elősegítheti (Nagaoka et al. 2009). Von Stamm (2003) pedig az együttműködések során a bizalom kialakítását és erősítését hangsúlyozza.

Emellett fontos lenne a hazai nemzeti, illetve régiós innovációs rendszer egyes szereplőinek, elemeinek, valamint az innovációs folyamatban résztvevő közvetítő szervezetek tüzetesebb vizsgálata is. A magyar innovációs közvetítő szerveze-

tek tevékenységnek, célcsoportjának és együttműködéseinek országos szintű, illetve más régiókban lefolytatott vizsgálatával pontosabb képet nyerhetünk a nemzeti innovációs rendszer működéséről.

A kutatásban feltárt legproblémásabb terület a vállalkozások és a felsőoktatási intézmények együttműködésének hiányossága. Látható, hogy egyfajta szakadék alakult ki a cégek és az egyetemek között. Ezt a szakadékot a közvetítő szervezetnek kell áthidalniuk. A közvetítőknek a partnerségek erősítésére, a személyes – informális – csatornák, kapcsolatok fejlesztésére kell koncentrálniuk. Tevékenységeiket, szolgáltatásaikat úgy kell alakítaniuk, hogy tényleges közvetítői szerepet töltsenek be az ipar és a felsőoktatás között, az innovációs folyamatban.

Felhasznált irodalom:

- Castellacci, F. – Archibugi, D. (2008): "The technology clubs: The distribution of knowledge across nations," *Research Policy*, Volume 37(10), 1659-1673. o.
- Csizmadia Z. – Grosz A. (2002) Szervezet-központú hálózatok: az ipari parkok térségi-intézményi kapcsolatrendszerének és együttműködési aktivitásának szerkezeti jellemzői. *Tér és Társadalom*, 16. évf., 2, 53-80. o.
- Csizmadia Z. – Grosz A. (2008): Innovációs folyamatok egy régióban és annak struktúrái, *Tér és Társadalom*, 22. évf., 2, 87-102. o.
- Csizmadia Z. – Grosz A. (2011): *Innováció és együttműködés, a kapcsolathálózatok innovációra gyakorolt hatása*. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Pécs–Győr.
- Dóry T. (1998): Beszállítói kapcsolatok és az ipari együttműködés lehetséges klaszterei a Közép-Dunántúlon, *Tér és Társadalom*, 12. évf., 3, 77-92. o.
- Etzkowitz, H. –Leydesdorff, L. (eds) (1997): *Universities in the Global Economy: A Triple Helix of University-Industry-Government Relations*. Cassell Academic, London.
- Fagerberg, J. (1994.): Technology and International Differences in Growth Rates. *Journal of Economic Literature*, Volume 32(3), 1147-1175. o., letöltés dátuma: 2014.03.13. <http://www.deu.edu.tr/userweb/sedef.akgungor/dosyalar/fagerberg.pdf>.
- Fagerberg, J. – Srholec, M. (2008.): "Technology and development: Unpacking the relationship(s)." *Working Papers on Innovation Studies 20080623*, Centre for Technology, Innovation and Culture, University of Oslo.
- Filippetti, A. – Archibugi, D. (2011): Innovation in times of crisis: National Systems of Innovation, structure, and demand. *Research Policy*, Volume 40, Issue 2, 179-192. o.
- Flanagan, K. – Uyarraa, E. – Laranjab, M. (2011): Reconceptualising the 'policy mix' for innovation. *Research Policy*, Volume 40, Issue 5, 702-713. o.
- Fontana, R. – Geuna, A. – Matt, M. (2006): Factors affecting university–industry R&D projects: the importance of searching, screening and signaling. *Research Policy*, 35(2), 309-323. o.
- Freeman, C. (1987): *Technology and Economic Performance: Lessons from Japan*. Pinter, London, 155. o.

- Freeman, C. (1995): The 'National System of Innovation' in historical perspective. *Journal of Economics*, 19(1), 5-24. o.
- Grosz A. – Csizmadia Z. – Szépvölgyi Á. (2004): A regionális innovációs rendszer kínálati oldala a Közép-Dunántúlon. *Tér és Társadalom*, 18. évf., 3, 111-125. o.
- Guana, J. – Chen, K. (2012): Modeling the relative efficiency of national innovation systems. *Research Policy*, Volume 41, Issue 1, 102-115. o.
- Gulbrandsen, M. – Mowery, D. – Feldman, M. (2011): Introduction Introduction to the special section: Heterogeneity and university–industry relations. *Research Policy*, Volume 40, Issue 1, 1-5. o.
- Hewitt-Dundas, N. – Roperb, S. (2011): Creating advantage in peripheral regions: The role of publicly funded R&D centres. *Research Policy*, Volume 40, Issue 6, 832-841. o.
- Howlett, R. J. (ed.) (2011): *Innovation through Knowledge Transfer 2010*. Springer-Verlag, Berlin–Heidelberg. ISBN 978-3-642-20507-1. http://www.google.hu/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0CC4QFjAB&url=http%3A%2F%2Flink.springer.com%2Fcontent%2Fpdf%2Fbfm%253A978-3-642-20508-8%252F1.pdf&ei=NgliVI20F4OQaKqygaAO&usq=AFQjCNGUKkAF0q3gZlb38AYRzD_pR9MT0w&sig2=ory4ukUDs37ETp6UvLz-RA&bvm=bv.79189006,d.d2s&cad=rja.
- Inzelt A. (2004): Az egyetemek és a vállalkozások kapcsolata az átmenet idején. *Közgazdasági Szemle*, LI. évf., 870-890. o.
- Inzelt A. – Szerb L. (2003): Az innovációs aktivitás vizsgálata ökonometriai módszerekkel. *Közgazdasági Szemle*, L. évf., 1002-1021. o.
- Landes, D. S. (1998): *The Wealth and Poverty of Nations: Why Are Some So Rich and Others So Poor*. W W Norton & Company, New York–London, 544. o. ISBN: 0393040178, letöltés dátuma: 2014.03.12. <http://www.colby.edu/economics/faculty/jmlong/ec479/landes.pdf>.
- Lengyel B. – Leydesdorff, L. (2008): A magyar gazdaság tudásalapú szerveződésének mérése, Az innovációs rendszerek szinergiáinak térbelisége. *Közgazdasági Szemle*, LV. évf., 522-547. o.
- Lokshina, B. – Hagedoorna, J. – Letterie, W. (2011): The bumpy road of technology partnerships: Understanding causes and consequences of partnership mal-functionin. *Research Policy*, Volume 40, Issue 2, 297-308. o.
- Lundvall, B-Å. (ed.) (1992): *National Systems of Innovation*. Pinter Publisher, London.
- Lux G. (2013): Kritikus tömeg alatt: a fejlesztési együttműködés lehetőségei a kisebb nagyvállalatokban. *Tér és Társadalom*, 27. évf., 4, 52-74. o.
- Mokyr J. (2002): *Thinking about Technology and Institutions*. Departments of Economics and History, Northwestern University, letöltés dátuma: 2014.03.12. <http://faculty.wcas.northwestern.edu/~jmokyr/macalester3.PDF>.
- Muscio, A. (2007): The impact of absorptive capacity on SMEs' collaboration. *Economics of Innovation and New Technology*, 16(8), 653-668. o.
- Nagaoka, S. – Kondo, M. – Flamm, K. – Wessner, C. (2009.): *21st Century Innovation System for Japan and the United States, Comparative Innovation Policy*. The National Academic Press, Washington, D.C.
- Nelson, R. R. (ed.) (1993): *National Innovation Systems: A Comparative Analysis*. Oxford University Press, Oxford.

- North, D. C. (1990): *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*. Cambridge University Press, 152. o., letöltés dátuma: 2014.03.14. <http://www.gotterdammerung.org/books/reviews/i/institutions-institutional-change-and-economic-performance.html>.
- North, D. C. (2005): Understanding the process of economic change. Princeton University Press, Princeton, 187. o., letöltés dátuma: 2014.03.13. <http://www.rebs.ro/articles/pdfs/29.pdf>.
- Okamuroa, H. – Katob, M. – Honjod, Y. (2011): Determinants of R&D cooperation in Japanese start-ups. *Research Policy*, Volume 40, Issue 5, 728-738. o.
- Rosenberg, N. – Nelson, R. R. (1994): American universities and technical advance in industry. *Research Policy*, 23, 323-348. o.
- Rost, K. (2011): The strength of strong ties in the creation of innovation. *Research Policy*, Volume 40, Issue 4, 588-604. o.
- Szépvolgyi Á. (2006): A tudásközvetítés és – felhasználás helyi hálózatai a Közép-Dunántúlon. *Tér és Társadalom*, 20. évf., 4, 145-159. o.
- Van Looy, B. – Landonib, P. – Callaerta, J. – van Pottelsberghe, B. – Sapsalisc, E. – Debackerea, K. (2011): Entrepreneurial effectiveness of European universities: An empirical assessment of antecedents and trade-offs. *Research Policy*, Volume 40, Issue 4, 553-564. o.
- Varga A. (2000): Local Academic Knowledge Spillovers and the Concentration of Economic Activity. *Journal of Regional Science*, 40, 289-309. o.
- Von Stamm, B. (2003): *Managing Innovation, Design and Creativity*. London Business School, London.

Vállalkozói kultúra fejlesztés nagyban

Magos Anna¹ – Németh Gergely²

A cikkben szakirodalmi áttekintést adunk a startupok definíciójára, megkülönböztetve a strukturális és kulturális jellemzőket. Áttekintjük a startupok sikeres működéséhez szükséges tényezőket. Az elemzés során a fő hangsúlyt a magyar gazdasági környezet elemzésére helyezzük, mert állami törekvés, hogy a régió startup központjává váljon Magyarország. A gazdasági környezet elemzése kiemelten fontos új gazdasági irányzatokat megteremtő kezdeményezéseknél. Négy kockázatot azonosítunk, mely a mesterséges tőkeinjekció hatására merülhet fel. Az első kockázat a könnyű tőkeszerzés hatása a befektető és a vállalkozó motivációjára. A második kockázati tényező a hiányos innovációs értékláncból fakad: a nagyvállalatoknak nincs igényük a startupokra, helyette mesterségesen generált igény jelenik meg az innováció iránt. A harmadik kockázat a valódi piaci igények figyelmen kívül hagyása, és a befektetői igények előbbre helyezése. A negyedik kockázat a nemzetközi piacok elhanyagolása, és a túlzott fókusz a lokális lehetőségekre. Ezek a kockázatok eltéríthetik az induló innovatív vállalkozásokat a siker útjáról. A modellekben bemutatott szervezeti és gazdasági tényezők egy következő tanulmányban, illetve kutatásban kerülnek majd részletesebb kifejtésre.

Kulcsszavak: startup, SME, KKV szektor, vállalkozásfejlesztés

1. Definíció

A startup vállalkozásra különböző definíciókat találunk a szakirodalomban és a startupperek körében. Sokan a létszámot, a működés idejét, a bevételt, az iparágat, illetve ezek kombinációját emelik ki a startup vállalkozások jellemzőjeként, mely megkülönbözteti más vállalkozási formáktól.

Schumpeter (1934, 1980) szerint vállalkozó az, aki kisvállalkozás tulajdonosa, aki versenyben van, és egyre jobb vezetést valósít meg, valamint új innovatív termékeket és folyamatokat vezet be (Gray 2002, 61. o.). Schumpeter (1934) úgy is definiálta a vállalkozót, mint a változás ügynökét (agents of change), aki egy új kombinációját hozza létre egy termék, vagy szolgáltatás értelmezésében, vagy a rendelke-

---

¹ Magos Anna, MSc szervezetpszichológus, Corporate Values Kft. (Budapest).

² Németh Gergely, munka- és szervezetpszichológiai szakpszichológus, Corporate Values Kft. (Budapest), PhD jelölt, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar (Gödöllő).

zésre álló erőforrások felhasználásában. Az 1930-as évekbeli meghatározása a vállalkozó fogalmának, megegyezik a mai innovatív strattupperrel, tehát a változás ügynöke maga a „startupper”.

1.1. Mérföldjellelmezők

Sokan a startupokat újonnan alapított vállalkozásként definiálják, melyek gyorsan növekszenek, intenzíven piacot keresnek, valamint gyors és nagy növekedési potenciállal bírnak, mindenféle gazdasági előélet nélkül, vagy csak minimális előzményekkel, ráadásul főként technológiai területhez kötik (Shane–Stuart 2002). A Merriam-Webster szótár szerint a startup “működésbe vagy mozgásba helyezés cselelése”-t jelenti (“the act or an instance of setting in operation or motion”).

Paul Graham, Y Combinator akcelerátor vezetője szerint a startup egy cég, mely nagyon gyorsan növekszik. Ez a földrajzilag független növekedés az, ami megkülönbözteti a startupokat a kisvállalkozásoktól. Graham szerint egy öt éves cég is lehet startup. A startupokat sokszor a technológiai cégekkel azonosítanak, azonban a startup bármilyen iparághoz tartozhat, amelyben gyorsan növekszik.

Egy másik definíciót fogalmaz meg Eric Ries, a *Lean Startup* világsiker szerzője: “a startup olyan vállalkozás, amelynek célja új termék vagy szolgáltatás létrehozása szélsőségesen bizonytalan feltételek között” (2011, 14. o.).

1.2. Szervezeti kultúra

Számos kontextusban a startupok definíciója a szervezeti kultúrára utal, arra, “ahogy a dolgokat csinálják” (Bower kijelentésére utal, “ahogy a dolgokat mi itt tesszük/the way things are done”, idézi Deal–Kennedy 1982) az adott szervezeten belül. A Google, IDEO, Facebook, Yahoo és még számos szilícium-völgyi technológiai nagyvállalatot említenek startupként, melynek nem csupán az az oka, hogy valaha garázscéggként indultak, és inspiráló példakép a frissen alakult startupoknak, hanem fontos jellemzőjük, hogy a mai napig olyan szervezeti kultúrát valósítanak meg, mely vonzó és követendő a startupok számára, melyek a nagyvállalati működésmód ellen lázadva jönnek létre.

Kérdés azonban, hogy mik ezek a kulturális elemek, melyek feloldják a nagyvállalati startup paradoxont (Németh 2009, 2011, 2012). Az egyik legfontosabb jellemző az innováció mindennapokba való beépítése, mely folyamatos növekedést és adaptálódást tesz lehetővé. Általánosabban fogalmazva, ezek a nagyvállalatok a folyamatos értékteremtést és adaptációt biztosítják minden érintett számára.

Innováció és folyamatos növekedés – ez a két kifejezés kulcsfontosságú a startupvilágban. A következő kérdés azonban mi szükséges ahhoz, hogy mindez megvalósuljon.

1.3. Modellek

A startupok működése legtöbb esetben rendezetlen, ezért érdemes megvizsgálni, hogy melyek azok a dimenziók, amik meghatározzák egy vállalkozás működését, és ezek mennyire fontosak startupok esetében (Dahlquist et al. 2000).

Cunningham (2000) kutatásából kiderül, hogy a startupok bukása legtöbb esetben üzleti okokra vezethetők vissza, és nem technológiai problémák között keresendők a bukás okai.

Bell és McNamara (1991) a Bell Mason modellben leírja, hogy négy fő területen (technológiai termék; marketing/sales, humán erőforrás, pénzügy) belül összesen tizenkét dimenzió (kutatás-fejlesztés, termék, gyártás, üzleti terv, marketing, sales, ügyvezető, csapat, felső vezetés, folyamatok/kontrolling, pénzügyi helyzet, cash-flow) játszik fontos szerepet egy startup sikerességében.

MacMillan és szerzőtársai (1987) a vállalkozó, a piac, a termék és a pénzügy fontosságát emelik ki, mint legfőbb tényezők, melyek meghatározzák egy startup működését.

Davidson és Klofsten (2003) kiemeli, hogy a startupok sikeres működése számtalan dimenzió egymásra hatásától függ, tehát dinamikus szemlélettel közelíti meg a vállalkozások működését. Három területet határoz meg: 1. fejlesztési folyamat, mely magában foglalja a következőket: ötlet, termék, piac, szervezeti jellemzők. A második nagy terület a kulcsemberek jellemzőit foglalja magában (motiváció, személyiség, vezetési stílus, szakértelem); valamint a külső erőforrások a harmadik terület, mely meghatározza egy startup működését. A külső erőforrások kategóriájába tartoznak a partnerek, ügyfelek, tőkeforrások és a tágabb értelemben értelmezett gazdasági környezet. Számtalan írás foglalkozik azzal, hogy talán a legfontosabb kritérium egy startup esetében a vállalkozó, amely szinte az egyetlen érték képviselő a vállalkozás felmérésekor (MacMillan et al. 1985, 1987, van Osnabrugge–Robinson 2000).

Egy izraeli startupokat vizsgáló kutatásban (Chorev–Anderson 2006) aszerint kategorizálták a tényezőket, hogy mennyire fontosak. A legfontosabbak a következők voltak: stratégia, az ötlet, marketing, az alkalmazottak elkötelezettsége és szakértelme; a kevésbé fontos tényezők közé sorolták a menedzsmentet, az ügyfél kapcsolatot és a kutatás-fejlesztést; és a legkevésbé fontos tényezők a következők voltak: a gazdasági környezet és a politikai környezet.

Jelen tanulmányban a magyarországi gazdasági kontextus értékeléséről szóló cikkeket tekintettük át. Ennek a dimenzióknak a vizsgálata Magyarországon kiemelten fontos, hiszen állami törekvés, hogy Közép-Európa startup központjává váljon az ország, és ehhez 130 milliárd forint támogatás áll rendelkezésre.

Chorev és Anderson (2006) kutatásában a gazdasági környezet a legkevésbé fontos jellemzők közé került, Magyarországon azonban kiemelten fontos, hiszen a

startup kultúra még nem alakult ki, és ennek megalapozásához elengedhetetlen a gazdasági kontextus vizsgálata. A többi dimenzió részletes elemzése egy későbbi cikkben kerül kifejtésre.

A következőkben a magyar helyzetet kiemelve írunk, de azért vagyunk kissé zavarban folyamatosan, mert noha nagyon is determináló a „Magyar” helyzet, ami-ben mozgunk, mégis az összes startupnak világpiacon kell helytállnia, ami jelentősen másképpen működik. A piac nem áll meg a határoknál, nem állhat meg ott.

2. A Magyar startup ökoszisztéma

2.1. Jeremie program

2009-ben indult első Jeremie-program beindította a startup piacot. Ezzel egy időben az IT cloudszoftárok kezdtek felvirágozni, ami azt jelentette, hogy pár fős IT csapatok kis tőkebefektetést igénylő megoldásaikkal hatalmas sikerre tehettek szert, akár B2B-ben (business to business) vagy B2C-ben (business to customer) gondolkodva. A gyors növekedést ígérő rövid termékfejlesztési ciklusidőt ígérő SaaS (software as a service) üzleti modell egyre jobban vonzotta a befektetőket az IT szektorba. A Magyarországról induló Prezi, LogMeIn és a Ustream nemzetközi sikerre inspirációt adott a hazai startuppereknek és befektetőknek.

A Jeremie alapok akár 200-300 millió forintos befektetésekkel is támogatták a hazai startupokat. Összesen körülbelül 200 céget.

Az első Jeremie körök után megjelent a második kör, melyben az állam 130 milliárddal támogatja a startupokat.

Weiszbart Zsolt azonban felhívja a figyelmet arra, hogy azonban a Jeremie programokon kívül más lehetőség kevésbé áll induló vállalkozások előtt. A privát tőkealapok egy-két kivételtől eltekintve eltűntek a magyar piacról, míg a külföldi befektetők nem jelentek meg a magyar piacon (Weiszbart 2014).

Felmerül a kérdés, hogy milyen eredménnyel lehet egy vállalkozói kultúrát mesterséges tőkeinjekcióval felvirágoztatni. A Jeremie programok előtt a vállalkozói sikertörténetek nem jelentek meg a közbeszédben, az embereket kevésbé motiválták az amerikai technológiai startup sikerek, de a Prezi vagy Ustream példája sem jelentett inspirációt, hiszen fényévnnyi távolságra voltak a magyar kisvállalkozóktól. Oszkó (2014) cikkében leírja, hogy egy gazdaság, egy vállalkozói közeg sikere attól függ, hogy milyen tudás és tapasztalat birtokában van; a sikert elősegíthetik a finanszírozási lehetőségek, de egy csapásra nem old meg mindent. Sok esetben a tőkeinjekció a tüneti problémákat kezelheti, de hosszú távon nem fenntartható, és sok esetben az összeomlás előbb-utóbb bekövetkezik. A szakirodalmat áttekintve összegyűj-

töttük azokat a kockázatokat, melyek az állami tőkebevonással megjelenhetnek, és eltéríthetik a vállalkozásokat a sikertől.

2.2. Motiváció

A magyar vállalkozások piacán jelenleg bőséggel elérhető tőke, azonban ez nem garantálja, a hosszú távú gazdasági fellendülést, a vállalkozói réteg és kultúra megerősödését. Felmerül a kérdés, hogy hogyan befolyásolja a mesterséges tőke a befektetők és a vállalkozók motivációját. Számos vállalkozó azért indít saját vállalkozást, hogy munkahelyet teremtsen önmaga számára, ne legyen főnöke, és fizetését megtermelje (Gray 2002). A mesterséges tőkebeáramoltatással az a gond, hogy számos vállalkozás esetében az elsődleges motiváció a támogatás megszerzése, és nem a hosszú távú értékteremtés, a valódi piaci igények kiszolgálása. Azonban az, hogy valóban értékteremtő hosszán fenntartható vállalkozások alakuljanak, szakértelmet kíván. A szakértelem ebben az esetben nemcsak a termékhez kapcsolódó szakértelmet jelenti, hanem a vállalkozás működtetéséhez szükséges tudást: menedzsment szaktudást és vállalkozói kompetenciákat többek között. A vállalkozó, aki jobban motivált a pénzszerzésben, mint a hosszú távon életképes vállalkozás felépítésében, könnyen esik abba a csapdába, hogy a befektetők tetszését próbálják elnyerni, nem pedig a piac igényeire válaszolni.

Mindez azért is problematikus, mert a befektető és a piac igénye nagyon sok esetben nem esik egybe. A befektető gyorsan (3-5 éven belül) megtérülő sikert szeretne elérni, ha valóban motivált a profitszerzésben. Abban az esetben azonban, ha állami támogatások kihelyezése valósul meg, a befektető nem biztos, hogy minden erejével azon dolgozik, hogy nyereséges legyen a befektetése, hiszen, a kockázati tőke alapok működése államilag is biztosított. Miskolczi Csaba felhívja a figyelmet arra, hogy a mesterségesen fenntartott startup ökoszisztéma piaci buborékká fajulhat, "olyan pénznyelő gépezetté, amelyből sokan napi kényszertevékenységet varázsolnak érdekcsoportjuknak, vagy éppen kockázatmentes pénzszivattyúnak használgják" (2014, 10. o.).

A Jeremie alapokhoz való hozzájutás feltétele, hogy az induló vállalkozásoknak tőkéje legyen. Ezt azonban üzleti angyaloktól nagyon nehéz megszerezni, hiszen a vállalkozói kultúrára nem jellemző a kockázatvállalás a magyar piacon (Miskolczi 2014). Azok, akik eleve úgy szereztek vagyont, hogy csak biztonságos üzletekbe mentek bele, nem vesztettek, nem fognak kockázatos üzletekbe belemenni (lásd Gray 2002 kutatásai).

A Jeremie alapokhoz nem egyszerű a hozzájutás. A startup lényege, hogy dinamikusan, gyorsan történnek a dolgok, nincsenek lassú szervezeti folyamatok. A Jeremie alapokhoz való hozzájutás azonban mindennek ellentmondható csak gyorsnak nem, folyamat körülményes és nagyon lassú 6-10 hónap. Mindezzel ellentétben,

a szilícium völgyben a befektetők gyorsan, rövid term sheet-tel állnak elő, melyek nem gátolják a startupok dinamikus fejlődését.

2.3. *Verseny hiánya*

A szilícium-völgyi és a magyar piac méretét összehasonlítva látjuk, hogy a magyar piaci nagyságrendekkel kisebb, mint az amerikai. A Szilícium-völgyben heti ötszázmillió dollárnyi tőke cserél gazdát, befektetésként és exitként, míg Magyarországon becslések szerint évente tíz-tizenötmilliárd forint mozog, elsősorban befektetésként, és exit alig valósul meg. Felmerül a kérdés, hogy miért nincsenek magyar exitek. Miskolczy arra hívja fel a figyelmet, hogy a gazdasági környezet nem elhanyagolható tényező. A siker titka nemcsak a jó management, befektetői kultúra, tökébőség, hanem az "innováció értéklánc" szemlélet. Ez arról szól, hogy a nagy technológiai vállalatoknak szükségük van az innovációt hozó kis startupokra, melyeket felvásárolhatnak, levadászhatják a fiatal tehetségeiket, inspirációt adnak, valamint nyomást gyakorolnak rájuk, hogy fejlesszenek, hiszen bennük van a lehetőség, hogy évek múlva kiszorítsák a nagyokat a piacról. Magyarországon azonban a piaci verseny közel sem olyan intenzív, mint a nemzetközi piacon. Az innováció értékláncból hiányzó elemek megbénítják a gyors tempójú nagyszabású fejlődést.

Simó (2014) szintén azt a véleményt képviseli, hogy önmagában az állami támogatás nem fogja felvirágoztatni a startupvilágot. Nemzetközi mércével mérve a magyar startup világ eredményei középszerűek. Az egyik legnagyobb hibájának azt tartja, hogy magyar startupvilág egy szubkultúra, és nem tartozik szervesen a magyar gazdasághoz. Nem alakult ki szoros kapcsolat a startupok és a multinacionális nagyvállalatok, valamint a kis-középvállalkozások között. A nagyvállalatok nem fordulnak a startupokhoz innovációkért, ötletek inkubálásában nem vesznek részt, a startupok nincsenek a K+F szervezeti egységekhez becsatornázva. A nagyvállalatok nem fektetnek be startupokba, és az exiteket sem segítik elő. A szilícium völgyi sikerek azonban a nagyok szerepvállalása nélkül elképzelhetetlenek.

Az innováció értékláncnak azonban nemcsak a startupok és a nagyvállalatok közötti kapcsolat a fő eleme, hanem az egyetemekkel való együttműködés, és a szakértőket kinevelő oktatási intézmények is szerves részei. Laufer (2014) szerint a jól képzett szakértők hiánya a fő oka annak, hogy Magyarországra nem települnek nagy cégek, mely meggátolja, hogy az ország regionális innovációs központtá váljon. Az EU-ban 800ezer betöltetlen informatikai pozíció van, mely fokozatosan növekszik. Magyarországon 2500 informatikus végez évente, akik leginkább külföldre mennek dolgozni. Mindezekért a képzés hatékonyságát, és a képzésben résztvevők számát növelni kell (Laufer 2014).

2.4. Piaci igények ignorálása

Bojár (2014) az állami pénzek startupokba való ömlesztését kritizálta. Több problémát is lát az állami szerepvállalásban. Elsőként azt említi meg, hogy a startupok így nem tanulnak meg a vevőikből élni, és nem a vevők igényeit próbálják meg kielégíteni, hanem a befektetőét, ami jelen esetben az állam.

Továbbá, világszintű probléma, hogy tökebőség van a piacon: kevesebb ígéretes vállalkozás van, mint befektetni való tőke, ezért megjelenhetnek a piaci buborékok. Az állami beavatkozás tovább rontja a helyzetet, hiszen további milliárdokat ömleszt a piacra, így növelve a buborékok lehetőségét.

További problémákat vet fel az állami beavatkozás. A startupok a nagyvállalatok elleni lázadás bizonyos formái. Mérnökök, informatikusok, vállalkozók önmegvalósítási formája, ahol ők diktálják a játékszabályokat. Piaci igényekre reagálva innovatív ötletekkel válnak versenyképesé. A startupok a piac természetes működésének részei. Ha úgy vesszük a startupok "pull rendszerek", melyek a piac körülményeihez igazodnak, azokra az igényekre reagálnak. Ezzel ellentétben a nagy vállalatok, az állam, inkább push rendszerként működnek, felülről előírt szabályok és értékek mentén. Ha egy push rendszer pull rendszereket akar működtetni esélyes, nagy nehézségek elé néz, hogy a pull rendszerek ne veszítsék el az innovatív értéküket, spontaneitásukat és természetességüket. Nem véletlen, hogy sok kezdeményezés olyan kezdeményezés fullad kudarcba, amikor nagyvállalatok belső innovációs szervezeti egységet próbálnak kialakítani. Ez sem különbözik attól, ha az állam akar innovatív vállalkozásokat működtetni. A finanszírozáson kívül számos olyan feltételt kell biztosítani, ami fenntartja és fejleszti ezeknek a rendszereknek az önállóságát.

2.5. Globalitás

Hild (2014) felhívja a figyelmet a globalításban való gondolkodás fontosságára. A magyar startupoknak szem előtt kell tartani, hogy nemzetközi piacokra fejlesszenek, és a nemzetközi felhasználók igényeit kell kiszolgálni. A kevés magyar exit háttérében többek között az áll, hogy a magyar startupok lokális piacokra terveznek, és az eredmény, hogy a magyar fejlesztések nem illeszkednek a nemzetközi trendekhez. A startupoknak szem előtt kell tartani, hogy mi folyik más piacokon, hiszen a befektetőket az érdekli, hogy nagy piacok által értékesnek tartott termék növekedésében részt vehessen.

A nemzetköziségben való gondolkodást az államnak is hangsúlyoznia kellene, ha valóban sikeres magyar vállalkozások felépítése a cél; mindezt azonban megkérdőjelezi ambivalens retorikájával. A Prezi-Ustream-Logmein triumvirátus a fő példaképe a hazai startupperkenek. A Prezi-Ustream-Logmein bizonyos kontextusban

magyar büszkeség, azonban más kontextusban, amikor nemzetközi sikereik és nagyságuk kerül előtérbe negatív példaként említik őket, vezetőiket megbélyegzik és a magyar politikusok kirekesztő módon nyilatkoznak róluk. Felmerül a kérdés, hogy ez a kommunikáció hogyan hat a magyar startupszcénára, mennyire kelt bizonytalanságot és bizalmatlanságot az állammal szemben. Mindenesre biztos, hogy ez a kommunikáció nem azt fejezi ki, hogy a nemzetközi siker egy közös érték, melyért érdemes dolgozni. A startupperek mindezt úgyis lefordíthatják, hogy a túl nagy siker, a nemzetközi siker több negatív hozadéka van, mint pozitív, ezzel kódolva a kudarcot, hiszen ne feledjük, az újonnan induló vállalkozások a lépésekkel előrébb járó közeli példákból tanulnak. A startup piacon (a startupok és a befektetők között is) mindez elindíthatja a negatív versengést, mely nem szolgálja a hosszú távú stratégiát.

2.6. *Miben állhatna az állami valódi támogatása?*

Bojár (2014) a tiszta versenyfeltételek megteremtésében határozza meg az állam fő feladatát. Ez azt jelenti, hogy a jogbiztonság megteremtése, stabil adórendszer kidolgozása a fő feladata, valamint annak megakadályozása, hogy a nagyvállalatok visszaéljenek pozíciójukkal, és ellehetlenítsék a kisvállalkozásokat.

Böszörményi Nagy (2014) elmondja, hogy az állami beavatkozás önmagában nem virágoztatja fel a startup ökoszisztémát, azonban igenis fontos katalizátor szerepe van, hiszen a korábbi felfogásokkal ellentétben, melyek a nemzeti fejlettséget kész produktumokban, létesítményekben mérte, most az innováció is elismert érték lett. A párbeszéd fontosságát hangsúlyozza négy területen adó- és járulékpolitika, támogatáspolitikai, oktatási programok és a támogató környezet kialakítása az, ahol a kormányzat és piaci szereplők között párbeszéd szükséges. Erre hozták létre startup világ szakmai szereplőit tömörítő Budapest HUB, mely szabályozások és a forráselosztást érintő javaslatok kidolgozásán dolgozik a Nemzeti Innovációs Hivatallal közösen.

A tőkebefektetők és más vállalkozói szereplők egyik legfontosabb feladata, hogy a vállalkozói kultúrát fejlesszék szaktudásukkal, tanácsadással, szakmai és akcelerációs programok szervezésével, infrastruktúrával, és sikeres példák felmutatásával (Oszkó 2014).

3. **Összegzés**

Összefoglalva a magyar startup ökoszisztéma felvirágoztatására az állam 130 milliárd forintot szán, mely számos startup szereplő szerint a problémák tüneti kezelésére elegendő, és ahhoz, hogy valóban Közép-Európa startup központja legyen Magya-

rország a mesterséges tőkebeáramoltatás nem elégséges, sőt kimondottan káros is lehet. Négy kulcstényezőt vizsgáltunk meg, melyek fontosak a startupok sikerre vitelében, azonban ezeket tényezőket a mesterséges állami tőkeinjekció felülírhat, és olyan irányba változtathat, melyek a sikertől eltérítik az újonnan induló ígéretes innovatív vállalkozásokat.

Felhasznált irodalom:

- Bell, G. – McNamara, J. (1991): *High-tech ventures – The guide for entrepreneurial success*. Addison-Wesley Publishing Company Inc., MA.
- Bojár G. (2014): A bauxitot találó disznó és a magyar startupok. *Forbes*, 4, 8-9. o.
- Böszörményi Nagy G. (2014): Rögeszmék helyett. *Forbes*, 6, 8-9. o.
- Chorev, S. – Anderson, A. R. (2006): *Success in Israel High-Tech Start-ups; Critical Factors and Process*. *Technovation*, 26(2), 162-174. o.
- Cunningham, C. (2000): Technology Diaspora: Israeli high-tech industry faces a modern day exodus. *Red Herring, Special Report on Israel*, 82, 252-257. o.
- Dahlquist, M. – Engström, S. – Söderlind, P. (2000): Performance and Characteristics of Swedish Mutual Funds. *The Journal of Financial and Quantitative Analysis*, Volume 35, 3, 409-423. o.
- Davidson, P. – Klofsten, M. (2003): The Business Platform: developing and instrument to gauge and to assist the development of young firms. *Journal of Small Business Management*, Volume 41, 1, 1-26. o.
- Deal, T. E. – Kennedy, A. A. (1982): *Corporate cultures; the rites and rituals of corporate life*. Addison-Wesley Publishing Company Inc., MA.
- Gray, C. (2002): Entrepreneurship, resistant to change and growth in small firms. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, Volume 9, 1, 61-72. o.
- Hild I. (2014): Sok finesz kis helyen. *Forbes*, 3, 10-12. o.
- Laufer T. (2014): Van, amiben igazán jók vagyunk. *Forbes*, 2, 12-13. o.
- MacMillan, I. C. – Sigel, R. – Subbanarasimha, P. N. (1985). Criteria used by venture capitalists to evaluate new venture proposals. *Journal of Business Venturing*, 1, 119-128. o.
- MacMillan, I. C. – Zemann, L. – Subbanarasimha, P. N. (1987): Criteria distinguishing successful from unsuccessful ventures in the venture screening process. *Journal of Business Venturing*, Volume 2, 2, 123-137. o.
- Miskolczi Cs. (2014): Sikerek a mennyben. *Forbes*, 2, 10-11. o.
- Németh G. (2009): Changing the mindset of the entrepreneur – Non Conventional Organizations. *Erdei Ferenc Tudományos Konferencia*, „Globális kihívások, lokális megoldások”, 2009. szeptember 3-4., Kecskemét, 947-951. o.
- Németh G. (2011): It is so hard to learn. *Erdei Ferenc VI. Tudományos Konferencia*, „Váltságskezelés a tudomány eszlőzeivel”, 2011. augusztus 25-26., Kecskemét, 363-366. o.

- Németh G. (2012): Impossibility of attaining the perfect performance. 2. *Vezetéstudományi konferencia*, „Vezetés és hatékonyság Taylor után 101 évvel”, 2012. június 1., Szeged 15-24. o.
- Oszkó P. (2014): A pénznek van szaga. *Forbes*, 5, 16-18. o.
- Ries, E. (2011): *Lean Startup – Hogyan tegyük ötleteinket sikeressé és fenntarthatóvá?* HVG Könyvek, Budapest.
- Schumpeter, J. (1934): *Theory of Economic Development*. Harvard University Press, Cambridge.
- Schumpeter, J. (1980): *A gazdasági fejlődés elmélete*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- Shane, S – Stuart, T. E. (2002): Organizational endowments and the performance of university start-ups. *Management Science*, 48, 154-170. o.
- Simó Gy. (2014): Több, mint pénz. *Forbes*, 6, 10. o.
- Van Osnabrugge, M. – Robinson, R. J. (2000). *Angel investing: matching start-up funds with start-up companies: the guide for entrepreneurs, individual investors, and venture capitalist*. Jossey-Bass, San Francisco.
- Weiszbart Zs. (2014): Adjatok ötmilliót, és felejtsetek el. *Forbes*, 5, 14. o.

Impact HUB létrehozásának vizsgálata Debrecenben

Horváth Adrienn¹ – Oláh Judit²

Nyugat Európában és más fejlettebb országokban is változó innovációs terek adnak helyet, a különféle trendek kialakulására és megszerzett tudás alkalmazására, amelyek hidat képeznek/képezhetnek a globális, nemzetközi vagy regionális technológia és tudástranszfer kialakulásához, ismereteink megosztásához, a versenyképességünk fejlesztéséhez.

A kutatásunk célja, egy Debrecenben működő nyitott innovációs térként működő Impact HUB létrehozásának vizsgálata, Debrecen város vállalkozói ökoszisztémájának fejlesztése érdekében. Debrecennek már vannak hasonló terei, de ez mégis újat és többet adhat a város életében. A kutatás lényegében az igények felmérésére és a megismertetésre irányult. A vizsgálat Delphi eljárással készített Triple Hélix modellel kiválasztott szakértői kérdőívvel készült. A tanulmány eredményeként a város nyitott a tér létrehozására, de az igények kialakításakor, a város már működő hasonló tereit is figyelembe kell venni, s a komparatív előnyöket érvényesíteni. A felmérés végén kialakult egy együttműködő csapat is, akik a jövőbeni tényleges megvalósításban vesznek majd részt. Az Impact HUB megvalósítására alapot adhat az Európai Unió erre irányuló KFI stratégiája, amely Debrecen 2014. évi város gazdaságfejlesztési tervével is összhangba hozható. Egy ilyen innovatív hídképző tér kialakításának gyakorlati szempontból is fontos hatása lehet a régiónk gazdaságának élénkítésében.

Kulcsszavak: nyitott innováció, Impact HUB, Delphi kérdőív, Hélix modell

1. Bevezetés

A tudásalapú gazdaságok korában különös jelentőségűvé vált a nemzetköziesedésben és a kutatás-fejlesztési és innovációs együttműködésekben való részvétel, hiszen ezek fontos forrásai a versenyképességet alapvetően meghatározó tudásnak, tapasztalatoknak és tanulásnak.

Az innovációs folyamat, illetve ennek tudományos megközelítése is alapvető átalakuláson ment keresztül az elmúlt években. A Chesbrough 2003-ban megjelent

---

¹ Horváth Adrienn, PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola (Debrecen).

² Oláh Judit, PhD, habil, egyetemi docens, Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar Alkalmazott Informatika és Logisztika Intézet Logisztika Menedzsment Tanszék (Debrecen).

könyvét követően általánosan elfogadottá vált, egy új fogalom, az úgynevezett nyílt innováció (Open Innovation). A koncepciója olyan nagyvállalatoktól ered, amelyek sikeresen tudják saját kutatási tevékenységüket külső fejlesztési ötletekkel és technológiákkal integrálni annak érdekében, hogy minél magasabb gazdasági hasznot realizáljanak. Sok vállalat a nyílt innováció tevékenysége során: belső és külső forrásokat összevonva arra törekszik, hogy a szellemi tulajdonban rejlő gazdasági értéket minél jobban kihasználja. Egy mondattal, a nyílt innováció a tudás be- és kiáramlásának célzott felhasználása a belső innováció felgyorsítására, és a piacok kibővítése az innováció külső alkalmazására (Molnár–Németh 2009). Füzi 2013-as tanulmányának középpontjában is a vállalati innovációs folyamat egy új értelmezése, a Chesbrough (2003) nyomán elterjedté vált „nyílt innovációs paradigma” áll. Ennek lényege, hogy a korábbi szemlélettel ellentétben a vállalatnak általános érdeke a tudás-túlcsordulás elősegítése (még akkor is, ha ennek részeként az ő – esetleg jogilag egyébként védhető – tudásának egy része is „közkinccsé” válik). A nyílt innovációs közegben a felhasználó valódi részesévé válik az innovációs folyamatnak. A szakirodalomban megoszlanak a vélemények arról, hogy a nyílt innováció mennyiben több mint a Lundvall (1988) által leírt termelő-felhasználó közti interaktív tanulás, és mennyiben jelent valóban új paradigmát. A szerző érvelése szerint a vállalati innovációs folyamatok menedzselésében mindenképpen újdonságértékkel bír a koncepció. Az ún. „élő laboratóriumok” (living lab) kapcsán mutat gyakorlati példát a nyílt innovációs megközelítésre. Svéd esettanulmányon keresztül illusztrálja, hogy (az egyébként nagyvállalat-orientált) megközelítésből miként profitálhatnak a kis- és középvállalkozások is. A nyílt innovációs paradigma szemben a hagyományos lineáris innovációs modellel a kutatás-fejlesztési folyamatot mintegy nyílt rendszerként értelmezi, melynek során a vállalat az innovációs folyamatok generálásához, valamint az értékteremtéshez szükséges tudáshoz nemcsak belső, hanem külső környezetéből egyaránt hozzá tud jutni. Tehát az innováció attól nyílt, mert az a vállalkozás „környezetével” interaktív módon valósul meg egy olyan ökoszisztémában, melynek szereplői sűrű és intenzív kapcsolatokat ápolnak egymással (Vanhaverbeke 2012).

A nyílt innovációban a külső tudás egyenértékű a belsővel, azaz a külső forrásokból megszerzett tudás, információ összegyűjtése, és annak hasznosítása azonos szintre kell, hogy kerüljön a belső fejlesztésekkel, a tudás vállalaton belüli kezelésével. Egy mondattal úgy jellemezhető, mint a tudás be- és kiáramlásának célzott felhasználása a belső innováció felgyorsítása érdekében.

A nyílt innovációs tér ennek értelmében, egy olyan tér, ahol a tudás be- és kiáramlásának célzott felhasználása történik, a belső innováció felgyorsítására, és a külső innováció felhasználására, ahol elkötelezett tenni akaró emberek, tudásukat és ötleteiket bővíthetik, kicserélhetik. Mára már az innováció nem csak a technológiával köthető össze, annál több. Az innovációt az emberek igényei, ambíciói, álmiai

vezérlik. A különböző társadalmi pozíciókban lévő emberek feladata, hogy megváltoztassák az utat, ahogyan élünk és dolgozunk (Klerkx et al. 2012). A jelenlegi gazdasági helyzetben, valamint az oktatás és a munka világa közötti kapcsolat miatt nagyon fontos, hogy milyen ismeretekkel rendelkeznek a végzett diákok a szakmájukkal, az elhelyezkedéssel kapcsolatban (Oláh–Hutóczki 2012). Az innováció folyamatában a külső forrásból, környezetből szerzett tudás felértékelődik, így egy interaktív kapcsolatokkal átszőtt, sokszereplős nyílt rendszer alakul ki, melyben különféle fejlesztők, beszállítók, fogyasztók, valamint egyéb szereplők vesznek részt, horizontális és vertikális kapcsolataik révén pedig interaktív értékteremtés valósul meg (Füzi 2013).

Az Impact HUB (továbbiakban HUB) egy fajtája, a nyitott innovációs tereknek. A kutatásunk célja egy nyitott innovációs térként működő HUB létrehozásának vizsgálatára irányult Debrecenben, mely a már meglévő létező innovációs tereken túl valami újat adhat. A HUB egy globális platform, ahol elkötelezett, együttműködésre nyitott emberek a Föld minden részéről összegyűlnek, hogy vállalkozói ötleteket valósítsanak meg egy jobb világért (HUB GmbH 2012).³ Jelen esetben a tér a régiónk gazdaságának élénkítésében játszana fontos szerepet (főként a regisztrált vállalkozások számának növelésében).

2. Téma felvetése

Az innováció értelmezésében ma meghatározó erővel bír a rendszer megközelítése. Az innováció rendszerszerű elfogadásának kialakulásában a Kline–Rosenberg (1986) modell jelentette az egyik kiindulópontot, amely hangsúlyozza az innovációs folyamatban résztvevők közötti interakciók és kölcsönös függések fontosságát.

A Nemzeti Innovációs Rendszer (NIR) komplex összefüggései, a nemzetgazdaságoknak a tudományos-műszaki haladást előmozdító, az innovációk terjedési sebességét determináló jellemzői állnak. A NIR magában foglalja az összes lényeges gazdasági, társadalmi, politikai, szervezeti, intézményi és egyéb tényezőket, amelyek hatással vannak az innovációk fejlődésére, terjedésére és alkalmazására. (Edquist 2000) különböző típusú szervezeteket (a szereplőket) és intézményeket (normákat, szabályokat, társadalmi szokásokat) tekintünk a nemzeti innovációs rendszer fő elemeinek.

---

³ A kutatás 2013-ban készült. HUB eredeti fogalma: „is a global platform, where people from all corners of the planet and engage in collaborative action to realize enterprising ideas for a better world” (HUB GmbH 2012).

A XX. század vége óta a NIR ismét jelentős kihívásokkal néznek szembe, a jelen kor sikeres gazdaságai a tudásra épülnek, az olyan új technológiák, mint az informatika, a biotechnológia, a nanotechnológia megkívánják az innovációs rendszert alkotó elemek és a közöttük lévő kapcsolatok, együttműködési formák változását, a tanulás módjának átalakulását.

Az OECD különösen nagy erőket fordított e rendszerek megismerésére is. A vizsgálódások szerint az innovációs folyamatokban elsősorban a tudományos szféra, a vállalatok, valamint, a két intézmény-csoport közt közvetítő tanácsadó intézmények tevékenysége jelentős, de számos további intézmény is szerepet kaphat (OECD 2007). A társadalomtudomány sokféle területének kutatói járultak hozzá ahhoz, hogy az innovációs rendszerek dimenziója szerint ma már megkülönböztethetők a globális, a nemzeti, a regionális, a szektorális, és a technológiai innovációs rendszerek (Inzelt–Bajmócy 2013).

A NIR működésében, az innovációs tudás létrehozása, alkalmazása és terjedése a legfontosabb folyamatok. A Nemzeti Innovációs Rendszer működési koncepcióját mára már tovább finomították, s az úgy nevezett Triple Hélix (Állam-Egyetem-Ipari/Üzleti) vagy a Nyugaton már működő Quadro Hélix (Állam-Egyetem-Ipari/Üzleti-Civil szektor) modellek alkalmazásának fontosságára hívják fel a figyelmet (Etkowitz 2002, Pakucs–Papanek 2006). Már a legújabb Pentagonal Hélix modell is napvilágot látott melyben az én, mint emberek és felhasználók is szerepet kaptak (TACTICS 2012). A kutatás a Triple Hélix modellre épült főként a kutatáshoz szükséges szakértők kiválasztásakor.

3. Impact HUB vizsgálata Debrecenben

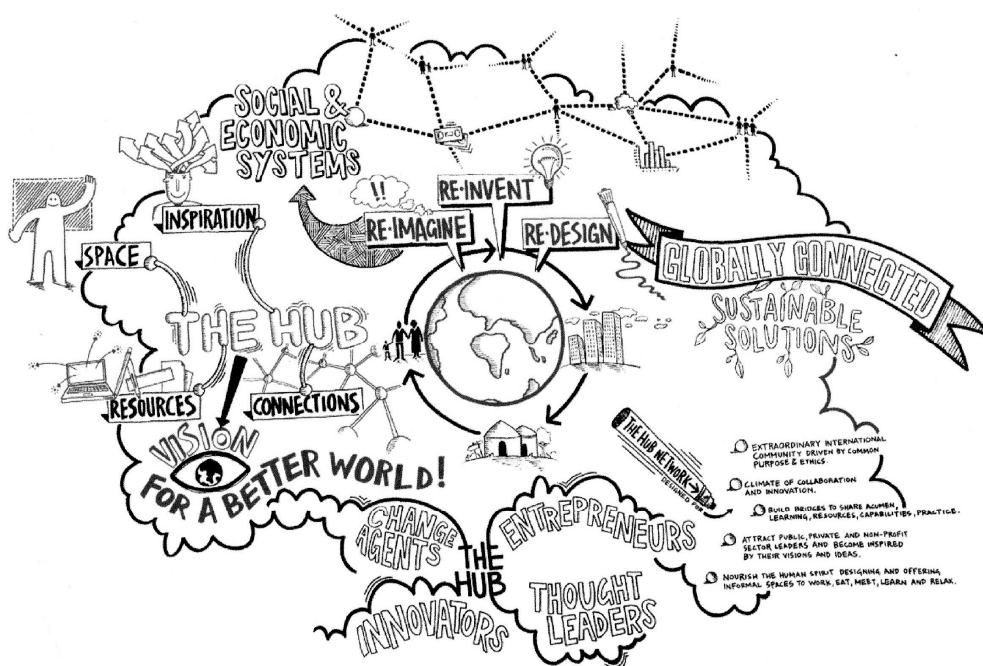
A HUB-ot 2005-ben alapították Londonban, azzal a céllal, hogy kialakítsanak egy ösztönzésre teret adó helyet, melynek célja, hogy összekösse és képessé tegye, azon embereket, akik vállalkozói ötleteket akarnak véghezvinni, a fenntartható befolyás érdekében. Az ötlet egyszerű, hiszen van elegendő olyan ember, aki rendelkezik egy jó ötlettel, egy jobb viláért.

A HUB, megalkotása előtt az alapítók, ötleteket kölcsönöztek a legjobb laborkból, start-up inkubátoroktól, azért, hogy egy olyan tanuló és tudásközpontú helyet alkossanak, ahol egyedi társadalmi innovációs ökoszisztémát építhetnek. Egy hely, ahol minden szükséges eszköz, és körítés megvan, ami kell ahhoz, hogy nőjön és fejlődjön egy új vállalkozás a fenntartható fejlődésért, azzal a feltétellel, hogy, az alapítók gondoskodnak átadni, a jó tapasztalatokat, a megfelelő tudást, a kapcsolatokat, pénzt, és információkat a piacról. Mindezek mellett, a hely alkalmas legyen találkozókra, inspirálódásra és különböző emberek, különböző ötleteinek cserélésére

is. Ezt a működési elvet szemlélteti az 1. ábra, melyet a teljes HUB Network minden tagja elfogad, és betart (HUB GmbH 2012).

Az 1. ábra lényegében szemlélteti azt a fogalmat, amellyel az Impact HUB kifejezhető. Azaz egy olyan globális platform, ahol a világ minden részéről találkozhatunk emberekkel (change agents = változtatókkal, entrepreneurs = vállalkozókkal, innovators = innovátorokkal, újtóttal, és thought leaders = kemény vezetőekkel). Akiknek a víziójuk egy jobbító szándék egy jobb világért való törekvés. Ami ehhez kell: források, kapcsolatok, – globális, nemzetközi kapcsolat – kell a megfelelő inspiráció és, ami a legfontosabb a space, a hely, ahol mindez a jobbító, újragondoló, innováló erők hasznosulni tudnak majd.

1. ábra A HUB működési elve

Forrás: HUB GmbH (2012)

A HUB alakításának ötlete futótűzként terjedt szerte a világon, felbukkanása 5 kontinensen átívelő globális mozgalmat eredményezett. 2012 októberéig, több mint 30 HUB-ot nyitottak, és mára már talán sokkal többet is számlál, egészen Londontól Melbourne-ig, Johannesburg-tól Sao Paulo-ig és San Francisco-tól Szingapúrig találkozhatunk HUB-al. Lehetőséget ad, hogy egy adott városban megfelelő, gyarapo-

dó „impact creatorok” (hatást kreálók) közössége alakuljon ki. Alapítása, egy hosszú távú (legalább 5-10 év), megegyezésen nyugvó folyamat. Ezen idő alatt a HUB Network teljesen elköteleződést vár el a rendszer tagjaitól.

Tulajdonképpen egy fizikai, virtuális vagy szociális hely, annak érdekében, hogy rálássunk a világ változásaira. Az újdonság varázsa talán abban rejlik, hogy mindenki igényeit képes kiszolgálni és globális hálózatot teremteni. Hiszen aki irodát bérelne és dolgozna, vagy aki csak egy-egy alkalommal egy asztalt, vagy a céges iratait tárolná, vagy virtuálisan néhány információ megszerzés erejéig használná a rendszert, annak is van lehetősége, mindezt úgy, hogy 5 kontinens bárhol a HUB Networkön belül megteheti, aki a HUB Network tagja.

A hely és a közösség is azért van, hogy segítse materializálni a világ változásait, azáltal, hogy felajánl egy egyedi infrastruktúra, kapcsolatok, inspiráció, és tanulás együttest.

A HUB 3 eltérő elemből áll össze:

- *Vibráló közösség:* szenvedélyes, vállalkozó szellemű emberek, akik megosztják az alaptörekvést, s előidéznek pozitív változást.
- *Inspiráció forrása:* ez biztosítja a tartalmat, azáltal, hogy gondolat előremozdító eseményeket, innovációs laborokat, tanuló helyeket, inkubációt és téma-beszélgetéseket nyújt.
- *Inspiráló hely:* ami rugalmas és magasan funkcionáló infrastruktúrát ad a munkához, találkozáshoz, tanuláshoz és a kapcsolatépítéshez.

Ezért is gondoltunk, hogy Debrecenben is kialakulhat egy HUB, hiszen minden, ami szükséges lehet az adott városban, így a Network által kiadott vízióknak mi is eleget tudunk tenni, s aktív részesei lehetünk a közösségnek. Ami elsődlegesen szükséges volt az az igények felmérése, és a közönséggel való megismertetés, amelyhez a kutatásunk segítséget adott.

3.1. A vizsgálat módszere

A vizsgálatunk célja, egy Debrecenben működő Impact HUB létrehozása. A nemzetközi HUB Network által előírt létrehozási menete egyik pontja, egy város potenciálját felmérő megvalósíthatósági tanulmány készítése. A kutatásunk tulajdonképpen ennek a megvalósíthatósági tanulmánynak egy elő fázisa volt.

A nyitott innovációs térre vonatkozó, primer kutatás Delphi kérdőíves módszerrel zajlott. A módszer lényege: az adott témában jártas szakemberek többszörös megkérdezése, a szakértői csoport átlagvéleményének illetve az eltérő véleményeknek az elemzése. Kutatásunk során kérdőíves megkérdezési formával dolgoztunk (Turoff–Linstone 2002). A Delphi kérdőív kitöltéséhez a szakértők kiválasztása a Hélix modellre épült. A szakértők a kormányzati, egyetemi, vállalkozói és civil

szektorból kerültek ki. Főként azért mert ezek a szektorok befolyásolhatják és segítségünkre lehetnek a kialakításában és működtetésében is.

A kérdőív összeállításakor 2 nagyobb témában került sor a szakértők megkérdezésére.

- HUB-ról általánosságban. Ebben a kérdéscsoportban többek között a szakértők ismereteit, véleményét akartuk megtudni a témával kapcsolatosan.
- HUB Debrecen szemszögéből. Itt célzottan Debrecenre irányultak a kérdéseink, hogy a Network által előírt feltételeket hogyan és miként látják a szakértők. Azaz megvalósítható-e a HUB vagy sem? Illetve, hogy mennyire keltette fel az érdeklődésüket a HUB?

Az 1. táblázat a 2 témakör kérdéssorából néhány kérdést mutat be.

1. táblázat A Delphi szakértői kérdőív kérdéssorának vázlatos bemutatása

HUB-ról általánosságban	HUB Debrecen szemszögéből
<p>Ebben a kérdéscsoportban többek között a szakértők ismereteit, véleményét akartuk megtudni a témával kapcsolatosan. Illetve a figyelmet felkelteni a kutatási témánkra. Ilyen kérdésekre kerestük a választ, mint például:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Mit jelent számukra a HUB? - Hogyan értelmezik? - Milyen befolyásoló tényezőt tartanak fontosnak a HUB kialakulásakor? - Elfogadják-e a kialakult véleményeket? - Egyetértenek-e a HUB Network által állított szabályokkal? 	<p>Itt célzottan Debrecenre irányultak a kérdések, hogy a Network által előírt feltételeket hogyan és miként látják a szakértők. Megvalósítható-e a HUB vagy sem? Illetve, hogy mennyire keltette fel az érdeklődésüket a HUB? Például:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ha lehetősége lenne nyitna-e HUB-ot? - Csatlakozna-e a közösséghez, ha létrejönne? - Van-e valamilyen veszélye, hogy létrejön? - Milyen elvárásokat támasztani az alapítókkal és használókkal szemben? - Milyen szektorok számára tenné nyitottá a HUB-ot?

Forrás: Saját szerkesztés (2013)

3.2. A vizsgálat eredményei

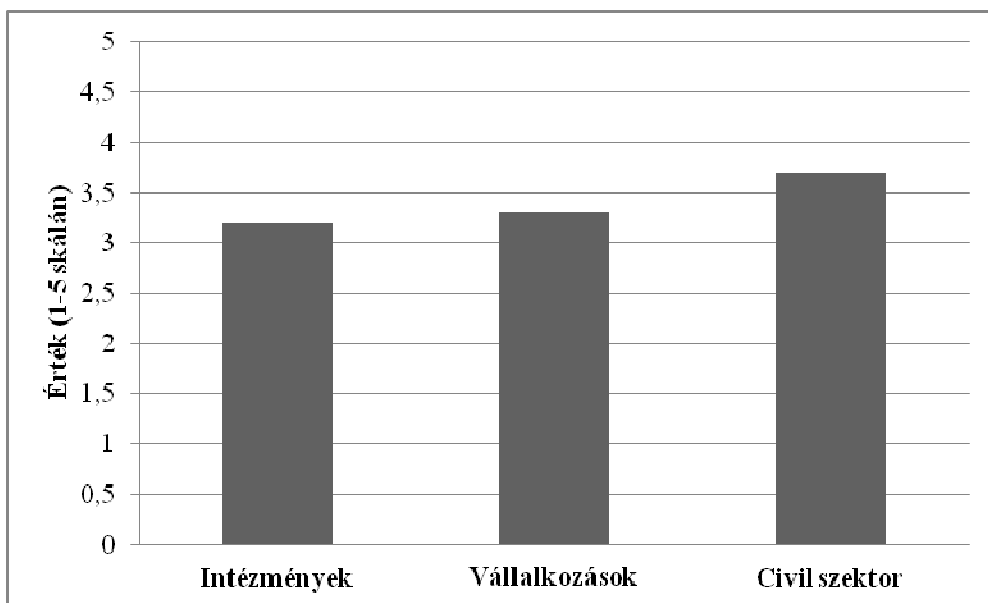
3.2.1. A HUB létrejöttének befolyásoló tényezői

A megvalósítás szempontjából fontosnak tartottuk megvizsgálni azokat a tényezőket, hogy kik vagy mik lehetnek a legfontosabb befolyásoló tényezők a létrejöttékor, hiszen a cél a jövőbeni megvalósítás. A kérdések megalkotásakor figyelembe vettük a különféle innovációs intézmények, ökoszisztémák befolyásoló tényezőit is, illetve a HUB Network által felállított elvárásokat is.

A következőkben az ezekre a kérdésekre adott válaszok kerülnek bemutatásra. A befolyásoló tényezőkön belül 3 nagy csoportot különböztettünk meg: intézmények, vállalkozások, civil szektor. Ennek eredmény mutatja be az alábbi 2. ábra.

A válaszadók szerint a legmegfontosabb befolyásoló tényező a HUB megalakításakor a civil szektor volt. Az eredmény meglepő, de talán annak köszönhető mindez, hogy a civil szektor tartalmazta az alapító/alapítók személyeit, a használókat és a vásárlókat is, a civil szervezetek képviselői és a közösségi helyiségek üzemeltetői mellett. S egy közösségi munkatér kialakításakor a civil szféra szerepe igen fontos és befolyásoló.

2. ábra HUB létrejöttének befolyásoló tényezői a HUB alkotásakor Debrecenben

Forrás: Saját szerkesztés (2013)

3.2.2. Az eredmények értékelése

A szakértői kérdőívet, – a kérdőív célja a vélemények összegyűjtése a lehetséges döntéshozó, és megvalósító személyektől az ötlet megvalósításáról – kiegészítette követte, egy a piac igényeinek szűkebb felmérése. Hiszen az alapítók és működtetők személye után a legfontosabb a használók, a tagok, és az ő igényeik kielégítése.

A piac szűkebb igény felmérése egy néhány már meglévő civil alkotó közösség (kb. 20-30 fő) tagjai előtt tartott ismertető előadásból és egy rövid kreatív workshop módszer megvalósításából állt. Ennek célja kettős volt, egyrészt az ötlet

megismertetése, és véleményezése bővebb körben, másrészt az igények felmérése és ezeknek megvalósítási lehetőségei.

Összességében, a megvalósíthatósági tanulmány készítésének elő fázisa sikeresen zárult. Az ötlet a megvalósításhoz pozitív visszajelzés kapott mindkét esetben, mindkét esetben egyértelműen elmondható, hogy az Impact HUB adta lehetőségek kihasználása Debrecen vállalkozói piaca számára szükséges, és jelentős pozitív eredményeket hozhat a vállalkozások működése és a város gazdaságának élénkítés szempontjából. Habár Debrecennek már vannak hasonló helyei, vagy közel azonosan működő terei (inkubátorházak), de mégis a piac véleménye, az hogy ez a rendszer alapvetően mást adhat számukra, mint a már meglévők. Egyrészt ez köszönhető talán a HUB újszerűségének, vagy annak, hogy ez a rendszer megengedheti azt, amit sokan keresnek, a nemzetközi jelenlét a cég működésében, hiszen a networknek köszönhetően könnyebben elérhetővé válik számukra.

Bár véleményünk szerint a szakértők és a piac pozitív válaszai sem biztosítják egyértelműen azt, hogy az Impact HUB működése sikeres lenne 5-10 éven át tartóan. Ehhez szükséges további átfogóbb vizsgálatok és minél több információ megszerzése is elengedhetetlen.

Ami a kutatásunk eredményeként elmondható, hogy Debrecen felkészült lehet egy HUB létrehozásához, megvan az elegendő tudása, hiszen a Debreceni Egyetem megfelelő tudásbázist biztosítana, s van jó néhány tenni akaró nagyobb, illetve kisebb cég is, akikkel lehetne működtetni egy ilyen rendszert. Ami veszélyt jelenthet, hogy ez, az országban első számú ilyen jellegű kezdeményezése lenne, s újdonsága miatt illetve a lokalitása miatt (vidéki térség), a más nagyobb lobbival rendelkező kezdeményezés kapna támogatási keretet, illetve hírnevet. Illetve a network által felállított működési keretrendszer, talán túlzott korlátokba szorítaná a működést, kevesebb szabad teret adna a város és az alapítók ötleteinek megvalósításához. Amíg a megvalósítási folyamat el nem kezdődik, addig nehéz tényleges veszélyeit/korlátait előre látnunk, hiszen ez egy élő, állandóan formálódó, több évig fennálló rendszer, melyet manapság előre megtervezni nem igazán lehetséges, jóslatokba meg nem érдемcs bocsátkozunk.

Az eredmények és információk alapján a megvalósítást szem előtt tartva a jövőre vonatkozóan, érdemes lépésről-lépésre vizsgálnunk a HUB kialakításának szempontjait. Vizsgálunk szükséges még a város potenciálját, a network által készített megvalósíthatósági tanulmány szemszögéből. Az információk beszerzésére, illetve a piac tesztelésére a végleges prototípus megalkotásához, jó alapot adhat egy Delphi konferencia megszervezése, a piac véleményeinek, összegyűjtéséhez, rendszerezéséhez és értékeléséhez. Illetve egy hasonló szemléletű, co-working (Coworking Közösség és Közösségi Tér 2009), közösségi munkatér kialakítása, hi-

szen ezzel tesztelhető lenne a piac, és felkészülést adhatna az alapítók számára, és akár a kezdeti alapítási nehézségek és érdektelenségek is áthidalhatóak lennének.

4. Összegzés

Összességében a várost képesnek tartjuk egy HUB létrehozásához és működtetéséhez, ha ennek feltételrendszere, célja megegyezik a város vezetésével, a városi gazdálkodási szerveivel, illetve az alapítókkal is. Hiszen ez egy társadalomfejlesztésre irányuló kezdeményezés, és mint társadalomnak számos szereplője van, s ezek egyikét sem lehet kihagyni, inkább érdekelté kell tenni mindenkit. Az ebből származó előnyöket kell hangsúlyozni, és azt hogy ez megerősítő, összefogó kezdeményezés lenne, nem pedig egy mindent megszüntetni akaró. Továbbiakban fontos szem előtt tartani, hogy a jelenlegi 2014–2020-as innovációs stratégiai tervezés megfelelő alapot adhat, a hasonló kezdeményezések megvalósítására is.

Felhasznált irodalom:

- Chesbrough, H. (2003): *Open Innovation: The New Imperative for Creating and Profiting from Technology*. Harvard Business School Press, Boston, MA.
- Coworking Közösség és Közösségi Tér (2009): *Múlt*. http://coworking.blog.hu/2009/04/02/mult_19 2013.07.
- Edquist, C. (2000): Systems of Innovation approaches – Their emergence and characteristics. In Edquist, C. – McKelvey, M (eds): *Systems of innovation: Growth, competitiveness and employment*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 38. o.
- Etkowitz, H. (2002): *The Triple Helix of University-Industry-Government Implications for Policy and Evaluation*. http://www.sister.nu/pdf/wp_11.pdf 2013.07.
- Füzi A. (2013): A nyílt innováció egyik eszköze: Living Lab? In Inzelt A. – Bajmócy Z. (szerk.): *Innovációs rendszerek. Szereplők, kapcsolatok és intézmények*. JATEPress, Szeged, 180-195. o.
- HUB GmbH (2012): *Impact HUB kézikönyv*. Letöltés dátuma: 2014.02. <http://www.impacthub.net/>.
- Inzelt A. – Bajmócy Z. (2013): Az innovációs rendszer építőkövei. In Inzelt A. – Bajmócy Z. (szerk.): *Innovációs rendszerek. Szereplők, kapcsolatok és intézmények*, JATEPress, Szeged, 9-18. o.
- Kline, S – Rosenberg, N. (1986): An Overview of Innovation. In Landau, R. – Rosenberg, N. (eds): *The Positive Sum Strategy: Harnessing Technology for Economic Growth*. National Academy Press, Washington D.C.
- Klerkx, L. – van Mierlo, B. – Leeuwis, C. (2012): Evolution of systems approaches to agricultural innovation: concepts, analysis and interventions. http://www.academia.edu/1569316/Evolution_of_systems_approaches_to_agricultura

1 innovation Concepts analysis and interventions 2014.01.

- Lundvall, B. A. (1988): Innovation as an Interactive Process: From User-Producer interaction to the National System of Innovation. In Dosi, G. – Freeman, C. – Nelson, R. – Silverberg, G. – Soete, L. (eds): *Technical Change and Economic Theory*. Pinter Publishers, London–New York, 349-369. o.
- Molnár I. – Németh G. (2009): Egyetemi szellemi tulajdon-védelem és ipari kapcsolatok a nyílt innovációs közegben: Open Access vagy monopoljogok? *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 4(114), 5, 5-26. o.
- OECD (2007): *National system of innovation in Hungary. Background Report for the OECD Country Review 2007/2008*. Letöltés dátuma: 2013.09. <http://www.nih.gov.hu/nemzetkozi-tevekenyseg/oecd/oecd-background-report>.
- Oláh J. – Hutóczki R. (2012): A Debreceni Egyetem emberi erőforrás tanácsadó szakán végzett hallgatók pályakezdők munkaerőpiaci esélyei Magyarországon. *Közgazdász Fórum* (Romániai Magyar Közgazdász Társaság – Babes Bolyai Tudományegyetem Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Kar közös szakmai közlönye), XV. évf., 107, 27-40. o.
- Pakucs J. – Papanek G. (2006): *Innováció menedzsment kézikönyv*. Magyar Innovációs Szövetség, Budapest.
- TACTICS Internationalisation Handbook (2012): *Final Final Consultation Draft – Cluster Internationalisation Handbook “The Printed Version”*. <http://www.reglab.se/klusterutveckling/wp-content/uploads/2012/03/Cluster-Internationalization-handbook-the-printed-version.pdf>.
- Turoff, M. – Linstone, H. A. (2002): *The Delphi Method: Techniques and Applications*. New Jersey Institute of Technology Department of Information Systems, letöltés dátuma: 2014.02. <http://is.njit.edu/pubs/delphibook/ch1.html>.
- Vanhaverbeke, W. (2012): *Open Innovation in SMEs: How can small companies and startups benefit from open innovation strategies? Research Report*, Vlerick Leuven Gent Management School, Flanders District of Creativity, Leuven.